

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Przemoc w rodzinie jako źródło zachowań agresywnych młodzieży

Author: Agnieszka Kwitok

Citation style: Kwitok Agnieszka. (2007). Przemoc w rodzinie jako źródło zachowań agresywnych młodzieży. Praca doktorska. Katowice : Uniwersytet Śląski

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

UNIwersytet Śląski
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Socjologii

AGNIESZKA KWITOK

*PRZEMOC W RODZINIE JAKO ŹRÓDŁO
ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH MŁODZIEŻY*

*PROMOTOR PRACY DOKTORSKIEJ
PROF. ZW. DR HAB. JACEK WÓDZ*

Katowice 2007

SPIS TREŚCI

<u>WPROWADZENIE.....</u>	<u>5</u>
<u>ROZDZIAŁ I.</u>	
<u>ASPEKTY FUNKCJONOWANIA DZIECKA W RODZINIE.....</u>	<u>7</u>
<u>1.1. POJĘCIE RODZINY W ŚWIELE LITERATURY.....</u>	<u>7</u>
<u>1.2. RODZINA JAKO ŚRODOWISKO SPOŁECZNO - WYCHOWAWCZE.....</u>	<u>11</u>
1.2.1. ZASPOKOJENIE POTRZEB DZIECKA W RODZINIE.....	20
<u>1.3. MECHANIZMY WARUNKUJĄCE ROZWÓJ DZIECKA W RODZINIE.....</u>	<u>24</u>
<u>1.4. DEZORGANIZACJA ŻYCIA RODZINY.....</u>	<u>29</u>
1.4.1. ANALIZA PROBLEMU DYSFUNKCJONALNOŚCI RODZINY.....	29
1.4.2. TYPY RODZIN DYSFUNKCJONALNYCH.....	36
<u>1.5. SKUTECZNE WYCHOWANIE- PRAWIDŁOWE I NIEPRAWIDŁOWE POSTAWY RODZICIELSKIE.....</u>	<u>46</u>
<u>ROZDZIAŁ II.</u>	
<u>PRZEMOC W RODZINIE JAKO PRZEJAW PATOLOGIZACJI STOSUNKÓW MIĘDZYŁUDZKICH.....</u>	<u>59</u>
<u>2.1. ZJAWISKO PRZEMOCY - USTALENIA TERMONOLOGICZNE.....</u>	<u>59</u>
<u>2.2. TYPY PRZEMOCY WEWNĄTRZRODZINNEJ.....</u>	<u>68</u>
2.2.1. PRZEMOC WOBEC KOBIEC.....	68
2.2.1.1. FORMY PRZEMOCY WOBEC KOBIEC.....	69
2.2.1.2. UWARUNKOWANIA PRZEMOCY WOBEC KOBIEC.....	74
2.2.2. PRZEMOC WOBEC OSÓB STARSZYCH.....	77
2.2.3. PRZEMOC WOBEC DZIECKA.....	84
2.2.3.1. PRZEMOC WOBEC DZIECKA W ŚWIELE WYBRANYCH TEORII NAUKOWYCH.....	109
2.2.3.2. FORMY POMOCY DLA DZIECI KRZYWDZONYM W RODZINIE.....	123
<u>ROZDZIAŁ III.</u>	
<u>ANALIZA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH DZIECI I MŁODZIEŻY W ŚRODOWISKU SPOŁECZNYM.....</u>	<u>131</u>
<u>3.1. PRÓBA ZDEFINIOWANIA ZJAWISKA AGRESJI.....</u>	<u>131</u>
<u>3.2. RODZAJE AGRESJI.....</u>	<u>133</u>
<u>3.3. ZACHOWANIA AGRESYWNE W RÓŻNYCH KONCEPCJACH TEORETYCZNYCH.....</u>	<u>137</u>
3.3.1. AGRESJA JAKO INSTYNKT.....	137
3.3.2. AGRESJA JAKO POPĘD NABYTY.....	139
3.3.3. AGRESJA JAKO ZACHOWANIE WYUCZONE SPOŁECZNIE - JAKO NAWYK.....	140
3.3.4. TEORIE ZACHOWAŃ DEWIACYJNYCH.....	143
3.3.4.1. TEORIA KONTROLI SPOŁECZNEJ.....	143
3.3.4.2. TEORIA ZRÓŻNICOWANYCH POWIĄZAŃ E. H. SUTHERLANDA.....	150
3.3.4.3. TEORIA PODKULTUR DEWIACYJNYCH.....	153
3.3.4.4. TEORIE NAZNACZANIA SPOŁECZNEGO.....	162
<u>Rozdział IV.</u>	
<u>IDENTYFIKACJA ZACHOWAŃ DEWIACYJNYCH WŚRÓD MŁODZIEŻY.....</u>	<u>170</u>
<u>4.1. SAMOOCENA, SAMOREGULACJA, ROZWÓJ - SPECYFIKA OKRESU DORASTANIA.....</u>	<u>170</u>

<u>4.2. ISTOTA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO DZIECI I MŁODZIEŻY W ŚRODOWISKU SPOŁECZNYM.....</u>	184
<u>4.3 TYPOLOGIA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO</u>	189
<u>4.4. MŁODZIEŻ A POCZUCIE ALIENACJI.....</u>	194
<u>ROZDZIAŁ V.</u>	
<u>METODOLOGIA BADAŃ NAD ZACHOWANIAM I AGRESYWNYMI MŁODZIEŻY PRZEBYWAJĄCEJ W MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKACH WYCHOWAWCZYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO.....</u>	199
<u>5.1. CEL I PRZEDMIOT BADAŃ.....</u>	201
<u>5.2. PROBLEMY BADAWCZE.....</u>	203
<u>5.3. PODSTAWA ŹRÓDŁOWA OTRZYMANYCH MATERIAŁÓW.....</u>	207
<u>5.4. METODY, TECHNIKI I NARZĘDZIA BADAWCZE.....</u>	208
<u>5.5. ORGANIZACJA PROCESU BADAWCZEGO.....</u>	218
<u>5.6. SPOŁECZNO - DEMOGRAFICZNA CHARAKTERYSTYKA GRUPY BADAWCZEJ.....</u>	221
5.6.1. STRUKTURA BADANEJ GRUPY.....	221
5.6.2. CHARAKTERYSTYKA ŚRODOWISKA RODZINNEGO BADANYCH.....	222
<u>ROZDZIAŁ VI.</u>	
<u>ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ I ICH INTERPRETACJA.....</u>	228
<u>6.1. ASPEKTY SOCJOPSYCHOLOGICZNE BADANEJ MŁODZIEŻY.....</u>	228
<u>6.2. WARTOŚCI I AUTORYTETY BADANEJ MŁODZIEŻY.....</u>	233
<u>6.3. ŚRODOWISKO RODZINNE JAKO GENEZA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH MŁODZIEŻY.....</u>	238
6.3.1. WPŁYW RODZINNYCH KONTAKTÓW W KSZTAŁTOWANIU SIĘ ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH BADANEJ MŁODZIEŻY.....	238
6.3.2. ISTOTA PRZEMOCY W RODZINIE- JEJ FORMY I UWARUNKOWANIA.....	244
<u>6.4. CHARAKTERYSTYKA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH BADANEJ POPULACJI.....</u>	255
6.4.1. MŁODZIEŻ A ZACHOWANIA AGRESYWNE.....	255
6.4.1.1. REAKCJE BADANYCH NA ZACHOWANIA AGRESYWNE.....	258
6.4.2. STOSOWANIE AGRESJI PRZEZ BADANĄ MŁODZIEŻ.....	259
6.4.2.1. PRZYCZYNY WYSTĘPOWANIA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH WŚRÓD BADANYCH.....	260
6.4.2.2. FORMY ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH BADANEJ POPULACJI.....	267
6.4.3. ANALIZA POSTAW BADANEJ MŁODZIEŻY WOBEC ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH I DEWIACYJNYCH.....	271
<u>6.5. OPINIE EKSPERTÓW SPOŁECZNYCH NA TEMAT KSZTAŁTOWANIA SIĘ ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH WŚRÓD MŁODZIEŻY.....</u>	274
6.5.1. PRZEMOC W RODZINIE JAKO ŹRÓDŁO ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH WŚRÓD MŁODZIEŻY	275
6.5.2. UWARUNKOWANIA PRZEMOCY WOBEC MŁODZIEŻY W ŚRODOWISKU RODZINNYM.....	276
6.5.3. CECHY OSOBOWOŚCIOWE MŁODZIEŻY PRZEJAWIAJĄCEJ ZACHOWANIA AGRESYWNE.....	277
6.5.4. CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA KSZTAŁTOWANIE SIĘ ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH WŚRÓD MŁODZIEŻY.....	279
<u>ROZDZIAŁ VII.</u>	
<u>ŚRODOWISKOWE UWARUNKOWANIA ZACHOWAŃ DEWIACYJNYCH</u>	

<i><u>MŁODZIEŻY W ŚWIELE ANALIZY AKT WYCHOWANKÓW MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKÓW WYCHOWAWCZYCH.....</u></i>	<i><u>286</u></i>
<i><u>PODSUMOWANIE WYNIKÓW BADAŃ.....</u></i>	<i><u>310</u></i>
<i><u>BIBLIOGRAFIA.....</u></i>	<i><u>316</u></i>

WPROWADZENIE

W XXI wieku każdy człowiek bez względu na różnice dzielące jednostki ma zagwarantowane prawo do wolności i godnego życia. Jest to jedna z podstawowych kategorii regulujących życie społeczne. Wolność do działania i do nieczynienia niczego co jest niezgodne z naszą wolą. Jest to także prawo do ochrony przed działaniami innych, które mogą to prawo naruszyć. Jednak to tylko stworzenie warunków do wolności, a nie sama wolność. Nasze działania dopiero realizują ideę tego pojęcia, urzeczywistniają je. Z wolnością związane jest również pojęcie odpowiedzialności szczególnie za prawo do wolności innych. Dlatego nasze działania są ograniczone poprzez przepisy prawne, normy moralne oraz nakazy religijne. W każdym społeczeństwie są jednak jednostki, które nie respektują tych praw.

Przemoc postrzegana jest jako akt agresji, który zagraża naszej wolności i godności człowieka. W tym ujęciu przemoc wewnątrz rodziny godzi w podstawową wartość społeczeństwa demokratycznego. Ten naturalny system społeczny, jakim jest rodzina powinien zapewnić bezpieczeństwo i wychowanie potomstwa w środowisku wolnym od przemocy. Inni członkowie rodziny również mają prawo do życia warunkach zapewniających im bezpieczny i godny byt.

Przemoc występująca w wychowaniu dostarcza dziecku wadliwych wzorców zachowań, niszczy jego godność, poczucie bezpieczeństwa. Często staje się przyczyną ucieczek młodzieży z domu rodzinnego czy ze szkoły, wagarowania, przystępowania do agresywnych grup.

Krzywdzone psychicznie i fizycznie dzieci przejawiają często w swoim zachowaniu cechy nadpobudliwości, agresji i cynizmu. Z kolei te bardziej wrażliwe cierpią z powodu apatii, depresji, poczucia bezsensu życia.

Jeśli dziecko jest świadkiem brutalnych zachowań, nierzadko rękoczynów, awantur między rodzicami, jeśli jest bite, ostro karane, to również przyjmuje te intencje, uczy się jak to robić, jak być złym. W trakcie wychowania w domu, młodzież nie otrzymuje wystarczającej informacji o sposobach radzenia sobie z tkwiącymi w ich psychice skłonnościami do agresji. Poszukuje różnorodnych form jej tłumienia samodzielnie bądź w grupie rówieśniczej. Może to wywoływać sytuację, w której młodzi ludzie odreagowując stresy, frustracje nagromadzone w czasie, zaczynają stosować przemoc fizyczną.

Sytuacja, o której mowa, stała się przyczyną, dla której obszar ten stał się obiektem badań w niniejszej pracy.

Praca składa się w sumie z siedmiu rozdziałów. W rozdziale pierwszym przedstawiono rozważania na temat aspektów funkcjonowania dziecka w rodzinie. Natomiast w rozdziale drugim poruszono problem przemocy w rodzinie jako przejaw patologizacji stosunków międzyludzkich. Rozdział trzeci i czwarty poświęcono analizie zachowań agresywnych i dewiacyjnych dzieci i młodzieży w środowisku społecznym. Rozdział piąty opisuje metodologię badań nad zachowaniami agresywnymi młodzieży przebywającej w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych województwa śląskiego. W kolejnych częściach pracy, a więc w rozdziałach szóstym i siódmym prezentowane są wyniki szczegółowych analiz odnośnie zachowań agresywnych i dewiacyjnych badanej młodzieży.

W bibliografii zostały zawarte wszystkie publikacje, które umożliwiły przygotowanie niniejszej pracy.

ROZDZIAŁ I.

ASPEKTY FUNKCJONOWANIA DZIECKA W RODZINIE

1.1. POJĘCIE RODZINY W ŚWIETLE LITERATURY

Rodzina jest pierwotną grupą społeczną, uczestnictwa, w której doświadczają prawie wszyscy ludzie na różnych etapach życia, niezależnie od zróżnicowania kulturowego, terytorialnego i dziejowego. Rodzina stanowi najbardziej uniwersalną formę społecznych i osobistych kontaktów człowieka i obejmuje wiele sfer jego życia. To w rodzinie tworzą się określone normy regulujące zachowania jej członków oraz role i pozycje wytwarzające wzajemne wymagania i oczekiwania.

Rola rodziny jako środowiska wychowawczego jest szeroko rozpatrywana przez pedagogów, socjologów, psychologów. Aspekty te wzajemnie się przeplatają i uzupełniają.

Istnieje wiele prób określenia rodziny. Ze względu na złożoną jej formę, funkcję i przeobrażenia w jej życiu autorzy określają ją jako:

1. instytucję istniejącą wewnątrz społeczeństwa,
2. interpersonalny system stosunków rodzinnych,
3. typ małej rodziny.

Z. Tyszka definiuje rodzinę z punktu widzenia grupy i więzi łączących członków rodziny, jako "zbiorowość ludzi powiązanych ze sobą więzią małżeństwa, pokrewieństwa, powinowactwa lub adopcji" ¹. Natomiast psycholog społeczny M. Sherif, określa rodzinę jako "grupę, która jest formacją społeczną i składa się z pewnej liczby jednostek, pozostających w określonych pozycjach, rolach w stosunku do siebie i która ma własny system wartości oraz normy regulujące zachowanie jednostek w sprawach ważnych dla grupy, a zatem rodzice i dzieci występują w określonych rolach i zajmują określone pozycje w strukturze wewnętrznej rodziny" ². Z kolei J. Rembowski określa rodzinę jako "małą i jednocześnie pierwotną grupę o swoistej organizacji i określonym układzie ról między poszczególnymi członkami, związaną wzajemną odpowiedzialnością moralną, świadomą własnej odrębności, mającą swe tradycje i przyzwyczajenia, zespoloną miłością i akceptującą się nawzajem" ³.

¹ Tyszka Z. „Socjologia rodziny”. Warszawa 1976, PWN, s. 74.

² Ochmański M. „Istota wychowania w rodzinie a zachowanie dziecka w przedszkolu”. „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 1993, t. XV, s. 83

³ Rembowski J. „Więzi uczuciowe w rodzinie”. WSiP, Warszawa 1972, s. 83

Susan Forward charakteryzuje rodzinę jako „system, grupę wzajemnie powiązanych ze sobą ludzi, z których każdy oddziałuje silnie na pozostałych, często w sposób ukryty. Rodzina to skomplikowana sieć: miłości, zazdrości, dumy, zmartwień, radości, winy-przypływy i odpływy ludzkich emocji w najszerszej gamie. Emocje te pojawiają się nieoczekiwanie, są efektem rodzinnych postaw, sposobów wzajemnego postrzegania się i wzajemnych stosunków”⁴.

M. Tyszkowa opisuje rodzinę dwojako - jako: „instytucję społeczną” oraz „grupę społeczną”. „Jako instytucja społeczna, rodzina ma określony status społeczny- prawny, a procesy w niej zachodzące podlegają rejestrowaniu i regulacji przez normy prawne. Układ norm i przepisów prawnych dotyczących rodziny podkreślają także ujęcia socjologiczne, gdyż rzutuje on niewątpliwie na strukturę i stosunki społeczne w obrębie grupy rodzinnej”⁵.

Jako grupa społeczna, rodzina jest zaliczana do tzw. grup pierwotnych. „Stosunki społeczne w grupie pierwotnej nasycone są treściami emocjonalnymi i osobowymi, realizują się w bezpośrednich stycznościach, a także mają charakter podmiotowy. W rodzinie kształtowane są podstawowe cechy osobowości społecznej człowieka”⁶.

Przykładem traktowania rodziny jako małej grupy pierwotnej jest definicja J. Szczepańskiego, który stwierdza, że jest ona „grupą złożoną z osób połączonych stosunkiem małżeńskim i rodzicielskim oraz silną więzią międzyosobniczą”⁷. Podstawą więzi decydującej o istnieniu rodziny jest właśnie małżeństwo i pokrewieństwo. Zgodnie z definicją pokrewieństwo jest wielorakim systemem stosunków, w którym jednostki są ze sobą powiązane w obrębie określonej struktury. Pokrewieństwo występuje w dwóch liniach: wstępnej na którą składają się: rodzice dziadkowie, pradziadkowie i zstępnej w której skład wchodzi: rodzice, dzieci, wnuki. Jest to pokrewieństwo w linii prostej. Lecz do rodziny należą także krewni w linii bocznej(rodzeństwo, ciotki, wujkowie, kuzynowie, itd.).

Zespół norm prawa naturalnego i stanowionego (np. Kodeks Rodzinny), wzory i normy kulturowe, a także obyczaje i zwyczaje lokalne regulują wzajemne stosunki małżeńskie i rodzicielskie (także w sensie prawnym, np. adopcji).

⁴ Forward S. „Toksyczni rodzice”, Wyd. Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza, Warszawa 1994 s. 122

⁵ Tyszkowa M. „Rodzina jako instytucja, jako grupa społeczna i środowisko wychowawcze dziecka, [w:] „Rozwój dzieci w rodzinie i poza rodziną”, pod red. M. Tyszkowa, PWN, Poznań, s. 10

⁶ Świątkiewicz W. „Rodzina jako wartość w tradycji kulturowej górnego śląska” [w:] „Rodzina w województwie katowickim. Opracowania i raporty” pod red. Świątkiewicza W., Wyd. Instytutu Górnośląskiego, Katowice 1998, s. 9

⁷ Szczepański J. „Elementarne pojęcia socjologii”, PWN, Warszawa 1972, s.300

Najogólniej rzecz biorąc, rodzina jest instytucją ogólnoludzką spotykaną we wszystkich epokach i kulturach.

Różne definicje rodziny łączy jedna wspólna cecha - eksponują jej znaczenie, zarówno w indywidualnym życiu jednostki, jak i w życiu narodu, społeczeństwa. Rodzina jest „środowiskiem życiowym niemal każdego człowieka. Stanowi integralną część każdego społeczeństwa, a zarazem jego najmniejszą i podstawową komórkę. Jest najważniejszą grupą społeczną, w której człowiek przychodzi na świat i z którą łączy go wielorakie związki do końca życia. Jest grupą małą, pierwotną, o przewadze więzi osobistych, odznacza się międzypokoleniową i wielopokoleniową trwałością więzi, a członkostwo w niej jest autentyczne, dobrowolne i w zasadzie nierozzerwalne (za wyjątkiem porzucenia, rozwodu)”⁸.

W naukach społecznych są trzy założenia w wyniku których rodzinę uważa się za podstawową grupę społeczną:

1. rodzina jest historycznie najstarszą formą życia społecznego,
2. rodzina jest najpowszechniejszą grupą społeczną, której członkiem był i jest z natury człowiek,
3. rodzina jest podstawą istnienia społeczeństwa.

Wielu myślicieli, poczynając od Arystotelesa aż do dziś, podkreśla, że rodzina jest wspólnotą predestynowaną do kształtowania życia jednostkowego i stanowi fundament życia społecznego. To ona „jest starsza od wszelkiego państwa” i w porównaniu z jakąkolwiek organizacją i instytucją, z jakimkolwiek społeczeństwem, rodzina zawsze pozostaje społecznością pierwotną i dla człowieka ma największe znaczenie. Rodzina tworząc nowe życie, będąc podstawą jego egzystencji i rozwoju, mając swoje własne prawa, uczestniczy w życiu społeczności lokalnej i religijnej narodu, społeczeństwa i państwa. Wzajemne powiązania pomiędzy rodziną a społeczeństwem mają charakter instytucjonalny i osobowy. W normach, przepisach, wzorach formalnych zachowań i relacjach rodziny z zakładem pracy, organizacjami, szkołą wyraża się instytucjonalny charakter powiązań. Osobowy charakter wzajemnych powiązań między rodziną i społeczeństwem ma podstawę w tym, że te same osoby uczestniczą w życiu rodzinnym i społecznym. Wnoszą, więc do rodziny wartości idee dążenia życiowe, wzory zachowań i normy, jakie spotykają w szkołach, miejscach pracy. Z kolei wartości, normy etyczne i upodobania rzutują z kolei na wszystko,

⁸ Kawula S, Bragiel J, Janke A. „Pedagogika rodziny”, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1999, s. 49

co robią poza rodziną. W rodzinie, „jak w soczewce, kumulują się wszystkie procesy i problemy społeczne: kryzysy gospodarcze, załamania polityczne czy nieudolne programy reform społecznych. Makrospołeczna kultura modeluje konkretne postacie życia rodzinnego, wpływając na jego treść i kierunek przeobrażeń. Równocześnie jednak od rodziny, od tysięcy pojedynczych rodzin, zależy kształt społeczeństwa narodowego czy państwowego. Rodzina poprzez właściwe sobie sposoby kształtowania osobowości człowieka może sprzyjać celom i wartościom narodowym czy państwowym, ale może również ich znaczenie osłabiać albo wręcz eliminować z wewnątrzrodzinnych procesów socjalizacji i wychowania, stanowiąc barierę lub - jak przyjęło się nazywać w polskiej literaturze socjologicznej - twierdzą broniącą przed kulturowym wpływem niechcianych, obcych wartości, narzucanych przez instytucje państwa” – pisze prof. W. Świątkiewicz.⁹ A więc w rodzinie kształtuje się twórczy i pożyteczny lub bierny i szkodliwy członek społeczeństwa.

Prof. W. Świątkiewicz uważa także, że „budowanie demokracji, poszanowanie praw człowieka, odbudowa kultury i moralności pracy, kształtowanie postaw prospołecznych, przedsiębiorczości i odwagi wprowadzenia innowacji musi rozpocząć się w rodzinie. Nie zbuduje się demokratycznego społeczeństwa, jeśli w rodzinie nie będzie życzliwości wobec odmiennych poglądów i opinii, a siła argumentów zamieniana na argumenty siły: zwłaszcza wobec słabszych. Nie odbuduje się kultury pracy, jeśli rodzice będą dzieciom przekazywać wzory życiowego cwaniactwa i pracowniczej nieuczciwości. Podobnie jest zaangażowaniem na rzecz dobra wspólnego, które musi przekroczyć próg rodzinnego egoizmu, czy z polską religijnością, dla której szansą na przyszłość jest pełniejsze odzwierciedlenie w moralności społecznej i rodzinnej, prywatnej i publicznej”¹⁰. Bardzo uzasadnione jest zatem powiedzenie papieża Jana Pawła II - „*Przyszłość idzie przez rodzinę*”. Droga rozwoju społeczeństwa wiedzie właśnie przez rodzinę. Wysiłki wszystkich, którzy chcą formować nowe społeczeństwo, muszą zacząć od niej, ubiegać się o jej niezmiennność i lepsze warunki do spełnienia jej zadań.

⁹ Świątkiewicz W. „Rodzina jako wartość w tradycji kulturowej górnego śląska” [w:] „Rodzina w województwie katowickim. Opracowania i raporty” pod red. Świątkiewicza W., Wyd. Instytutu Górnos Śląskiego, Katowice 1998 s. 10

¹⁰ tamże, s. 25

1.2. RODZINA JAKO ŚRODOWISKO SPOŁECZNO - WYCHOWAWCZE

Rodzina jest podstawową komórką organizmu społecznego, od jej jakości zależy wartość społeczeństwa, a także osobisty los jednostki. W rodzinie człowiek przeżywa najważniejszy okres, w którym kształtuje się jego styl życia, system preferowanych wartości i pogląd na świat. Dom rodzinny jest miejscem, w którym człowiek może wyrazić siebie w sposób emocjonalny i indywidualny. Bez wątpienia rodzina jest najważniejszym środowiskiem w życiu człowieka.

Samo środowisko określane jest jako „składniki struktury otaczającej człowieka, które działają jako system bodźców i powodują określone reakcje psychiczne. Istotnym wymiarem tak rozumianego środowiska rodzinnego jest jej wychowawczy charakter”¹¹.

Rola rodziny jest bardzo ważna, ponieważ stanowi pierwsze i podstawowe środowisko społeczne dziecka, w którym dokonuje się rozwój wszystkich jego struktur. Z rodziną związanych jest także wiele ważnych wydarzeń życiowych: pierwsze kroki, słowa, pójście do przedszkola, narodziny rodzeństwa, pierwsza miłość, zawarcie małżeństwa, rodzicielstwo.

Według prof. W. Świątkiewicza - „Człowiek *oczyma rodziny* patrzy na otaczający go świat społeczny, uczy się go nazywać i klasyfikować, uznawać za przyjazny lub wrogi, swój lub obcy. W jej perspektywie postrzega sens swojego życia, formułuje własne cele życiowe i sposoby ich osiągania. Tak właśnie kształtowana jest podstawowa rzeczywistość kultury, która na zawsze już stanie się symbolicznym układem odniesienia zarówno wówczas, gdy w swoim dorosłym życiu człowiek będzie twórczo rozwijał rodzinne doświadczenia, jak i wtedy, gdy będzie im własnym postępowaniem zaprzeczał”¹².

Rodzina oddziałuje na dzieci i młodzież socjalizującą, stwarzając warunki sprzyjające rozwojowi lub hamujące go. Niezależnie od tego, jak funkcjonuje, czy jest środowiskiem zdrowym i wartościowym moralnie, czy też przejawia cechy patologii - w każdym przypadku kształtuje ich osobowość, postawę społeczną, wyznacza koleje losu.

Istotne znaczenie dla wewnętrznej organizacji rodziny mają wzajemne stosunki między małżonkami. Stosunki mąż - żona oddziałują na pozostałe systemy stosunków

¹¹ Sośnicki K., „Istota i cele wychowania”, PWN, Warszawa 1975, s. 45

¹² Świątkiewicz W. „Rodzina jako wartość w tradycji kulturowej górnego śląska” [w:] „Rodzina w województwie katowickim. Opracowania i raporty” pod red. Świątkiewicza W., Wyd. Instytutu Górnos Śląskiego, Katowice 1998 s. 9

interpersonalnych w rodzinie, dlatego zasadniczym zagadnieniem w rodzinie jest problem integracji małżeńskiej.

„Integracja rodziny zawiera dwa główne aspekty: integrację celów (jednakowe pojmowanie i uznawanie tej samej hierarchii wartości przez członków rodziny) oraz integrację środków służących osiągnięciu celów”¹³.

„Brak integracji powoduje napięcie i niezgodne współżycie rodziców, które dostarcza dzieciom najsilniejszych i najistotniejszych bodźców afektogennych”¹⁴.

Dziecko, jeżeli ma być szczęśliwe, musi mieć poczucie emocjonalnego ciepła i akceptacji ze strony osób najbliższych- rodziców. Potrzeba bezpieczeństwa, czyli posiadania bezpiecznego domu, w którym człowiek jest akceptowany i znajduje oparcie jest również ważna, jak codzienne pożywienie. Bezpiecznie czuje się dziecko przeświadczone o miłości rodzicielskiej, dziecko kochane przez rodziców. Każde dziecko potrzebuje od swoich rodziców dowodów prawdziwego uczucia miłości, spokoju, szczęścia. Ogólnie akceptujący stosunek do dziecka pozwala mu znosić niepowodzenia i zachowywać wiarę w siebie.

Dla prawidłowo przebiegającego procesu wychowania ważne jest całe środowisko domu rodzinnego, wzbogacane przede wszystkim o otwartość, entuzjazm, spontaniczność, radość. Chodzi, więc o takie środowisko rodzinne, w którym dzieci powinny czuć się kochane, a dzięki temu stawać się ufne, samodzielne, by rozwijały własne myśli, uczucia, nadzieje, działania, miały możliwość obserwacji autentycznych form zachowań.

Istotną właściwością systemu rodzinnego jest specyficzny układ ról rodzinnych oraz związków zachodzących między nimi.

„Na kształtowanie się psychospołecznych cech osobowości dziecka doniosłe znaczenie wywierają zróżnicowane pod względem jakościowym i odmiennie funkcjonujące wpływy matki i ojca w rodzinie”¹⁵. Do specyficznej roli matki należy głównie poczęcie nowego życia, ciąża, poród, karmienie i pielęgnowanie noworodka. W naszej kulturze znacznie wyższą rangę przypisuje się matce. Od matki oczekuje się ekspresji uczuć, serdeczności, ciepła, wyrozumiałości i tworzenia atmosfery emocjonalnej w rodzinie, zrozumienia i zaspokojenia potrzeb innych, wprowadzenia dziecka w krąg szerszej rodziny i tradycji. Ogromne znaczenie przypisuje się przekazywaniu miłości macierzyńskiej dzieciom. Jest to jedna z podstawowych ról, jaką

¹³ Grochocimska R. „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk s. 12

¹⁴ tamże, s. 12

¹⁵ tamże, s. 14

wypełnić powinna matka. Miłość matczyna niezbędna jest dla rozwoju uczuciowego dziecka. Wokół niej będą się układały stosunki dziecka najpierw z matką, następnie z innymi członkami rodziny. Szczególną rolę przypisuje się matce w rozwoju uczuć społecznych, socjalizacji i zależności dziecka.

Ważnym zadaniem matki jest zaspokojenie potrzeb dziecka, które kształtują wzajemne więzi i stosunki. W miarę rozwoju dziecka, obok zależności fizycznej i psychicznej, rozwija się jego niezależność.

Rola ojca w rodzinie jest inna niż matki. „Od ojca oczekuje się działalności, siły, zaradności, odpowiedzialności za podejmowanie zadania, czuwanie nad przestrzeganiem norm społecznych, stwarzanie oparcia dla żony i całej grupy rodzinnej”¹⁶.

Wskazuje się także na fakt, iż składnikiem społecznej roli ojca jest miłość, którą obdarza on dziecko. Miłość ojca pełni w rozwoju dziecka inną funkcję niż miłość matki, która jest bezwarunkowa i wszechogarniająca. Dziecko, aby być kochanym przez matkę nie musi spełniać żadnych warunków, wystarczy, że jest jej dzieckiem. Natomiast inaczej kształtuje się miłość ojcowska. Ojciec kocha dziecko za to, że spełnia ono jego oczekiwania, że jest źródłem jego radości i dumy. Dziecko, aby zasłużyć na miłość ojca i ją utrzymać musi postępować zgodnie z jego oczekiwaniami, podporządkowując się jego wymaganiom.

Jest, więc ona w mniejszym stopniu źródłem zaspokajania potrzeb, ale stanowi silny bodziec do kształtowania prawidłowego rozwoju.

„Oddziaływanie ojca na dziecko jest również pośrednie. Wpływa na dziecko także poprzez matkę. Kobieta kochana i szczęśliwa ma wszelkie dane ku temu, aby dać dziecku uczucie pogodne i spokojne, jakiego nie mogłaby dać matka niekochana i źle traktowana przez męża”¹⁷.

Postawa uczuciowa ojca w interakcjach z matką, dzieckiem i innymi członkami rodziny

w szczególny sposób udziela się dziecku. Jeżeli ojciec w zachowaniu przejawia agresję, nerwowość, nieopanowanie, to podobne stany uczuciowe mogą powstać u dziecka.

Natomiast spokój, opanowanie, poczucie bezpieczeństwa również udzielają się dziecku. Nawiązanie więzi uczuciowej z ojcem odgrywa ważną rolę jako czynnik uspołecznienia dziecka. Ojciec musi aktywnie uczestniczyć w procesie wychowania dziecka, aby wpłynąć pozytywnie na jego rozwój społeczny. Powinien, więc z jednej strony przez

¹⁶ Grochocimska R. „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 14

¹⁷ tamże, s. 15

zainteresowanie się dzieckiem wzbudzić jego uczucie przywiązania do swojej osoby i stąd płynąca chęć naśladowania, z drugiej natomiast strony- przestrzegać reprezentowane przez siebie postawy konserwatywne. Skuteczność właściwego oddziaływania ojca zależy od tego, czy będzie on sam reprezentował wartości społeczne. W rodzinie ojciec wobec dziecka reprezentuje również siłę fizyczną, stanowczość, zapewnia byt materialny, zaspokaja potrzebę bezpieczeństwa i stabilność.

We współczesnych rodzinach występują coraz częściej wyraźne przekształcenia ról matki i ojca w kierunku ich współdziałania. Wiąże się to przede wszystkim ze wzrastającym poziomem wykształcenia i kwalifikacji zawodowych kobiet oraz ich udziału w zabezpieczeniu materialnym warunków życia rodziny. Specyficzne role matki i ojca ulegają pewnej modyfikacji dostosowanej do płci, charakteru i osobowości rodziców. W coraz szerszym zakresie ojciec uczestniczy w pracach domowych i problemach dotyczących wychowania dzieci. Udział w tych zajęciach zacieśnia jego stosunki z żoną i dziećmi oraz ułatwia mu lepsze zrozumienie ich potrzeb.

Zaspokojenie potrzeb biologicznych, psychicznych i społecznych dziecka, stworzenie warunków do jego rozwoju to główne elementy wspólnych ról rodzicielskich zarówno matki, jak i ojca. Ważne staje się umiejętne pełnienie ról rodzicielskich, które wymaga rozwiązywania różnych złożonych problemów życiowych.

M. Wolicki określił podstawowe warunki konieczne do skutecznego pełnienia ról rodzicielskich. Zalicza do nich głównie: „psychiczną i społeczną dojrzałość rodziców, znajomość norm związanych z rolami, odpowiednio ukształtowane postawy rodzicielskie, zdolność do bezinteresownej miłości, akceptacja roli związanej z własną płcią i roli małżeńskiej, posiadanie odpowiedniej motywacji do pełnienia ról rodzicielskich, akceptacja osób i ról partnera i dzieci, wzajemne przystosowanie rodziców polegające na uzgodnieniu ról”¹⁸.

Pojęcie roli rodzinnej kształtuje się przede wszystkim w codziennych sytuacjach życia rodzinnego, które decydują w znacznym stopniu o tym jak dziecko będzie pojmowało i realizowało rolę ojca i matki w swym późniejszym, dorosłym życiu.

Rodzina jest traktowana jako szczególna kategoria społeczna, w której stosunki oparte są na niespotykanym w innych typach zbiorowości poziomie intymności i bliskości. Relacje w rodzinie wynikają z bezpośredniego oddziaływania na siebie jej członków, niezależnie od zajmowanych formalnych statusów społecznych,

¹⁸ Grochocimska R. „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 16

od zhierarchizowania istniejącego wewnątrz rodziny. Powstają w codziennych kontaktach, w ramach wzajemnych świadczeń, pomocy, w trakcie wspólnego realizowania celów. Kontakty te mają często stały, zwyczajowy charakter i wyznaczają swoisty dla każdej rodziny klimat. Wzajemne relacje i wydarzenia ze wspólnego życia tworzą historię rodziny i jej niepowtarzalną wartość. Dzieje rodziny są powiązane z czasem jej trwania.

W kształtowaniu pozytywnych relacji w rodzinie niebagatelną rolę odgrywa styl komunikowania, który powinien sprzyjać osiągnięciu porozumienia, eliminowaniu zakłóceń, sprawnemu wykonywaniu zadań oraz satysfakcji z przebiegu interakcji. Poprawna komunikacja jest podstawowym warunkiem udanego życia rodzinnego i bardzo ważnym czynnikiem szczęścia w rodzinie. Komunikacja w rodzinach szczęśliwych zwiększa wzajemne poznanie, informacje bezsłowne są zgodne z wypowiedzianymi słowami, partnerzy zwracają się wprost do siebie, a kontakt słowny nie jest jedyną formą porozumiewania się. Członkowie rodziny są zdolni wyrazić swój osobisty punkt widzenia bez kwestionowania zdania innych. Taka komunikacja daje członkom rodziny dużo zadowolenia, dostarcza okazji do wspólnego podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów, zwiększa poczucie wspólnoty.

Komunikacja wewnątrz rodziny przebiega na trzech zasadniczych płaszczyznach:

1. pomiędzy małżonkami,
2. między rodzicami i dziećmi,
3. między rodzeństwem.

Komunikacja pomiędzy małżonkami zawiera w sobie szereg relacji o charakterze intymnym, jak również wymianę informacji na temat sposobów wychowywania dzieci, rozwiązywania bieżących spraw i problemów rodzinnych, sposobów organizowania życia rodzinnego.

Komunikacja między rodzicami i dziećmi obejmuje przede wszystkim wymianę informacji na temat potrzeb życiowych dzieci, ich sytuacji w domu, środowisku szkolnym i rówieśniczym. Poprzez bezpośredni, codzienny kontakt z dziećmi, a przede wszystkim rozmowę, rodzice dowiadują się o potrzebach dziecka, o tym co się wydarzyło w szkole i na podwórku, pomagają dzieciom w rozwiązywaniu ich problemów, uczą dzieci kultury słowa, pokazują wzorce prawidłowego zachowania i uczą sposobów radzenia sobie w trudnych sytuacjach oraz unikania zagrożeń dla rozwoju.

Komunikacja między rodzeństwem pomaga dzieciom w opanowaniu zasad współżycia w grupie, wymieniać wielorakie doświadczenia, jest okazją do zabawy, a przede wszystkim uczy dzielenia się wspólną przestrzenią w miejscu zamieszkania i dopasowywania własnych potrzeb do potrzeb wszystkich członków rodziny.

Rodzina jako środowisko jest także miejscem, w którym dokonuje się wspólne przeżywanie tradycji, zarówno tej rodzinnej, jak i szerszej - tradycji społeczności lokalnej, tradycji religijnej, narodowej i patriotycznej. To właśnie w rodzinie dokonuje się podstawowy przekaz wartości moralnych, duchowych, kulturowych, religijnych. Istotną rolę odgrywa tu umiejętność organizowania życia rodzinnego w kierunku wspólnotowego przeżywania tych wartości i uczestniczenia w różnorodnych zdarzeniach o charakterze kulturalnym.

Zasadniczym wymiarem życia rodziny jest jej **wspólnotowy charakter**. Istnienie rodziny wypływa, bowiem z natury ludzkiej i nie jest tylko dziełem umowy społecznej. „U jej podstaw leży naturalny podział na dwie płci, zróżnicowanie wiekowe, popędy seksualne, instynkt macierzyński i ojcowski. Wymaga od swoich członków (głównie od małżonków) integralnego zespolenia celów i dążeń podejmowanych dobrowolnie a jednocześnie z poczuciem wewnętrznej konieczności. Daje swoim członkom wiele radości i przyjemności nie gwarantowanych przez inne grupy społeczne. Uspołecznia uczucia i dążenia swoich członków tak, że czują się oni zespoleni w dążeniu do celu i gotowi są zrezygnować ze swobody indywidualnej i wolności na rzecz grupy rodzinnej”¹⁹.

Osnową wspólnotowego charakteru rodziny jest miłość, szacunek oraz poczucie współodpowiedzialności wszystkich członków rodziny ukierunkowane na rozwój dobra wspólnego, opieka i troska o prawidłowy rozwój i wychowanie dzieci, zabezpieczanie podstawowych potrzeb każdego członka rodziny, wspieranie się w zwykłych i trudnych momentach życia rodzinnego.

Ważną rolę w życiu rodziny odgrywa międzypokoleniowa więź, utrzymywanie systematycznych kontaktów z dziadkami i rodziną rodziców. Dostrzeganie i przeżywanie tej więzi przez dzieci określa ich umiejętność budowania trwałych relacji z rodziną i rodzeństwem w chwili, gdy podejmą samodzielne dorosłe życie. Prawidłowa więź rodzinna przyczynia się do integracji rodziny, w takiej rodzinie procesy scalające rodzinę i ekspansja działań na zewnątrz są zrównoważone. Więź rodzinna (czyli kompleks sił przyciągających członków rodziny nawzajem do siebie

¹⁹ Adamski F., „Socjologia małżeństwa i rodziny”, PWN, Warszawa 1982, s. 25 - 26

i wiążących ich ze sobą) oparta na wolnym wyborze wartości scalających, daje poczucie jedności rodziny, ale i równocześnie własne zainteresowania oraz utrzymuje kontakty z ludźmi z poza rodziny.

Jak ważna jest więź rodzinna dla stworzenia i kształtowania pozytywnej atmosfery wychowawczej oraz wzajemnego zrozumienia mogą świadczyć słowa wyrażone przez K. Wojtyłę: *„Człowiek potrzebuje gniazda utkanego z miłości, ciepła i serdeczności, gniazda utkanego z więzi wiary i nadziei i miłości. Dopiero te więzi, łączące osoby, czynią rodzinę realną rodziną”*²⁰.

Analizując więź rodzinną, można wyróżnić kilka jej składników, a mianowicie²¹:

- poczucie odpowiedzialności za osoby z rodziny,
- wspólne zabezpieczenie warunków bytowych,
- troskę o zdrowie bliskich, stwarzanie warunków do osiągnięcia sukcesów w samodzielnym życiu,
- uczucie miłości i serdeczności,
- wzajemną ocenę osób w rodzinie,
- przyjmowanie wzorców osobowych od osób znaczących.

Należy pamiętać, że o jakości więzi świadczą przede wszystkim uczucia społeczne, które zaspokajają ludzkie potrzeby.

„Charakter więzi rodzinnej, wzajemne traktowanie siebie przez członków rodziny określa to, co potocznie nazywamy atmosferą rodzinną”²².

Można mówić o atmosferze korzystnej dla rozwoju i kształcenia osobowości dziecka oraz atmosferze wpływającej ujemnie na postępy w rozwoju psychicznym dziecka, prowadzącej do powstania zaburzeń w jego zachowaniu, jak i do głębszych defektów osobowości. Między tymi dwoma biegunami jest wiele stopni pośrednich. Może dominować w danej rodzinie klimat ciepły, dobrym, serdeczny, gdzie członków rodziny łączy pozytywna więź emocjonalna taka jak: wzajemne zaufanie, miłość, szacunek, tolerancja, a stosunki między nimi oparte są na: współdziałaniu, podziale obowiązków i przywilejów, wzajemnej pomocy. Lub też może przeważać w danej rodzinie klimat, gdy wyżej wymienione właściwości i inne jeszcze sprzyjające dodatnim kontaktom interpersonalnym między jej członkami, występują w słabym nasileniu lub nie ma ich w ogóle albo, gdy w ich miejsce pojawiają się cechy przeciwstawne.

²⁰ „Kontakty ludźmi innymi jako problem wychowania, opieki, resocjalizacji”, pod red. Kosek - Nity B., Raś D., Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 16

²¹ tamże, s. 16

²² Górski S. „Psychoterapia w wychowaniu”, IWZZ, Warszawa 1986, s. 67

Irena Obuchowska wyróżniła następujące rodzaje atmosfer rodzinnych, które cechują negatywne kontakty interpersonalne między jej członkami:

1. atmosfera napięta - charakteryzuje ją wzajemna nieufność, nieudomówienia oraz poczucie zagrożenia,
2. atmosfera hałaśliwa - ciągle dochodzi do awantur i kłótni,
3. atmosfera depresyjna - dominuje smutek, przygnębienie i rezygnacja,
4. atmosfera obojętna - brak więzi uczuciowej pomiędzy rodzicami a dziećmi,
5. atmosfera nadmiaru emocji i problemów - dziecko otoczone jest nadmierną czułością lub zbyttno absorbowane sprawami rodziny.

Brak więzi uczuciowej między rodzicami sprawia, że rodzina staje się zagrożeniem dla rozwoju dzieci. Zerwana więź uczuciowa między rodzicami niszczy strukturę rodziny, jej spójność, pozytywne stosunki między wszystkimi członkami, wytrąca ich z równowagi, zaburza prawidłowy rozwój osobowości dziecka, utrudnia mu także przystosowanie społeczne, a często staje się przyczyną zachowań aspołecznych. Znaczący psycholog rodziny, w rozważaniach nad rolą środowiska rodzinnego w rozwoju psychicznym dziecka szczególną rolę przypisują kontaktom osobowym między dzieckiem a rodzicami.

Znaczenie tych kontaktów polega między innymi na tym, że:

1. „Rodzice są pierwszymi partnerami interakcji społecznych dziecka, kontakty te są przy tym długotrwałe i częste;
2. W kontaktach społecznych z rodziną zaspakajane są podstawowe potrzeby psychiczne dziecka, tj. doznawanie i odwzajemnianie miłości, współdziałanie społeczne, uznanie, poczucie bezpieczeństwa itp.;
3. Oddziaływanie rodziców ma charakter dwutorowy; polega na świadomym działaniu wychowawczym, w wyniku którego dziecko kształtuje swoje zachowania zgodnie z oczekiwaniami rodziców, jak również przez oddziaływanie niezamierzone - rodzice stwarzają określone sytuacje, które wyznaczają kierunek zachowania się dziecka, gdyż stanowią sytuację bodźcową dla podejmowanych przez nie czynności;
4. Rodzice stanowią dla dziecka najbliższe wzory osobowe asymilowane w procesie naśladownictwa i identyfikacji”²³.

²³ Jackowska E. „Środowisko rodzinne a przystosowanie dziecka w młodszym wieku szkolnym”, PWN, Warszawa 1980

W przedstawionych powyżej podstawowych aspektach życia rodziny ujawnia się, że rodzina jest zawsze jakimś określonym, dynamicznym systemem, społeczną całością, w której każda osoba jest pod wpływem innej. Istotnym elementem rodziny jest małżeństwo, a relacje pomiędzy małżonkami warunkują całości zachowań i postaw rodzicielskich.

Codzienne bytowanie „zdrowej” rodziny oparte jest na funkcjonalnych zasadach:

1. „Problemy są zauważane i rozwiązywane.
2. Wszyscy członkowie rodziny mogą wyrażać swoje spostrzeżenia, uczucia, myśli, pragnienia i fantazje.
3. Wszystkie relacje są oparte na dialogu i równości. Każdy członek rodziny jest tak samo ceniony jako osoba.
4. Komunikacja jest bezpośrednia, adekwatna i oparta na konkretnych, obserwowalnych faktach.
5. Członkowie rodziny mogą zaspokajać swoje potrzeby.
6. Członkowie rodziny mogą być indywidualnościami.
7. Rodzice robią to, co mówią, że robią. Dbają o samodyscyplinę.
8. Role w rodzinie są wybierane i zmieniające się.
9. Atmosfera jest radosna i pełna spontaniczności.
10. Zasady wymagają uzasadnienia.
11. Naruszenie wartości drugiej osoby budzi poczucie winy.
12. Błędy są wybaczone i postrzegane jako okazja do uczenia się
13. System rodzinny służy jednostkom.
14. Rodzice są w kontakcie ze zdrowym poczuciem wstydu”²⁴.

Istotnym wymiarem „zdrowej” rodziny jest jej niezależność od czynników patologicznych, w tym zwłaszcza od nałogów - alkoholizmu, narkomanii, przemocy fizycznej i psychicznej, dewiacji seksualnej, chorób psychicznych. Zdrowa rodzina jest przede wszystkim rodziną pełną.

„W zdrowej rodzinie matka i ojciec traktują miłość odpowiedzialnie. Mają odwagę podejmować pracę, której miłość wymaga. Wszyscy są odpowiedzialni

²⁴ Bradshaw J. „ Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie”, PWN, Warszawa 1994, s. 74

i zaangażowani w pracę dla miłości, która oznacza nie wycofywanie się, ale walkę prowadzoną w uczciwy sposób i szukanie rozwiązań”²⁵.

Stabilność rodziny stanowi bardzo ważny czynnik równowagi emocjonalnej i zdrowia psychicznego dziecka. To właśnie owa równowaga i stabilność wzajemnych stosunków między rodzicami, ich poczucie odpowiedzialności oraz więź emocjonalna między wszystkimi członkami rodziny jest podstawą prawidłowych stosunków w grupie rodzinnej. Rodzina wytwarza u dziecka moralną kontrolę nad własnym postępowaniem, kształtuje światopogląd, czyniąc w ten sposób człowieka członkiem określonego społeczeństwa.

Podsumowując rozważania dotyczące istoty roli rodziny w rozwoju i wychowaniu dziecka, można stwierdzić, iż jest „ona w swoim zintegrowanym uniwersalizmie społecznego i psychospołecznego funkcjonowania - jak dotychczas - nie do zastąpienia i nie sposób sobie wyobrazić jej nieobecności w społeczeństwie lub katastrofalnych efektów jej krańcowej patologizacji, gdyby takowa miała nastąpić w okresie rozwoju cywilizacji postindustrialnej. Ludzkość nie wypracowała dotychczas innej instytucji, która mogłaby skutecznie zastąpić rodzinę i nie wiadomo, czy uda się to w przyszłości”²⁶.

1.2.1. ZASPOKOJENIE POTRZEB DZIECKA W RODZINIE

Rodzina, jak wszystkie systemy społeczne próbuje realizować swoje określone potrzeby, które stanowią zasadniczą treść życia ludzkiego.

Każdy człowiek odczuwa wspólne potrzeby biologiczne, rozwojowe, społeczne i kulturowe. Jednocześnie wszyscy mamy swoje potrzeby indywidualne, na które wpływ ma poziom indywidualnego rozwoju w każdej dziedzinie. Jesteśmy niepowtarzalni w naszym fizycznym, poznawczym, psychospołecznym i kulturowym rozwoju. Nasze interakcje ze środowiskiem społecznym także oddziałują na nas i określają naszą indywidualną świadomość.

Pojęcie - potrzeba zostało „zaczepnięte z ekonomii i przeniesione do psychologii, socjologii i pedagogiki, gdzie najczęściej jest rozumiane jako brak lub niedosyt czegoś, wprowadzający jednostkę w stan pragnienia owego czegoś i pobudzający do osiągnięcia

²⁵ tamże, s. 76

²⁶ Tyszka Z. „Rodzina w świecie współczesnym- jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa” [w:] „Pedagogika społeczna”, pod red. Pilcha T., Leparczyk J., Wyd. Żak, Warszawa 1995, s. 152

określonego przedmiotu lub stanu, który w odczuciu jednostki usuwa ów brak lub wypełnia niedosyt”²⁷.

H. Misiewicz wyróżnia trzy rodzaje potrzeb²⁸:

- Potrzeby biologiczne - są one elementarne dla życia człowieka, należą do nich: potrzeba oddychania, odżywiania i wydalania.
- Potrzeby psychiczne - obejmują potrzebę kontaktu społecznego, potrzebę uznania, akceptacji, sukcesu, poznawczą, potrzebę sensu życia oraz bezpieczeństwa.
- Potrzeby kulturowe, które wynikają z konieczności życia w jakiejś grupie społecznej, która posiada sobie właściwy system wartości, norm, wzorów zachowań, przedmiotów i znaczeń, a poznanie i tworzenie ich rozwija członków grupy.

Brill do podstawowych potrzeb zalicza: fizyczny, intelektualny: fizyczny, intelektualny, emocjonalny, społeczny i duchowy wzrost i rozwój²⁹:

- Potrzeby fizyczne obejmują - środki niezbędne do życia, takie jak: żywność, schronienie, ubranie, możliwość fizycznego rozwoju oraz podstawową opiekę zdrowotną.
- Rozwój intelektualny jest traktowany w kategorii możliwości zdobywania wiedzy i doskonalenia się w zgodzie z indywidualnymi możliwościami w tym zakresie.
- Rozwój emocjonalny - obejmuje związki ze znaczącymi innymi oraz samoakceptację.
- Rozwój społeczny - obejmuje możliwości socjalizacji i znaczących związków z innymi jednostkami i grupami.
- Rozwój duchowy - jest związany z odkrywaniem sensu życia, jego celu i kierunku przekraczających granice codziennego doświadczenia.

Wyodrębnia się także³⁰:

- **Potrzeby motywacyjne** - leżą one u podstaw wszystkich ludzkich zachowań, w postaci schematu ukazującego ich hierarchię. W hierarchii tej podstawowe, fundamentalne potrzeby muszą zostać zaspokojone, zanim pojawiają się potrzeby z wyższego poziomu rozwojowego.

Najbardziej podstawowe z potrzeb sprowadzają się do fizjologicznych konieczności. Na drugim poziomie znajduje się zaspokojenie potrzeby

²⁷ Kamieński A. „Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna”, PWN, Warszawa 1975, s. 47

²⁸ Misiewicz H. „Rola rodziny w kształtowaniu postaw”, IWZZ, Warszawa 1986, s. 13

²⁹ Dubois B., Miley K.K. „Praca socjalna” nr I, „Śląsk” Sp. zoo. Wydawnictwo Naukowe, Katowice 1999, s. 34

³⁰ tamże, s. 35 - 37

bezpieczeństwa, które gwarantuje bezpieczne, nie budzące obaw fizycznych czy też psychicznych - środowisko. Na następnym - potrzeby związane z przynależnością i miłością, zaspokajanie przez intymność i satysfakcjonujące związki. Następująca po nich potrzeba szacunku jest związana z poczuciem kompetencji i poczuciem własnej wartości, wywodzącymi się z uznawania własnych osiągnięć. Ostatnią potrzebą w hierarchii jest potrzeba samorealizacji, polegająca na urzeczywistnieniu maksymalnych możliwości jednostki, zgodna z wizją wspólną dla wszystkich ludzi, będąca zwieńczeniem omawianej hierarchii. W hierarchii tej niedobory oznaczają potrzebę, a rozwój wiąże się z samorealizacją.

- **Potrzeby rozwojowe** - na rozwój osobniczy, zorientowany na stawianie się niezależną i autonomiczną jednostką, mają wpływ czynniki biologiczne, psychiczne, interpersonalne, społeczne i kulturowe.

„Potrzeby rozwojowe dotyczą fizycznej pomyślności, psychicznego komfortu, rozwoju intelektualnego, związków międzyludzkich i rozwoju duchowego”³¹.

- **Potrzeby wynikające z realizacji zadań życiowych**

Wymagania stawiane ludziom w różnych sytuacjach życiowych muszą być spełniane w trakcie całego cyklu życiowego. Te życiowe zadania mają psychologiczne i społeczne implikacje dla funkcjonowania osobniczego i rozwoju relacji społecznych.

„Pojęcie zadań życiowych, dotyczy codziennego życia, takiego jak: wzrastanie w rodzinie, uczenie się w szkole, wejście w świat pracy zawodowej, małżeństwo i założenie rodziny, a także wspólnych traumatycznych sytuacji życiowych, takich jak: utrata, separacja, choroba lub kłopoty finansowe.

Wymaganiom życia muszą stawić czoła wszyscy ludzie i jakkolwiek reakcje mogą być różne, to jednak jednostki muszą radzić sobie z wynikającymi z nich wyzwaniami”³².

Potrzeby są czynnikiem determinującym nasze zachowanie i są z nami od początku. Zaspokojenie ich ma szczególne znaczenie w przypadku dzieci, które są u progu życia i ich realizowanie wiąże się z ich prawidłowym rozwojem psychicznym, fizycznym, emocjonalnym. Zaspokojenie potrzeb rozpoczyna się od umiejętności ich wyrażania. Nawet najmniejsze dziecko, które nie potrafi jeszcze zaspokoić

³¹Dubois B., Miley K.K. „Praca socjalna” nr I, „Śląsk” Sp. zoo. Wydawnictwo Naukowe, Katowice 1999, s. 36

³² tamże, s. 37

najprostszych potrzeb, na różne sposoby wyraża potrzeby jedzenia, picia, snu, bezpieczeństwa, znaczenia i miłości. Zadaniem dorosłych jest trafne ich odczytywanie i właściwe realizowanie, a więc najpierw zachęcanie dziecka do wyrażania potrzeb, a potem uczenie stopniowego ich zaspokajania. Początkowo rodzice i opiekunowie robią to w jego zastępstwie, z czasem jednak doprowadzają dziecko do samodzielnego odczytywania nie tylko własnych, ale i cudzych potrzeb. Potrzeby są czynnikami prawidłowo przebiegającego rozwoju dziecka, jeżeli są zaspokajane w zadowalający sposób. Dla rodziców oraz dziecka ważne jest zdawanie sobie sprawy z hierarchii potrzeb i z kolejności ich zaspokajania. Obowiązuje ogólna zasada: *żadnych potrzeb nie należy lekceważyć*. Istnieje także zgodność co do tego, że najpierw należy zaspokajać potrzeby biologiczno - fizjologiczne i psycho - społeczne, ponieważ dopiero po ich właściwym zaspokojeniu dochodzą do głosu potrzeby duchowe, które rozwijają się i przejmują funkcję sterowniczą nad zaspokojeniem i rozwojem pierwszych. Zasada ta jest szczególnie ważna we wczesnym dzieciństwie i młodości, kiedy intensywnie rozwija się organizm i kształtują się dyspozycje psychiczne dziecka.

Sposób zaspokojenia potrzeb wiąże się z uświadomieniem, przeżywaniem i realizowaniem przez dziecko określonych wartości, które są motorem ludzkiego działania. Dorośli zaspokajając potrzeby dziecka ukazują mu określone dobra, wskazują motywy i sposoby ich zdobywania oraz używania, sygnalizują dziecku jakie wartości są bardziej cenione, a jakie mniej. Na tej podstawie dziecko tworzy własny system wartości, kształtuje postawy życiowe, sposób wartościowania, całą osobowość.

Wiele badań prowadzonych przez Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego w ostatnich latach wskazuje na to, że potrzeby dzieci i młodzieży nie są właściwie zaspokajane. Mówią o tym różnorodne braki i negatywne zjawiska dostrzegane w najmłodszym pokoleniu i w ogólnym życiu społecznym. Przede wszystkim dostrzega się braki w zaspokajaniu takich potrzeb jak: bliskich i częstych kontaktów z rodzicami, we wczesnym dzieciństwie szczególnie z matką, pozytywnych kontaktów uczuciowych, najczęściej z ojcem, bezpieczeństwa, przynależności do grupy rodzinnej, uznania, akceptacji. Braki te wywołują poważne zaburzenia w całej sferze psychicznej dziecka, przede wszystkim zaś zakłócają jego rozwój emocjonalny, utrudniają identyfikację i cały proces socjalizacji, powodują stan osamotnienia. Dziecko mając zbyt mało jeszcze sił i niewiele doświadczenia, takiego ciężaru nie potrafi unieść zwłaszcza wtedy, gdy dochodzą do tego napięcia i konflikty rodzinne, trudności

materialne, niepowodzenia w szkole. Większość dzieci szuka ratunku w ucieczce z domu, w grupach dewiacyjnych, które na jakiś czas dają oparcie w alkoholu, narkotykach, a nawet w targnięciu się na własne życie.

Następstwem niezaspokojonej potrzeby akceptacji i bezpieczeństwa jest wzrost liczby dzieci o poczuciu zagrożenia, niepewności i lęku.

Konkludując - środowisko rodzinne tworzy korzystny klimat dla zaspokajania oraz rozwoju potrzeb dziecka, kiedy:

- Dziecko widzi różnorodne przejawy wzajemnej miłości rodziców i czuje, że jest wspólnie przez nich kochane.
- Rodzice akceptują siebie nawzajem.
- Rodzice potrafią w różnej formie wyrazić swoje uczucia dla dziecka i uczą je tego samego w stosunku do siebie.
- Rodzice akceptują dziecko bezwarunkowo, bez wyróżnień, jeżeli jest więcej dzieci i starają się je zrozumieć.
- Dorośli w prosty sposób, przekazują dzieciom cenne wartości, cele życiowe, normy, wzory zachowań.

1.3. MECHANIZMY WARUNKUJĄCE ROZWÓJ DZIECKA W RODZINIE

„Zgodnie z teorią społecznego uczenia się, uczenie się społecznych zachowań następuje głównie w wyniku współuczestnictwa jednostki w interpersonalnych sytuacjach społecznych.

Teoria ta dotyczy podstawowych mechanizmów, za pośrednictwem, których dochodzi do konstruowania się nowych sposobów zachowania, do ich podtrzymywania, ich zmiany, a także ich zaniku”³³.

W świetle tej teorii, nowe zachowania nabywane przez jednostkę powstają w wyniku podstawowych mechanizmów naśladownictwa, modelowania oraz identyfikacji. Dzięki tym procesom osobowość dziecka jest odpowiednio kształtowana i modelowana.

Obecność odpowiedniego wzorca (modela) wywołującego proces naśladownictwa, modelowania i identyfikacji odgrywa bardzo dużą rolę w kształtowaniu wszelkich zachowań, jak również zachowań agresywnych.

³³ Grochocimska R. „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s. 26

NAŚLADOWNICTWO

Naśladownictwo jest formą uczenia się obserwacyjnego, która spełnia decydującą rolę w społecznym rozwoju dziecka. Już we wczesnym dzieciństwie dziecko uczy się zachowań społecznych głównie w wyniku naśladowania osób z najbliższego otoczenia, którymi są zwłaszcza rodzice. Problem naśladownictwa można ująć w dwóch kategoriach zachowań, są to³⁴:

1. kopiowanie zachowań innych osób,
2. wzorowanie się na zachowaniach innych osób.

Naśladownictwo następuje wyłącznie wtedy, gdy istnieje zgodność zachowania się dziecka (obserwatora) z zachowaniem prezentowanym przez innych (model).

Z analizy badań w tym zakresie wynika, że dzieci naśladują tego rodzica, który charakteryzuje się serdecznością, ciepłem, troskliwością, a jednocześnie jest silny i dominujący (niekoniecznie musi być tej samej płci, co dziecko go naśladowujące). Naśladownictwo jest jedną z najwcześniejszych i ważniejszych form uczenia się (zdobywanie wiadomości, nabywanie umiejętności i nawyków), także w zakresie nowych form zachowań, postaw, poglądów.

W codziennym życiu rodzinnym dzieci naśladują swoich rodziców, ucząc się w ten sposób - uczestniczenia w różnych sytuacjach, rozwiązywania konfliktów (na przykład przy użyciu siły, zwłaszcza, kiedy obserwują korzystny rezultat agresywnego zachowania). Społeczne uczenie się jest także głównym źródłem agresji wśród dzieci.

Naśladownictwo jest istotnym procesem w zakresie społecznego dojrzewania dziecka, jak i w zakresie uczenia się ról społecznych, w tym ról małżeńskich i rodzicielskich.

Dziecko, które przeszło przez proces naśladownictwa, uświadamia sobie, że nie może w pełni być podobne do rodziców (ze względu np. na różnice wieku, pozycję, rolę). „Przestaje, zatem kopiować zachowania matki i ojca, usiłuje natomiast zrozumieć te zachowania, a następnie włączyć je do własnej struktury i kontrolować własne zachowania. I wówczas dopiero dziecko zaczyna wkraczać w proces modelowania, który zasadniczo trwa przez całe życie”³⁵.

³⁴ Grochocimska R. „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s. 27

³⁵ tamże, s. 27

MODELOWANIE

„Większość nowych zachowań ludzie nabywają przez modelowanie, czyli obserwację cudzych działań, doświadczeń i ich skutków. Podstawowym warunkiem nabycia nowego sposobu zachowania jest przede wszystkim skoncentrowanie uwagi na modelu (jego działaniach, zachowaniu), zapamiętanie tego zachowania oraz wprowadzenie go we własnym działaniu. Wykonywane natomiast przez jednostkę są jedynie te zachowania, które umożliwiają osiągnięcie pożądanych skutków zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych”³⁶.

Modelowanie u dzieci jest konstruowaniem własnego zachowania opartego na wzorach zaobserwowanych u innych osób.

„Podstawowy mechanizm modelowania polega na tym, iż informacje, jakie jednostka odbiera od modelu, są zamieniane w wyobrażenia, w schematy spostrzeżeniowo-poznawcze, które szczególnie wpływają na kształtowanie się określonych form zachowania. Tak ujmowany proces modelowania może mieć charakter wyobrażeniowy, poznawczy i behawiorystyczny, a zatem może wywierać istotny wpływ na przyswajanie przez jednostkę określonego systemu wartości, typu myślenia moralnego, standardów samooceny”³⁷.

Modelowanie jest mechanizmem polegającym na kopiowaniu zachowań modelu oraz odczytywaniu znaczenia tych zachowań i odniesieniu ich do własnej osobowości. W procesie modelowania chodzi przede wszystkim o nabywanie nowych reakcji czy zachowań, podtrzymywanie ich, regulowanie i utrzymywanie. Może to mieć istotne znaczenie w transmisji międzypokoleniowej, ponieważ modelowanie dokonuje się w oparciu o negatywne i pozytywne skutki, obserwowanych zachowań modelu.

Wyróżnia się trzy grupy podstawowych czynników warunkujących skuteczność procesu modelowania:³⁸

1. Pierwsza grupa czynników dotyczy samego dziecka, jego poziomu sprawności, umiejętności, doświadczenia, procesów poznawczych i motywacyjnych oraz jego indywidualnej podatności na proces modelowania.

³⁶ Grochocimska R. „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s. 27

³⁷ tamże, s.28

³⁸ tamże, s.29

2. Druga grupa czynników dotyczy czynności i strategii wychowawczych. Chodzi tu o określone, świadome oddziaływanie wychowawcze w zakresie różnych czynności i zachowań, które dziecko powinno dostrzec i naśladować.
3. Trzecia grupa czynników dotyczy właściwości działania samego modelu, jego kompetencji, pozycji społecznej, aktywnego i bezpośredniego udziału w procesie wychowania dziecka.

Proces modelowania dokonuje się przede wszystkim w rodzinie, która jest pierwszym i najważniejszym środowiskiem wychowawczym. W wyniku zaspokojenia potrzeb dziecka, pozytywnej atmosfery w rodzinie, jakości związku rodziców, struktury rodziny- dziecko zdobywa określone postawy (związane głównie z rolami małżeńskimi i rodzicielskimi). Istotnym efektem procesu modelowania jest nabywanie wzorów postępowania, czyli modeli w zakresie podstawowych ról społecznych.

Proces modelowania nabiera również szczególnego znaczenia w odniesieniu do agresji dzieci. Dzieci uczą się agresji, podobnie jak innych zachowań, na podstawie własnych doświadczeń, jak również poprzez obserwację zachowań innych osób oraz spostrzeganie skutków, do jakich one prowadzą.

Mechanizm modelowania zachowań agresywnych został szerzej omówiony w rozdziale trzecim.

IDENTYFIKACJA

Obok procesu naśladownictwa, modelowania, najbardziej znaczącym mechanizmem warunkującym rozwój dziecka jest proces identyfikacji. Pojęcie identyfikacji posiada szeroki zakres i najczęściej bywa używane w odniesieniu do różnych grup zachowań.

Mechanizm identyfikacji można odnieść do czterech podstawowych zakresów. Są to:

1. „rozpoznawanie podobieństwa oraz identyczności prowadzące w efekcie do klasyfikacji i indywidualizacji,
2. upodobnienie się jednostki do modelu,
3. przynależność jednostki do grupy, której rezultatem jest identyfikacja z grupą,
4. przyjmowanie określonej idei jako własnej”³⁹.

³⁹ Grochocimska R. „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s.31

Identyfikacja jest „metodą zdobywania nowych zainteresowań, sposobów zachowań, postaw i uczuć względem osób i przedmiotów z otoczenia”⁴⁰.

W związku z tym, im większa liczba identyfikacji, tym pełniejszy zakres zdobywania nowych doświadczeń, zainteresowań i sposobów zachowań.

„W ciągu całego swojego rozwoju jednostka przechodzi przez szereg identyfikacji, zarówno z osobami, jak i grupami społecznymi, czy też rolami społecznymi”⁴¹.

Spośród identyfikacji z osobami, najwcześniejsze i najważniejsze są identyfikacje z rodzicami. Następnie dziecko zaczyna się identyfikować z innymi osobami w rodzinie, np. z rodzeństwem i z osobami spoza rodziny. Identyfikacja występuje zarówno z osobami rzeczywistymi jak i fikcyjnymi, szczególnie dla dzieci znaczącymi i przez nich podziwianymi. Identyfikacja może również występować z grupami: rodzinną, rówieśniczą, szkolną. Kolejnym etapem identyfikacji jest identyfikacja z rolami. Dziecko szczególnie silnie identyfikuje się z rodzicami ze względu na uczuciowe związki łączące członków rodziny oraz ich rolę w życiu dziecka. Identyfikacja z rodzicami jest procesem ułatwiającym przyjmowanie określonych wzorów zachowań od poprzednich pokoleń, wzorów reagowania, norm moralnych, wartości preferowanych w rodzinie.

Jakość związku rodziców, szczerą i serdeczną atmosferę rodzinną, kulturę pedagogiczną rodziców, organizację życia w rodzinie- sprzyjają identyfikacji dziecka z rodzicami.

W procesie identyfikacji istotną rolę, głównie pod względem zachowania się, mogą odgrywać indywidualne predyspozycje temperamentu i usposobienia dziecka. Dzieci o żywym temperamencie w stosunku do osób odtrącających je zachowują się agresywnie. Natomiast dzieci o spokojnym usposobieniu w tych samych sytuacjach nie ujawniają swych uczuć negatywnych i wycofują się z tych interakcji.

W sytuacjach życia rodzinnego agresywne zachowanie rodziców u dzieci o żywym temperamencie wywołują również u nich zachowania agresywne, nie wystąpi natomiast identyfikacja uczuciowa. A u dzieci zamkniętych w sobie i nieśmiałych w takich sytuacjach można oczekiwać niskiego stopnia identyfikacji zarówno pod względem zachowania, jak i uczuciowych powiązań. Identyfikacja pod względem zachowania się oraz identyfikacja uczuciowa pozostają w ścisłym związku ze sobą niezależnie

⁴⁰ Rostowska T. „Identyfikacja jako mechanizm transmisji międzypokoleniowej w rodzinie”, Zeszyty Naukowe UG, Pedagogika, Historia Wychowania” nr 24, s. 143

⁴¹ tamże, s. 143

od sytuacji, przy czym identyfikacja uczuciowa występuje w następstwie bezpośrednich i częstych wzajemnych interakcji. Istotnym czynnikiem w tworzeniu się obydwu rodzajów identyfikacji u dzieci jest bliski kontakt rodziców z dzieckiem. Bardzo ważna jest skala uczuć, jaką ojciec i matka przejawiają w rodzinie. Postawa uczuciowa w interakcjach ojciec-matka, ojciec-dziecko, matka-dziecko i z innymi członkami rodziny w szczególny sposób udziela się dziecku. Nawiązanie silnej więzi uczuciowej z rodzicami, odgrywa ważną rolę jako czynnik identyfikacji, czyli uspołecznienia się dziecka. Społeczne dojrzewanie dziecka wiąże się z transmisją międzypokoleniową w rodzinie, która dotyczy całokształtu zachowań kilku pokoleń w zakresie obustronnych relacji i oddziaływań.

Rodzice powinni aktywnie uczestniczyć w procesie wychowania dziecka, aby wpłynąć pozytywnie na jego rozwój. Powinni, więc z jednej strony przez autentyczne zainteresowanie się dzieckiem wzbudzić jego uczucie przywiązania do swej osoby, z drugiej zaś strony konsekwentnie przestrzegać reprezentowanych przez siebie postaw.

Skuteczność właściwego oddziaływania rodziców, będzie zależała głównie od tego, czy sami będą reprezentować wartości moralno- społeczne. W rozwoju psychicznym dziecka znaczącą rolę odgrywają już od wczesnego dzieciństwa, interakcje między nim a rodzicami i działające mechanizmy psychiczne naśladownictwa, modelowania i identyfikacji.

„Podstawowym rezultatem prawidłowej identyfikacji jest nabycie cech właściwych dla danej płci, a więc pełna identyfikacja z własną płcią, która w pełni może wystąpić podczas identyfikacji z rodzicami tej samej płci. Warunkuje ona także identyfikację w zakresie norm moralnych, społecznych oraz systemu wartości uznawanych przez samych rodziców”⁴².

1.4. DEZORGANIZACJA ŻYCIA RODZINY

1.4.1. ANALIZA PROBLEMU DYSFUNKCJONALNOŚCI RODZINY

Rodzina ma fundamentalne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa i jest niezwykle ważna w procesie rozwoju młodego człowieka. Brak właściwych wzorców postępowania może w przyszłości prowadzić do zachowań

⁴² Grochocimska R. „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s. 37

patologicznych. Złe doświadczenia domu rodzinnego będą, bowiem powielane. Wiadomo, że oprócz rodziców mądrych i odpowiedzialnych są tacy, którzy nie wywiązują się właściwie ze swoich funkcji wychowawczych.

„Każda rodzina boryka się z problemami dnia codziennego, które trzeba pokonywać. Są rodziny potrafiące sprostać tym obowiązkom. Takie rodziny, które pomyślnie rozwiązują swoje problemy, kierując się chęcią utrwalenia swojej wspólnoty i realizacji przypisanych im funkcji nazywamy **rodzinami funkcjonalnymi**. Rodziny, które nie potrafią wypełniać należycie swych funkcji, nazywamy **rodzinami dysfunkcjonalnymi**”⁴³.

„Rodzina dysfunkcyjna to taka, która wykazuje poważne nieprawidłowości w zaspokajaniu podstawowych potrzeb biologicznych i psychospołecznych członków tej rodziny, a zwłaszcza dziecka (dzieci)”⁴⁴. Termin „**dysfunkcja**” w odniesieniu do rodziny oznacza „system charakteryzujący się takimi interakcjami jego członków, które prowadzą do frustracji ich podstawowych potrzeb, wykorzystywania niektórych osób z rodziny, pogwałcenia ważnych praw osobistych, zaniku odpowiedzialności lub nadmiernej odpowiedzialności niektórych osób z rodziny. W zakresie kontaktu system dysfunkcyjny cechują: inwazja, deprywacja, wchłanianie lub stapianie granic poszczególnych osób”⁴⁵.

Zjawisku dysfunkcyjności towarzyszy często wyłamywanie się jednostki spod działania norm, wzorów i ideologii własnej rodziny.

Dysfunkcyjna rodzina jest źródłem napięć i niepokoju, tak dla dzieci, jak i dla dorosłych członków. Dysfunkcyjność ta może dotyczyć różnego rodzaju realizowanych przez rodzinę zadań. Może dotyczyć pojedynczych funkcji rodziny, mówimy wówczas o dysfunkcji częściowej (obejmującej np. trudności w realizacji zadań wychowawczych, ekonomicznych), bądź większości lub wszystkich funkcji, taką dysfunkcyjność określamy mianem całkowitej.

E. Marynowicz - Hetka wyróżnia następujące czynniki dysfunkcji rodziny⁴⁶:

- niewydolność materialną rodziny, przyczyniającą się do zależności ekonomicznej,
- stany chorobowe w rodzinie,

⁴³ . Kawula S., „Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych”. (W:) Kawula S., Brągiel J., Janke A.: „Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki”, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1998, s. 129

⁴⁴ „Rodziny dysfunkcyjne”, pod red. Maślickiej L., Wrocław 1991, s. 3

⁴⁵ Wills - Brandon C., „Jak mówić nie i budować udane związki”, Wydawnictwo "Text", Gdańsk 1996, s. 193

⁴⁶ Marynowicz - Hetka E. „Dziecko w rodzinie problemowej. Pomoc w rozwoju”, IWZZ, Warszawa 1987, s. 54

- nieprzystosowanie społeczne przejawiające się zarówno w braku dojrzałości emocjonalnej rodziców, jak też w alkoholizmie, przestępczości, prostytucji.

Natomiast M. Jarosz uważa za „patogenną rodzinę”, rodzinę charakteryzującą się dwoma występującymi cechami. Są to⁴⁷:

- dysfunkcjonalność w zakresie wykonywania zadań wychowawczo-opiekuńczych wobec dzieci,
- alkoholizm lub inne patologiczne typy zachowań rodziców.

A. Ratajczak, rozpatrując dezorganizację rodziny z punktu widzenia jej wpływu na przestępcze zachowania nieletnich - do ujemnych, dysfunkcyjnych i patogennych czynników zalicza⁴⁸:

- zakłóconą strukturę rodziny,
- złe położenie rodziców,
- zakłócone stosunki uczuciowe między rodzicami a dzieckiem,
- stosowanie niewłaściwych metod wychowawczych,
- występowanie w rodzinie wzorców przestępczych,
- alkoholizm,
- złe warunki mieszkaniowe i materialne,
- braki w wykształceniu.

Każdy z wymienionych czynników dysfunkcji rodziny powoduje poważne zakłócenia procesu zaspokojenia materialnych, psychicznych i społecznych potrzeb jej członków (w szczególności dzieci).

Można wyodrębnić takie cechy rodziny dysfunkcyjnej, które bardzo dobrze odzwierciedlają mechanizmy ich funkcjonowania; a zatem rodziny dysfunkcyjne:

- „zaprzeczają swoim problemom, w ten sposób nigdy nie dochodzi do ich rozwiązania. W takich rodzinach zaprzeczają się także pięciu potencjałom człowieka: uczuciom, spostrzeżeniom, myślom, dążeniom i wyobrażeniom,
- brak w nich intymności,
- są „zakorzenione we wstydzie” (dzieci często wstydzą się swojej rodziny),
- mają utrwalone, zamrożone, sztywne role,
- ich członkowie nie mogą zaspokoić swoich indywidualnych potrzeb, są one odkładane, aby umożliwić zaspokojenie potrzeb systemu rodziny, dlatego w takiej rodzinie prawie zawsze istnieje jakiś poziom złości i depresji,

⁴⁷ Jarosz M., „Problemy dezorganizacji rodziny”, PWN, Warszawa 1979, s.99

⁴⁸ „Przestępczość nieletnich w Wielkopolsce”, pod red. Ratajczaka A., Poznań 1977, s. 43

- system komunikacji polega na otwartym konflikcie, rzadko dochodzi do prawdziwego kontaktu,
- indywidualne różnice są poświęcane dla potrzeb systemu rodziny- jednostka istnieje dla rodziny, taką rodzinę trudno jest opuścić,
- zasady są sztywne i nie zmieniają się; takimi zasadami są na ogół: kontrola, perfekcjonizm i oskarżanie,
- jawne tajemnice są częścią kłamstw, które trzymają rodzinę w zamrożonym stanie (tajemnice te każdy zna i udaje, że o niczym nie wie),
- zaprzeczanie konfliktom i frustracji tworzy sytuację, w której każdy chce osiągnąć swoje cele siłą woli, daje to iluzję radzenia sobie z problemem,
- ich członkowie odrzucają granice własnej osoby dla podtrzymania systemu rodziny. Jest to równoznaczne z odrzuceniem własnej tożsamości⁴⁹.

Sytuację rodziny zdeorganizowanej następująco przedstawił Jan Szczepański tak: „W rodzinie zdeorganizowanej gospodarstwo domowe ulega rozpadowi, postawy małżonków stają się antagonistyczne, miejsce przyjaźni, miłości, pomocy zajmują uczucia niechęci, nienawiści, a miejsce działań pomocnych i przyjaznych działania wzajemnie sobie szkodzące. Postawy takie i działania mogą występować nie tylko między małżonkami, ale także między rodzicami i dziećmi. Rodzina zdeorganizowana przestaje spełniać swoje zadania i swoje funkcje w ramach szerszych zbiorowości i w ramach społeczeństwa globalnego. Zanikają jej funkcje socjalizacyjne, a przede wszystkim wychowawcze⁵⁰.

Rodzina zdeorganizowana jest przejawem odchylenia od prawnych czy obyczajowych norm, jednak w zależności od przyczyn i przejawów tej dezorganizacji inny będzie charakter i stopień tych odchyleń i różna będzie sytuacja życiowa dziecka i poziom zagrożenia procesu zaspokajania jego potrzeb.

W każdej rodzinie dzieci, szczególnie te małe są bezbronne i wymagają ochrony rodziców we wszystkich strefach swej rzeczywistości: fizycznej, seksualnej, emocjonalnej, intelektualnej i duchowej. Rodzina funkcjonalna troszczy się o zaspokojenie tych potrzeb, a w miarę jak dziecko rośnie - uczy je jak te potrzeby zaspokajać samodzielnie. „W rodzinie funkcjonalnej dzieci są ochraniające nie w sposób nadopieczni lub niewystarczający ale w taki, który strzeże je przed poniżającym

⁴⁹ Prajsner M. „Rodzina dysfunkcyjna” [w:] Remedium 2002, nr 5

⁵⁰ Szczepański J. „Elementarne pojęcia socjologii”, PWN, Warszawa 1970, s. 334

zachowaniem innych. Jednocześnie wspierane są w konstruowaniu własnych granic. Wszystkie dzieci rodzą się z pięcioma - charakterystycznymi dla istoty ludzkiej cechami, takimi jak: **cenność, bezradność, niedoskonałość, zależność i niedojrzałość**. Funkcjonalni rodzice pomagają rozwinąć każdą z tych cech, tak aby dzieci stały się osobami szczęśliwymi w dorosłym życiu”⁵¹.

W rodzinach dysfunkcyjnych rodzice nie reagują właściwie na wrodzone cechy dziecka. Zamiast dziecko wspierać i ochraniać, ignorują je, albo atakują za to, że takie właśnie jest.

Drogocенność dziecka nie jest mu uświadamiana. Zamiast tego dziecko jest bombardowane komunikatami podkreślającymi jego mniejszą wartość. W efekcie dysfunkcyjnych działań takich jak ignorowanie, wyśmiewanie i itp. Wartość dziecka ulega obniżeniu i rodzą się w nim postawy samozachowawcze wyrażające się tym, że czuje się ono gorsze od innych.

Niedoskonałość dziecka nie jest szanowana i uznawana. Dzieci są atakowane za swą niedoskonałość, za to, że są dziećmi. Odmawia się im prawa do popełniania błędów, w wyniku czego w życiu dorosłym często stają się perfekcjonistami.

Zależność dziecka w dysfunkcyjnej rodzinie nie jest właściwie postrzegana. Rodzice albo nadmiernie troszczą się o dziecko, nie pozwalając mu na samodzielność, albo je atakują za posiadanie i wyrażanie swych pragnień.

Niedojrzałość dziecka w nieprawidłowo funkcjonującej rodzinie traktowana jest błędnie. „Od dzieci wymaga się zachowań zbyt dojrzałych lub infantylizuje się je. H. N. Wright do zjawisk świadczących o dysfunkcyjności rodziny zalicza⁵²:

1. Nadużycia

Nadużycia, które są typową cechą źle funkcjonującej rodziny, mogą mieć charakter krzywdy fizycznej, emocjonalnej i seksualnej, jak również poważnych zaniedbań w tych dziedzinach. Jedną z form przemocy jest zadawanie cierpień emocjonalnych. Przykładami takiego postępowania są:

- przedstawianie samych negatywnych alternatyw,
- systematyczne zrzucanie winy na dziecko,
- zniekształcanie rzeczywistości,
- postawa nadopiekuńcza,

⁵¹ Mellody P. „Toksyczne związki”, Wydawnictwo J. Santorski, Warszawa 1995, s. 71

⁵² Wright N. H., „Tatusiowa córeczka, czyli o niezwykłym wpływie ojca na osobowość córki”, Oficyna Wydawnicza "Vocatio", Warszawa 1996 s. 114

- obarczanie innych winą za kłopoty dziecka,
- podwójne komunikaty.

2. Perfekcjonizm

Perfekcjonizm rzadko uważa się za symptom nieprawidłowości, niemniej jednak jest on częstą przyczyną problemów rodzinnych. Rodzic - perfekcjonista komunikuje innym swoje zasady i wymagania takimi metodami, jak: reprimendy i karcenie, gniewanie, przeszywające spojrzenia itd. Wszystko to oznacza: „wciąż jeszcze nie jest dobrze”. W życiu codziennym kieruje się słowami: *musisz, powinieneś, nie wolno*. Słowa te, to narzędzia służące do wzmagania poczucia winy i osłabiania ambicji.

3. Rygoryzm

W nieprawidłowej rodzinie obowiązują niezłomne zasady, rygorystyczny tryb życia oraz taki sam system poglądów na świat. Życie składa się z przymusu, rutyny, dokładnie uregulowanych sytuacji, kontrolowanych znajomości i fałszywych sądów. Radość, niespodzianki i spontaniczność nie mają prawa zaistnieć.

4. Milczenie

Rodzina dysfunkcyjna przestrzega *reguły knebla*. Żadne rozmowy nie mogą odbywać się poza obrębem własnych czterech ścian. Dzieciom nie wolno nikogo prosić o pomoc ani się zwierzać.

5. Represyjność

Represyjność polega na tłumieniu i opanowywaniu emocji. Emocje to bardzo ważny element ludzkiej psychiki. Pomagają nam nie tylko właściwie "odczytać" smutki i radości, ale i odpowiednio na nie reagować. Tłumienie uczuć to życie w zakłamaniu. W prawidłowo funkcjonującej rodzinie ludzie umieją rozpoznać uczucia, wyrażać je i dzielić się nimi z innymi. Przede wszystkim potrafią ustalić na podstawie emocji potencjalne źródła zagrożeń.

6. Triangulacja

Termin ten w tym kontekście odnosi się do sposobu rodzinnego porozumiewania. O triangulacji mówimy wówczas, gdy dwaj członkowie rodziny używają trzeciego w charakterze pośrednika. Dziecko w takiej sytuacji wciągane jest w sprawy, w których nie powinno uczestniczyć. Zaczyna odpowiadać za winy niepopołnione, doświadczać uczuć przedwcześnie obciążających jego wrażliwą psychikę.

7. „Podwójne komunikaty”

Podwójne komunikaty występują wówczas, gdy komunikatowi werbalnemu przeczy komunikat niewerbalny.

8. Niedostatek zabawy

Źle funkcjonująca rodzina z reguły nie potrafi się odprężyć, bawić i cieszyć. Życie jest tu sprawą przeraźliwie zasadniczą.

9. Cierpiętnictwo

Rodzina dysfunkcyjna wykazuje wysoką odporność na bóle i zniewagi. Dzieci wciąż wysłuchują rodzicielskich kazań o potrzebie poświęcania się dla innych nie bacząc na własne koszty.

10. Wzajemne uwikłania

Członkowie źle funkcjonującej rodziny są emocjonalnie oraz pod każdym innym względem wzajemnie uwikłani w swoje problemy. Rozmywają się indywidualności, zacierają kontury psychiki jednostek. Kłopoty rodziców stają się kłopotami dzieci. Nikt tu nie myśli sam w swojej odpowiedzialności, nikt nie odczuwa za siebie.

Obecność tych zjawisk" w życiu rodziny oraz częstość ich występowania mówią o stopniu odejścia od normy"⁵³.

W rodzinach dysfunkcyjnych panują fałszywe zasady i reguły rodzinne. Z teoretycznego punktu widzenia zasady obowiązujące w rodzinie mają zapewnić dziecku bezpieczeństwo i właściwy kierunek wychowania.

Wśród błędnych zasad Wright wymienia:

- „Przywilejem rodziców jest bezwzględna władza i kontrola nad dzieckiem.
- Jedynie rodzice mają prawo decydować, co jest dobre, a co złe.
- Jeśli matka gniewa się, winę zawsze ponosi dziecko.
- Dziecko ma obowiązek bronić i osłaniać rodziców.
- Dom to nie miejsce dla dziecięcych fanaberii.
- Najważniejsza rzecz to złamać wolę dziecka”⁵⁴.

Innym przypadkiem niefortunnego wkładu rodziców w funkcjonowanie rodziny jest brak troski o dziecko. Równa się to opuszczeniu bezbronnej i niezaradnej osoby. Opuszczenie może przybierać różne formy. Mamy z nim do czynienia wtedy, gdy jedno lub dwoje rodziców:

- „Porzuca dziecko fizycznie.

⁵³ Wright N. H., „Tatusiowa córeczka, czyli o niezwykłym wpływie ojca na osobowość córki”, Oficyna Wydawnicza "Vocatio", Warszawa 1996, s. 115

⁵⁴ tamże, s. 124

- Nie okazuje mu uczuć.
- Nie przyjmuje dziecięcych objawów miłości.
- Nie zaspakaja właściwej dla każdej fazy rozwoju potrzeby opieki i oparcia.
- Dopuszcza się nadużyć w sferze fizycznej, seksualnej, emocjonalnej bądź duchowej.
- Czyni z dziecka obiekt zastępczy, służący do zaspokajania własnej niespełnionej potrzeby emocjonalnego oparcia się na kimś.
- Wykorzystuje dziecko do zaspokojenia innych istniejących w związku małżeńskim potrzeb.
- Dopuszcza się czynów bezwzględnych.
- Ukrywa te czyny przed ludźmi (...), a dziecko musi mu w tym pomagać(...).
- Nie poświęca dziecku czasu ani uwagi, nie zajmuje się jego wychowaniem”⁵⁵.

Tam gdzie występuje jedno lub więcej z opisanych zjawisk dochodzi do zamiany ról między dziećmi i rodzicami. Niektóre z narzuconych przez rodziców zasad rodzinnych mogą wywołać u dzieci wstyd. Wstyd jest jednym z najbardziej przygnębiających i wyniszczających nerwowo stresów ludzkiej psychiki. Uczucie wstydu sprawia, że życie traci blask i kładzie wiele plam na wizerunku własnym dziecka. Aby jakoś zwalczyć to cierpienie dziecko buduje osobowość fikcyjną: jest to maska ochronna, za którą chce ukryć cały swój ból i samotność.

W zdrowej rodzinie jednostce wolno być sobą, wolno śmiało prezentować i rozwijać prawdziwą osobowość. Dzieci, na których nie ciąży konieczność utrzymania rodziny nie muszą nakładać masek ani grać osobliwych ról.

U dzieci wywodzących się ze źle funkcjonujących rodzin występować mogą liczne i bardzo różne symptomy ich dziecięcych przeżyć. Utrwalona reakcja obronna i twardy opór wewnętrzny pozwalają im znieść ból, ale noszą one w sobie żywe rany emocjonalne.

1.4.2. TYPY RODZIN DYSFUNKCJONALNYCH

Życie dziecka w dysfunkcjonalnej rodzinie jest dla niego wielką krzywdą, gdyż rodzice na ogół nie dbają o zaspokojenie jego potrzeb, a sposób jego traktowania przez rodziców często może prowadzić do deformacji jego rozwoju, negatywnych skutków

⁵⁵ Wright N. H., „Tatusiowa córeczka, czyli o niezwykłym wpływie ojca na osobowość córki”, Oficyna Wydawnicza "Vocatio", Warszawa 1996, s. 125

emocjonalnych, zaniżonych osiągnięć edukacyjnych, aspiracji, kariery zawodowej i osobistej. Dzieci żyjące w rodzinach dysfunkcyjnych stanowią tak zwaną grupę podwyższonego ryzyka. Oznacza to wyższe prawdopodobieństwo wystąpienia trudności wychowawczych, niedostosowania społecznego oraz naruszania norm prawnych.

Wyróżnia się następujące typy rodzin dysfunkcyjnych:

- rodzina z problemem alkoholowym,
- rodzina przestępcza,
- rodzina niepełna,
- rodzina wielodzietna
- rodzina „bez miłości”.

1. **Rodzina z problemem alkoholowym** - jest to „rodzina w której choćby jeden z jej członków jest uzależniony od alkoholu. Osoba pijąca w sposób destrukcyjny dostarcza wszystkim innym problemów życiowych, finansowych i uczuciowych.

W tym sensie cała rodzina boryka się z szeroko pojętym problemem alkoholowym”⁵⁶.

„We współczesnej literaturze- pojęcie „osoba z problemem alkoholowym” jest traktowane szeroko i obejmuje nie tylko ludzi bezpośrednio uzależnionych od alkoholu. Odnosi się także do wszystkich osób żyjących w bliskim związku z alkoholikiem, dla których alkohol stanowi ważny punkt odniesienia, a wiele przeżyć, planów i rozwiązań życiowych jest bezpośrednio lub pośrednio z nim związanych”⁵⁷.

Alkoholizm jest jednym z głównych czynników patologii rodziny, nieprzystosowania dzieci i młodzieży, ich demoralizacji i zagrożenia.

W kategorii rodzin uwikłanych w problemy alkoholizmu wyodrębnia się *rodziny nałogowych alkoholików i rodziny alkoholików problemowych*. Przez alkoholików problemowych rozumie się „takich osobników nadużywających alkoholu, w których częste picie powoduje negatywne skutki dla ich zdrowia, nauki, pracy, dla ich domu rodzinnego, konflikty z obowiązującymi normami współżycia społecznego, stwarzające przez to swoiste problemy dla pijącego i otoczenia”⁵⁸.

Natomiast nałogowi alkoholicy to „osoby, które cechuje zależność od alkoholu w postaci trudności przerywania picia. Konsekwencją nałogowego alkoholizmu są min. głębokie przeobrażenia osobowości pijącego, które całkowicie dezorganizują życie rodzinne”⁵⁹.

⁵⁶ Sztander W. „Poza kontrolą”, Wyd. Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1993, s. 29

⁵⁷ tamże, s. 30

⁵⁸ „Dziecko we współczesnej Polsce”, pod red. Komorowskiej J., Tom I, Wyd. Ośrodek badań społecznych, Warszawa 1991 s. 173

⁵⁹ tamże, s. 173

W rodzinach alkoholików występuje często kumulacja wielu niekorzystnych czynników, takich jak:

- ubóstwo materialne,
- ciasnota mieszkaniowa,
- niskie wykształcenie,
- brak kwalifikacji zawodowych,
- zły stan zdrowia członków rodziny.

Środowisko alkoholice nie stwarza dzieciom w nim przebywającym pozytywnych warunków rozwoju. Dzieci z tych rodzin dziedziczą pozycję społeczną czy zawodową swoich rodziców, co nie rokuje na przyszłość możliwości ich wyzwolenia się z obciążeń i wzorów środowiska, w którym aktualnie się wychowują.

W każdej rodzinie są konflikty i problemy, jednak problem w rodzinie alkoholowej jest szczególny, posiada swoją specyfikę.

Charakterystyczne dla tego typu rodziny jest:

- **Odwroćcie ról:** jest ono wynikiem uwikłania żony (matki) w problem picia męża. Jej rola w rodzinie jest zakłócona, ponieważ większość obowiązków, które powinien wykonywać ojciec spoczywa na matce. Alkoholik permanentnie nie wypełnia swojej roli: współmałżonka, rodzica, nie wywiązuje się z umów i nie dotrzymuje terminów. Tak więc żona uczy się spełniać jednocześnie dwie role (swoją i męża). Matka przyjmuje odpowiedzialność za życie rodziny, często obciąża dzieci zadaniami, które powinna wykonywać osoba dorosła. Prowadzi to nadmiernej odpowiedzialności odbierającej prawo do dzieciństwa.
- **Zaburzone poczucie własnej wartości** - występują trudności w akceptowaniu siebie i realistycznym widzeniu własnych problemów. Emocjonalna atmosfera rodziny alkoholowej jest przepełniona wstydem, żalem, złością, agresją, lękiem, poczuciem krzywdy i winy.

Dzieci z rodzin o problemie alkoholowym przeżywają w dawce zdecydowanie większej niż inne dzieci zakłócenia w stanie poczucia swojego bezpieczeństwa. Doświadczają więcej napięć, lęku, dezorientacji i samotności. Ten stan rzeczy sprzyja tworzeniu się **obronnej postawy życiowej**. Postawa obronna nakazuje wycofywać się przed ryzykiem, a przez to przed zmianą.

Osoba z nastawieniem obronnym to ktoś:

- „kto żyje w stałym pogotowiu emocjonalnym,

- kto ciągle „ma się na baczności”,
- kto głównie skoncentrowany jest na tym, aby nie stracić tego co ma,
- kto wyznaje filozofię życiową - „aby przetrwać”,
- kto z trudnością podejmuje ryzyko zmiany”⁶⁰.

Wszystkie dzieci, w tym i dzieci w rodzinach alkoholowych, rodzą się z różnym wyposażeniem: odpornością, aktywnością, siłą reakcji i wieloma innymi jeszcze cechami. Żyjąc w rodzinie dostają od dorosłych wsparcie mniej lub bardziej stałe i rozważne, ponieważ zależy ono od członków tej rodziny i ich indywidualnych możliwości.

Toteż ważne jest, by pamiętać, że dzieci w rodzinach alkoholików, mają tylko pewne tendencje i skłonności. W zależności od czynników efekty wpływu są różne. Postawa obronna jest związana z urazami, które przeżywa dziecko. Są to urazy ostre i urazy rozmyte.

Uraz ostry:

„To pojedyncze lub powtarzające się przerażające doświadczenie w postaci bólu, przemocy, upokorzenia czy seksualnego nadużycia. Trzeba powiedzieć, że te psychologiczne urazy zdarzają się także w rodzinach, gdzie problemu nadużycia alkoholu nie ma. Przemoc, ból i seksualne nadużycie pojawiają się tam gdzie nie tylko choroby alkoholowej nie ma, ale nawet nie pije się znaczących ilości alkoholu. Jednak alkohol sprzyja, wyostrza i dramatyzuje tego typu zdarzenia”⁶¹.

Dzieci często są ofiarami i świadkami przemocy. Przeżywają przerażenie, obawę o życie swoje lub swoich najbliższych jak i również bunt i nienawiść. Zdarza się, że zostają przerosnięte przez sytuację i patrząc na drastyczne wydarzenia, odczuwają to jako nierzeczywisty obraz, z którym nie mają nic wspólnego. Jest to dobry mechanizm obronny.

Uraz rozmyty:

To drugi rodzaj urazu. Nie dzieje się nic wyostzonego i widocznego, lecz dzieciom towarzyszy niepokój, chaos i brak oparcia. Ten uraz najczęściej występuje w rodzinach z problemami alkoholowymi. Jest to sytuacja braku porządku i nieprzewidywalności. „Każdemu człowiekowi potrzebna jest mapa, służąca orientacji w otoczeniu; Jeśli jest coś dobrze zrobione, będzie nagroda, a jeśli źle, to kara. Natomiast w rodzinach z problemami alkoholowymi nigdy nie wiadomo na co można liczyć, ponieważ wszystko zależy od chwilowego nastroju. Co do dorosłych - raz się kochają, raz się nienawidzą”⁶².

⁶⁰ Sztander W. „Dziecko w rodzinie z problemem alkoholowym”, Publikacja z druku Instytutu Psychologii Zdrowia i Trzeźwości- Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1999, s. 5

⁶¹ tamże, s. 6

⁶² tamże, s. 9

- **Świat pozorów** - jest próbą zaprzeczenia istniejącej rzeczywistości. Obszar picia jednego z rodziców stanowi swoiste tabu. Wstyd i lęk nakazują kłamać zarówno przed innymi, jak i przed sobą. Ukrywanie problemu prowadzi do ograniczenia kontaktów towarzyskich zarówno rodziców jak i dzieci. Rodzina izoluje się.

U dzieci mogą rozwijać się różne symptomy zaburzeń: snu, łaknienia, zaburzenia emocjonalne, zaburzenia zachowania, trudności w uczeniu się lub utrwalają się patologiczne wzory postępowania. Dziecko odrywa się od rzeczywistości. Ucieka w książkę, muzykę, marzenia i fantazje. Efektem tego rodzaju przeżyć jest po prostu dostosowanie się do nienormalności. W takim świecie łatwo zgubić kierunki w najważniejszych sprawach życiowych.

Dziecko w rodzinach z problemami alkoholowymi uczy się trzech rzeczy na „**NIE**”⁶³:

- **NIE ufać**
- **NIE odczuwać**
- **NIE mówić**

NIE ufać

Zasada ta jest połączeniem życia w chaosie z urazami, jakie oferuje życie. Rodzice powinni uczyć dzieci ufności i porządku świata, natomiast brak oparcia w dorosłych pozbawia dziecko pewności i rozeznania. Dzieci uczą się, że nie mogą polegać na swoich rodzicach i przestają ufać innym ludziom, otaczający świat wydaje się im wrogi i obcy. Nieufność budzi obronność, zaś brak porządku rodzi chaos myśli i nieuporządkowanie życia uczuciowego.

NIE mówić

Jest silnym sygnałem od dorosłych w sprawach związanych z problemem alkoholowym. Nie mówić oznacza też zamknięcie się na tematy związane z rodziną wobec obcych. Dzieci nie mówią o alkoholu i incydentach z nim związanych, robią to ze wstydu, strachu i nadziei, że będzie lepiej.

NIE odczuwać

To efekt nauki znieczulania. Nie tylko trudne sytuacje, powodują obronne uczucia; również nienawiść, czy złość do rodziców grozi brakiem miłości do nich. Lepiej przekonać siebie, że tego uczucia się nie doświadcza. Należy umieć panować nad uczuciami, bo nie chodzi o to by zawładnęły człowiekiem. Sfałszowanie ich i odepchnięcie grozi utratą prawdy. „Obronność i odejście od samego siebie może napępiać ludzi

⁶³Sztander W. „Dziecko w rodzinie z problemem alkoholowym”, Publikacja z druku Instytutu Psychologii Zdrowia i Trzeźwości- Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1999, s. 12

sztynnymi sposobami działania, narzucać pewne zbroje, które chociaż niewygodne, pozwalają uniknąć kontaktu z bolesną rzeczywistością”⁶⁴.

Dorastanie w rodzinie dysfunkcyjnej, w tym także z problemem alkoholowym, gdzie istnieje przemoc, a także zaniedbywanie podstawowych potrzeb rozwojowych dziecka skutkuje zaistnieniem zespołu utrwalonych zachowań obronnych. Nawet po opuszczeniu domu rodzinnego i rozpoczęcia samodzielnego życia, dorosłe dzieci alkoholików (DDA) nie są w stanie zrezygnować ze sposobów kontaktowania się z rzeczywistością, z samym sobą oraz rozwiązywania problemów, sposobami, które w domu rodzinnym służyły przetrwaniu, natomiast w aktualnym dorosłym życiu są przeszkodą w realizacji zadań życiowych. Doświadczając przez wiele lat satysfakcji z odgrywania różnych ról, dzieciom alkoholików trudno zrezygnować z czegoś, co stało się ich integralną częścią osobowości.

„Dorosłe dzieci alkoholików, chcąc oswoić zaburzoną przeszłość, prezentują zachowania, których korzenie tkwią w dzieciństwie i które utrudniają im szczęśliwe życie oraz bliskie relacje z innymi ludźmi. Oto jeden z inwentarzy cech osobowych, charakteryzujący dorosłe dzieci pochodzące z rodzin z problemem alkoholowym”⁶⁵.

Właściwości dorosłych dzieci alkoholików:

1. Nieumiejętność tworzenia intymnych związków i obawa przed utratą własnego „ja” w bliskich związkach uczuciowych.
2. Obawa przed zdemaskowaniem własnej nieatrakcyjności i porzuceniem.
3. Ukrywanie uczuć i podatność na zranienie.
4. Kłopoty z odpowiedzialnością: nadmierne podejmowanie odpowiedzialności lub uchylanie się przed nią.
5. Poczucie odmienności i izolacji społecznej.
6. Nieumiejętność cieszenia się i bawienia.
7. Trudności w odróżnianiu tego, co normalne od tego, co nienormalne.
8. Szukanie trudności i kryzysów w miejsce spokojnego życia.
9. Nadmierne poczucie lojalności.
10. Obawa przed utratą kontroli.
11. Tendencja do kłamstwa „bez powodu”- nawet wtedy, gdy łatwiej byłoby powiedzieć prawdę.

⁶⁴ Sztander W. „Dziecko w rodzinie z problemem alkoholowym”, Publikacja z druku Instytutu Psychologii Zdrowia i Trzeźwości- Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1999, s. 15

⁶⁵ Sztander W. „Poza kontrolą”, Wyd. Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1993, s. 56 - 72

Niepokojącym faktem jest, że zbyt mało ludzi reaguje na krzywdę dzieci w rodzinach alkoholowych i staje w ich obronie. Zbyt wielu dorosłych nie zdaje sobie sprawy, jak bardzo ich zachowania w stanie nietrzeźwości są krzywdzące dla dzieci. Dzieciom z rodzin z problemem alkoholowym trzeba pomagać nie tylko przez chronienie ich przed bezpośrednimi skutkami nadużycia alkoholu w rodzinie.

Można im również pomagać w tym, żeby⁶⁶:

- uczyły się rozumieć, że ich rodzic jest osobą chorą, że dziecko jest niezdolne do wyleczenia go z tej choroby i nie jest za nią odpowiedzialne;
- uczyły się pozytywnego stosunku do samego siebie, zadbania o siebie, umiejętności odpoczywania i zabawy;
- zaczęły wyrażać swoje uczucia i potrzeby, umiały prosić o pomoc i przyjmować ją, dzieliły się z innymi swoimi problemami i uczyły się zaufania.

„Dorosłe Dzieci Alkoholików za swoje hasło przyjmują dewizę: „Na szczęśliwe dzieciństwo nigdy nie jest za późno” i spróbują odrobić zabrany przez życie czas dzieciństwa”⁶⁷.

2. Drugim typem rodziny dysfunkcyjnej jest **rodzina przestępcza** - to taka rodzina, w której przynajmniej jedno z rodziców (opiekunów) lub rodzeństwa weszło na drogę przestępstwa. Przestępczość rodziców to kolejny czynnik zaburzający rozwój i proces wychowania dzieci.

Istnieją dwa modele rodziny przestępczej. Pierwszy, w którym ktoś z rodziny był karany sądowo, odbywa karę więzienia lub spłaca zasądzoną grzywnę. Drugi to rodzina, w której jedno lub oboje rodzice utrzymują się z działalności niezgodnej z prawem, a fakt ten nie został ujawniony. Każda z tych rodzin niesie inne konsekwencje dla rozwoju dziecka. W pierwszym przypadku, gdy ktoś w rodzinie odbywa karę więzienia lub spłaca wysoką grzywnę pogarszają się warunki materialne, ogólny standard życiowy rodziny, co wyraża się często w trudnościach z zaspokojeniem podstawowych potrzeb bytowych, niedożywieniu dzieci, zaniedbaniu itp.

Drugi model rodziny sprzyja uczeniu się przez dziecko norm życia przestępczego. Dzieci w rodzinach przestępczych uczą się na zasadzie modelowania. Jeżeli jeden z rodziców jest przestępcą, dla dziecka jego sposób życia stanowi wzór. U dzieci

⁶⁶ Mellibruda J. „Tajemnice ETOH”, Wyd. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1996, s. 39

⁶⁷ Sztander W. „Dziecko w rodzinie z problemem alkoholowym”, Publikacja z druku Instytutu Psychologii Zdrowia i Trzeźwości- Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1999, s. 28

występuje rodzaj dumy z przynależności do rodziny przestępczej. Dzieci są zbuntowane, nie zgadzają się na życie zgodne z powszechnymi normami społecznymi, stąd sprawiają trudności wychowawcze w szkole, wagarują, wchodzą do grup przestępczych i subkulturowych. Ponieważ mają tendencję do impulsywnego zachowania i natychmiastowego zaspokajania swoich potrzeb wybierają grupy agresywne, które demonstrują siłę np. skinheadzi.

Zachowanie przestępcze stanowi zarówno zły przykład, jak również obciąża negatywnie psychikę dziecka, naznaczonego w środowisku winami jego rodziców.

Dokonanie czynu przestępczego i skazanie rodzica rzutuje niekorzystnie na sytuację materialną rodziny, a dłuższa nieobecność jednego z rodziców powoduje podobne konsekwencje w procesie wychowania jak brak ojca lub matki w ogóle.

Z punktu widzenia interesów rodziny i wychowujących się w niej dzieci szczególne znaczenie mają przestępstwa przeciw rodzinie. Ich sprawcami są najczęściej mężczyźni, a polegają one na znęcaniu się nad członkami rodziny (żonami, dziećmi, rodzicami) oraz niealimentowaniu dzieci lub innych członków rodziny.

Z badań przeprowadzonych przez S. Apolińskiego wynika, że „przestępstwa przeciwko rodzinie, dzieciom i młodzieży popełniają najczęściej osoby zdegenerowane wskutek używania i nadużywania alkoholu. W 1984 roku stanowiły one 84% ogółu osób skazanych za znęcanie się nad rodziną oraz 85% osób karanych za nie wywiązywanie się z obowiązku alimentacji. W obu kategoriach przestępstw, sprawcami byli w przeważającej mierze mężczyźni, odpowiednio 98% ogółu skazanych za znęcanie i 97% skazanych za niealimentację”⁶⁸. Przestępstwo niealimentacji jest skierowane głównie przeciw dzieciom. Niealimentacja swoich dzieci jest wykroczeniem nie tylko przeciwko obowiązującemu prawu, ale jest także podważaniem obowiązującego w każdym społeczeństwie kodeksu norm etycznych i moralnych, zgodnie z którym jednym z ważnym obowiązków każdego człowieka jest sprawowanie opieki i utrzymywanie własnego potomstwa do czasu jego usamodzielnienia się. Nie wywiązywanie się z tego obowiązku powoduje znaczące pogorszenie standardu życiowego wielu dzieci, w wielu przypadkach oznacza niedostatek i poważne trudności w procesie zaspokajania podstawowych potrzeb dzieci i młodzieży.

⁶⁸ „Dziecko we współczesnej Polsce”, pod red. Komorowskiej J., Tom I, Wyd. Ośrodek badań społecznych, Warszawa 1991, s. 175

3. Trzeci typ to **rodzina niepełna** - to rodzina, w której dziecko jest wychowywane tylko przez jednego z rodziców. Taki typ rodziny powstaje na skutek długotrwałej nieobecności jednego z rodziców, która może być spowodowana np. wyjazdem, pobytem w szpitalu lub w więzieniu, rozwodem, lub też śmiercią. W zależności od charakteru nieobecności mówimy wtedy o rodzinie niepełnej czasowo, okresowo lub na stałe. Często w takiej rodzinie powstają trudności wychowawcze, związane przede wszystkim ze zmniejszoną, bo sprawowaną tylko przez jedną osobę, opieką nad dzieckiem, jak również z brakiem normalnej atmosfery wychowawczej, w której prawidłowy układ stosunków między ojcem i matką staje się pierwszym wzorem postępowania dla dzieci.

Dzieci z rodzin niepełnych uwikłane są w następujące sytuacje życiowe:

Dzieci, których jedno z rodziców nie żyje.

Rozbicie rodziny jest spowodowane śmiercią jednego z rodziców. Śmierć jednego z rodziców stanowi poważny wstrząs w życiu dziecka, tym silniejszy, im dziecko starsze i im więź uczuciowa z osobą zmarłą była silniejsza. W pierwszych latach życia dziecka strata matki jest dla niego bardziej niebezpieczna niż strata ojca. Często dochodzi wówczas do zaniedbania. Gdy dzieci są starsze, utrata ojca bywa również obciążająca jak matki, a w przypadku chłopców może być poważniejsza.

Dzieci rozwiedzionych rodziców - rozbicie rodziny z powodu rozwodu jest bardziej szkodliwe dla dzieci i dla układów rodzinnych, niż spowodowane śmiercią. „Są dwie przyczyny tego stanu. Po pierwsze dzieci są narażone na niezwykle trudny okres przed rozwodowy. Rodzice zajęci narastającymi konfliktami między sobą rzadko liczą się z uczuciami dzieci, a wręcz wykorzystują je, próbując manipulować uczuciami zarówno dziecka, jak i drugiego z rodziców. Obraz matki czy ojca ukształtowany przez dziecko wówczas, gdy tworzyli oni jeszcze zgodne małżeństwo, zostaje zachwiany lub załamuje się całkowicie. Dziecko czuje się wtedy zagrożone, zagubione, przeżywa ambiwalentne uczucia w stosunku do najbliższych”⁶⁹.

Istotny jest fakt, że dzieci rozwiedzionych rodziców radzą sobie gorzej w wielu dziedzinach życia. Towarzyszy im nastrój przygnębienia, myślą negatywnie o swoich dokonaniach i osiągnięciach. W związku z czym dzieci te mają mniejsze szanse na prawidłowe wejście w rolę ucznia, pracownika, czy obywatela, bowiem rozbicie

⁶⁹ Czereddecka B. „, Analiza pedagogiczna zaburzeń w zachowaniu dzieci w młodszym wieku szkolnym”, WWSP, Rzeszów, 1994, s. 55

podstawowej struktury rodziny staje się czynnikiem naruszającym emocjonalny, intelektualny i społeczny rozwój dziecka, prowadząc często do zachowań dewiacyjnych.

„Rodzina staje się dysfunkcyjna w czasie, gdy dziecko nie potrafi się zaadaptować do zaistniałej sytuacji. Obejmuje, więc następujące fazy zachowań dziecka, które odczuwa rozwód jako krzywdę i nie potrafi się z tym pogodzić („wypieranie się rozwodu”, „kryzys emocjonalny”, „wołanie o pomoc”, „depresja”).

Podsumowując można stwierdzić, iż zróżnicowany charakter separacji oraz sytuacji rozwodowej powoduje dezorganizację życia rodzinnego.

Dostarcza zawsze dzieciom ciężkich przeżyć emocjonalnych i wywołuje wiele negatywnych zjawisk w ich zachowaniu, przede wszystkim tj. trudności szkolne, wychowawcze, adaptacyjne, w kontaktach interpersonalnych.

Rozbicie na skutek rozwodu ma również konsekwencje w życiu społecznym dziecka, szczególnie wśród rówieśników. Jest to dotkliwie odczuwalne, gdy rodzic, który odszedł zrywa kontakty z dzieckiem lub są one bardzo ograniczone.

Dzieci samotnych matek - dzieci zaliczone do tej grupy są najczęściej od urodzenia lub wczesnego dzieciństwa zupełnie pozbawione kontaktów z ojcem. Są to najczęściej dzieci pozamażeńskie lub naturalne półsieroty. „Dysfunkcyjność takiej rodziny jest przede wszystkim wynikiem zaburzonego procesu przekazywania ról męskich i kobiecych w rodzinie i w konsekwencji przyczyną nieprawidłowego spełniania ich w życiu społecznym. Są to zarówno role instrumentalne w zakresie funkcji rzeczowych, jak i emocjonalne. Kompensacja ta jest bardzo trudna, a czasami wręcz niemożliwa ze względu na pewne predyspozycje wynikające z obu płci”⁷⁰.

4. Rodzina wielodzietna - przez rodzinę wielodzietną rozumiemy taką, w której jest czworo i więcej dzieci. W rodzinach wielodzietnych najczęściej pojawia się zaniedbanie na skutek niezaradności wychowawczej rodziców. Są oczywiście tacy rodzice, którzy mimo posiadania dużej rodziny radzą sobie dobrze, i nie zauważa się żadnych symptomów niezaradności czy zaniedbania. Jednak w rodzinie wielodzietnej pewne codzienne czynności łatwiej mogą stać się źródłem zaniedbań. Charakteryzując rodzinę wielodzietną można wyróżnić kilka cech:

- w rodzinie panuje chaos i anarchia,

⁷⁰ Marynowicz - Hetka E. „Praca socjalno- wychowawcza z rodziną niepełną”, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1980, s. 18

- brak wyraźnych ról prowadzi do zachwiania harmonii i efektywności działania,
- rodzice nie są w stanie zapewnić dziecku zaspokojenia ich potrzeb naturalnych,
- zainteresowanie rodziców uzyskiwaniem przez dzieci osiągnięć jest niewielkie.

5. Ostatnim typem jest **rodzina „bez miłości”** - obraz ten często wyłania się z obserwacji niejednej „normalnej” rodziny, jest to patologia, kryjąca się za pozorami powodzenia finansowego, zaspokajania wszelkich potrzeb materialnych. Takie działania formalnie mają wynagrodzić brak czasu lub chęci poświęcenia go dla dziecka. W konsekwencji prowadzi to do nieumiejętności nawiązywania efektywnej komunikacji z dzieckiem i wytworzenia w rodzinie atmosfery szczerości i zaufania. Dzieci z takich rodzin czują się zagubione, trudno im odnaleźć swoje miejsce w życiu, bo nie znają nawet swojego miejsca w rodzinie.

Reasumując zakłócenia środowiska rodzinnego stanowią zupełnie wystarczający czynnik patogeny, który może doprowadzić do powstania zaburzeń zachowania. Głównie zaś wymienia się zaburzenia struktury rodziny, niewłaściwą atmosferę rodzinną, wadliwe postawy rodzicielskie, metody nadzoru i kontroli oraz przejawy patologii jako czynniki wyzwalające nieaprobowane społecznie formy zachowania dzieci i wpływające na formowanie się osobowości nieprawidłowej.

1.5. SKUTECZNE WYCHOWANIE- PRAWIDŁOWE I NIEPRAWIDŁOWE POSTAWY RODZIELSKIE

Emocjonalny związek rodziców i dzieci bywa z reguły bardzo silny, dlatego też niewątpliwie wzorców do naśladowania, wzorców moralnych dostarcza dziecku najbliższe otoczenie, a więc matka, ojciec, rodzina.

W pracy tej starano się wykazać, iż dla właściwego rozwoju jednostki bardzo ważne jest nie tylko postępowanie rodziców, (pełne czasem dobrych chęci), ale przede wszystkim uczucia i postawy, którymi to postępowanie jest motywowane.

Już od pierwszych dni swego życia dziecko sygnalizuje potrzebę kontaktu z obojgiem rodziców, a więc z matką i ojcem. Rodzice zaangażowani w sprawy wychowania mają pierwszorzędne znaczenie dla kształtowania się właściwego zachowania i pewnych rysów osobowości dziecka. Wpływ rodziców trwa przez wiele lat, gdyż mimo przeobrażeń w samej rodzinie, w miarę przechodzenia przez różne fazy rozwoju jest

ona dla dziecka stałym środowiskiem wychowawczym. Okres dzieciństwa jest okresem największej plastyczności psychicznej, największej podatności na wpływy zewnętrzne.

Większość pedagogów, psychologów, socjologów, a także lekarzy zdecydowanie twierdzi, że w ogólnym rozwoju dziecka ogromną rolę odgrywają warunki, w jakich ono żyje, racjonalna i serdeczna opieka nad nim.

M. Ziemska przytacza wyniki licznych badań ogłaszanych w publikacjach światowych, a związanych z różnego rodzaju wpływem rodziców na zachowanie się dzieci, przy czym większość tych badań dotyczy wpływu matki. Wyniki tych badań wskazują na szeroki zakres wpływu postępowania rodziców na dzieci, a także na siłę ich oddziaływania. Nie negując wagi stosowania różnych środków wychowawczych, jak sposobów karania i nagradzania, czy sposobów precyzowania powinności, zakazów i nakazów, czyli wprowadzania norm postępowania, należy stwierdzić, że "podstawowym elementem decydującym o większym lub mniejszym powodzeniu rodziców w zakresie wychowania jest właśnie ich stosunek uczuciowy do dziecka, nazywany postawą rodzicielską".

Według M. Ziemskiej - *"postawa rodzicielska, jest nabytą strukturą poznawczo - uczuciowo - wolicjonalną, ukierunkowującą zachowanie się rodziców wobec dziecka. Ta tendencja do negowania w określony sposób w stosunku do dziecka musi być w pewnym stopniu utrwalona, aby mogła zyskać miano postawy rodzicielskiej"*⁷¹. Chodzi tu o stały w pewnym okresie czasu komponent emocjonalny, który dominuje w sposobie odnoszenia się do dziecka i w postępowaniu z nim.

Jak już wspominałam wcześniej, każda postawa zawiera trzy składniki:

- **myślowy** - zawiera w sobie poglądy na dziecko, ocenę jego zachowania,
- **uczuciowo - motywacyjny** - zawiera w sobie wypowiedzi, a raczej jej ton, sposób ekspresji, chodzi tu przede wszystkim o zachowania niewerbalne.
- **działanie** - ten komponent wyraża się w zachowaniu wobec dziecka.

Poprzez to działanie oraz zachowanie rodziców wobec dziecka, a także przez to, co mówią o dziecku i sposób, w jaki o nim mówią - możemy poznać ich postawę rodzicielską.

Postawy posiadają swoje cechy charakterystyczne, które mogą być bardziej trwałe i zorganizowane lub na odwrót. Mogą ulegać uogólnieniu, czyli dotyczyć kilku komponentów postawy.

⁷¹ Ziemska M.: „Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka” [W:] „Rodzina i dziecko” pod red. Ziemskiej M., PWN, Warszawa 1968 s. 168

Postawy zawsze implikują związek podmiotowo- przedmiotowy z określonymi osobami i zjawiskami, który nie jest wrodzony, lecz kształtuje się i rozwija w ciągu rozwoju osobniczego.

Postawy, szczególnie rodzicielskie, są zazwyczaj plastyczne i podlegają zmianom w miarę, jak zmienia się ich przedmiot, czyli dziecko w różnych fazach rozwoju. Przede wszystkim podlega zmianie stopień i jakość dawanej dziecku swobody oraz stopień i jakość form dozoru, odpowiednio do fazy, w jakiej znajduje się dziecko. W miarę dorastania dziecka maleje również konieczność bliskiego kontaktu fizycznego, a wzrasta i rozbudowuje się kontakt i więź psychiczna z rodzicami. Proporcje i formy kontaktu fizycznego i psychicznego między rodzicami a dzieckiem zmieniają się samorzutnie i kształtują się w zależności od fazy rozwoju dziecka. Jeśli jednak rodzice wraz z rozwojem dziecka nie przejmują postaw właściwych dla danego okresu rozwoju, prowadzi to do sytuacji konfliktowych, które, powodują zaburzenia w zachowaniu dziecka, a przy dłuższym trwaniu deformacje w rozwoju jego osobowości. Jeżeli pewne postawy rodziców zanadto się utrwalają i skostnieją nie podlegając zmianom w miarę rozwoju dziecka, wówczas stają się one coraz mniej podatne na oddziaływanie i coraz bardziej" oporne przy próbach ich przekształcenia.

Typologia postaw rodzicielskich

„Postawy rodzicielskie mają różnoraki wpływ na dzieci. Wyróżniamy postawy prawidłowe „zdrowe” oraz negatywne „chorobotwórcze”. Pierwsze postawy mają pozytywny wpływ na psychospołeczny rozwój dziecka, jednak te drugie wpływają ujemnie, a nawet mogą być przyczyną nerwicy”⁷².

Jedną z pierwszych typologii postaw rodzicielskich, która stała się pierwowzorem dla wielu innych, jest próba podziału dokonana przez psychiatrę amerykańskiego L. Kanner’a. „Wyróżnia on cztery typy postaw rodzicielskich: akceptację i miłość, jawne odrzucenie, perfekcjonizm oraz nadmierne chronienie”⁷³.

⁷² Ziemska M.: „Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka” [W:] „Rodzina i dziecko” pod red. Ziemskiej M., PWN, Warszawa 1968 s. 169

⁷³ Ziemska M. „Postawy rodzicielskie”, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 52 - 53

Główne typy postaw rodzicielskich wg Kanner⁷⁴

Postawy	Traktowanie dziecka	Reakcje dziecka
Akceptacja i uczucie	Okazywanie czułości, zabawa, cierpliwość.	Poczucie bezpieczeństwa, normalny rozwój osobowości.
Jawne odtrącenie	Zaniedbywanie, cierpkość i unikanie kontaktu, surowe kary.	Agresywność, wykołajenie, zahamowanie rozwoju uczuć wyższych.
Perfekcjonizm	Dezaprobaty, obwinianie, wymuszanie.	Frustracja, brak zaufania we własne siły, obsesje.
Nadmierne chronienie	Psucie dziecka, ustawiczne wtrącanie się, zbytnia pobłażliwość lub przytłaczanie autorytetem.	Opóźnienie dojrzałości i usamodzielnienia, zależność od matki.

Bardziej rozbudowana jest typologia Slatery, który wyróżnia osiem typów postaw, opierając się na retrospektywnych sprawozdaniach z zachowania rodziców.

Podaje cztery pary biegunowo przeciwnych postaw:

1. „pobłażliwość - surowość,
2. tolerancja - brak tolerancji,
3. ciepło - chłód,
4. uzależnienie (uwikłany stosunek) - separowanie się (luźny stosunek)”⁷⁵.

Na podstawie analizy modelu należy przypuszczać, że pożądane wychowawczo postawy to tolerancja i ciepło.

Jeszcze bardziej zróżnicowany i bogatszy jest model A. Roe z 1957 r. Zawiera on sześć głównych typów zachowań rodziców względem dzieci. Podstawowymi postawami są tu chłód i ciepło. Z postawą ciepła łączy się zachowanie akceptujące, które może być wyrazem miłości, silnego zaangażowania uczuciowego, bądź akceptacji bez pełnego zaangażowania emocjonalnego. Pierwsze z nich autorka określa jako zachowanie kochające, drugie jako przypadkowe. Z postawą chłodu natomiast łączy się unikanie kontaktu z dzieckiem, prowadzące się do zaniedbywania lub polegające na odtrąceniu. Z postawą chłodu i ciepła wiąże się koncentracja uczuciowa na dziecku. Natomiast, gdy jest ona nadmierna przy postawie ciepła, to znajduje wyraz w zachowaniu nadmiernie chroniącym, zaś przy postawie chłodu przejawia się w koncentrację nadmiernie

⁷⁴ Ziemska M. „Postawy rodzicielskie”, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 53

⁷⁵ tamże, s. 54

wymagającą. W rezultacie otrzymujemy sześć głównych typów zachowania rodziców o emocjonalnym stosunku do dziecka. Są to postawy:

- „akceptacji przypadkowej,
- akceptacji kochającej,
- koncentracji nadmiernie opiekuńczej,
- koncentracji nadmiernie wymagającej,
- unikania odtrącającego,
- unikania zaniedbującego”⁷⁶.

Zdaniem krytyków omawiana typologia zawiera zbyt mało pożądaných zachowań rodziców.

E. Hurlock do typowych i najczęściej spotykanych postaw rodzicielskich zalicza następujące postawy: nadmiernie opiekuńczą, permissywną, pobłażającą, odrzucającą, akceptującą, dominującą, uleganie dziecku, faworyzowanie, ambicje rodzicielskie. Autorka uważa, iż postawy rodzicielskie wpływają na sposób traktowania dzieci przez rodziców, co ma wpływ na postawy dzieci wobec rodziców i na ich zachowanie.

Innym, najbardziej rozbudowanym modelem jest typologia postaw rodzicielskich E. Schaefera z 1959 roku. Poszczególne postawy autor przedstawił jako zbliżające się lub oddalające od uznanych za podstawowe wymiarów : autonomia - władza i miłość - wrogość. Władzę i autonomię określają postawy posiadania i swobody. Miłości i wrogości odpowiadają postawy akceptacji i odrzucenia.

Z typologii Schaefera wywodzi się kolejna typologia Makarovića, która powstała w 1977 roku. Autor przyjął w niej przeciwieństwa: przychylną przewagę nagród i nieprzychylną przewagę sankcji oraz przewagę władzy matki i przewagę władzy dziecka w stosunkach między matką a dzieckiem. Przecięcie się tych wymiarów pod kątem prostym tworzy cztery pola wskazujące na 4 typy postaw matki do dziecka. Są to następujące typy:

1. **Typ monarchiczny.** Cała władza skupiona została w rękach "jednej osoby matki", ale jest to władza w istocie życzliwa (przeważają sankcje dodatnie) i uznawana przez dziecko.
2. **Typ demokratyczny.** Matka zezwala na dużą niezależność dziecka, w przekonaniu, że przynosi to dziecku korzyść. Pozostawia mu inicjatywę

⁷⁶ Ziemska M. „, Postawy rodzicielskie”, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 56

działania, jeśli jednak dziecko oczekuje jej pomocy, jest ona zawsze gotowa do współdziałania z nim.

3. **Typ tyraniczny.** Matka ma dużą władzę, którą wyzyskuje do hamowania spełnienia przez dziecko jego pragnień zmusza je ona do postępowania zgodnie z jej własnymi życzeniami i jej zasadami moralnymi. Dziecko jest właściwie wykorzystywane przez matkę jako narzędzie do osiągnięcia jej własnych celów.
4. **Typ anarchiczny.** Matka zezwala na niezależność dziecka, ale nie z miłości do niego. Przeciwnie, nie przejmując się ona po prostu jego sytuacją, lub nawet nie chce mieć z nim żadnego kontaktu. Wiąże się z tym uciekanie się do sankcji, których oddziaływanie jest w wysokim stopniu ujemne, a które mają uniemożliwić dziecku ograniczanie matki w czymkolwiek.

M. Ziemska prezentuje własne zestawienie postaw rodzicielskich, które dzieli na właściwe i niewłaściwe. „Nadmierny dystans uczuciowy wobec dziecka lub nadmierna na nim koncentracja są podłożem niewłaściwych postaw rodzicielskich: odtrącającej, unikającej, zbyt wymagającej, nadmiernie chroniącej. Kształtowanie się właściwego kontaktu z dzieckiem dokonuje się wówczas, gdy rodziców cechuje autonomia wewnętrzna i równowaga uczuciowa. Podejście do dziecka będzie nastawione wtedy na rzeczywiste jego potrzeby. Takie zachowanie rodziców stanowi podstawę powstawania właściwych postaw, którymi są: akceptacja, współdziałanie, dawanie dziecku rozumnej swobody oraz uznanie prawa dziecka”⁷⁷.

Do właściwych postaw rodzicielskich zalicza⁷⁸:

- **akceptację** - czyli przyjęcie - kochanie dziecka niezależnie od jego możliwości, dysfunkcji, usposobienia, osobowości, trudności; rodzice akceptujący nie ukrywają przed dzieckiem swoich uczuć, okazują mu miłość i tolerancję; starają się zaspokoić potrzeby dziecka, dają mu poczucie bezpieczeństwa, uznania i kochają je za to, że jest. **Akceptacja** dziecka przez rodziców sprzyja kształtowaniu się zdolności do nawiązywania trwałej więzi emocjonalnej, do przywiązania oraz zdolności do wyrażania uczuć. Dziecko może być, więc wesołe, przyjacielskie, miłe, usługujące, a także dzięki poczuciu bezpieczeństwa - odważne.
- **uznanie praw dziecka w rodzinie jako równych** - rodzice akceptują i ustosunkowują się do aktywności dziecka, zawsze mają na względzie jego poziom rozwoju i umiejętności; opiekunowie nie stosują kar i wymuszeń, ale

⁷⁷ Ziemska M. „Postawy rodzicielskie”, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 66 - 67

⁷⁸ tamże, s. 71 - 73

tłumacząc dziecku, wyjaśniając mu co jest dobre i pożądane, w takiej atmosferze rodzinnej dziecko ma zapewniony odpowiedni zakres swobody i indywidualności. Przy **postawie uznającej** prawa dziecka w rodzinie może ono wyrobić w sobie lojalność i solidarność w stosunku do innych członków rodziny, nie musi polegać zawsze na rodzicach i być od nich zależne, ale może podejmować czynności z własnej inicjatywy, co sprzyja twórczości.

- **współdziałanie z dzieckiem** - świadczy o tym, iż rodzice świadomie wciągają dziecko do życia rodzinnego, mając przy tym na względzie jego możliwości rozwojowe; rodzice są aktywni w nawiązywaniu kontaktu i we współdziałaniu z dzieckiem; rodzice są gotowi pomóc, wyjaśnić dziecku, ale także uczą je samodzielności i umiejętności poszukiwania.

Postawa współdziałania na ogół powoduje, że dziecko staje się ufne wobec rodziców, zwraca się do nich po rady i pomoc, jest zadowolone z pracy, z rezultatów własnego wysiłku, wytrwałe, zdolne do współdziałania, do podejmowania zobowiązań, potrafi troszczyć się o własność swoją i innych.

- **rozumna swoboda** - rodzice utrzymują autorytet oraz kierują dzieckiem, ale równocześnie dają mu poczucie swobody i pozwalają na samodzielną zabawę z dala od nich. Cechująca rodziców postawa **rozumnej swobody** wyzwala u dzieci zdolność do współdziałania z rówieśnikami. Dziecko jest uspołecznione, pomysłowe, bystre, w miarę pewne siebie, łatwo przystosowujące się do różnych sytuacji społecznych. Może przejawiać dążenie do pokonywania różnych przeszkód, kończenia czynności rozpoczętych, spełniania trudnych zadań.

Do grupy postaw niewłaściwych autorka zalicza⁷⁹:

- **postawa nadmiernie wymagająca** - rodzice pragną mieć idealne dziecko, co prowadzi do tego, iż nie liczą się z jego potrzebami oraz możliwościami; tacy opiekunowie stale krytykują, poprawiają oraz uzupełniają dziecko; wychowanek traktowany jest z pozycji autorytetu bez jakichkolwiek praw. **Postawa nadmiernego wymagania** sprzyja kształtowaniu się takich cech, jak: brak wiary we własne siły, niepewność, lękliwość, przewrażliwienie i uległość, pobudliwość, brak zdolności do koncentracji. Mogą powstawać również trudności szkolne lub w przystosowaniu społecznym. Gdy dziecko jest zdolne

⁷⁹ Ziemska M. „, Postawy rodzicielskie”, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 76 - 79

do buntu wobec rodziców i ma dobry kontakt z rówieśnikami, to wówczas ta postawa ulega osłabieniu.

- **postawa unikająca** - rodzice mało interesują się dzieckiem i jego problemami, często zaniedbują nawet podstawowe - biologiczne potrzeby; kontakt z dzieckiem jest pozornie dobry i maskowany poprzez obdarowywanie dziecka wieloma prezentami, nadmierną swobodą, liberalizmem. Zauważyć można niedbałość o bezpieczeństwo, niekonsekwencję w stawianych wymaganiach; nie angażuje się dziecka do spraw życia rodzinnego. **Postawa unikająca** może prowadzić do powstawania w dziecku takich cech, jak: niezdolność do nawiązywania trwałych więzi uczuciowych, brak koncentracji i wytrwałości w działaniu, nieufności wobec otoczenia, łatwości wchodzenia w konflikty z innymi. Niezaspokojenie potrzeby kontaktu emocjonalnego z rodzicami o takich postawach może prowadzić do trudności w nawiązywaniu interakcji uczuciowych. Z punktu widzenia klinicznego będą to dzieci psychopatyczne.
- **postawa nadmiernie chroniąca** - rodzice w każdej sytuacji życiowej znajdują zagrożenie dla dziecka i starają się je przed nim uchronić, w ten sposób paraliżują oni wszelką samodzielną działalność dziecka; dziecko uważane jest za wzór doskonałości i wychowywane jest bezkrytycznie; rodzice ulegają dziecku za każdym razem i spełniają jego każde życzenie. **Postawa nadmiernie chroniąca** prowadzi do: opóźnienia dojrzałości społeczno - emocjonalnej, braku inicjatywy, poczucia zależności od rodziców, niezaradności, bierności, wzmoczonego poczucia własnej wartości, nastawień egocentrycznych i egoizmu.
- **postawa odtrącająca** - rodzice są niechętni lub nawet wrodozy względem swojego dziecka, żywią wobec niego uczucie rozczarowania i zawodu; rodzice demonstrują zachowania negatywne i otwarcie krytykują wychowanka, stosują surowe kary zastraszenia, nakazy, zakazy wobec dziecka; opiekunowie zupełnie nie tolerują jego wad i nie biorą pod uwagę stopnia rozwoju. **Postawa odtrącająca** sprzyja kształtowaniu się u dziecka: agresywności, kłótności, nieposłuszeństwa, kłamstwa, kradzieży, zahamowania rozwoju uczuć wyższych, a nawet zachowania antyspołecznego. Może również powodować trudność w przystosowaniu się na skutek zahamowania, zastraszenia, bezradności, a także reakcji nerwicowych.

Każda z powyższych postaw rodzicielskich ma wpływ na zachowanie się dziecka oraz kształtowanie pewnych rysów osobowości dziecka.

Nadmierny dystans uczuciowy wobec dziecka nie pozwalający na zaspokojenie jego potrzeb, doznawania życzliwych uczuć, przynależności i kontaktu z rodzicami powoduje „chorobę sierocą” (dziecko może być sierotą we własnym domu), w wyniku której występuje częściowe lub całkowite zahamowanie rozwoju uczuć wyższych i niezdolność do trwałego przywiązania. Z badań nad genezą agresywnego zachowania się u dzieci wiadomo, że gniew i agresję wywołuje u nich frustracja w związku z zaniedbywaniem czy odrzuceniem ich przez rodziców.

Z postawami rodzicielskimi łączą się w sposób istotny **typy osobowości rodziców**. J. Obuchowska wyodrębniła sześć typów osobowości matek będących przyczyną negatywnego funkcjonowania dziecka. Są to:

- **„Matka autokratyczna** - wymaga od dziecka bezwzględnego podporządkowania, bezustannie nim steruje. Dziecko boi się matki, dlatego za wszelką cenę chce spełnić jej oczekiwania.
- **Matka pedantyczna** - jest drobiazgową, nieustępliwą, korygującą, ciągle narzuca dziecku zbyt wysokie wymagania. Dziecko nie mogąc sprostać tym wymaganiom narażone jest na utratę miłości.
- **Matka lękowa** - jest niezmiernie skrupulatna i opiekuńcza. Nie potrafi docenić możliwości dziecka. Chroni je przed rówieśnikami, rozwiązuje za nie wszelkie problemy.
- **Matka nie zrównoważona** - nerwowa, najczęściej przemęczona pracą nie potrafi znaleźć czasu dla siebie i dla rodziny co powoduje jej wybuchowość i drażliwość.
- **Matka niekochająca** - nie troszczy się o dziecko, nie poświęca mu czasu, podrzuca dziecko pod opiekę krewnym. Dziecko czuje się nieszczęśliwe, pozbawione bezpieczeństwa.
- **Matka nieszczęśliwa** - to kobieta smutna, zgorzkniała, często zawiedziona życiem małżeńskim. Niekiedy przelewa na dziecko wszystkie swoje uczucia, czasami odrzuca je, gdy jest podobne do ojca.

Matka stresująca działa niezależnie od innych układów w rodzinie. Jej ujemny wpływ na dziecko może być z trudem kompensowany. Zdarza się, że niektóre

właściwości matek występują równocześnie i wówczas ich stresujący wpływ jest jeszcze większy”⁸⁰.

Wśród typów ojców najsilniej zaznaczoną rolę patogenną przypisuje się następującym typom:

- **„Typ ojca nieobecnego** - stosuje się zarówno do określenia sytuacji, w której autorytet ojca sprowadzony jest do minimum wobec dominującej matki, jak również dla oznaczenia braku zainteresowania ojca sprawami dziecka.
- **Typ ojca rygorystycznego i surowego** - cechuje nadmierne egzekwowanie wymagań w stosunku do dziecka.
- **Typ ojca groźnego** - charakteryzuje utajona wrogość i nienawiść do własnych dzieci. Typ ojca groźnego jest często spotykany w rodzinach alkoholików”⁸¹.

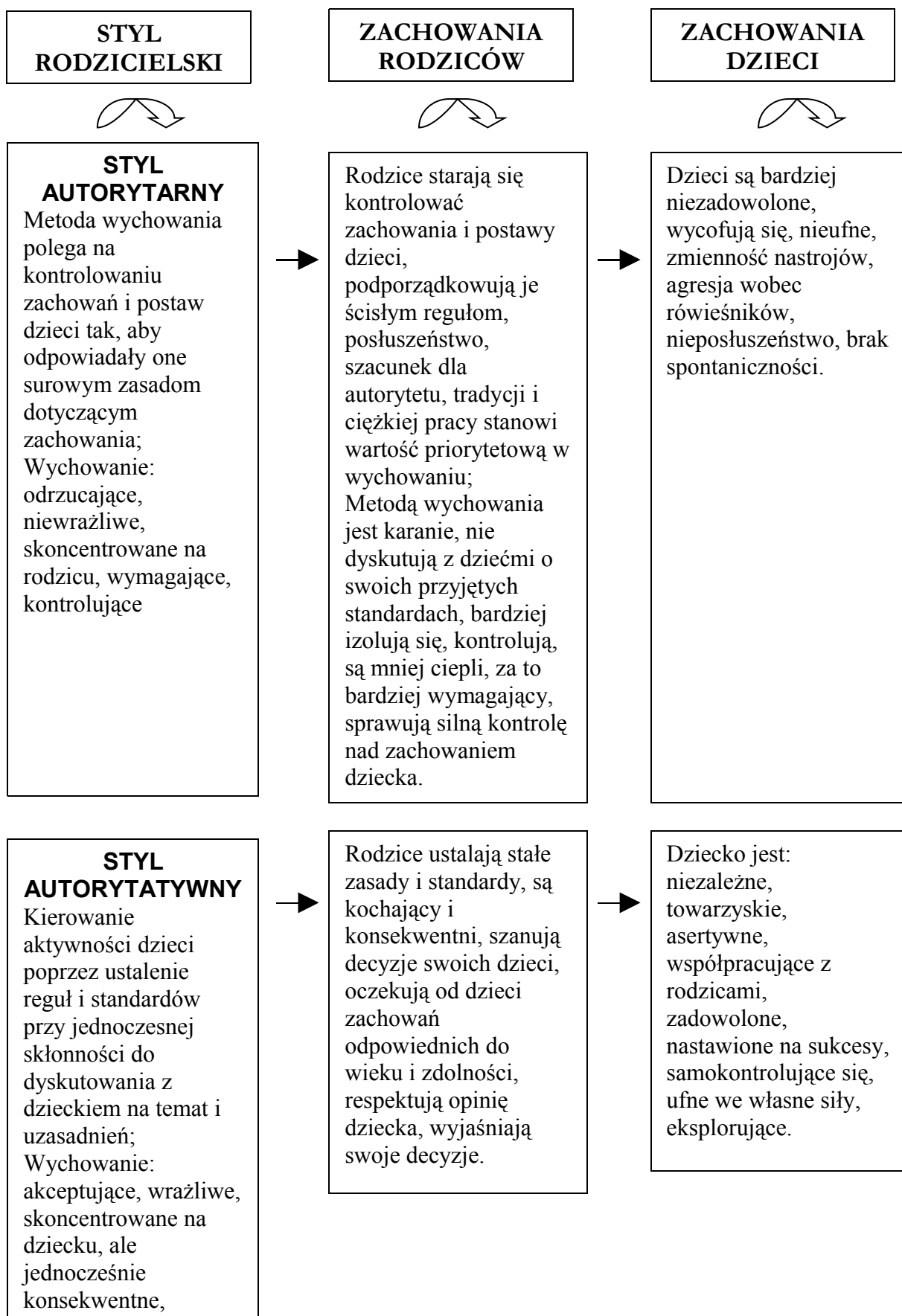
Wymienione typy osobowości ojców i matek wpływają niekorzystnie na kształtowanie się stosunków rodzinnych i atmosferę życia domowego co powoduje zaburzenia i deformacje rozwoju emocjonalno - społecznego u dzieci.

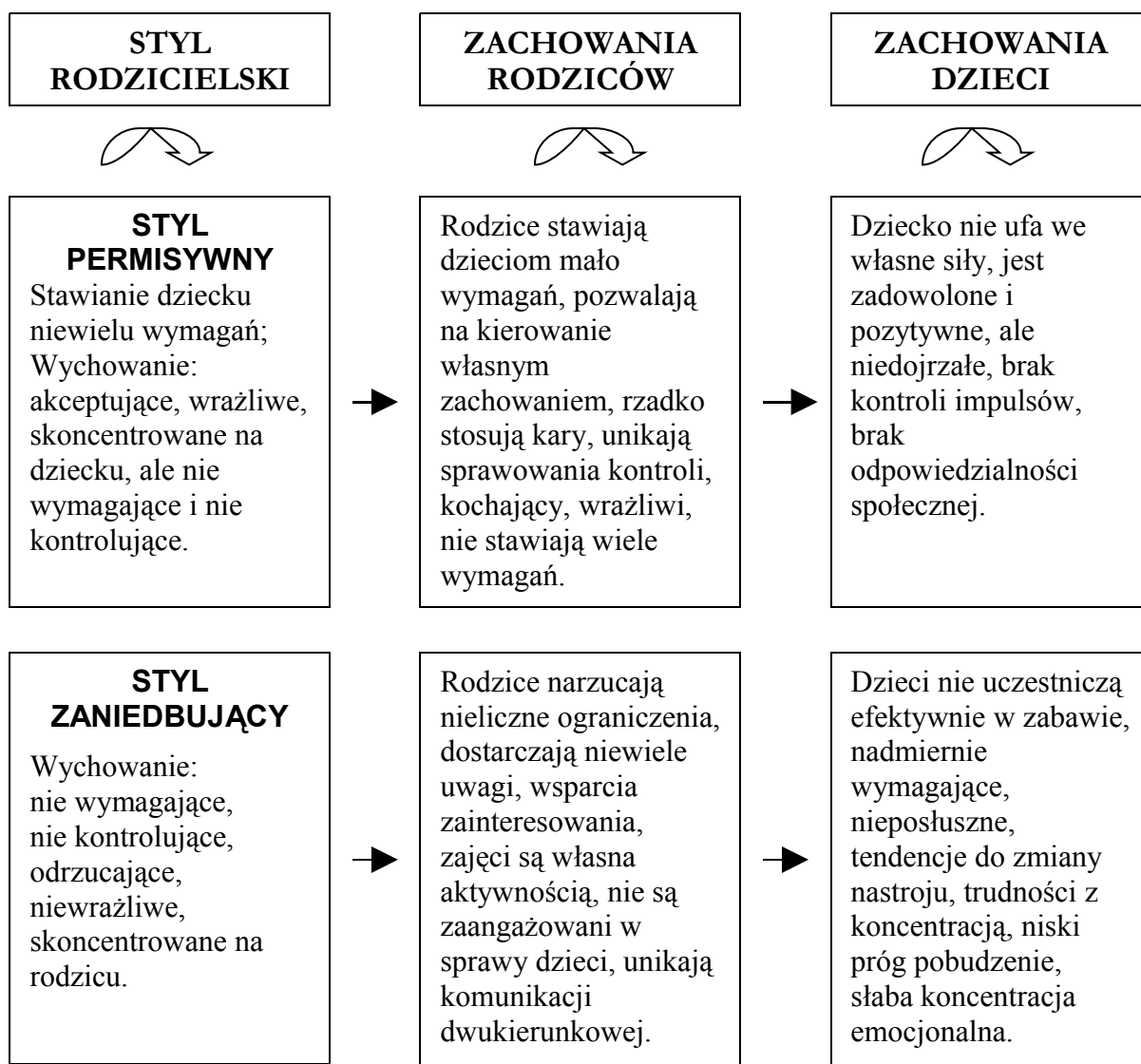
Trudno sobie wyobrazić wychowanie bez określonych względnie stałych rodzicielskich oddziaływań, stosowania metod, których celem jest realizacja założonego ideału wychowawczego, ukształtowanie właściwych zachowań dzieci, wdrożenie do wykonywania powierzonych zadań i obowiązków. Rodzina oddziałuje na dzieci w toku codziennego życia i w tych codziennych wpływach uczą dzieci aprobowania wielu wartości.

Obcując z rodzicami, dziecko nawiązuje trwałe kontakty emocjonalne a także uczy się określonych zachowań społecznych. Dlatego bardzo ważną rolę spełnia styl wychowania, który określa oddziaływanie względnie jednolite, zharmonizowane podporządkowanie się idei wychowawczej. Wyraża się on w określonym względnie stałym stosunku wychowawcy do wychowanka, w metodach postępowania, także w sposobie egzekwowania nałożonych na niego obowiązków. Postawy rodzicielskie pozwalają na wyróżnienie stylów wychowania. Charakterystykę poszczególnych stylów przedstawia poniższy rysunek.

⁸⁰ Obuchowska I. „Dynamika nerwic. Psychologiczne aspekty zaburzeń nerwic u dzieci i młodzieży”, PWN, Warszawa 1976

⁸¹ Spionek H. „Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne”, PWN, Warszawa 1975, s. 52

Rys. Style rodzicielskie oraz wynikające z nich zachowania dzieci i rodziców

Stosunek uczuciowy do dziecka nie zawsze jest pozytywny i pożądany z wychowawczego punktu widzenia, ani sprzyjający rozwojowi dziecka. Nie wszyscy rodzice są życzliwi i czuli wobec dziecka, nie wszyscy gotowi są do kontaktu i współdziałania z nim, nie wszyscy uznają jego prawo do swobodnego odpowiednio do wieku działania i nie wszyscy szanują jego godność, jego prawo do szacunku jako odrębnej rozwijającej się istoty ludzkiej.

Za najbardziej korzystny dla rozwoju osobowości dziecka uważa się autorytatywny styl kierowania rodziną, jednocześnie nie uważa się go za jedynie prawidłowy, bo dopiero w powiązaniu z postawami rodziców wobec dzieci, z więzią emocjonalną łączącą członków rodziny i z ogólną atmosferą w niej panującą czynnik ten nabiera właściwego znaczenia.

Postawy rodzicielskie warunkują styl wychowania w rodzinie. Wpływają one na kształtowanie się więzi uczuciowej między jej członkami, od których zależy atmosfera życia rodzinnego.

Konkludując powyższe rozważania, można stwierdzić, że duże znaczenie w kształtowaniu się obrazu własnego „ja” u dzieci odgrywają między innymi: postawy rodzicielskie, style wychowania i atmosfera panująca w rodzinie.

ROZDZIAŁ II.

PRZEMOC W RODZINIE JAKO PRZEJAW PATOLOGIZACJI STOSUNKÓW MIĘDZYLUDZKICH

2.1. ZJAWISKO PRZEMOCY - USTALENIA TERMONOLOGICZNE

Przemoc przepełnia świat. Często mamy wrażenie, że jest jej znacznie więcej niż miłości: wojny, napady, gwałty, terroryzm, totalitarne systemy władzy i brutalność funkcjonariuszy różnych instytucji. Obrazy i opowieści o przemocy publicznej odgrywają główną rolę w historii naszego gatunku. Media przekazują nam codziennie informacje dotyczące bólu, cierpienia, gwałtu, przemocy, jakie mają miejsce w naszej codziennej rzeczywistości.

„Obecnie można zaobserwować narastające rozszerzanie się zakresu pojęcia przemocy. Owo rozszerzanie nie jest tylko sprawą teoretyków, lecz znajduje swe żywe odzwierciedlenie w świecie społecznym: dyskusjach toczonych na łamach prasy, parlamentarnej legislacji, czy kampaniach na rzecz przeciwdziałania przemocy. Można więc oczekiwać, że pojęcie to jest żywe i szybko zmienia swą konotację i denotację w świecie współczesnym”⁸².

Przemoc według definicji przyjętej w Słowniku Języka polskiego PWN jest to *„siła przeważająca czyjaś siłę; fizyczna przewaga wykorzystywana do czynów bezprawnych dokonywanych na kimś; narzucona bezprawnie władza, panowanie; czyny bezprawne, dokonywane z użyciem fizycznego przymusu; gwałtu”*⁸³.

Potoczne rozumienie tego terminu okazało się niewystarczające do badań naukowych.

„Teoretycy i praktycy, zajmujący się badaniem i leczeniem przemocy, uwzględniają na ogół trzy zasadnicze kryteria: **rodzaj zachowania sprawcy, jego intencje, skutki przemocy i ofiary**. Oto przykłady definicji, najczęściej powtarzające się w literaturze przedmiotu:

Jeżeli chodzi o kryterium rodzaju zachowania, to powstają na tym gruncie definicje dość wąskie. „Należy do nich np. definicja Kempego (1962), według którego *przemoc to akty fizycznego krzywdzenia dziecka*”⁸⁴.

⁸² „Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży oraz w instytucjach społeczno - opiekuńczych” pod red. Kuźmy J., Szaroty Z., Wyd. Test, Kraków 1998, s. 32

⁸³ Szymczak M. „Słownik Języka Polskiego PWN, Tom II, Warszawa 1979, s. 986

⁸⁴ Pospiszyl I., „Przemoc w rodzinie”, WSiP, Warszawa 1994, s. 12

W następnej definicji zwraca się uwagę na intencjonalność zachowań sprawcy i skutki przemocy w postaci szkód fizycznych:

„Przemocą jest każde zachowanie, którego intencją jest wyrządzenie fizycznej krzywdy drugiemu człowiekowi, lub też czyn, który jest postrzegany jako mający taką intencję”⁸⁵.

Innym przykładem definicji powstającej w oparciu powyżej kryterium skutków należy definicja Kądzieli, który określa przemoc jako *„takie wywieranie wpływu na ludzi, w którego wyniku ich aktualny poziom rozwoju somatycznego i duchowego jest mniejszy niż potencjalny poziom tego rozwoju”⁸⁶.*

Przemoc w „Słowniku socjologicznym” zdefiniowana jest jako: *„jeden z głównych, obok groźby, środków przymusu, polega na użyciu siły fizycznej, przez jednostkę czy grupę, często wbrew obowiązującemu prawu, w celu zmuszenia jakiej osoby czy członków grupy do określonego działania czy też uniemożliwienia podjęcia działań lub do zaprzestania wykonywania czynności już rozpoczętej; także bezprawne narzucenie władzy”⁸⁷.*

Anna Lipowska - Teutsch zjawisko przemocy określa jako *„zespół atakujących, nadzorujących i kontrolujących zachowań, obejmujących przemoc fizyczną, przemoc seksualną i przemoc emocjonalną. Jest to spójna całość, ciąg zachowań o charakterze zamierzonym i instrumentalnym, których celem jest zniewolenie ofiary, wyeliminowanie jej suwerennych myśli i działań, podporządkowanie jej żądaniom i potrzebom sprawcy. Nie są to zachowania wymykające się spod kontroli, wybuchy emocji. Sprawca często demonstruje złość po to, by ofiarę zastraszyć, jednocześnie z rozmysłem wybierając miejsce i czas ataku tak, aby był jak najszybciej skuteczny powyżej jak najmniej ryzykowny”⁸⁸.*

Ciekawą definicję przedstawiła Wanda Sztandar, która przez przemoc rozumie *„takie działania, które niezależnie od formy upośledzają ostatecznie moc kogoś, kto jest obiektem. Taki też jest cel przemocy, czyniącej z człowieka istotę bezwolną”⁸⁹.*

W tej definicji pojawia się stwierdzenie <moc>, które jest określeniem aktualnej kondycji psychofizycznej.

Przemoc może mieć *charakter instrumentalny* - wykorzystywana jest jako środek do realizacji ściśle określonych celów, ale bywa też *bezinteresowna* - motywy

⁸⁵ „Przemoc w rodzinie : interwencja kryzysowa i psychoterapia” pod red. Badury - Madej W., Dobrzyńskiej - Mesterhazy A., Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 12

⁸⁶ Kądziela J. „Badania nad pokojem”, PWN, Warszawa 1979, s. 62

⁸⁷ Olechnicki K., Załęcki P. „Słownik socjologiczny”, Wyd. Graffiti BC, Toruń 1988, s. 167

⁸⁸ Lipowska - Teutsch A. „Wychować, wyleczyć, wyzwolić”, PARPA, Warszawa 1998, s. 12

⁸⁹ Mazur J. „Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość”, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2002, s. 13

jej stosowania sprowadzają się wyłącznie do poszukiwania przez sprawcę swoistego poczucia zadowolenia. Funkcjonuje w wymiarach: indywidualnym lub zbiorowym.

J. Bińczycka mówi o *przemocy strukturalnej*. Stwierdza, że „przemoc bezpośrednia ma twarz, jest rozpoznawana przez tych, którzy są jej odbiorcami. Jest to przemoc dokonująca się bezpośrednio w relacjach międzyludzkich”⁹⁰.

Irena Obuchowska oraz Joachim Kondziela zwracają uwagę na „przemoc strukturalną, która ma miejsce w strukturach społecznych, w społecznej świadomości, w procesach socjalizacji obowiązujących w danej kulturze. Ten rodzaj przemocy odbierany jest jako „coś zwyczajnego”. Nie musi zawierać fizycznego ataku, zamiaru fizycznej napaści czy zamiaru psychicznego zranienia”⁹¹.

Przytoczone powyżej definicje są szerokie i uwzględniają zarówno intencjonalność, jak i rodzaj zachowania i jego skutki. W literaturze psychologicznej i socjologicznej najczęściej używa się terminu **przemoc w rodzinie**.

Przemoc w rodzinie została uznana za problem społeczny dopiero od niedawna, chociaż jej historia jest długa jak historia całej naszej cywilizacji.

Dom rodzinny, bezpieczne i ciepłe ognisko domowe spostrzegamy jako środowisko miłości i opieki, schronienie przed złem zewnętrznego świata. Jednak dla wielu ludzi na świecie, także w Polsce, dom rodzinny to miejsce cierpienia, zagrożenia, poniżenia, lęku i rozpacz.

Do niedawna niewiele mówiono i pisano na temat przemocy w rodzinie. Dopiero od kilku lat w Polsce coraz częściej używamy termin „przemoc w rodzinie” lub „przemoc domowa”. W większości zaawansowanych cywilizacyjnie krajów zachodnich pojęcia te weszły do obiegu publicznego kilkanaście lat wcześniej.

„Termin <przemoc w rodzinie> używany jest dla określenia działań i zaniechań występujących w bliskich związkach. W węższym znaczeniu ogranicza się do przypadków ataku fizycznego, jeśli ten przybiera formę wykorzystania przewagi fizycznej czy nadużycia seksualnego.”⁹² Są to zachowania takie jak: szturchanie, szczypanie, klucie, kopanie, uderzanie, duszenie, przypalanie, bicie prętem, pchnięcie nożem, oblanie wrzątkiem lub kwasem, podpalenie.

Termin „przemoc w rodzinie” stosowany jest również dla określenia przemocy psychicznej, która może objawiać się w postaci nawracającego znęcania się słownego,

⁹⁰ Mazur J. „Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość”, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2002, s. 57

⁹¹ tamże, s. 57

⁹² Cyt. za: Co na to prawo, [w:] Świat problemów nr 5, Warszawa 1996, s. 20

szyskanowania, ograniczania i pozbawiania środków materialnych, finansowych i osobistych, kontrolowanie kontaktów z członkami rodziny i przyjaciółmi.

Formy pomocy różnią się w zależności od społeczeństwa i kultury. Pojęcie *„przemocy w rodzinie obejmuje wszelkie odmiany złego traktowania tych członków rodziny, którzy nie są w stanie skutecznie się bronić. Najczęściej ofiarami przemocy padają dzieci, osoby okresowo lub trwale niedołężne ze względu na starość lub chorobę, lecz także i kobiety, mimo, że ich zależność od innych nie jest tak oczywista jak w przypadku dziecka czy osoby niedołężnej.”*⁹³

W sytuacjach domowych częściej zdarza się, że to mężowie znęcają się nad swoimi żonami, a nie odwrotnie. Badania wykazują jednak, że zarówno mężczyźni, jak i kobiety w związkach małżeńskich i przedmałżeńskich stosują przemoc wobec partnerów. Motywy są różne, w zależności od płci. Dla kobiet stosowanie przemocy często ma charakter działania w obronie własnej, reakcji na gwałtowne sytuacje lub też odwetu za znęcanie się nad nimi. Przemoc męża jest groźniejsza w skutkach ze względu na przewagę siły fizycznej oraz częstotliwość przemocy stosowanej przez męża wobec żony jest dużo wyższa. Mężczyźni częściej stosują przemoc dla zastraszenia partnerek lub dla sprawowania nad nimi władzy i kontroli.

Według Ireny Pospiszyl przemoc w rodzinie to *„wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji.”*⁹⁴

W różnych określeniach przemocy domowej występują pewne wspólne elementy:

- przemoc dotyczy relacji z bliskimi, w której istnieje nierówny układ sił,
- dochodzi do wykorzystywania władzy i siły fizycznej przez silniejszego wobec słabszego,
- obie strony traktują siebie przedmiotowo,
- spoiwem związku jest lęk ofiary-kobiety i manipulowanie tym lękiem przez mężczyznę, bez liczenia się z prawami, potrzebami i pragnieniami kobiety, w celu jej kontrolowania i posiadania.⁹⁵

⁹³ Lipowska - Teusch A. „Rodzina a przemoc”, Kraków 1992, s. 8.

⁹⁴ Pospiszyl I., Przemoc w rodzinie, WSiP, Warszawa 1994, s. 14.

⁹⁵ Badura - Madej W., „Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej”, INTERART, Warszawa 1996, s. 118 - 119.

Według Ogólnopolskiego Porozumienia Osób, Instytucji i Organizacji Pomagającym Ofiarom Przemocy w Rodzinie NIEBIESKA LINIA przemoc w rodzinie charakteryzuje się tym, że:

1. *JEST INTENCJONALNA*

Przemoc jest zamierzonym działaniem człowieka i ma na celu kontrolowanie i podporządkowanie ofiary.

2. *SILY SĄ NIERÓWNOMIERNE*

W relacji jedna ze stron ma przewagę nad drugą. Ofiara jest słabsza a sprawca silniejszy.

3. *NARUSZA PRAWA I DOBRA OSOBISTE*

Sprawca wykorzystuje przewagę siły narusza podstawowe prawa ofiary (np. prawo do nietykalności fizycznej, godności, szacunku itd.).

4. *POWODUJE CIERPIENIE I BÓL*

Sprawca naraża zdrowie i życie ofiary na poważne szkody. Doświadczanie bólu i cierpienia sprawia, że ofiara ma mniejszą zdolność do samoobrony.

Z tej definicji jasno wynika, że w stosowaniu przemocy sprawca dominuje i wykorzystuje słabości potencjalnej ofiary.

Przemoc w rodzinie nie zna granic rasowych, etnicznych czy religijnych. Występuje we wszystkich grupach i warstwach społecznych.

Do przemocy dochodzi w obliczu trudności, które przekraczają możliwości poradzenia sobie z nimi przez rodzinę. Stres społeczny, jak na przykład: bezrobocie, konieczność gwałtownej zmiany sposobów funkcjonowania, ubóstwo, kumulacja nie rozwiązanych problemów życiowych, może być czynnikiem aktywizującym przemoc w rodzinie.

Czynniki społeczno-kulturowe takie jak; jakość społeczności, sąsiedztwa, okolicznej policji, systemu prawa karnego, instytucji opieki społecznej oraz miejsce zatrudnienia, również mają ogromny wpływ na funkcjonowanie wewnętrzne rodziny.

Na pojęcie przemocy w rodzinie można spojrzeć z perspektywy prawnej, moralnej, psychologicznej i społecznej.

Z prawnego punktu widzenia przemoc wobec innych jest czynem niezgodnym z obowiązującymi normami prawnymi obciążonym sankcjami represyjnymi i egzekucyjnymi. Najczęściej stosowany przepis prawa to art. 184 kodeksu karnego

(w nowym k.k. art. 207) ⁹⁶ dotyczy znęcania się fizycznego lub moralnego nad członkiem rodziny i przewiduje karę od sześciu miesięcy do pięciu lat więzienia.

Perspektywa moralna pokazuje, że dokonywanie przemocy to krzywdzenie słabszego czy to fizycznie czy psychicznie. Zadawanie cierpień innym rozpoznawane zawsze jest jako zło i poddawane sankcjonowaniu moralnemu. Sprawca takich czynów powinien podlegać przede wszystkim sankcjom własnego sumienia i potępieniu ze strony innych członków społeczności, w której żyje. Jednakże siła moralnych sankcji zależna jest od wcześniejszego ich przyswojenia przez danego człowieka. W przeciwnym razie nie będzie w stanie umotywować sprawcę by powstrzymał się od popełnienia danego czynu ani ewentualnego świadka do udzielenia pomocy ofierze tych czynów.

Psychologiczna ocena „przemocy domowej” zwraca naszą uwagę na cierpienie i bezradność ofiary, na doznawanie przez nią różnego rodzaju ran i urazów psychicznych. Odsłania mechanizmy wewnętrzne i sytuacyjne sterujące przemocą oraz złożone procesy interakcji między ofiarą, a sprawcą. Psychologiczna analiza przemocy odgrywa podstawową rolę w pomaganiu ofiarom w wyzwaniu się od przemocy i w naprawianiu szkód jakie wyrządziła w ich życiu. Perspektywa ta umożliwia głębsze zrozumienie i przygotowanie skutecznych działań mających na celu zmiany zarówno w funkcjonowaniu ofiar jak i sprawców, oraz analizę i zniwelowanie sytuacji powodujących przemoc.

Kolejne spojrzenie na przemoc, z perspektywy społecznej pozwala wyszczególnić zawarte w obyczajach i postawach społecznych czynniki mogące sprzyjać powstawaniu przemocy lub ją usprawiedliwiać. W obronie przed przemocą mogą organizować się różne znaczące siły społeczne. Są podejmowane przeciwko zjawisku przemocy akcje na dużą skalę. Często decyzje polityczne rozpatrywane są pod kątem tego czy przyczyniają się do zwiększania czy do zmniejszania rozmiarów tego zjawiska. W wielu krajach zachodnich, na przykład w Stanach Zjednoczonych ważnym zjawiskiem społeczno-politycznym były i nadal są ruchy feministyczne, które z pomocy kobietom będącym ofiarami „przemocy domowej” uczyniły narzędzie walki także o inne prawa kobiet.

„Przemoc domowa” miewa różną „temperaturę”. Może być „gorąca” lub „chłodna”.⁹⁷ „Przemoc gorąca” - to przemoc naładowana złością, gniewem, agresją, furią. Towarzyszą jej bogate formy ekspresji: krzyki, głośne wyzwiska,

⁹⁶ Kodeks karny, stan prawny na dzień 01.01.1995, DORFIN, Rawa Mazowiecka, s. 223.

⁹⁷ Mellibruda J. „Przemoc domowa”, [w:] Charaktery, nr 9/1997, s. 14

rękoczyn, impulsywne zachowania, gwałtowne zadawanie bólu. U jej podstaw leży szczególny rodzaj furii narastającej w człowieku od wewnątrz, spiętrzenia, które czasem domaga się ujścia z nieodpartą siłą. Furia jest wybuchem nagromadzonych i niemożliwych do powstrzymania uczuć złości lub wściekłości. Najczęściej rozładowuje się ją w aktach bezpośredniej agresji fizycznej i psychicznej. Towarzyszy jej pragnienie wywołania cierpienia i spowodowania jakiś szkód. U podstaw „gorącej” przemocy leżą negatywne i intensywne przeżycia związane z frustracją, zablokowaniem jakiś dążeń, z niespełnieniem pragnień i oczekiwań. Pojawia się wtedy często agresywna reakcja na stres. Nie zostaje ona powstrzymana i kieruje się przeciw członkom rodziny, ponieważ sprawca jest przekonany o niezdolności ofiary do obrony i ma poczucie własnej bezkarności. Słabość ofiary wynika z przewagi fizycznej sprawcy lub okoliczności, w których sprawca uzyskuje władzę psychiczną. Towarzyszy mu wtedy poczucie, że „*może sobie na to pozwolić*”.

„*Przemoc chłodna*” - wydaje się znacznie spokojniejsza, choć czasem jest to spokój pozorny, skrywający również silne emocje, ale skutecznie tłumione i kontrolowane. Przemoc ta polega na realizowaniu przez sprawcę specyficznego scenariusza zapisanego w jego umyśle, czasem także w obyczajach i środowiskowej kulturze. Człowiek realizujący ten scenariusz jest gotowy do szkodliwego wtargnięcia na wewnętrzne terytorium psychiczne dziecka lub współmałżonka. Znajduje dla niego usprawiedliwienie nawet wtedy gdy jest świadomy, że spowodował cierpienie. Przemoc taka jest narzędziem oddziaływania zmierzającego nieraz do wzniosłych celów uzasadniających bolesne dla bliskiej osoby środki.

Jednym ze szczególnie ważnych źródeł stresu sprawcy mogącym uruchomić przemoc jest ich skrywane i dotkliwe poczucie niemocy, impotencji fizycznej lub psychicznej, które dzięki aktowi przemocy stara się zagłuszyć. Czasem sprawcy nie podejmują w ogóle próby kontrolowania gniewu, a nawet z premedytacją go potęgują. Istotną rolę może odgrywać biologicznie zdeterminowana gwałtowność i intensywność reagowania emocjonalnego wymykającego się kontroli.

W wielu przypadkach przemoc wiąże się z nietrzeźwością sprawców, ale alkohol nie powinien być obarczony bezpośrednią i wyłączną odpowiedzialnością, chociaż osłabia racjonalną kontrolę zachowania i nasila gotowość do reagowania złością oraz przyczynia się do zwiększenia liczby niepowodzeń życiowych stanowiących źródło stresu i frustracji.

Sprawca „gorącej przemocy” przeżywa czasem chwile poczucia winy i może angażować się w doraźne próby naprawiania szkód. Ale przemoc domowa bardzo rzadko jest jednorazowym wydarzeniem, sprawcy wielokrotnie powtarzają go. W wielu przypadkach wydaje się, że możemy rozpoznać zjawisko trwałej utraty kontroli osobistej nad własnymi agresywnymi zachowaniami, które przypominają zachowania nałogowe.

Natomiast sprawca „chłodnej przemocy” na ogół pozostaje nieświadom faktów przemocy, ponieważ znajduje uzasadnienie dla swego okrucieństwa. Wobec dzieci przemoc przybiera formę tzw. surowych i konsekwentnych metod wychowawczych. Stosowanie „chłodnej przemocy” wspierają ideologie autorytarnego wychowania, według których dzieci, słabsi mają mniej praw, a dorośli i silniejsi mogą ich prawa naruszać gdy zmierzają do słusznych celów. Jeśli napotykają na opór powinni go przełamywać i stosować odpowiednie kary. Sprawcy na ogół starają się znajdować racjonalne uzasadnienia dla swych czynów. Szczególnie dotyczy to negowania osobistej odpowiedzialności za dostrzegane szkody lub obciążania odpowiedzialnością ofiary. Czasem usprawiedliwianie przemocy polega na uprzedmiotowieniu lub negowaniu wartości ofiary jako istoty ludzkiej.

Z przemocą - zdaniem Ireny Pospiszyl - wiąże się także przymus i presja: „przemoc i presja należą do tego samego wymiaru, różni je jednak stopień brutalizacji”. Jadwiga Bińczycka uważa, że nadmierny przymus nie łągodzony swobodą - zmienia się w tresurę, która ogranicza rozwój jednostki. Te odmiany patologicznej, przedawkowanej swobody i przymusu - przyjmują postać przemocy.

Teoretycy i praktycy często traktują zjawiska przemocy i przymusu jednakowo, jest to zależne od częstotliwości stosowania tych terminów.

W słowniku socjologicznym przymus to⁹⁸:

1. wywieranie na inną osobę presji fizycznej lub psychicznej w celu pozbawienia jej swobody działania lub wymuszenia podjęcia czy zaprzestania określonych działań; jednostka poddana przymusowi przeżywa zazwyczaj silne lęki;
2. przymus społeczny - jeden z najważniejszych sposobów kontroli społecznej stosowanej przez klasy lub grupy sprawując władzę, którego celem jest podtrzymywanie istniejących stosunków społecznych lub potwierdzenie obowiązującego porządku społecznego i istniejących definicji sytuacji.

⁹⁸ Olechnicki K., Załęcki P. „Słownik socjologiczny”, wyd. II, Wyd. Graffiti BC, Toruń 1999, s. 168

W rodzinie istnieją różne formy przymusu: psychiczny, fizyczny i ekonomiczny. Przymus i przemoc mogą być czynnikami zniewalającymi lub wyzwającymi⁹⁹.

Za czynniki zniewalające zewnętrzne możemy uznać:

- uwarunkowanie ekonomiczne - całkowicie uzależnienie ekonomiczne od partnera;
- presję rodziny - w tym stereotypy zobowiązujące do utrzymania rodziny za wszelką cenę oraz pielęgnowanie wizerunku dobrej rodziny bez przemocy, funkcjonującej bez konfliktów, szczęśliwej i pełnej;
- brak mieszkania - lub możliwości znalezienia mieszkania dla siebie (często również dla dzieci), głównie z powodu braku pieniędzy;
- izolację społeczną - rodzina z problemem przemocy często jest wyizolowana, nie ma wsparcia wśród znajomych, przyjaciół czasami nawet sąsiadów i rodziny, z którą związki są słabe;
- brak pracy - z powodu nie tylko bezrobocia, ale często również minimalnego wykształcenia ofiary przemocy;
- postawę dzieci - sam fakt posiadania dzieci i brak możliwości ich utrzymania poza domem, chęć zapewnienia im pełnej rodziny;
- najpilniejsze potrzeby - zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych swoich i dzieci (jedzenie, leczenie, mieszkanie).

Czynniki zniewalające wewnętrzne to przede wszystkim:

- poczucie wstydu przed otoczeniem z powodu przemocy, strach, lęk przed siłą sprawcy, wiara w obietnice partnera, przepracowanie;
- opieranie się na stereotypach, koncentracja na przetrwaniu w związku, brak racjonalnego myślenia, nieumiejętność oceny swojej sytuacji, wiara w to, że będzie lepiej;
- uczucia smutku, przygnębienia, użalanie się nad sobą, wyuczona bezradność, brak wiary w możliwość zmiany relacji rodzinnych, stosunek ofiary do samej siebie- poczucie mocy sprawcy.

Czynniki wyzwające zewnętrzne to:

- umiejętność zapewnienia sobie bezpieczeństwa;
- nieuleganie stereotypom;
- samodzielne działania;

⁹⁹ Mazur J. „Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość”, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2002, s. 29 - 30

- świadoma decyzja o opuszczeniu partnera.

Z powyższego wykazu widać, jak niewiele jest czynników wyzwalających i jak trudno jest się na nie zdecydować. W tym momencie można się zastanowić nad zbudowaniem systemu sieci wsparcia dla ofiar przemocy, aby wyzwolić w nich poczucie mocy i chęć działania.

2.2. TYPY PRZEMOCY WEWNĄTRZRODZINNEJ

2.2.1. PRZEMOC WOBEC KOBIEC

Przemoc w rodzinie jest terminem zbyt ogólnym, więc do bardziej szczegółowych analiz konieczne jest uwzględnienie wzajemnych relacji, stąd wyróżnić można:

- **Przemoc wobec kobiet (przemoc małżeńska),**
- **Przemoc wobec osób starszych,**
- **Przemoc rodziców wobec dziecka.**

Przemoc wobec kobiet dopiero od stosunkowo krótkiego czasu jest dostrzegana jako problem społeczny.

Przemoc wobec kobiet i przypisanie im podrzędnej i służebnej roli jest usankcjonowane przez tradycję sięgającą czasów starożytnych. W uregulowaniach prawnych jak i normach obyczajowych przemoc wobec żony była prawidłową formą religii małżeńskiej.

Na przykład do wieku XVIII w ustawodawstwach większości krajów europejskich mąż miał prawo chłosty wobec żony. Mógł je zastosować, kiedy żona okazywała się nieposłuszna, leniwa, rozrzutna, zaniedbywała dom lub była zazdrosna. Mąż nie tylko miał takie prawo, ale groziła mu kara grzywny, jeżeli go nie wykorzystał w sytuacji kiedy żona narażała dobre imię rodziny.

„W wieku XIX w ustawodawstwie angielskim, jak również amerykańskim, prawo chłosty zamieniono na „prawo kciuka” zezwalające mężowi na uderzenie żony, ale prętem nie grubszym od kciuka. Prawo to zniesiono dopiero w 1870 roku”¹⁰⁰. Wspomniane zasady były głęboko osadzone w strukturze ekonomicznej, prawnej, poziomie cywilizacyjnym.

Do niedawna kobieta traktowana była jako własność swego ojca i męża. Wielu mężczyzn mniema, że to oni powinni podejmować wszystkie decyzje i egzekwować

¹⁰⁰ Pospiszyl I. „Przemoc w rodzinie”, WSiP, Warszawa 1994, s. 64

ich wykonanie nawet przy użyciu siły. Jednocześnie obserwuje się częste bicie kobiet przez mężczyzn, którzy są bezsilni, czują się upokarzani przez szersze otoczenie społeczne, są niezdolni do przeprowadzenia swej woli w odniesieniu do spraw związanych z pracą czy kontaktami z ludźmi, nie rozwiązali problemów zależności od swojej własnej matki, wobec której doświadczają ambiwalentnych uczuć. Swoją frustrację, uczucie bezsilności i upokorzenia odreagowują znęcając się nad rodziną.

Z psychologicznego punktu widzenia przemoc wobec kobiet można rozpatrywać *„jako sytuację skrajnie urazową wywołaną celowym i długotrwałym działaniem partnera”*¹⁰¹.

W przypadku związku małżeńskiego, w którym dochodzi do przemocy fizycznej, mamy do czynienia z chroniczną sytuacją stresową, gdyż czynniki związane z napięciem i poczuciem zagrożenia działają permanentnie.

2.2.1.1. FORMY PRZEMOCY WOBEC KOBIEC

Przejawy złego traktowania drugiego człowieka nie mają żadnych granic i dotyczą jednostek w każdym przedziale wiekowym. Przynoszą cierpienie, a ich konsekwencji można doświadczać przez całe życie.

Najczęściej wyróżnia się następujące formy przemocy wobec kobiet:

Znęcanie się fizyczne - przemoc fizyczna traktowana jest „jako nieprzypadkowe obrażenia poniesione w wyniku przemocy ze strony sprawcy, z którym ofiara pozostaje w relacji bliskości, obejmuje wszystkie obrażenia, które nie są skutkiem wypadku. Nie poparte obdukcją lekarską nie są w postępowaniu prawnym traktowane jako dowód. Ważne jest więc dokumentowanie przez ofiarę tej formy przemocy”¹⁰².

Przemoc fizyczna- to każde zachowanie skierowane przeciwko ciału ofiary, mogące prowadzić do bólu i/lub fizycznych obrażeń.

Znęcanie fizyczne obejmuje wiele form zachowania, które mogą występować w postaci¹⁰³:

- *czynnej* - wszelkie formy bicia: popychanie, uderzanie pięścią, kopanie, duszenie, rzucanie przedmiotami, drapanie, plucie, wykręcanie rąk, użycie noża lub broni,

¹⁰¹ Rajska - Kulik I., „Kobiety maltretowane w związkach- czy posiadane przez nie zasoby versus deficyty osobiste wpływają na pomoc którą otrzymują?” [w:] Chowanna, Tom I (24), Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 40

¹⁰² Mazur J., „Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość”, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2002, s. 41

¹⁰³ tamże, s. 41

krępowanie lub uwięzienie, świadome stwarzanie niebezpiecznych sytuacji stanowiących zagrożenie fizyczne, uśiłowanie i dokonanie zabójstwa,

- *biernej* - przejawiającej się w postaci zakazów mówienia, chodzenia, załatwiania potrzeb fizjologicznych, areszt domowy itp. ograniczających drugą osobę. W tym miejscu można dodać ograniczenie snu i pożywienia oraz dostępu do podstawowych urządzeń sanitarnych oraz sprzętów umożliwiających przygotowanie pożywienia.

Browne i Herbert proponują wykaz dolegliwości maltretowania z podziałem na¹⁰⁴:

1. nieznaczne *minor* - zaliczają do nich rzadkie i mniej dolegliwe incydenty stosowania przemocy fizycznej, seksualnej lub psychicznej, powodujące niewielkie urazy lub nie pozostawiające żadnych długotrwałych skutków;
2. umiarkowane *moderate* - częstsze incydenty poważniejszej natury, jednak nie zagrażające życiu i bez poważnych późniejszych następstw;
3. poważne *severe* - ciągle lub bardzo częste maltretowanie i/lub mniej częste incydenty z bardzo poważnymi okaleczeniami fizycznymi i psychicznymi;
4. do zagrożeń życia - zaliczają: przypadki długotrwałych lub bardzo poważnych obrażeń psychicznych i fizycznych, które mogą doprowadzić do realnego zagrożenia życia (np. gdy sprawca nie wzywa pomocy na czas lub ofiara dokonuje samouszkodzenia).

Przemoc psychiczna - to agresywne zachowania (zwykle werbalne) wywołujące emocjonalny ból lub cierpienie, mające na ogół charakter poniżający lub budzący poczucie zagrożenia. Ta forma przemocy najczęściej przyjmuje formę ataków werbalnych, godzących w poczucie własnej wartości kobiety lub wielokrotnie powtarzających się oskarżeń o niewierność.

Browne i Herbert na określenie przemocy psychicznej użyli „terminu obrażenia psychiczne, który odnoszą do szkód powodujących obniżenie możliwości intelektualnych lub psychicznych jednostki, w wyniku czego następuje wyraźne pogorszenie się jej funkcjonowania w porównaniu z typowymi dla danej kultury standardami osiągnięć i zachowania”¹⁰⁵.

Przemoc psychiczna to: wyśmiewanie poglądów, religii, pochodzenia, narzucanie własnych poglądów, karanie przez odmowę uczuć, zainteresowania, szacunku, stała

¹⁰⁴ Browne K., Herbert M., „Zapobieganie przemocy w rodzinie”, PARPA, Warszawa 1999, s. 99 - 100

¹⁰⁵ tamże, s. 25

krytyka, wmawianie choroby psychicznej, izolacja społeczna (kontrolowanie i ograniczanie kontaktów z innymi osobami), domaganie się posłuszeństwa, ograniczanie snu i pożywienia, degradacja werbalna (wyzywanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzanie), stosowanie gróźb, pozbawienie ofiary osobistej mocy, co jest dla niej szczególnie dolegliwe. Do przemocy psychicznej można zaliczyć również pozbawienie ofiary środków uniemożliwiających właściwe funkcjonowanie psychiczne i fizyczne.

Termin „*przemoc psychiczna*” ma trzy znaczenia. Oznacza sytuację sprawowania przez napastnika psychicznej kontroli nad ofiarą, wskazuje, że ofiarę można krzywdzić oddziaływaniami psychologicznymi oraz zwraca naszą uwagę na spowodowane przez przemoc uszkodzenia psychiki. W skrajnych przejawach przemoc psychiczna w rodzinie upodabnia się do metod przymusu i terroru stosowanego w krajach totalitarnych wobec więźniów wojennych lub politycznych. To dzieje się między ofiarą i sprawcą w rodzinie można również porównać do „*prania mózgu*”.

Na operację prania mózgu składają się następujące działania¹⁰⁶:

- izolacja - pozbawiająca ofiarę społecznego poparcia, zmniejszająca jej możliwości stawiania oporu, uzależniając od oprawcy, doprowadzająca do skoncentrowania się na nim, a następnie do monopolizacji uwagi;
- monopolizacja uwagi - gdy ofiara koncentruje się na aktualnym położeniu, wspiera introspekcję, eliminuje bodźce inne niż te, którymi manipuluje oprawca; uniemożliwia działania niespójne z uległością;
- osłabienie, prowadzenie do przemęczenia - tu celem jest minimalizacja fizycznej i psychicznej możliwości stawiania oporu;
- groźby - nasilają lęk i rozpacz;
- przychylność od czasu do czasu - motywuje pozytywną skłonność do uległości;
- demonstrowanie wszechwładzy - wskazujące na daremność stawiania oporu;
- degradowanie - rodzi przekonanie, że opór bardziej naruszy szacunek do samej siebie i poczucie własnej wartości niż kapitulacja; zredukowanie kogoś do poziomu „czysto biologicznych potrzeb”.

Sprawca przemocy w rodzinie często stara doprowadzić ofiarę do izolacji społecznej, stopniowo odcina partnerkę od kontaktów z innymi członkami rodziny, koleżankami, sąsiadami. Zachowuje się obraźliwie wobec jej znajomych lub robi awantury w ich

¹⁰⁶ Lipowska - Teutsch A., „Wychować, wyleczyć, wyzwolić”, PARPA, Warszawa 1998, s. 37

obecności, co powoduje, że kobieta wstydy się ich zapraszać i kontaktować z nimi. Zakazuje jej opowiadać o tym co dzieje się w domu, a gdy to robi jest karana.

Narastająca izolacja i ukrywanie przed innymi swego cierpienia pogłębia bezsilność ofiary i władzę sprawcy. Z chwilą gdy kobieta przestaje otwarcie komunikować się z otoczeniem, jej partner zaczyna wywierać na nią ogromny, bo zmonopolizowany, wpływ. Izolacji zaczyna więc towarzyszyć zwątpienie we własne możliwości, sprawiając, że wpływ partnera staje się jeszcze większy. Sprawca przemocy wielokrotnie krytykuje i poniża ofiarę także w obecności innych ludzi. Powtarza jej, że jest *zła, głupia, brzydka*, obrzuca ją wyzwiskami, wyolbrzymia jej wady i błędy. Doświadczająca skrajnego poniżenia kobieta zaczyna myśleć, że może czymś sobie zasłużyła na złe traktowanie. Przypuszcza, że nie jest dla nikogo atrakcyjna i utrzymanie związku ze sprawcą to jedyna szansa by nie być samotną. Sprawca może domagać się posłuszeństwa we wszystkich dziedzinach życia rodzinnego: posiłków, ubierania, wydawania pieniędzy, wychowywania dzieci, sposobu porozumiewania się, itp.

Chce wpłynąć na to jak partnerka się ubiera, krytykuje jej hierarchię wartości, język, praktyki wychowawcze. Początkowo kobieta protestuje i dyskutuje, z czasem - by zapewnić sobie spokój albo obawiając się przemocy - zaczyna się podporządkowywać. Jednak mimo jej starań sprawca nigdy nie jest zadowolony. Czas i energia kobiety są całkowicie skupione na zapobieganiu wybuchom jego złości, odgadywaniu jego myśli i zachcianek. Własne potrzeby i poglądy przestają się liczyć i w końcu kobieta nie wie czego naprawdę chce, co czuje i myśli, co jest złe, a co dobre. Zjawiskom tym towarzyszą groźby sprawcy i demonstracje jego siły. Kobieta słyszy, że zostanie tak pobita „że nikt jej nie pozna”, że jej dzieci zostaną skrzywdzone, a ona wyrzucona na ulicę, etc. Zmusza to ofiarę do posłuszeństwa wobec żądań partnera, a całą jej energię i uwagę pochłania staranie o zapewnienie sobie doraźnego bezpieczeństwa. U ofiary pod wpływem takiego udręczenia i „prania mózgu” pojawia się stan nieustającego wyczerpania jako wynik ciągłego stresu i czuwania nad samoobroną oraz spełnianiem żądań sprawcy. Jej energię pochłania również konieczność ukrywania strachu, rozpacz i gniewu, ponieważ sprawca ośmiesza lub karze okazywanie tych i podobnych uczuć.

Przemoc ekonomiczna - polega ona na: uniemożliwieniu kobiecie dostępu do rodzinnych środków finansowych, odbieraniu zarobionych pieniędzy,

uniemożliwianiu podjęcia pracy zarobkowej, nie zaspakajaniu podstawowych, materialnych potrzeb rodziny, itp.

Przemoc seksualna - przejawami przemocy seksualnej są: zmuszanie kobiety do aktywności seksualnej wbrew jej woli, kontynuowanie aktywności seksualnej wtedy gdy kobieta nie jest w pełni świadoma, bez pytania o jej zgodę lub gdy obawia się odmówić, atak albo fizyczne ranienie narządów płciowych w czasie aktu seksualnego, krytykowanie i wyzywanie kobiety wyzwiskami poniżającymi w sferze seksualnej. Przymus może polegać na bezpośrednim użyciu siły fizycznej, ale także na groźbach użycia siły lub emocjonalnym szantażu. Przemoc seksualna współwystępuje z fizycznym i psychicznym znęcaniem się.

Problem wykorzystywania seksualnego między osobami dorosłymi dotyczy nadużyć seksualnych takich jak: gwałt oraz zmuszanie lub nakłanianie do prostytucji.

Do niedawna pojęcie „gwałt małżeński” w ogóle nie pojawiło się w literaturze dotyczącej przemocy wewnątrzrodzinnej, traktowano ten typ gwałtu jako w ogóle nie występujący lub występujący jedynie sporadycznie.

Gwałt małżeński zgodnie z definicją to „jakikolwiek niechciany stosunek lub penetracja (waginalna, analna, oralna), osiągnięta siłą, groźbą siły bez zgody ofiary”¹⁰⁷. W definicji tej zwraca się uwagę na dwa aspekty: zastosowanie przymusu ze strony sprawcy w celu odbycia stosunku płciowego oraz brak zgody na takowe zachowanie ze strony ofiary.

Do badań nad gwałtem małżeńskim włącza się także pary żyjące w separacji, konkubinacie oraz rozwiedzione, gdyż dynamika przemocy seksualnej w długoterminowych związkach bez ślubu jest podobna do tej występującej w związkach małżeńskich.

W publicznych sporach dotyczących gwałtu w małżeństwie można wyróżnić trzy stanowiska¹⁰⁸:

- żona nie może być ofiarą przestępstwa, jakim jest gwałt, a zmuszający ją do stosunku mąż nie może odpowiadać za zgwałcenia, lecz co najwyżej za inne przestępstwa, np. zmuszanie, uszkodzenie ciała; w ustawodawstwie wielu krajów nadal dominuje to stanowisko i przekonanie, że żona nie może być ofiarą gwałtu ze strony męża;

¹⁰⁷ Rode D., „Gwałt w związku małżeńskim” [w:] Chowanna, Tom I (24), Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 28

¹⁰⁸ tamże, s. 28 - 29

- żona - podobnie jak każda inna kobieta - może zostać zgwałcona, a mąż w przypadku zmuszania jej do stosunku odpowiada za zgwałcenie (oznacza to, że zawarcie związku małżeńskiego nie daje mężowi prawa do zmuszania żony - ani konkubiny - do kontaktów płciowych);
- pogląd kompromisowy: żona w zasadzie nie może być zgwałcona przez męża, ale są specjalne okoliczności określone prawem, dopuszczające odmowę współżycia, np. trwałe rozejście się małżonków.

Przemoc seksualna prowadzi do ogromnych urazów. Psychoterapia w takich wypadkach trwa czasami przez wiele lat.

„Przemoc seksualna narusza nie tylko granice psychologiczne człowieka, ale również jego „sferę intymności”. Ta forma jest chyba najbardziej krzywdząca ze wszystkich aktów przemocy, ponieważ skupia komponenty psychiczne i fizyczne”¹⁰⁹.

2.2.1.2. UWARUNKOWANIA PRZEMOCY WOBEC KOBIET

Spoleczno - kulturowe uwarunkowania przemocy

Rozważania dotyczące kulturowych uwarunkowań przemocy bywają skoncentrowane przede wszystkim wokół problemu dominacji jednej płci.

Przemoc domowa jest powszechnie akceptowana i tolerowana, mieści się w roli jaką-zgodnie z oczekiwaniami społecznymi - mężczyzna powinien odgrywać w życiu rodzinnym.

Z tej perspektywy maltretowanie kobiet może być postrzegane jako demonstracja męskiej władzy, wynik stosunków społecznych, w których kobieta wobec mężczyzny jest w pozycji niższej, podległej i wymagającej ochrony z jego strony. Najpewniejszym źródłem dominacji mężczyzny nad kobietą jest jego przewaga fizyczna. Nasza kultura pomimo zaawansowanego procesu emancypacji tworzy wiele uzależnień kobiety od mężczyzny.

W nowoczesnych społeczeństwach w dalszym ciągu istnieje pewien rodzaj **dyskryminacji zawodowej** przejawiający się między innymi w tym, że zawody wykonywane najczęściej przez kobiety są gorzej płatne. Zjawisko to powoduje dwójakiego rodzaju następstwa.

¹⁰⁹ Rode D., „Gwałt w związku małżeńskim” [w:] Chowanna, Tom I (24), Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 51

Po pierwsze, kobieta, jako gorzej zarabiająca, często godzi się na związek z mężczyzną ze względów finansowych. Po drugie, nawet jeżeli nie jest finansowo uzależniona, to model rodziny w obecnej kulturze kreuje jej rolę w taki sposób, że nie może ona opuścić rodziny (męża, dzieci) bez społecznego potępienia. Mimo narastania nieporozumień, wzajemnej niechęci czy doświadczenia przemocy, kobieta ciągle tkwi w związku odbieranym jako całkowicie nieudany.

„Dosyć istotną przyczyną konfliktów w rodzinie uwarunkowaną kulturowo jest **rozbieżność pomiędzy ukształtowaną normą pełnienia roli, a rzeczywistą jej realizacją**.

J. Kowal doszedł do wniosku, że najczęściej stosują przemoc wobec żony mężowie zajmujący niską pozycję w rodzinie, zdominowani przez żonę”¹¹⁰. Przemoc jest tutaj prawdopodobnie próbą przywrócenia siłą należytego mężowi (zgodnie z normami obyczajowymi) autorytetu. Źródłem konfliktów są również próby zmuszania kobiety wychowanej w duchu emancypacji do posłuszeństwa wobec męża. Następną przyczyną konfliktów w rodzinie jest **załamanie się tradycyjnego modelu pełnienia roli**. Problem ten pojawia się w okresie przemian społecznych. Zaistnienie dla jednostki nowych perspektyw realizacji własnego życia może wywołać dysonans pomiędzy pełnioną dotychczas rolą, a pragnieniem korzystania z tych możliwości. Może też ukazać jednostkę w nowym świetle- nie akceptowanym przez pozostałych członków rodziny. Dobrym przykładem jest praca zawodowa kobiet zajmujących się przez długi czas wyłącznie prowadzeniem domu i wychowywaniem dzieci. Proces emancypacji otworzył kobietom dostęp do sfer życia stanowiących do tej pory domenę mężczyzn, zrodził nowe potrzeby i oczekiwania, a nawet konieczności. Nadal jednak nie jest ustalony sposób pogodzenia tych nowych rodzajów kobiecej aktywności z rolą pełnioną tradycyjnie.

Zdaniem socjologów kulturowo uwarunkowanym źródłem konfliktów w rodzinie jest również współczesny **model rodziny nuklearnej**, dwu - trzypokoleniowej. Taki model izoluje ją od najbliższego otoczenia (krewnych, sąsiadów). Sprawia, iż ze wszystkimi problemami rodzina musi borykać się sama, bez żadnego wsparcia z zewnątrz. Niektórzy badacze sugerują, że duże nasilenie konfliktów w rodzinie wpływa z faktu, iż współczesne społeczeństwo nie wytworzyło adekwatnych mechanizmów powstrzymywania członków rodziny przed gwałtem i przemocą w sytuacji konfliktu.

¹¹⁰ Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*”, WSiP, Warszawa 1994, s. 120

Źródła konfliktów związane ze strukturą rodziny

Rodzina w samej swojej naturze zawiera duży ładunek konfliktogenny. Tkwi on immanentnie w jej strukturze, jest nieodłącznie związany z procesem organizacji życia rodzinnego, układem ról i funkcjonowania rodziny. Powstaje w wyniku skupienia jednostek różnej płci, o różnych temperamentach, osobowościach, potrzebach, preferencjach, zainteresowaniach i doświadczeniach w skomplikowanym systemie powiązań przynależności i odpowiedzialności.

R. Gelles i M. Straus wymieniają siedem czynników uzasadniających powstanie konfliktu w rodzinie, związanych z jej strukturą¹¹¹:

1. **Ryzyko czasu** - długi okres przebywania członków rodziny razem stwarza większą możliwość wystąpienia konfliktu ze względu na częstość interakcji.
2. **Różnorodność aktywności i zainteresowań przejawianych przez poszczególnych członków rodziny** - sytuacja ta zwiększa możliwość kolizji.
3. **Zbieżność kompetencji osób należących do rodziny** - różnorodność zajęć i zainteresowań rodzi swoistego rodzaju specjalistów, którzy oczekują poszanowania ich kompetencji, jak również zaufania do wszelkiej aktywności wpływającej z ich umiejętności. Tymczasem kompetencje członków rodziny mogą się pokrywać. Zwiększa to prawdopodobieństwo wystąpienia konfliktu w przypadku rozbieżności opinii.
4. **Wysoki stopień emocjonalnej złożoności rodziny** - tworzą ją osoby o skomplikowanej i zróżnicowanej strukturze psychicznej.
5. **Nadmierna kontrola jednostek wynikająca z mylnego pojmowania odpowiedzialności i zobowiązań wobec pozostałych członków rodziny** - sytuacja ta prowadzi do ingerencji w osobiste sprawy jednostki. W efekcie zaczyna ona czuć się osaczona i próbuje rozluźnić więzy, doprowadzając do konfliktu.
6. **Różnice w poglądach na życie wpływające z różnic płci.**
7. **Wyznaczanie ról w rodzinie odbywa się w większym stopniu poprzez uwzględnianie kryterium wieku i płci niż pożyteczności i rzeczywistych kompetencji.**

Znaczenie stresów sytuacyjnych

¹¹¹Pospiszył I., *Przemoc w rodzinie*”, WSiP, Warszawa 1994, s. 126 - 127

„Oprócz czynników konfliktogennych wynikających z uwarunkowań kulturowych, z samej istoty rodziny lub z cyklu jej rozwoju istnieje wiele sytuacji będących wynikiem niesprzyjających okoliczności zewnętrznych lub wewnętrznych stanów jednostki, sytuacji przejściowych, często nieprzewidywalnych, zwanych stresami sytuacyjnymi. Stres jest tu rozumiany jako czynnik, który- zwiększając frustrację- może doprowadzić do eskalacji agresji”¹¹².

Jedną z przyczyn konfliktów w rodzinie jest poczucie izolacji społecznej charakterystyczne dla: rodzin alkoholików, rodzin o statusie społecznym innym niż pozostałe w otoczeniu, młodych małżeństw zmieniających miejsce zamieszkania, wchodzących w nieznane środowisko.

Innym czynnikiem decydującym o natężeniu konfliktu jest agresywna prowokacja kobiety.

Można wyodrębnić **trzy typy ofiar**¹¹³:

- Ofiary nie ujawniające agresji lub ujawniające ją tylko w małym stopniu, zachowujące się wobec sprawcy raczej biernie (31,8%).
- Ofiary dokuczliwe (29,4%) - są to ofiary konfliktowe, prowokujące różnego rodzaju spięcia w małżeństwie. Cechuje je duża agresywność, często też nadużywają alkoholu (około jedna trzecia).
- Ofiary agresywne, przejawiające dużą aktywność w oskarżaniu męża. Odgrywanie roli ofiary często ma u tych kobiet charakter instrumentalny, każdy małżeński konflikt skrupulatnie wykorzystują i niejednokrotnie powodują agresję. Ostatecznym celem tych kobiet jest eksmisja męża z mieszkania, uwolnienie się od niewygodnego związku.

Częstym źródłem stresów sytuacyjnych są problemy ekonomiczne (zbyt niskie dochody, złe warunki mieszkaniowe, konieczność podejmowania dodatkowych zarobków) z jakimi boryka się rodzina. Stresy ekonomiczne niosą ze sobą ogromny ładunek konfliktogeny.

2.2.2. PRZEMOC WOBEC OSÓB STARSZYCH

¹¹² Pospiszyl I., „Przemoc w rodzinie”, WSiP, Warszawa 1994, s. 128

¹¹³ Pospiszyl I., „Przemoc w rodzinie”, WSiP, Warszawa 1994, s. 131

Krzywdzenie i zaniedbywanie osób starszych uznano za powszechny problem dopiero w ostatnich latach. Zjawisko to jest najslabiej zbadanym obszarem przemocy w rodzinie, co znajduje odzwierciedlenie w niewielkiej literaturze na ten temat.

Do znacznego przybliżenia problemu maltretowania osób starszych przyczyniły się przemiany demograficzne, które nastąpiły w społeczeństwach zachodnich. W ciągu XX wieku dwukrotnie wzrosła średnia długość życia, a także stale rośnie odsetek osób, które osiągnęły lub przekroczyły 65 rok życia. W Wielkiej Brytanii w 1989 roku ta grupa wiekowa stanowiła 15,6% (8,9 mln.) populacji.

Zwiększa się także liczba osób starszych wymagających opieki, ponieważ wraz z wiekiem rośnie ryzyko inwalidztwa oraz upośledzeń umysłowych.

„Wśród ludzi w wieku 75 lat i starszych - jest 63% niepełnosprawnych kobiet i 53% niepełnosprawnych mężczyzn. Około 70% dorosłych inwalidów stanowią osoby powyżej 60 roku życia”¹¹⁴. W większości przypadków osobom starszym pomaga rodzina - współmałżonek lub dorosłe potomstwo.

Przemiany demograficzne oraz starania, by osobom starszym zapewniać opiekę w miejscach ich zamieszkania, a nie w specjalnych placówkach mogą spowodować wzrost liczby osób starszych narażonych na krzywdzenie i zaniedbywanie w rodzinie. Osoby słabowite, zwykle powyżej 75 roku życia, niepełnosprawne fizycznie lub psychicznie, o niższych zdolnościach do samoobrony są najbardziej zagrożone stosowaniem względem nich różnych form przemocy. Największy odsetek sprawców krzywdzenia i zaniedbywania osób starszych w domu stanowią ludzie w średnim wieku, sprawujący trudną i stresującą opiekę nad krewnym w podeszłym wieku.

Kongres USA przyjął następującą definicję maltretowania ludzi starszych¹¹⁵:
„Umyślne spowodowanie bólu fizycznego, urazu ciała lub cierpienia psychicznego osłabiającego organizm, nieuzasadnione ograniczenie swobody poruszania się lub umyślne pozbawienie przez opiekuna usług niezbędnych dla zachowania zdrowia psychicznego i fizycznego”.

Według Dawida Finkelhora przemoc w rodzinie jest „nierównowagą w rozkładzie **sily**, **władzy**, prowadzącą do narzucania swojej woli komuś bez jego zgody lub możliwości przeciwstawienia się. Najmocniejszy wykorzystuje najslabszego, nie zaś mocniejszy- słabszego. Chodzi nie tylko o rzeczywiste różnice w rozkładzie

¹¹⁴ Browne K., Herbert M. „Zapobieganie przemocy w rodzinie”, WSIP, Warszawa 1999, s. 189

¹¹⁵ Browne K., Herbert M. „Zapobieganie przemocy w rodzinie”, WSIP, Warszawa 1999, s. 190

siły, ale także literaturze różnice przeżywane subiektywnie. Koncepcję tę można wykorzystać, aby zrozumieć mechanizmy przemocy wobec ludzi starszych”¹¹⁶.

W sytuacji, kiedy słabi fizycznie, niezdolni do pracy zawodowej rodzice stają się coraz bardziej zależni od dorosłych dzieci, narasta nierównowaga w rozkładzie siły i wzrasta ryzyko krzywdzenia. Cechą zwiększającą ryzyko nadużyć i zaniedbywania jest fizyczna bądź psychiczna niepełnosprawność osób w podeszłym wieku, która powoduje, że są zdani na swoich opiekunów, do których ich świat się zawęża. Uważa się, że wynika to z większego uzależnienia takiej osoby od opiekuna. Osoby starsze uzależnione od opiekunów są częściej ofiarami zaniedbywania, natomiast niezależni starzy ludzie są częściej krzywdzeni fizycznie. Przemoc wobec starszych osób w rodzinie jest jeszcze trudniejsza do wykrycia niż wobec innych dorosłych, z powodu społecznej izolacji, która często towarzyszy ludziom starszym.

Przyjmuje się założenie, że im bardziej samowystarczalny i sprawny jest starszy rodzic, tym mniejsze prawdopodobieństwo krzywdzenia rodzica przez opiekujące się nim dziecko.

Z drugiej strony, starsi ludzie nawet jeżeli są obłożnie chorzy i potrzebują opieki, ale mają siłę przeciwwagi dla swojej słabości fizycznej i utrzymania w ryzach swoich opiekunów.

Populacja ludzi starszych (powyżej 65 roku życia) jest szczególnie podatna na wszelkie formy przemocy. Poza izolacją społeczną wynika to z pogorszenia stanu zdrowia fizycznego gorszego funkcjonowania intelektualnego, braku wsparcia rodzinnego i ze strony społeczności. Ludziom w starszym wieku trudno jest nieraz zwrócić się o pomoc z powodu braku sił, a często także dlatego, że czują się winni, że nie potrafili dostatecznie wychować własnego dziecka i nauczyć go szacunku do siebie. Przejmując odpowiedzialność za agresywne zachowanie dziecka, ze wstydu pozostają w odosobnieniu.

„Według amerykańskiego raportu z września 1998, wynika, że w Stanach Zjednoczonych około dwa miliony osób starszych jest krzywdzonych. Dane z raportu pokazują wzrost przemocy wobec starszych w ostatnim dziesięcioleciu (lata 1986-1994) o 106%. Niewiele stwierdzonych przypadków przemocy wobec ludzi starych jest zgłaszanych do instytucji (jeden na czternaście przypadków). Częste jest też minimalizowanie przejawów przemocy przez same ofiary, sprawcę, jak i pracowników służby zdrowia. Sprawcami przemocy są:

¹¹⁶ Badura - Madej W., Dobrzyńska - Masterhazy A. „Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia”, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 97

- w przeważającej mierze członkowie (w 89,7%), w tym częściej dorośle dzieci (47,3%) niż współmałżonkowie (19,3%) i inni członkowie rodziny (8,8%);
- częściej mężczyźni niż kobiety. Jedynie w przypadku zaniedbywania częściej czynią to kobiety;
- częściej ci bliscy w rodzinie, którzy są uzależnieni od alkoholu, mają problemy ze zdrowiem psychicznym, stosowali przemoc w przeszłości, a także ci, którzy są finansowo zależni od osoby starszej¹¹⁷.

Oprócz typowych form przemocy, spotykanych również wobec dorosłych w innym wieku, dodatkowo należy zwrócić uwagę w grupie osób starszych na specyficzne przejawy *przemocy fizycznej*, jak:

- karmienie na siłę,
- nieuzasadnione podawanie leków,
- ograniczanie aktywności,
- fizyczne kary.

Specyficzne przejawy przemocy emocjonalnej wobec osoby starszej to:

- nierespektowanie jej woli,
- izolowanie od rodziny, przyjaciół,
- karanie przez nieodzywanie się.

Osoby starsze wymagają pomocy w zaspokojeniu podstawowych potrzeb, jak jedzenie, odzież, nocleg, pomoc w osobistej opiece, leki, osobiste bezpieczeństwo. Dochodzi czasami do całkowitego porzucenia osoby starszej przez osobę bliską, zobowiązaną do opieki.

Specyficzną formą przemocy dla tej grupy wiekowej jest materialne wykorzystywanie, polegające na nieprawnym lub niewłaściwym używaniu funduszy, posiadłości lub innych wartościowych rzeczy, na przykład na realizowaniu czeków bez pozwolenia i podpisu, wymuszaniu podpisania dokumentów, okradaniu. Wśród różnych form przemocy wobec ludzi starszych najczęściej występuje *zaniedbywanie* (48,7%), w kolejności *przemoc emocjonalna* (35,4%), *wykorzystywanie finansowe* (29,9%), *przemoc fizyczna* (25,7%), *opuszczenie* (2,9%). Można również stwierdzić, że kobiety znacznie częściej niż mężczyźni doświadczają różnych form przemocy, szczególnie przemocy fizycznej, emocjonalnej i wykorzystywania finansowego. Mężczyźni natomiast znacznie częściej niż kobiety są opuszczani

¹¹⁷ Badura - Madej W., Dobrzyńska - Masterhazy A. „Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia”, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 98

przez bliskich. W populacji ludzi starszych osoby powyżej 80 roku życia dwa lub trzy razy częściej narażone są na przemoc.

Wiele danych wskazuje na związek maltretowania osób w podeszłym wieku z zaburzeniami psychicznymi sprawców. Innym czynnikiem, który w opinii większości badaczy zwiększa ryzyko maltretowania osób starszych, jest nadużywanie alkoholu i narkotyków.

SYMPTOMY PRZEMOCY WOBEC LUDZI STARSZYCH

Poniżej przedstawię listę objawów przemocy stosowanej wobec osób starszych. Może ona być użyteczna w zbieraniu informacji przez pracowników służby zdrowia i pomocy społecznej, udzielających pomocy ludziom starszym.

Przejawy przemocy fizycznej¹¹⁸:

- siniaki, podbite oczy, silne pręgi, rany szarpane, ślady po związaniu;
- złamanie lub pęknięcie kości, pęknięcie kości czaszki;
- otwarte rany, cięcia, rany cięte, nie leczone zranienia;
- wybroczyny krwawe na skórze, zwichnięcia lub wewnętrzne krwotoki;
- połamane okulary lub oprawki do okularów, oznaki kar fizycznych lub stosowania przymusu;
- stwierdzone laboratoryjnie przedawkowanie leków lub niewłaściwe (zbyt małe na przykład) dawkowanie przepisanych leków;
- starsza osoba mówi, że jest bita, policzkowana, kopana lub źle traktowana;
- nagła zmiana w zachowaniu starszej osoby.

Przejawy seksualnego wykorzystywania¹¹⁹:

- siniaki w okolicach piersi lub genitalii;
- niewyjaśnione występowanie chorób wenerycznych lub zapalenia narządów płciowych;
- niewyjaśnione krwawienia z pochwy lub odbytu;
- osoba starsza mówi, że jest seksualnie wykorzystywana lub była zgwałcona.

¹¹⁸ Badura - Madej W., Dobrzyńska - Masterhazy A. „Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia”, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 99

¹¹⁹ Badura - Madej W., Dobrzyńska - Masterhazy A. „Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia”, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 100

Przejawy przemocy emocjonalnej¹²⁰:

- niepokój lub smutek;
- ekstremalne wycofanie lub nie reagowanie na próby nawiązania kontaktu;
- starsza osoba opisuje, że jest werbalnie i emocjonalnie źle traktowana.

Przejawy zaniedbywania¹²¹:

- złe odżywianie, odwodnienie, nie leczone odleżyny, zaniedbania w higienie osobistej;
- nie leczone choroby, niekorzystanie z opieki zdrowotnej mimo takich wskazań;
- brak podstawowego komfortu, mimo istniejących możliwości, np. brak bieżącej wody, brak ogrzewania, niewłaściwe instalacje elektryczne;
- niehigieniczne warunki życia: brud, robactwo, zapach moczu, niewłaściwe ubranie, zawszenie, brudna pościel;
- osoba starsza mówi, że jest zaniedbywana;
- nieodbieranie starszej osoby ze szpitala, instytucji opiekuńczych;
- pozostawienie/porzucenie starszej osoby w centrum handlowym lub w innym miejscu publicznym;
- osoba starsza mówi, że jest opuszczona.

Przejawy finansowego lub materialnego wykorzystywania¹²²:

- nagła zmiana na koncie bankowym na nieuzasadnione pobranie;
- pojawienie się dodatkowych nazwisk na karcie wzorów podpisów;
- nieautoryzowane pobranie funduszy z wykorzystaniem karty bankowej;
- nagłe zmiany w testamentie lub innych finansowych dokumentach;
- nieuzasadnione zniknięcie funduszy lub cennych przedmiotów;
- nieopłacanie rachunków mimo finansowej wypłacalności;
- opłacanie za usługi, które nie są konieczne;
- odkrycie, że podpis na dokumentach transakcji finansowych lub w tytule do własności jest podrobiony;
- nagłe pojawienie się wcześniej niezaangażowanego w opiekę krewnego, który rości sobie prawa do majątku;

¹²⁰ tamże, s. 100

¹²¹ tamże, s. 100

¹²² Badura - Madej W., Dobrzyńska - Masterhazy A. „Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia”, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 100 - 101

- nieuzasadnione nagle przekazywanie cennych przedmiotów członkom rodziny lub osobom spoza rodziny;
- osoba starsza sama mówi, że jest finansowo wykorzystywana.

Problem krzywdzenia ludzi starszych jest nadal na etapie rozpoznawania rozmiarów i istoty samego zjawiska, a także formułowania dla nich systemu opieki i pomocy.

Realna ocena zjawiska przemocy jest niemożliwa ze względu na dużą liczbę przestępstw nieujawnionych. Przestępstwo znęcania się jest przestępstwem bezskutkowym, popełnionym wobec członków rodziny - osób starszych, bez udziału osób trzecich. Rodzina zwykle nie chce ujawniać swych konfliktów i tragedii na zewnątrz. Istnieje kilka konkurencyjnych wyjaśnień przyczyn niskiej wykrywalności maltretowania osób w podeszłym wieku. Po pierwsze, może istnieć zmowa milczenia między członkami rodziny, w tym także między ofiarą i sprawcą nadużyć. Ofiary w podeszłym wieku mogą zaprzeczać istnieniu przemocy z obawy przed odwetem ze strony sprawcy nadużyć. Mogą też mieć opory przed podjęciem działań prawnych przeciwko krewnemu, obawiając się, że takie rozwiązanie okaże się gorsze od samego problemu i na przykład doprowadzi do zamknięcia w zakładzie. Doświadczenie przemocy ze strony osób bliskich wiąże się często z rozwojem poczucia winy u ofiary, które jest wynikiem przyjęcia odpowiedzialności za naganne zachowanie agresora. Dzieje się tak najczęściej w relacjach rodzicielskich, kiedy to człowiek stary wyrzuca sobie, że nie potrafił wychować swojego dziecka, nauczyć go szacunku dla siebie. Istnieje tutaj podobieństwo z reakcją kobiet bitych. Nadużycia zdarzają się zazwyczaj w domowym zaciszu, ukrytym przed obserwacją z zewnątrz. Ludzie w podeszłym wieku nie mają tak szerokich kontaktów społecznych, jak osoby uczące się lub czynne zawodowo.

W Polsce podobnie jak w innych krajach jest to problem nierozpoznany, wprawdzie często spotykany w praktyce pracowników socjalnych i pielęgniarek środowiskowych. Źródłem wiedzy o przemocy wobec osób starszych są np. dokumenty szpitalne, opinie biegłych sądowych, obdukcje lekarskie.

Pomimo braku wdrożonych procedur pomocy dla osób starszych, na podstawie zebranej wiedzy i doświadczenia w pracy z krzywdzonymi osobami starszymi, można zaproponować uwzględnienie następujących zasad¹²³:

¹²³Badura - Madej W., Dobrzyńska - Masterhazy A. „Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia”, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 101 - 102

- Należy dokładnie diagnozować sytuację osoby starszej, należącej do grupy zwiększonego ryzyka lub też jeżeli osoba sprawująca opiekę jest w grupie ryzyka, np. osoba sprawująca opiekę jest uzależniona od alkoholu.
- W diagnozie należy zwrócić uwagę na wszystkie rodzaje przemocy. Często krzywdzenie emocjonalne i wykorzystywanie finansowe nie są traktowane jako formy przemocy.
- W przypadku stwierdzenia przemocy wobec osoby starszej należy wykorzystać całą wiedzę na temat skutków i mechanizmów przemocy oraz zasad pierwszej pomocy ofiarom. Jako pierwszoplanowe należy potraktować kwestie bezpieczeństwa i opieki.
- Informacje powinny być zbierane bez obecności osób sprawujących opiekę.
- Należy rozważyć różne możliwości zmniejszenia izolacji osoby starszej, na przykład poprzez uruchomienie sąsiedzkiej pomocy. W sytuacji zaistniałej przemocy, zmniejszenie prywatności zwiększa bezpieczeństwo ofiary i możliwość kontroli nad sprawcą.

2.2.3. PRZEMOC WOBEC DZIECKA

„Złe traktowanie dzieci jest zjawiskiem towarzyszącym ludzkości od jej najwcześniejszych momentów. Im dalej sięgamy w historię tym częściej spotykamy drastyczne formy niedostatecznej opieki nad dziećmi i troski o nie, przypadki zabijania ich, porzucania, bicia, dręczenia i seksualnego wykorzystywania”¹²⁴.

Dynamiczny rozwój ochrony praw człowieka w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat pociągnął za sobą wzrost zainteresowania problemem przemocy wobec dziecka, jego prawem do bezpiecznej zależności, prawem do szacunku.

Wśród specjalistów zajmujących się opieką nad dziećmi wzrasta wrażliwość i stopień zainteresowania rzeczywistym wymiarem zjawiska. Powoduje to zmianę świadomości społecznej odnośnie problemu przemocy, chociaż w wielu środowiskach zagadnienie to otaczane jest tajemnicą i próbuje się zaprzeczyć jego istnieniu.

Z badawczego punktu widzenia problemy dotyczą wyjaśnienia istoty zjawiska, jego przyczyny oraz następstw. Natomiast z terapeutycznego punktu widzenia problemem jest znalezienie adekwatnych sposobów pomocy oraz zapewnienie dziecku ochrony.

¹²⁴ Jarosz E., „Zjawisko przemocy wobec dzieci jako problem społeczny”, [w:] Chowanna, tom II, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1995, s. 15.

W 1961 roku pediatra Henry Kempe zorganizował interdyscyplinarną konferencję na temat nadużyć wobec dzieci¹²⁵. Od tego czasu rozpoczęły się działania w kierunku rozpoznawania i leczenia dzieci maltretowanych i ich rodzin. Początkowo mówiło się o *syndromie dziecka maltretowanego*, rozumiejąc pod tym terminem poważne uszkodzenia wynikające zachowań rodziców biologicznych bądź opiekunów. Stopniowo definicja poszerzyła się o zaniedbania oraz nadużycia. Według definicji J. Koera z 1981 roku „*nadużycie wobec dziecka oznacza każdy rodzaj celowego, fizycznego lub emocjonalnego ranienia, seksualnego nadużycia i zaniedbania dziecka wskutek działania rodziców, czego następstwem są niekorzystne skutki zdrowotne*”¹²⁶.

We współczesnej literaturze wiktymologicznej uważa się, że dziecko, które jest świadkiem przemocy w rodzinie staje się dzieckiem krzywdzonym, prezentuje takie same objawy jak dziecko, wobec którego stosuje się przemoc. Dzieci, które obserwują przemoc i są też bezpośrednio krzywdzone przez jednego z rodziców (lub oboje rodziców), podlegają podwójnej wiktymizacji. Dzieci, których matki są maltretowane dwa razy częściej stają się ofiarami nadużyć niż dzieci z domów bez przemocy.

Przyjmuje się powszechnie następujące **rozdzielenie form przemocy wobec dzieci**:

- fizyczna,
- emocjonalna (psychiczna),
- seksualna,
- zaniedbywanie fizyczne, oraz
- zaniedbywanie psychiczne¹²⁷

Najogólniej można je scharakteryzować w następujący sposób¹²⁸:

Przemoc fizyczna

W odniesieniu do przemocy fizycznej można wyróżnić szerokie i wąskie definicje zjawiska. Najogólniej ujmując, przemoc fizyczną określa się jako - wszelkie nieprzypadkowe użycie siły fizycznej wobec dziecka, a także świadome niezapobieganie wyrządzanej dziecku krzywdzie fizycznej. W ujęciu węższym podkreślana jest intencjonalność czynu. Stosowanie przemocy fizycznej wobec dziecka

¹²⁵ Badura - Madej W., „Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej. Poradnik dla pracowników socjalnych”, INTERART, Warszawa 1996, s. 131.

¹²⁶ Badura - Madej W., „Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej. Poradnik dla pracowników socjalnych”, INTERART, Warszawa 1996, s.131

¹²⁷ Dubois B., Krogsrud - Miley K., „Praca socjalna”, tom II, INTEART, Warszawa 1996

¹²⁸ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 154 - 167

polega zatem na zamierzonym zadawaniu ran fizycznych, rozmyślnym powodowaniu obrażeń, których rezultatem są nieprzypadkowe okaleczenia: stłuczenia, cięcia, złamania, pręgi, poparzenia, uszkodzenia narządów wewnętrznych. Czasem w wąskich definicjach akcentowane są skutki bądź drastyczność zachowań.

W literaturze przedmiotu spotkać można wiele sposobów klasyfikacji zachowań składających się na przemoc fizyczną. Według I. Pospiszył (1994) przemoc fizyczna obejmuje różne formy zachowań, które mogą występować w postaci czynnej lub biernej.

Do czynnych form przemocy fizycznej zalicza ona przede wszystkim bicie - począwszy od klapsów, wymierzonych policzków, poprzez bicie pięścią, przedmiotem, do bicia „na oślep”.

Czynne formy to także kopanie, zmuszanie do uwłaczających usług, oparzenia, okaleczenia, duszenie, usiłowanie lub dokonanie zabójstwa. Z kolei przemoc fizyczna bierna to różnego rodzaju nakazy i zakazy (np. opuszczania domu, chodzenia, mówienia).

Zdaniem Grochocimskiej (1999) przemoc fizyczna może przybierać formę bezpośrednich lub pośrednich *zachowań napastliwych* bądź *destrukcyjnych*. Zachowania napastliwe to zachowania skierowane na określony podmiot, których celem jest zadanie bólu, wywołanie strachu lub wyrządzenie przykrości. Do zachowań napastliwych zaliczyć można: uderzanie, trącanie, szarpanie, wyrywanie, ciągnięcie, szczypanie, ściskanie, duszenie, kopanie, wykrzywanie się, przedrzeźnianie, plucie i gryzienie oraz rzucanie, uderzanie czy klucie za pomocą przedmiotów martwych. Te formy Grochocimska zalicza do prostych zachowań napastliwych, ich czas trwania jest krótki, Agresja może mieć również formę złożonych zachowań napastliwych-takich jak bójki czy przestraszanie - których czas trwania jest wyraźnie dłuższy niż zachowań prostych. Oprócz zachowań napastliwych przemoc fizyczna obejmuje także zachowania destrukcyjne, których celem jest uszkodzenie lub zniszczenie rzeczy, przedmiotów. Należą do nich: darcie, uderzanie, rzucanie, kopanie i wybuchy złości. Prezentowane formy zachowań napastliwych i destrukcyjnych mają charakter bezpośredni. Pośrednia przemoc fizyczna dotyczy tych zachowań agresywnych, które wyrządzając szkodę lub przykrość osobie będącej obiektem agresji, jednocześnie nie przybierają formy skierowanego na nią ataku. Pośrednia przemoc fizyczna obejmuje zarówno zachowania napastliwe (przeszkadzanie, dokuczanie, zanieczyszczanie), jak i destrukcyjne (psucie, darcie, brudzenie, wybijanie szyb).

Analizowane sposoby klasyfikacji form zachowań przez badaczy ukazują szeroki zbiór zachowań uznanych za przejaw przemocy fizycznej.

Przeprowadzone przez M. Jarosz (1998) w środowisku szkolnym badania wykazały, iż zachowania, takie jak: kopanie, bicie pięściami na oślep, obezwładnianie, przywiązywanie, krępowanie pasami, systematyczne bicie na tzw. wszelki wypadek, rzucanie ze złością przedmiotami - zdecydowana większość respondentów (ponad 92%) uznała za przemoc w stosunku do dziecka. Niewiele niższa częstość (70% - 80%) przypadła w udziale zachowaniom typu: wykręcanie ręki, ciągnięcie za ucho czy solidne lanie za przewinienie. Tylko połowa osób traktowała szarpanie, potrząsanie dzieckiem jako przemoc. Bicie za przewinienie rzadko identyfikowano jako formę przemocy fizycznej wobec dzieci.

Ta kategoria zachowań uzyskała najniższą częstość - zaledwie 11%.

Do następstw somatycznych przemocy fizycznej wobec dzieci zalicza się¹²⁹:

- sińce i obrzęki występujące na różnych częściach ciała: twarzy, ramionach, klatce piersiowej, plecach, pod pachami, po wewnętrznej stronie ud i ramion;
- krwawe pręgi i regularne przebarwienia skóry na plecach, pośladkach, na nogach, stopach, dłoniach, często przybierające kształt narzędzi, którymi zostały zadane;
- ślady rąk od gwałtownego chwywania, potrząsania;
- ślady duszenia, wiązania;
- rany twarzy u niemowląt i małych dzieci, np. typowe u małych dzieci karmionych „na siłę” rany wędzidelka, obrażenia warg mogące być wynikiem próby „uspokojenia” dziecka, naderwanie małżowiny ucha;
- blizny na ciele, szczególnie gdy jest ich wiele i w różnym stadium gojenia;
- trwałe ubytki włosów powstałe w wyniku wyrwania ich razem ze skórą lub jako wyraz stresu emocjonalnego;
- nietypowe ślady po oparzeniach;
- urazy głowy, najczęściej spowodowane biciem głową o drzwi lub ścianę;
- złamania i zwichnięcia kości;
- obrażenia wewnętrzne jamy brzusznej (dominują wśród przyczyn zgonów);
- widoczna trudność w chodzeniu lub siadaniu;
- zwiększona wrażliwość na dotyk (szczególnie ramion, pleców, pośladków);

¹²⁹ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 154 -167, s. 162 - 163

- brak reakcji na ból (w rezultacie długotrwałej przemocy fizycznej);
- ospałość, apatia, brak koncentracji;
- potliwość;
- reakcje regresyjne, np. brak kontroli fizjologicznej u dziecka powyżej 4 roku życia (brudzenie bielizny, moczenie się, torsje);
- reakcje kompulsywne, np. ssanie palca, obgryzanie paznokci; reakcje niecelowe, obżarstwo.

Natomiast do konsekwencji poznawczych, emocjonalnych, behawioralnych przemocy fizycznej wobec dzieci można zaliczyć¹³⁰:

- brak lub zachwianie poczucia bezpieczeństwa;
- brak przynależności uczuciowej do osób najbliższych;
- obniżona samoocena, brak poczucia własnej wartości;
- nieakceptowanie siebie;
- poczucie zagubienia, bezsensu;
- trudności w nawiązywaniu kontaktów z otoczeniem;
- poczucie krzywdy, winy;
- depresja;
- egocentryzm;
- lęki;
- koszmary nocne;
- bierność;
- postawa zależności;
- zaburzenia pamięci i koncentracji uwagi; zaburzenia aktywności społecznej; zaburzenia sfery intelektualnej uwarunkowane organiczne (np. upośledzenie umysłowe, otępienie);
- zaburzenia zachowania związane z trudnością kontrolowania emocji i rozpoznawania sytuacji społecznych; zaburzenia nerwicowe i nerwice;
- lękliwość w stosunku do dorosłych (gwałtowne uchylanie się od odpowiedzi na gest);
- obojętność na płacz innych dzieci;
- brak poczucia rzeczywistości - ucieczki w świat fantazji;
- zachowania agresywne lub (i) autodestrukcyjne;

¹³⁰ Marzec - Holka K. „Nie będziesz bił dziecka swego. Studium z zakresu profilaktyki społecznej, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1996, s. 26 - 27

- silna potrzeba kontrolowania innych, wyrażana np. poprzez zachowania agresywne;
- alkoholizm, narkomania;
- stosowanie przemocy fizycznej w życiu dorosłym, w tym także wobec dzieci.

Opierając się przede wszystkim na rezultatach badań przeprowadzonych w krajach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych, badacze zajmujący się tą problematyką do czynników związanych z przemocą fizyczną zaliczają:

- niski poziom odporności na frustrację łączący się z trudnościami życia codziennego,
- nierealne oczekiwania w stosunku do dziecka zarówno w sferze zachowań, jak i osiągnięć oraz wyglądu,
- doświadczenie przemocy w dzieciństwie przez rodzica, który był nie tylko ofiarą, ale także częstym jej obserwatorem,
- nadmierne spożywanie alkoholu,
- preferowanie kontroli punitywnej,
- niektóre cechy dziecka - opóźnienia rozwoju, specjalne wymagania, przewlekłe choroby, różne upośledzenia fizyczne.

Przemoc fizyczna jest tematem kontrowersyjnym. Niektórzy rodzice uważają bowiem, iż jest doskonałym środkiem w utrzymaniu posłuszeństwa swych dzieci.

W Polsce skala przemocy fizycznej rodziców wobec dzieci nie jest dokładnie znana. Istniejące dane pochodzą z analizy statystyk i dokumentacji policyjnych oraz akt sądowych. Wartość tych danych ogranicza się wyłącznie do ujawnianych aktów przemocy, tych najbardziej drastycznych przypadków, gdyż te „lżejsze” są podobno niezauważane, najczęściej aprobowane przez normy społeczno - kulturowe, a więc ogranicza się tylko do części populacji.

Najbardziej wiarygodne dane o rozmiarze i natężeniu tego zjawiska można uzyskać jedynie od samych dzieci. „Interesujących danych dostarczają badania Piekarskiej (1991) przeprowadzone w środowisku wielkomiejskim nieobciążonym patologią społeczną czy trudną sytuacją ekonomiczną. W badanej grupie najpowszechniejszymi przejawami agresji fizycznej były klapsy i bicie ręką, do których częstego stosowania przyznała się jedna czwarta osób. W dalszej kolejności stosowano solidne lanie i bicie pasem lub innymi przedmiotami, przy czym częstotliwość tych form była niższa. Do sporadycznego, rzadkiego stosowania bardziej brutalnych

form, takich jak: bicie pięściami, obezwładnianie i kopanie, przyznało się kilka procent badanych rodziców”¹³¹.

„Przeprowadzone przez W. Gierata (1998) badania wykazały, iż najczęściej stosowaną formą przemocy zarówno w stosunku do chłopców, jak i dziewcząt jest bicie ręką - 25% dzieci wymieniło ten rodzaj kary. Częstość występowania innych form przemocy fizycznej różnicowała płeć. W stosunku do chłopców często stosowano bicie przedmiotem, rzadziej szarpanie za włosy, kopanie, popychanie, potrącanie czy ciągnięcie za ucho. W stosunku do dziewcząt oprócz bicia ręką często stosowano popychanie, potrącanie, ciągnięcie za ucho, rzadziej bicie przedmiotami i policzkowanie”¹³².

Zdaniem A. Zielińskiej „bardzo ważne dla badanego problemu przemocy wewnątrzrodzinnej są przekonania rodziców dotyczące dopuszczalności bicia dzieci w reakcji na ich postępowanie. Badaczka wykazała, iż wysokie natężenie przemocy wobec dziecka zanotowano prawie wyłącznie w rodzinach, w których rodzice aprobowali stosowanie kar fizycznych w imię zachowania dyscypliny”¹³³.

Omówione badania przeprowadzono wśród uczniów starszych klas szkoły podstawowej, podobnie jak większość badań dotyczących przemocy. Te badania, a także przeprowadzone wśród dzieci w wieku wczesnoszkolnym badania Mendeckiej (1998) i Grochocimskiej (1999) również potwierdziły dominującą pozycję kar fizycznych wśród wyróżnionych typów przemocy.

Natomiast badania socjologiczne prowadzone w różnych krajach ujawniły, że „84% - 97% rodziców stosuje wobec swoich dzieci kary fizyczne. W tej grupie 3% - 7% to przypadki drastycznego maltretowania, a w rodzinach patologicznych szczególnie tam, gdzie występuje problem uzależnień, wskaźnik maltretowania dziecka wzrasta do 41%”¹³⁴.

¹³¹ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 161

¹³² „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 161

¹³³ Zielińska A. „Przemoc wobec dziecka jako przykład zaburzenia relacji międzyludzkich w rodzinie” [w:] „Relacje między ludźmi jako przedmiot badań pedagogicznych”, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1993, s. 102

¹³⁴ Pospiszyl I. „Przemoc w rodzinie”, WSiP, Warszawa 1994, s. 30

Przemoc emocjonalna

„Przemoc emocjonalną określa się jako nieustanny atak na dobre samopoczucie psychiczne dziecka”¹³⁵.

„W relacji rodzice - dziecko przemoc emocjonalna przejawia się w nienależytym i nieodpowiednim przez rodziców zaspokajaniu potrzeb emocjonalnych dziecka. Wiele, stale powtarzających się negatywnych sytuacji wewnątrzrodzinnych, którym towarzyszą zaburzenia w zachowaniu dzieci można nazwać przemocą emocjonalną wobec dziecka”¹³⁶.

„W literaturze przedmiotu różne *aktywne i bierne formy zachowań opiekunów* uznaje się za przemoc psychiczną wobec dziecka. *Zachowania aktywne* obejmują różnorodne formy werbalnej agresji i wrogości wobec dziecka lub działania, takie jak: straszenie, szantażowanie, wymuszanie lojalności, terroryzowanie, upokarzanie, wyręczanie dziecka i zastępowanie jego aktywności własną aktywnością, różne formy nadmiernej kontroli, wzbudzanie poczucia winy, stawianie dziecka w sytuacji sprzecznych wymagań i komunikatów, nieposzanowanie godności osobistej i prywatności dziecka, jego deprawowanie. Z kolei do *zachowań biernych*, zwanych także „zaniedbaniami emocjonalnymi, psychicznymi”, zalicza się unikanie interakcji z dzieckiem, jego izolowanie, emocjonalne odrzucenie i zaniedbywanie potrzeb emocjonalnych dziecka, ignorowanie oraz pozbawianie stymulacji”¹³⁷.

„Przemoc emocjonalna występuje w formie skierowanego słownego ataku lub napaści „twarzą w twarz” na inną osobę lub osoby. Występuje również w *formie bezpośredniej i pośredniej*. Bezpośrednia przemoc słowna przybiera trojakią formę, a mianowicie:

1. *wypowiedzi napastliwe* (czyli atak słowny w formie grożenia, straszenia i odpędzania),
2. *wypowiedzi szkodzące* (nie przybierają formy napaści słownej, wyrządzają jednak szkodę lub sprawiają przykrość atakowanej osobie, należą do nich: zaprzeczenie, podawanie fałszywych informacji),

¹³⁵ Bielawska - Batorowicz E., Hanks H. „O formach złego traktowania dziecka”, Przegląd Psychologiczny nr. 3, 1993, s. 305

¹³⁶ Grochocimska R., „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999 s. 40

¹³⁷ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 154

3. *wypowiedzi poniżające atakowaną osobę przez upokorzenie jej lub narażanie na śmieszność; będzie to: przezywanie, wyśmiewanie, wysuwanie nieuzasadnionych wątpliwości*¹³⁸.

Przy powyższym podziale należy jeszcze uwzględnić pośrednią przemoc słowną. „Przemoc pośrednia (przemieszczona) to zachowanie agresywne skierowane nie na osoby wprost, będące przedmiotem tego rodzaju zachowań, lecz na osoby lub rzeczy zastępcze. Ten rodzaj zachowań ma miejsce wówczas, gdy osoba atakująca działa z ukrycia (np. z obawy przed jawnym i otwartym atakiem, z własnej obłudy i zakłamania przed jej bezpośrednim uzewnętrznieniem, budowaniem własnego autorytetu, pozycji poprzez próby umniejszania innych). Tego rodzaju zachowania są bardzo szkodzące (np. plotki, złośliwe żarty)”¹³⁹.

W psychiatrii przemoc emocjonalną rozumie się dwojako, jako¹⁴⁰:

1. świadome okrucieństwo wobec dzieci, polegające na celowym perfidnym wykorzystywaniu bezradności dziecka,
2. nieświadome okrucieństwo wobec dzieci, polegające na niedocenianiu, nieznajomości psychiki dziecka i na rzutowaniu na nie własnych potrzeb, własnego modelu szczęścia, co w konsekwencji prowadzi do żądania, aby dziecko realizowało program dorosłych.

E. Bielawska - Batorowicz wymienia kilka form przemocy emocjonalnej¹⁴¹:

- **Forma odrzucająca** - kiedy to dorosły ignoruje potrzeby dziecka, traktuje je jako osobę bez wartości pozbawioną praw. Nie stara się realizować potrzeb dziecka, uważając jego potrzeby za fanaberie. Za podstawowe źródło wiedzy uważa swoją osobę, nie dając dziecku możliwości posiadania własnego odmiennego zdania.
- **Forma terroryzująca** - gdy dorosły bezustannie straszy dziecko, stwarza wokół dziecka atmosferę lęku.

¹³⁸ Grochocimska R., „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s. 40

¹³⁹ Grochocimska R., „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s. 38

¹⁴⁰ Gromska J., „Raport o przestępczości wobec dzieci” [w:] Bińczycska J. (red.) „Prawda dziecka”, Warszawa 1993

¹⁴¹ Grochocimska R., „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s. 41

- **Forma izolowania** - uniemożliwianie dziecku nawiązywania naturalnych dla dziecka kontaktów społecznych, skazywanie go na samotność poprzez zakaz zabawy z rówieśnikami.
- **Ignorowanie** - brak reakcji na sygnały od dziecka. Rodzice lub opiekunowie dostrzegają sygnały i znaki, które wysyła dziecko, ale nie reagują na nie z obawy o własne dobro (np. w związkach kazirodczych matka nie reaguje z obawy o utratę partnera), z obawy, że nie sprostą się problemom dziecka, albo z własnej wygody (np. nauczyciel).
- **Ignorowanie możliwości dziecka** - wymagania ponad siły dziecka. Takie sytuacje mają miejsce bardzo często w rodzinach, gdzie rodzice starają się spełnić swoje nie zrealizowane ambicje poprzez swoje dzieci, nie bacząc na ich możliwości intelektualne czy też fizyczne.

W zakres przemocy emocjonalnej wchodzi również takie zachowania, jak negatywne postawy rodzicielskie, wywieranie presji psychicznej, wzbudzanie poczucia winy, nieposzanowanie godności i prywatności dziecka. Przemoc emocjonalna

nie pozostawia cielesnych symptomów mimo to wywołuje przykre przeżycia, wpływa w sposób negatywny na psychikę dziecka.

Dla rozpoznania tak złożonego zjawiska, jakim jest przemoc emocjonalna wobec dziecka, szczególnie cenne są wyniki badań nad sposobami jego rozumienia. 80% uczestniczących w badaniach przedstawicieli środowisk szkolnych - nauczycieli i dyrektorów szkół podstawowych i przedszkoli, pedagogów szkolnych, higienistek - za przemoc emocjonalną wobec dziecka uznało zachowania typu: zamknięcie w ciemnym pomieszczeniu, świadome niszczenie przedmiotów dziecka, grożenie wykluczeniem z rodziny i obrzucanie wyzwiskami. W przypadku pierwszego z wyróżnionych zachowań frekwencja osiągnęła szczególnie wysoki poziom - 90% osób zakwalifikowało ten rodzaj zachowania do kategorii „przemoc wobec dziecka”. Niewiele niższą częstotliwość, rzędu 60 - 70% uzyskały zachowania typu: ośmieszanie i wyszydzanie, mówienie dziecku, że jest głupie, nic nie warte, wyrażenia takie, jak „z tobą są same kłopoty”, „mama cię nie kocha”, obraźliwe porównania. Tylko połowa uczestników traktowała nieokazywanie uczuć, stawianie nadmiernie wysokich wymagań, nadmierny rygoryzm czy odosobnienie dziecka na parę godzin jako przejaw przemocy wobec dziecka. Równie rzadko identyfikowano brak zainteresowań

rozwojem i osiągnięciami dziecka oraz ograniczanie kontaktu z rówieśnikami jako formę przemocy emocjonalnej. Uczyniło tak jedynie 30% osób. Analiza porównawcza frekwencji przedstawionych przykładów zachowań zaliczanych do jednej z 4 wyróżnianych form przemocy wobec dziecka (fizyczna, emocjonalna, seksualna i zaniedbanie) ujawniła trudności w rozpoznawaniu właśnie przemocy emocjonalnej. W przypadku tej formy przemocy tylko połowa podanych przykładów zachowań uzyskała częstotliwość powyżej 70%. W praktyce oznacza to, że oschłość w wychowaniu, nadmierny rygorizm czy stosowanie obraźliwych porównań wysoki odsetek osób nie identyfikuje jako form krzywdzenia dziecka¹⁴².

Badania przeprowadzone przez Piekarską (1991), Gierata (1998) oraz Grochocimską (1999) ukazują wysokie natężenie tej formy przemocy w środowisku rodzinnym. Przeprowadzone w środowisku wielkomiejskim wywiady wskazały, iż najczęstszymi formami wyrażania przez rodziców gniewu i złości w stosunku do własnych dzieci są wrzaski, przekleństwa, ośmieszanie, wyzywanie, wyszydzanie, groźenie wyrzuceniem z domu lub odesłaniem do poprawczaka.

W opinii samych dzieci, uczniów ostatnich klas szkół podstawowych, najczęstszym rodzajem przemocy psychicznej, jaką stosują wobec nich rodzice, jest krzyk, którego ofiarą padło około 43% uczniów. W dalszej kolejności ankietowani wymieniali ograniczanie wyjść z domu i ograniczanie rozrywek¹⁴³. Rzadziej stosowane są takie formy, jak: wyzywanie, wyszydzanie, straszenie, ośmieszanie i poniżanie – około 5% dzieci doświadczyło tego rodzaju zachowań ze strony rodziców¹⁴⁴. Przemoc psychiczna jest także udziałem dzieci młodszych. Wśród dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym proszonych o dokończenie zdania: „Gdyby Janek/Kasia coś przewinili, to najczęstszą karą jest...” 40% wymieniło następujące zachowania swoich rodziców: groźenie, straszenie, odtrącenie, 30% - przezywanie, wyśmiewanie, zawstydzanie, ubliżające porównania, a około 10% - zakaz wyjścia z domu, zabaw z kolegą, wykonywania ulubionych czynności. W percepcji dzieci różne formy gniewu rodziców (krzyk, przekleństwa) zarówno w relacjach między sobą, jak również

¹⁴² „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 154 - 155

¹⁴³ Jakubczak - Gębała M. „Kara w aspekcie przemocy wewnątrzrodzinnej [w:] Brańska Z., Szymański M. (red.) „Agresja i przemoc we współczesnym świecie”, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1998, s. 71 - 83

¹⁴⁴ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 155

w relacjach z nimi samymi są najgorszymi rzeczami, jakie im się zdarzyły w ich życiu. Należy podkreślić, że dopiero na drugim miejscu znalazły się przeżycia związane z doznanymi karami cielesnymi¹⁴⁵.

Przemoc emocjonalna jest traktowana jako najdotkliwszy rodzaj doznawanych nadużyć ze strony najbliższych nie tylko w opinii badaczy, teoretyków i praktyków zjawiska, ale przede wszystkim zdaniem dzieci.

Przeprowadzone na gruncie polskim badania z jednej strony pokazują znaczny rozmiar agresji psychicznej rodziców przejawianej w stosunku do swoich dzieci, z drugiej ujawniają słabą znajomość objawów przede wszystkim tej formy przemocy. Większość uczestniczących w badaniach osób nie potrafiła podać prawidłowych symptomów przemocy emocjonalnej, jedna trzecia знаła je słabo, a jedynie 5% osób dobrze znało objawy tej formy nadużyć¹⁴⁶.

Do objawów i zachowań wskazujących na występowanie przemocy emocjonalnej wobec dziecka badacze zjawiska zaliczają¹⁴⁷:

- zaburzenia mowy będące efektem napięcia nerwowego,
- zaburzenia snu,
- dolegliwości psychosomatyczne typu: bóle brzucha, bóle głowy, mdłości, wymioty,
- zaburzenia w oddawaniu moczu i kału,
- bóle żołądka,
- mimowolne ruchy mięśni, szczególnie twarzy,
- brak poczucia pewności siebie, nieakceptowanie siebie,
- wycofanie, stany depresyjne,
- lęk przed porażką, przed konsekwencjami różnych działań,
- zachowania regresyjne typu ssanie palca, kołysanie się,
- zachowanie agresywne i autodestrukcyjne,
- nadmierne podporządkowanie się dorosłym, ugrzecznione zachowania lub częste kłamstwa,
- zachowania dorosłe - opiekowanie się rodzeństwem, kierowanie innymi.

¹⁴⁵ Grochocimska R., „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999

¹⁴⁶ Jarosz M. „Przemoc wobec dzieci. Reakcje środowisk szkolnych”, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998

¹⁴⁷ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 156

Pełną listę bezpośrednich i oddalonych w czasie skutków przemocy psychicznej wobec dzieci zawiera poniższa tabela.

Możliwe następstwa Zespołu Dziecka Maltretowanego - przemocy psychicznej¹⁴⁸

Bezpośrednie - somatyczne niespecyficzne	Bezpośrednie - poznawcze, emocjonalne, behawioralne
<ul style="list-style-type: none"> ➤ drżenie, ➤ biegunka, ➤ uporczywe bóle i zawroty głowy, ➤ bóle żołądkowe, bóle mięśni, ➤ potliwość, ➤ nieotrzymanie kału i moczu, 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ trudności w kontrolowaniu emocji, ➤ zaburzenia w koncentracji uwagi, ➤ obniżona samoocena, ➤ nieakceptowanie siebie, ➤ poczucie bezsensu, ➤ nieufność, ➤ lęk, ➤ fobie, ➤ zaburzenia snu, ➤ poczucie winy i krzywdy, ➤ przygnębienie, ➤ nerwice, ➤ zachowania agresywne i (lub) autodestrukcyjne (myśli samobójcze, samobójstwa), ➤ ucieczki z domu, ➤ problemy szkolne,
Odległe - somatyczne niespecyficzne	Odległe - poznawcze, emocjonalne, behawioralne
<ul style="list-style-type: none"> ➤ podwyższone ciśnienie krwi, ➤ arytmia serca, ➤ wzrost napięcia sercowego, ➤ zaburzenia gastryczne, ➤ choroby psychopatyczne, np. choroba nadciśnieniowa, choroba wieńcowa, zawał serca, choroba wrzodowa żołądka i dwunastnicy, astma, niektóre zaburzenia dermatologiczne. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ niska samoocena, ➤ poczucie winy, ➤ zaburzone poczucie własnej tożsamości, ➤ psychologiczne uzależnienie od rodziców, ➤ silna potrzeba kontrolowania innych, ➤ depresje, ➤ nerwice, ➤ izolacja, ➤ perfekcjonizm, ➤ negatywne oczekiwania w stosunku do innych, ➤ zachowania przestępcze, ➤ alienacja, ➤ stosowanie przemocy emocjonalnej w życiu dorosłym.

¹⁴⁸Kmiecik K. „Możliwe następstwa Zespołu Dziecka Krzywdzonego” [w:] „Pomost” Gdańsk 1995, nr 7/8, s. 14

Czynniki związane z przemocą emocjonalną mają różny charakter. Podłożem tego rodzaju nadużyć mogą być nierealne oczekiwania rodziców w stosunku do dziecka, kiedy sukces dziecka jest formą kompensacji własnych nie zrealizowanych zamierzeń i pragnień. Wygórowanym celem, nierealnym oczekiwaniom i nieustannie zmieniającym się regułom towarzyszy stały nadzór dokonań, drobiazgowo rozliczanie sposobu wykorzystania czasu¹⁴⁹.

Nadopiekuńczość ze strony rodziców, szczególnie matek, nie tylko ogranicza możliwości rozwoju przez samodzielne zdobywanie doświadczeń, ale może również prowadzić do wysoce punitywnych zachowań, których celem jest (w rozumieniu opiekunów) ochrona dziecka przed zagrożeniem. Badania Mendeckiej (1998) wykazały, iż matki nadopiekuńcze w porównaniu do matek oceniających swoją postawę jako umiarkowaną karały swoje dzieci o wiele surowiej.

Przemoc emocjonalna może stanowić wzór relacji rodzice - dziecko znany z dzieciństwa któregoś z rodziców, obecnie powielany i umacniany w założonej rodzinie. Do przemocy emocjonalnej dochodzi także wtedy, gdy para małżeńska jest nieodpowiednio dobrana. Rozczarowanie partnerem, emocjonalna walka z nim skłania do świadomych lub nieświadomych poszukiwań substytutu, na którym można odegrać własny gniew i niezadowolenie. Dziecku przypada wówczas rola „kozła ofiarnego”, staje się ono niewinną ofiarą zagubienia swoich rodziców¹⁵⁰.

Przemoc seksualna

Wśród badaczy problemu brak jednomyślności w terminologii kolejnej formy krzywdzenia dziecka, określanej jako przemoc seksualna, nadużycie seksualne, molestowanie, czyn lubieżny, oraz jej jednoznacznego zdefiniowania.

Światowa Organizacja Zdrowia proponuje używanie terminu "przemoc seksualna", przez którą rozumie się wykorzystywanie dzieci dla uzyskiwania przyjemności seksualnej przez osoby dorosłe. Różne aspekty przemocy seksualnej łączy w sposób wyczerpujący definicja proponowana przez Standing Committee on Sexually Abused Children; zgodnie z nią za „dziecko wykorzystane seksualnie można uznać każdą jednostką w wieku bezwzględnej ochrony (wiek ten określony jest przez prawo), jeżeli osoba dojrzała seksualnie, czy to przez świadome działanie czy to przez zaniedbywanie

¹⁴⁹ Brągiel J. „Zrozumieć dziecko skrzywdzone”, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1996

¹⁵⁰ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 156 - 157

swoich społecznych obowiązków lub obowiązków wynikających ze specyficznej odpowiedzialności za dziecko dopuszcza do zaangażowania dziecka w jakąkolwiek aktywność natury seksualnej, której intencją jest zaspokojenie osoby dorosłej”¹⁵¹.

Przemoc seksualna - to nadużycie przewagi fizycznej lub emocjonalnej wobec dziecka w celach seksualnych; obejmuje: kazirodztwo, gwałt, uwiedzenie, wykorzystywanie dzieci do celów pornografii lub prostytucji.

Zachowania seksualne można podzielić na subkategorie takie jak: napaść seksualna lub też wykorzystanie seksualne poza rodziną - terminu tego używa się, gdy sprawca nie jest spokrewniony z dzieckiem, oraz kazirodztwo, czyli „wykorzystywanie seksualne w obrębie najbliższej rodziny, gdy sprawcę łączy z ofiarą więzy krwi, ale także relacja przysposobienia czy sprawowania opieki”¹⁵²; większość ofiar kazirodztwa jest płci żeńskiej, natomiast większość sprawców to mężczyźni.

Seksualne wykorzystywanie dziecka to nie tylko okrucieństwo, lecz także perwersja kazirodczych stosunków seksualnych z dziećmi. Tragiczna sytuacja takich dziecięcych ofiar jest starannie utrzymywana przez same ofiary lub też przez „prawnie ubezwłasnowolnione” matki, żyjące w ciągłym strachu.

Przemoc seksualna wobec dziecka często jest ukrywana czy traktowana jako temat tabu, co powoduje, że jest niezmiernie trudna do wykrycia i pełnego zdiagnozowania. Niejednokrotnie dziecku, które ujawnia swój sekret, przypisuje się konfabulację. Badacze tego problemu mówią o ogólnospołecznej zмовie milczenia, gdyż na utrzymaniu tajemnicy często zależy dziecku, sprawcy, rodzicom czy innym dorosłym¹⁵³.

Seksualne wykorzystywanie dziecka jest jednym z tych zdarzeń, z którymi trudno się pogodzić. Cechą różniącą normalny fizyczny kontakt z dzieckiem, od kontaktu z zabarwieniem seksualnym jest to, że w tym drugim przypadku dziecko traktowane jest jako obiekt seksualny, którym dorosły posługuje się celem zaspokojenia swoich potrzeb (przytacza się np. taką formę nadużywania seksualnego dziecka, jak masturbowanie się dzieckiem siedzącym na kolanach). Akt tego rodzaju jest przede wszystkim aktem przemocy i zaspokaja, np. potrzebę mocy, stanowiącą formę agresji. Napastnik jest zazwyczaj osobą o niskiej samoocenie, izolowaną i bezsilną. W relacji seksualnej

¹⁵¹ Popek L., Urbanowicz E. „Zjawisko przemocy wobec dziecka w rodzinie”, [w:] Wychowanie na co dzień, nr 4 - 5

¹⁵² „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 165

¹⁵³ tamże, s. 16

z dzieckiem człowiek taki czuje się dobrze właśnie dlatego, że relację całkowicie kontroluje¹⁵⁴.

W świetle istniejących aktów prawnych i wiedzy prawniczej przyjmuje się trzy klasy zachowań w zakresie form seksualnego wykorzystywania dzieci przez dorosłych¹⁵⁵:

1. Akty pozbawione fizycznego kontaktu:

- rozmowy o treści seksualnej kierowane do dziecka,
- ekspozycje anatomii i czynności seksualnych (np. masturbowanie się w obecności dziecka, czynienie z dziecka świadka aktów płciowych),
- podglądactwo (np. oglądanie dziecka podczas kąpieli, czynności fizjologicznych, zmuszanie do pozowania do fotografii i filmów o treści pornograficznej),
- eksponowanie ciała dziecka osobom dorosłym w celu zaspokojenia ich seksualnych pragnień.

2. Akty skupione na fizycznym kontakcie z dzieckiem

- stosunek (lub próba stosunku) pochwowy, oralny, analny lub międzyudowy,
- dotykanie genitaliów i stymulacja,
- całowanie intymnych części jego ciała
- seksualne wykorzystywanie dzieci powiązane z różnymi dewiacyjnymi formami przemocy.

3. Akty stanowiące znamiona gwałtu:

- zmuszanie dziecka do stosunku seksualnego.

W dwóch ostatnich grupach sprawcami przestępstw często są rodzice, ale także krewni lub znajomi dziecka, którzy wykorzystują istniejące zależności.

Wielu badaczy (Lew - Starowicz, 1992, Pacewicz, 1992, Lipowska - Teutsch, 1995, Brągiel, 1996, Durda, 1998, Kmiecik - Baran, 1999) podaje rejestr możliwych objawów i zachowań dziecka wiążących się z przemocą seksualną¹⁵⁶. Należą do nich następujące **bezpośrednie konsekwencje przemocy seksualnej**:

Somatyczne:

- infekcje dróg moczowo - płciowych bez podłoża organicznego,
- urazy zewnętrznych narządów płciowych: zaczerwienienia, otarcia naskórka, bolesność,

¹⁵⁴ Pospiszyl I. „Wykorzystywanie seksualne dzieci” [w:] „Psychologia Wychowawcza” 1993, nr 1, s.53

¹⁵⁵ Marzec - Holka K. „Nie będziesz bił dziecka swego”, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1996, s. 30

¹⁵⁶ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 165 - 167

- urazy okołoodbytowe i pochwy,
- ból przy oddawaniu moczu czy kału, np. krwawe stolce, krwawienie z narządów rodnych, upławy,
- infekcje jamy ustnej,
- urazy ciała związane ze stosowaną przemocą fizyczną,
- infekcje przenoszone drogą płciową (np. weneryczne, grzybicze, HIV),
- niezrozumiałe pojawienie się dolegliwości somatycznych, np. bólów brzucha, głowy, wymiotów, nudności,
- nieotrzymanie kału i moczu,
- spadek apetytu
- trudności związane z siedzeniem lub chodzeniem,
- przerwanie błony dziewiczej,
- ciąża.

Poznawcze, emocjonalne, behawioralne:

- zbyt duża erotyzacja dziecka, znajomość zachowań seksualnych charakterystycznych dla osób dorosłych,
- prowokacyjne zachowania seksualne zarówno w stosunku do dorosłych, jak i rówieśników,
- zachowania masturbacyjne,
- erotyczne rysunki lub zabawy dziecka,
- zaburzenia snu, lęki nocne, koszmary nocne,
- zaburzenia przyjmowania pokarmu,
- u małych dzieci zachowania o charakterze regresywnym, takie jak moczenie się, ssanie palca, kiwanie,
- izolowanie się, zamykanie się w sobie,
- lęki, strach, fobie, nerwice, depresje, przygnębienie, smutek,
- lęki związane z daną płcią, np. wobec rodzica danej płci,
- zachowania agresywne i (lub) autodestrukcyjne (próby samobójcze, samobójstwa),
- nadpobudliwość ruchowa,
- problemy szkolne, np. niechęć do odrabiania lekcji, konflikty w szkole, lęk przed rozebraniem się na lekcji wychowania fizycznego,
- ucieczki, zachowania przestępcze, prostytutka, narkomania, alkoholizm,
- poczucie winy, krzywdy,

- poczucie naznaczenia, odrzucania siebie, niska samoocena.

Przemoc seksualna wobec dzieci ma również poważne konsekwencje w ich życiu dorosłym, dlatego też badawcze wyróżnili **odległe konsekwencje przemocy seksualnej**:

Somatyczne:

- anoreksja lub bulimia,
- zaburzenia miesiączkowania,
- bóle miednicy, bóle głowy,
- bezsenność,
- bezpłodność,

Poznawcze, emocjonalne, behawioralne:

- lęki, psychozy, nerwice,
- negatywne oczekiwania w stosunku do innych, a szczególnie utrata zaufania do ludzi dorosłych,
- zaburzenia osobowościowe: obniżona samoocena, poczucie winy,
- alienacja: poczucie anomii, bezsensu, bezradności, osamotnienia,
- zaburzenia w życiu uczuciowym, labilność emocjonalna,
- zespoły depresyjne, tendencje samobójcze,
- uzależnienie się od środków toksycznych lub ludzi,
- zaburzenia seksualne: rozwój homoseksualny, brak orgazmu, zaburzenia pożądania u kobiet, impotencja u mężczyzn, biseksualizm, pedofilia, transwestytyzm, prostytutka czy utrata zdolności rozróżniania pomiędzy uczuciem a seksem, tendencje orgiastyczne,
- trudności w nawiązywaniu kontaktów z mężczyznami,
- zachowania przestępcze,
- stosowanie przemocy (w tym seksualnej) wobec własnych dzieci i innych w życiu dorosłym,
- sadyzm, psychopatia.

Dla dziecka wykorzystywanie seksualne jest jedną z najpoważniejszych traum życiowych ponieważ narusza podstawowe zaufanie pomiędzy dorosłym a dzieckiem, zwłaszcza jeśli dotyczy bliskiej osoby.

W Polsce, podobnie jak w innych krajach, niewiele jest badań na temat wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie, a statystyki sądowe ujawniają zaledwie

ułamek zasięgu tego zjawiska. Pacewicz (1995) wskazuje, że uzyskane liczby zależą od trzech czynników: źródeł informacji, metod badawczych oraz definicji przemocy seksualnej, jaką badacz przyjmuje.

„Z badań przeprowadzonych pod koniec 1991 roku przez Polskie Towarzystwo Psychologiczne wynika, że około 35% kobiet i 29% mężczyzn przeżyło do 15 roku życia doświadczenia o charakterze seksualnym z osobą dorosłą. Najczęściej spotykaną formą przemocy seksualnej w badanej grupie były: dotykanie narządów płciowych - doświadczyło jej 60,1% chłopców i 37,3% dziewcząt, seks oralny - 18,0% chłopców i 14,1% dziewcząt, kontakty między udowe - 26,3% chłopców i 16,5% dziewcząt, penetracja genitalna i analna - 20,5% chłopców i 17,5% dziewcząt. Ponadto 24,9% dziewcząt i 22,3% chłopców było poddanych oddziaływaniu pornografii. Na przemoc seksualną narażeni są najczęściej chłopcy w wieku 5 - 8 lat i dziewczęta w wieku 9 - 12 lat (Lew-Starowicz, 1992). Natomiast dane uzyskane przez Pacewicz (1992) wskazują, że w Polsce blisko 2/3 ofiar jest w wieku 6 - 10 lat, a sprawcami czynów w zdecydowanej większości są członkowie najbliższej rodziny.

Lew-Starowicz (1992) podaje, że około 65% ogółu związków kazirodznych zachodzi między ojcem i córką”¹⁵⁷.

Teoretycy i praktycy wskazują, że wpływ przemocy seksualnej na dziecko zależy m.in. od wieku dziecka, charakteru nadużycia oraz roli, jaką odegrało dziecko. Bardzo istotny jest związek między nim a napastnikiem - im relacja jest bliższa, tym poważniejsze są skutki. Ponadto uraz jest tym mniejszy, im dziecko szybciej ujawni swoje doświadczenie i spotka się z pozytywną reakcją otoczenia. Natomiast uraz jest większy, gdy w sytuacji nadużycia dziecko przeżyło seksualne pobudzenie, uczucie przyjemności, a zwłaszcza orgazmu. Takie doznanie staje się źródłem narastającego poczucia współodpowiedzialności i winy. Badacze wskazują, że przemoc seksualna w połączeniu z przemocą fizyczną i emocjonalną może zmniejszyć u dziecka poczucie winy, a tym samym złagodzić jego cierpienie.

Charakterystyczne dla sprawców nadużyć seksualnych jest to, że aby osiągnąć swój cel, uciekają się do użycia siły fizycznej, groźby, władzy, zastraszenia bądź też starają się przekupić swe przyszłe ofiary. Ponadto sprawca prawie zawsze stara się zniechęcić dziecko do ujawnienia „tajemnicy”.

¹⁵⁷Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 167

Wykorzystanie seksualne może być jednorazowe lub ciągnąć się przez długi czas.

Pomoc dziecku, które zostało seksualnie wykorzystane, polega na zapewnieniu fizycznego bezpieczeństwa i udzieleniu emocjonalnego wsparcia. Dziecko wykorzystane seksualnie zazwyczaj potrzebuje wszechstronnej pomocy. Osoby, które zajmują się sprawą, powinny ze sobą współpracować. Nie wolno dopuścić do tego, by dziecko było narażone na wielokrotne odpytywanie przez różnych specjalistów na temat tego, co się wydarzyło. Warto zadbać o zapis wywiadu na taśmie video albo magnetofonowej. Nagranie zaoszczędzi dziecku niepotrzebnych przesłuchań.

Z reguły pomocy potrzebuje również rodzina dziecka, które doświadczyło przemocy seksualnej. Matki dzieci wykorzystywanych seksualnie przez ich partnerów mogą czuć się winne, zagubione, przestraszone, zdradzone. Dość często zdarza się, że nie wierzą swoim dzieciom, martwią się tym, co powie rodzina, otoczenie. Mogą odczuwać złość na partnera za to, co zrobił, na dziecko, że im nie powiedziało, w końcu na siebie, że nie umiały temu zaradzić. Myślą o sobie: „Jestem złą matką”, „żoną”, „kochanką”, to przeze mnie wszystko się stało. Potrzebują wsparcia profesjonalistów. Udzielona pomoc pozwala matce na lepszą ochronę dziecka przed dalszymi nadużyciami.

Warto, by matka dziecka wykorzystywanego seksualnego przez ojca dowiedziała się, że:

- nie jest winna i odpowiedzialna za zachowanie swojego partnera;
- sprawcy dbają o zachowanie nadużycia w tajemnicy i dlatego mogła nie zauważyć tego, co dzieje się w domu - wykorzystywanie seksualne dziecka przez partnera jest ostatnią rzeczą, jakiej matki mogą się spodziewać;
- mężczyźni wykorzystujący seksualnie dzieci z różnych powodów nie potrafią kontrolować swojego seksualnego zachowania;
- dziecko nie ponosi winy za to, co się stało, nawet jeśli nie powiedziało o tym albo chciało spędzać czas ze sprawcą;
- jest potrzebna swojemu dziecku i może zrobić wiele, by mu pomóc.

Ostatnią formą przemocy jest **zaniedbanie**

Znaczenie terminu „zaniedbanie”, podobnie jak innych form nadużyć w stosunku do dziecka, wpisane jest w szeroki kontekst norm i standardów kulturowych danego społeczeństwa. Zachowania karalne w pewnych krajach, w innych mogą być

traktowane jako normalne. Przyjęte przez dany kraj standardy powinności należnych dziecku decydują o sposobie rozumienia terminu zaniedbanie.

Zaniedbanie jest to „uporczywe lub znaczne zaniedbywanie dziecka bądź niezapewnianie mu ochrony przed jakimkolwiek zagrożeniem, w tym także przed zimnem i głodem; całkowity brak opieki powodujący znaczne pogorszenie się zdrowia dziecka lub zaburzenie procesów rozwojowych, w tym także zahamowanie rozwoju z przyczyn pozaorganicznych”¹⁵⁸.

Zaniedbanie, określane najczęściej jako „niezaspokojenie podstawowych potrzeb dziecka, obejmuje zarówno sferę fizyczną, jak i psychiczną. Wśród potrzeb niezbędnych do prawidłowego rozwoju dziecka wyróżnić można potrzeby związane z odżywianiem, ubieraniem, higieną, schronieniem, opieką medyczną, kształceniem, a także potrzeby bezpieczeństwa, przynależności, kontaktu społecznego i akceptacji”¹⁵⁹. Przeprowadzone badania wskazują, że rodzice nie tylko niewiele czasu poświęcają swoim dzieciom, ale i ich obecność nie prowadzi do zaspokojenia potrzeby kontaktu fizycznego i słownego dzieci. W zaaranżowanej zabawie lalkami większość dzieci nie potrafiła przedstawić sytuacji serdeczności i bliskości rodzinnej (Grochocińska, 1990). „Czasami sposób rozumienia zaniedbania sprowadzany bywa tylko do analizy stopnia zaspokojenia potrzeb natury biologicznej. Wśród 32 prezentowanych przykładów różnych zachowań rodziców wobec dzieci, obejmujących wszystkie formy przemocy, znalazły się tylko trzy przykłady dotyczące zaniedbania: pozostawianie dziecka bez pożywienia, niezwracanie się o pomoc medyczną i zaniedbywanie higieny u dzieci młodszych. I o ile dwa pierwsze przykłady zaliczone zostały przez zdecydowaną większość (powyżej 70%) do kategorii przemocy, o tyle w przypadku ostatniego rodzaju zachowania blisko połowa nie postrzegała go jako zachowania krzywdzącego dziecko”¹⁶⁰.

Odrębną kwestią wydaje się zasadność analizowania zaniedbania w kontekście zaspokojenia potrzeb materialnych typu: możliwość uczestniczenia w wycieczkach szkolnych, modny ubiór czy wyjazdy na wakacje. Omawiany sposób traktowania zaniedbania prowadzi z jednej strony do zamiany podstawowych potrzeb natury biologicznej na potrzeby społeczne (ubiór jako ochrona i ubiór jak wskaźnik statusu), z drugiej do postrzegania zaniedbania głównie w kategoriach finansów rodziny,

¹⁵⁸ Carole S. „Psychologia dla pracowników socjalnych”, Gdańsk 2004, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 106

¹⁵⁹ tamże, s. 157

¹⁶⁰ Jarosz E. „Przemoc wobec dzieci. Reakcje środowisk szkolnych”, Katowice 1998, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

a w konsekwencji ograniczenia występowania tej formy krzywdzenia tylko do sfery ubóstwa. Zbytne kojarzenie zaniedbania wyłącznie z biedą utrudnia rozpoznanie zaniedbania dziecka w rodzinach o wysokim statusie materialnym i społecznym, jest czynnikiem blokującym zgłoszenie rodziny do instytucji opieki nad dzieckiem.

Zaniedbanie może manifestować się na wiele różnych sposobów i nie wszystkie jego symptomy są oczywiste i widoczne jako zaniedbanie. W wieku niemowlęcym zaniedbanie prowadzi do słabego napięcia mięśni, nieumiejętności podtrzymania własnego ciężaru w późniejszych miesiącach, zahamowania przyrostu wagi, niechęci do nawiązywania kontaktu wzrokowego, braku reakcji emocjonalnych (np. płaczu) jako sygnału deprywacji potrzeb (np. pielęgnacyjnych), do częstych infekcji. Ogólnie, dzieci zaniedbywane w najwcześniejszym okresie życia wykazują słabe zdolności motoryczne, opóźniony rozwój mowy, postępujący brak uwagi oraz pasywność w zachowaniu spowodowaną brakiem emocjonalnej stymulacji. Sytuacja dziecka zaniedbanego zaczyna się coraz bardziej komplikować z chwilą pójścia do szkoły. W szkole daje się zaobserwować, że uspołecznienie dzieci zaniedbanych jest mniejsze. Opóźniony rozwój mowy dziecka i brak umiejętności jej konceptualizacji powyżej poziomu podstawowego prowadzi do słabej komunikacji z innymi, do ograniczania kontaktów, izolowania się i przebywania w grupie podobnych do siebie. Możliwości wyrównania deficytów, rozwoju w środowisku szkolnym zostają w ten sposób utracone. Dzieci zaniedbane doświadczają przejmującego poczucia wstydu, inności i krzywdy, na którą odpowiadają obniżoną samooceną i brakiem akceptacji własnej osoby. W przypadku dzieci starszych często obserwuje się bardzo wczesne próby usamodzielnienia się, przybierające postać ucieczek z domu, aktywnego życia seksualnego czy kontaktów z grupami przestępczymi. Zdarza się, że podjęta ucieczka kończy się rozprawą sądową, a próba bycia osobą dorosłą kończy się ciążą, tym samym wzrasta prawdopodobieństwo powielania wzorców z własnego dzieciństwa w stosunku do swoich dzieci.

Zaniedbywanie dziecka może się już zacząć w okresie życia płodowego, gdy matka prowadzi niehigieniczny tryb życia: niewłaściwie się odżywia, pali papierosy, nadużywa alkoholu, zażywa narkotyki czy podejmuje inne działania, które niosą za sobą wysokie ryzyko poronienia.

Rodziców zaniedbujących charakteryzuje brak wiedzy dotyczącej:¹⁶¹

- potrzeb dziecka,
- odżywiania,
- udzielania pomocy medycznej,
- ograniczeń potrzebnych dziecku,
- emocjonalnej stymulacji i pielęgnacji,

Rodzice ci mają duże trudności¹⁶²:

- z rozpoznaniem objawów choroby, często z zauważaniem samego faktu choroby,
- ze sprawowaniem opieki nad dzieckiem - pozostawianie dziecka samego traktują jako naturalną kolej rzeczy podobnie jak obarczanie go nadmiarem obowiązków domowych, których wypełnianie związane jest z funkcjonowaniem w roli rodzica, z faktem bycia dorosłym.

Rodziców zaniedbujących dzieci cechują następujące zachowania¹⁶³:

- duża pasywność i brak energii,
- mocne osadzenie w swych sposobach myślenia i działania,
- małe pragnienie zmiany nieadekwatnego funkcjonowania,
- nieumiejętność uczenia się na własnych błędach,
- nieumiejętność planowania przyszłości,
- oparta na lęku, podejrzliwości i gniewie zniekształcona percepcja rzeczywistości.

Przedstawione uwarunkowania ukazują zaniedbanie jako zjawisko o złożonej, wieloczynnikowej etiologii, jednocześnie silnie akcentujące rolę środowiska rodzinnego.

Przemoc, jak każde znaczące doświadczenie, odciska swój ślad w psychospołecznym funkcjonowaniu dziecka, wpływając niekorzystnie na proces jego rozwoju. Wagę tego doświadczenia podkreśla fakt, iż jego sprawcami są najczęściej rodzice lub opiekunowie, a więc osoby w sposób naturalny predysponowane do zapewnienia dziecku poczucia bezpieczeństwa i podpory we wszystkich jego trudnych chwilach. Z tego powodu sytuacja dziecka źle traktowanego jest trudna w dwójnasób -nie tylko poprzez fakt

¹⁶¹ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 159

¹⁶² „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 159

¹⁶³ tamże, s. 159

przeżywania doświadczenia, niejednokrotnie o najwyższym stopniu fizycznego zagrożenia, ale dodatkowo ze względu na osamotnienie w tym położeniu. Krzywdzenie dziecka szczególnie negatywnie odbija się na jego rozwoju emocjonalnym. Dzieci bite z reguły są nieufne, nastawione do otoczenia wrogo, pełne negatywizmu, słabo reaktywne. Złe traktowanie dziecka wywiera istotny wpływ na funkcjonowanie społeczno - emocjonalne.

W psychicznym wymiarze można wyodrębnić kilka cech osobowości rozwiniętych w następstwie doświadczenia przemocy w dzieciństwie:

1. Ludzie w atmosferze przemocy mają podstawowe braki socjalizacyjne, a także zaburzenia związane z poczuciem własnej tożsamości utrudniające jednostkom właściwe funkcjonowanie w społeczeństwie.
2. Trwałym śladem wyrastania w „anormalnym świecie” jest nieumiejętność realizacji potrzeb w sposób społecznie akceptowany.
3. Inną cechą jednostek wyrastających w takim środowisku jest odwrócenie roli związanego z nią poczucia odpowiedzialności. Owo odwrócenie roli przejawia się w pseudodojrzałych zachowaniach w dzieciństwie i infantylizacji społecznej w wieku dojrzałym. Od najwcześniejszych lat dzieci krzywdzone są przyzwyczajone do zaspokajania swoich podstawowych potrzeb, do przyjmowania odpowiedzialności za siebie, a nierzadko za innych, także za własną niedojrzałość, brak perfekcjonizmu, niepowodzenia rodziców, kłopoty rodzinne, itp. To rodzi specyficzne poczucie winy dziecka, a także przekonanie, że rodzice nie mają obowiązku troszczyć się o nie.
4. Kolejną cechą jest nieumiejętność dokonywania wyboru, podejmowania decyzji. Wynika to bądź z niekonsekwentnej edukacji społecznej (np. dzieci zaniedbanych), bądź też z surowego treningu posłuszeństwa, wykonywania poleceń na komendę, ograniczania do minimum inicjatywy jednostki, a w efekcie niedawania jej większych szans dokonywania wyborów.
5. Inną cechą jest niska kontrola emocji, a dokładniej - nieumiejętność oddzielenia sfery emocjonalnej od behawioralnej.

Stosowanie przemocy przez dorosłych wobec dzieci jest problemem społecznym, który dotyczy większości społeczeństw. W znacznym stopniu także społeczeństwa polskiego.

W naszym społeczeństwie funkcjonuje tradycyjna ideologia wychowania, którą charakteryzują nadal:

- przedmiotowe traktowanie dzieci, oraz
- hermetyczność i tradycje wychowawcze polskiej rodziny - posłuszeństwo dzieci wobec starszych uznawane jest za jedną z podstawowych wartości, a istniejące w społeczeństwie normy obyczajowe nie pozwalają na zbytne ingerowanie w środowisko rodzinne dziecka.

2.2.3.1. PRZEMOC WOBEC DZIECKA W ŚWIELE WYBRANYCH TEORII NAUKOWYCH

PRZEMOC W RODZINIE W UJĘCIU SOCJOLOGICZNYM I PEDAGOGICZNYM

Fizycznie znęcający się nad dziećmi rodzice posiadają wspólne cechy, często sami pochodzą z rodzin, w których przemoc była normą. W ich dorosłym zachowaniu są powtórzenia tego, czego doświadczyli w dzieciństwie ze strony swych rodziców -tyranów. Użycie siły wobec dziecka to jeden z najbardziej znanych sposobów radzenia sobie z uczuciami, problemami, a szczególnie z własnym gniewem i bezsilnością wobec dziecka.

Naukowe zainteresowanie się problematyką przemocy stosowanej wobec dzieci w rodzinie, pozwala obecnie na przeprowadzenie analizy i interpretacji przyczyn eskalacji z punktu widzenia wielu dyscyplin naukowych, między innymi socjologii i pedagogiki.

Jedną z najbardziej znanych teorii naukowych na temat rodziców krzywdzących dzieci jest **koncepcja socjologiczna** zawierająca pogląd, iż „*środowisko rodzinne, określone kulturowo wzory postaw wobec przemocy, system norm funkcjonujący w rodzinie i społeczeństwie, oraz zbiór instytucji o charakterze edukacyjnym i opiekuńczym, w dużej mierze decydują o sposobie traktowania dziecka przez rodziców*”¹⁶⁴

Socjologiczna koncepcja wyjaśniająca przyczyny stosowania przemocy wobec dzieci posiada podłoże społeczne, natomiast przyczyna tyranii rodziców tkwi w patologicznym wpływie środowiska społecznego oraz w zaburzonym procesie socjalizacji. W przypadku rodziców krzywdzących dzieci, zwolennicy tej koncepcji

¹⁶⁴ Marzec - Holka K., „Nie będziesz bił dziecka swego”, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1996, s. 50.

zakładają, iż przyczyny należy upatrywać w bezpośrednim, patologicznym wpływie środowiska społeczno - rodzinnego, którego doświadczyli rodzice w przeszłości, w okresie swego dzieciństwa oraz w pośrednim wpływie środowiska społecznego, w którym żyją jako osoby dorosłe, gdzie stosowanie przemocy wobec dzieci nie jest zjawiskiem negatywnym i pozbawionym aprobaty społecznej.

Zaburzenia funkcjonowania relacji między rodzicami a dziećmi w świetle socjologii są konsekwencją życia w określonych układach społecznych. Niezależnie od sposobu postrzegania czynników stanowiących źródła patologii i zaburzeń relacji stosunków społecznych funkcjonujących w obszarze socjalizacji, a więc w rodzinie, w grupie rówieśniczej, w szkole, w grupie zawodowej i w różnego rodzaju grupach społecznych, wielkość tych czynników i konflikty w nich występujące stanowią źródła patologizujących czynników społecznych.

W świetle koncepcji socjologicznych problematykę złego traktowania dziecka i znęcania się nad nim w rodzinie można ująć z punktu widzenia patologii procesu socjalizacji, a ściślej rzecz biorąc - barier społecznych, czyli czynników społecznych, które utrudniają rozwój jednostce bądź stwarzają niekorzystne warunki do jego prawidłowego przebiegu.

Jedną z prób zdefiniowania zjawisk patologii społecznej jest definicja prof. J. Wodza, który zaproponował aby za „*zjawiska społecznie patologiczne w konkretnej społeczności znajdującej się w okresie zmiany społecznej uważać: a) te zjawiska społeczne, które są niezgodne ze wzorami zachowań <czy postaw> zawartymi w systemach normatywnych badanej społeczności; b) te zjawiska społeczne, które występują w zwiększającym się nasileniu ilościowym; c) te zjawiska, które są dysfunkcjonalne, mają wyraźnie zakłócający wpływ na poszczególne, istotne w danej zbiorowości elementy dokonujących się zmian społecznych*”¹⁶⁵

Tak więc zjawisko stosowania przemocy wobec dzieci to - klasa zjawisk społecznych, których stopień patologiczności jest różny, lecz jest on możliwy do ustalenia w drodze badań empirycznych.

Przemoc fizyczną wobec dzieci w świetle podstawowych definicji można uznać za zjawisko patologiczne. Jest to pojęcie o zmiennym zakresie znaczeniowym, lecz w rozmaitych kontekstach oznacza ono według J. Kojdera:

¹⁶⁵ „Patologia społeczna. Wybrane problemy”, pod red. Szymanowskiego T., WSiP, Warszawa 1991, s. 19 - 20

1. „zachowania, zjawiska, sytuacje, które pozostają w sprzeczności z wartościami światopoglądowymi, jakie są akceptowane w danym systemie społecznym;
2. zachowania, zjawiska, sytuacje, które naruszają podstawowe normy społeczne;
3. zachowania, zjawiska, sytuacje, które są konfliktowe w stosunku do normatywnego, ustalonego ładu społecznego;
4. zachowania, zjawiska, sytuacje, które są destruktywne (dysfunkcjonalne) w stosunku do podstawowych wartości społecznych i zakłócają sprawne funkcjonowanie instytucji społecznych;
5. zachowania, zjawiska, sytuacje, które dezorganizują (zakłócają) określony porządek społeczny;
6. zachowania, zjawiska, sytuacje, które są niezgodne ze wzorami postaw i działań jakie są zawarte w systemach normatywnych określonych zbiorowości;
7. zachowania, zjawiska, sytuacje, które są oceniane i traktowane przez członków określonego systemu społecznego jako fakty negatywne;
8. zachowania, zjawiska, sytuacje, które w odczuciu społecznym powinny zostać objęte zorganizowaną działalnością profilaktyczną i terapeutyczną
9. zachowania, zjawiska, sytuacje, które powodują duże straty i szkody społeczne”.¹⁶⁶

Przemoc wobec dziecka można określić mianem *patologii, dewiacji, zjawiskiem dysfunkcyjnym, dezorganizacją społeczną*. Synonimy te są używane w celu określenia rozmaitych form społecznego zła. Wspólną cechą i funkcją tych pojęć jest „wyodrębnienie i określenie jakiegoś elementu życia społecznego jako odbiegającego od normy czy też normalności”¹⁶⁷

Przez patologię społeczną (dewiację) można rozumieć wszystkie zachowania jednostkowe lub zbiorowe takie jak np. „stosowanie przemocy wobec dzieci przez jednego z rodziców lub też zbiorowość rodziców nadużywających alkoholu, a więc takie zachowania, które wykraczają poza obszar obojętności i wywołują społeczne potępienie (*repulsję*)”.¹⁶⁸ Reakcja społecznej nieobojętności emocjonalnej jest wskaźnikiem tego, że dane zachowanie ma charakter dewiacji w stosunku do oczekiwań społecznych i wzorów postępowania opartych na akcentowanym w danym społeczeństwie systemie norm będących środkiem realizacji lub ochrony jakiś społecznie doniosłych wartości.

¹⁶⁶ Kojder J. „Rola prawa w rozwiązywaniu problemów społecznych” [w:] „Zagadnienia patologii społecznej”, pod red. Podgóreckiego A., Warszawa 1976, s. 524 - 546

¹⁶⁷ Kwaśniewski J. „Zakres pojęcia i problematyki patologii społecznej [w:] „Patologia społeczna. Wybrane problemy”, pod red. Szymanowskiego T., WSiP, Warszawa 1991, s. 23

¹⁶⁸ Marzec - Holka K., „Nie będziesz bił dziecka swego”, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1996, s. 53

Tak więc zachowania patologiczne w przypadku maltretowania dzieci w rodzinie naruszają przestrzegane i zinternalizowane społeczne normy i reguły dotyczące wychowania dzieci. Spotykają się one nie tylko z potępieniem opinii społecznej i dezaprobatą, ale także sankcjami prawnymi ze strony państwa. Powszechnie stosowanym i uproszczonym poglądem dotyczącym *zjawiska przemocy wobec dzieci w rodzinie* jest pogląd, zarówno w nauce jak też w życiu potocznym, iż im wyższa pozycja społeczna rodziców, a więc wykształcenie, pozycja materialna, status zawodowy, tym mniej uciekają się oni do kar w celu obrony swego autorytetu wobec dzieci. Zwolennicy socjologicznego nurtu zwracają jednak uwagę na to, iż o „*sposobie traktowania dziecka w rodzinie decydują przede wszystkim kulturowo określone wzory postaw wobec przemocy, struktura społeczna, system norm funkcjonujących w otoczeniu rodziny, charakter instytucji oraz pewne ogólne zasady relacji interpersonalnych, tkwiące w środowisku społecznym*”.¹⁶⁹ W społeczeństwach na przykład wyróżniających się dużym ładunkiem agresji -jak podaje I. Pospiszyl - określanych czasem jako podkultury przemocy, przemoc nie jest zjawiskiem negatywnym - ma wartość nagradzającą, jest dowodem tężyzny, heroizmem, źródłem prestiżu, możliwością zdobywania przywilejów. Autorka relacjonuje dane i wyniki wielu badań przeprowadzonych na przełomie lat 70-tych i 80-tych, które dowodzą wysokiego wskaźnika przemocy w środowiskach kumulujących stresy związane z przeludnieniem, złymi warunkami życia, niską kulturą medyczną, bezrobociem, ubóstwem.

Współczesne badania dowodzą, że wysoki wskaźnik zachowań punitywnych wobec dzieci w środowiskach ubogich świadczy o większej ingerencji w to środowisko. Natomiast rodziny o wysokim statusie społeczno-ekonomicznym stanowią kategorię rodzin zamkniętych, bowiem stopień ryzyka ujawniania znęcania się nad dziećmi jest mniejszy.

W badaniach amerykańskich przyjmuje się, iż istotny wskaźnik socjologiczny, taki jak wykształcenie, nie odgrywa znaczącej roli w natężeniu stosowania przemocy fizycznej. Natomiast pewien wpływ na skłonność do takich zachowań posiadają takie wskaźniki jak: rodzaj wykonywanego zawodu jak też wielkość dochodów rodziców.

Badania empiryczne dowodzą również związku zachodzącego między płcią agresorów, a nasileniem się aktów przemocy. Częściej biją dzieci matki, lecz ojcowie czynią to bardziej dotkliwie i szczególnie metodycznie.

¹⁶⁹ Marzec - Holka K., „Nie będziesz bił dziecka swego”, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1996, s. 54

Stosowanie przemocy w ujęciu pedagogicznym:

Pedagogika jako nauka zajmująca się problematyką różnorodnych zależności występujących w procesie wychowania stawia pytanie: dlaczego rodzice uciekają się do wymierzania kar cielesnych?, dlaczego biją dzieci i znęcają się fizycznie i psychicznie nad swym potomstwem?

Zdaniem pedagogów, kary i nagrody mają na celu zmobilizowanie dzieci do wypełniania obowiązków, do powstrzymywania ich od zachowań niewłaściwych. Według I. Jundził, rodzice bardziej wierzą w skuteczność kar niż nagród. Potrzeba karania występuje wówczas jeśli ulegnie załamaniu system wychowania rodziny. W ujęciu pedagogicznym kara to „*każde nieprzyjemne, niepożądane dla człowieka przeżycie wynikające z niewykonania lub niewłaściwego wykonania czynności, do których był zobowiązany*”.¹⁷⁰ Ma ona sens „*korektywny i sens profilaktyczny stwarzający możliwości zapobiegania postępkom niepożądanym*”.¹⁷¹ Rodzice karzą dziecko w tym celu aby poprawiło swe zachowanie oraz po to by wiedząc o przykrości na jaką się naraża

z powodu kary, nie dokonywało niewłaściwych czynów. Rodzice sięgając po *przemoc* w procesie wychowania nie posiadają dostatecznej wiedzy pedagogicznej i umiejętności wychowawczych. Wierzą oni w skuteczność kar cielesnych.

Kara fizyczna poniża godność dziecka, upokarza je, ukazuje jego niemoc i bezsilność. Bardzo ważne jest rozumienie mechanizmu wymierzania kary. Rodzice często zapominają po co biją dziecko. W atmosferze napięcia i nieufności należy powstrzymać się od stosowania kary. Nie może ona być zemstą nad bezbronnym dzieckiem. Właściwe operowanie systemem kar i nagród w procesie wychowania jest dla rodziców sprawdzianem ich dojrzałości społecznej, umiejętności pedagogicznych i wychowawczych. Niska kultura pedagogiczna dorosłych jest przyczyną stosowania kary cielesnej. Jest to niebezpieczny rodzaj wymierzania kary ponieważ pozostawia ślady nie tylko na ciele dziecka, ale także na psychice.

I. Obuchowska określiła kilka podstawowych czynników tworzących warunki przemocy w wychowaniu. Są to następujące czynniki:

1. tkwiące w osobowości wychowawczej (rodziców),
2. czynniki zależne od struktury instytucji wychowującej,

¹⁷⁰ Maciaszkowa I., „O współżyciu w rodzinie”, Warszawa 1980, s. 68

¹⁷¹ Maciaszkowa I., „Nagroda i kara w wychowaniu dziecka”, Warszawa 1986, s. 82

3. zależne od tradycji wychowawczej oraz akceptowania idei wychowawczych.

Pierwszy czynnik to rodzaj przemocy zwanej **przemocą personalną**. Wychodzi ona od konkretnej osoby, jest zazwyczaj spostrzegana przez otoczenie i wyzwała ustosunkowanie się do niej. Jest to przemoc dokonująca się w bezpośrednich relacjach międzyludzkich. Świadomość ograniczeń własnych możliwości może wyzwać przemoc skierowaną ku osobom, którym przepisuje się wpływ na te ograniczenia. Dogodnym celem mogą stać się dzieci ze względu na ich zależność psychiczną i słabość fizyczną.

W większym stopniu ryzyku podlegają w tym zakresie dzieci niepełnosprawne, a szczególnie dzieci upośledzone umysłowo. W środowisku rodzinnym utrata indywidualności dzieci i ich uprzedmiotowienie w systemie wychowania rodzinnego jest wynikiem braku koncentracji rodziców na dziecku, jego potrzebach rozwojowych na rzecz wygody rodziców i realizacji ich potrzeb bytowych, towarzyskich i innych.

Drugi z wymienionych czynników warunkujących przemoc to czynnik **przemocy strukturalnej** i odnosi się do form przemocy stosowanych w różnego typu instytucjach wychowawczych.

Przemoc strukturalna jest bezgłówna i wydaje się pochodzić od natury. Znajduje się w strukturach społecznych, w społecznej świadomości, w procesach socjalizacji obowiązujących w danej kulturze. Często ten rodzaj przemocy odbierany jest jako coś naturalnego. Nie musi zawierać fizycznego ataku, zamiaru fizycznej napaści czy zamiaru fizycznego zranienia.

Trzeci czynnik to różnego rodzaju tendencje wychowawcze dotyczące **roli tradycji wychowawczych i akceptowanych idei wychowania w mechanizmie przemocy wobec dzieci**.

Akty przemocy są na ogół społecznie potępiane i odrzucane. Niektóre jej przejawy spotykają się jednak nie tylko ze społeczną tolerancją, lecz także z prawnym przyzwoleniem, np. polski, tradycyjny model wychowania oparty jest na różnych metodach karcenia dzieci łącznie ze stosowaniem kar cielesnych.

Rodzice często twierdzą, że sami byli bici i wyrosli na porządnym ludzi, więc i dziecko musi być bite. Czas zatarł w ich pamięci gniew, żal, pragnienie zemsty, które budziła kara cielesna. Dziecko systematycznie bite nabiera przekonania, że siła fizyczna jest najwyższą wartością. Kształtują się w nim niepożądane dyspozycje - brutalność, bezwzględność. Tworzy się wrogi stosunek do wymierzającego karę.

S. Jedlewski, zajmujący się resocjalizacją, twierdzi, że przyczyną zawziętości, chęci odwetu, stanu napięcia i agresji przestępców, jest stosowanie wobec nich kar fizycznych i przemocy. Jest to jedna z ważniejszych przyczyn dezorganizacji osobowości, napięcia prowadzące do wykolejenia nieletnich.

PRZEMOC WOBEC DZIECI W ASPEKcie PSYCHOLOGICZNYM

Istnieje wiele koncepcji i modeli psychologicznego interpretowania i integrowania wiedzy wyjaśniającej zjawiska przemocy wobec dzieci i przemocy w rodzinie. Można wyodrębnić dwa zasadnicze nurty teoretyczne koncentrujące się głównie wokół przyczyn eskalacji przemocy wobec dziecka:

1. Koncepcja społeczno - sytuacyjna

W sformułowaniu modelu społeczno - sytuacyjnego największą rolę odegrały teorie relacji interpersonalnych. Przemoc wobec dziecka w ramach tej koncepcji jest rozumiana jako wynik zaburzenia wzajemnych interakcji pomiędzy rodzicem, a dzieckiem. Objawia się ono już od pierwszej chwili pojawienia się dziecka w rodzinie: brakiem zainteresowania niemowlęciem, nieobecnością kontaktu wzrokowego, małą wrażliwością na potrzeby dziecka, niepodjęciem prób interakcji, niską tolerancją na płacz, a później surowym karaniem dzieci starszych. Panuje tu zasada obopólnego negatywizmu we wzajemnych kontaktach. Rodząca się niechęć doprowadzi do impasu, który po pewnym czasie może eskalować agresją, a ofiarą pada dziecko.

Na sposób traktowania dziecka mają wpływ nie tylko relacje między rodzicem a dzieckiem, ale również pomiędzy wszystkimi członkami rodziny, szczególnie relacje wewnątrzmażeńskie. Patterson i Ried określili model relacji rodzic - dziecko w rodzinach krzywdzących jako *zasadę wzajemnego przymusu*. „Zbyt surowe karanie dziecka wywołuje w nim szereg niekorzystnych zmian, to znaczy: poczucie odrzucenia, lęk, nadpobudliwość ruchową, potrzebę samoobrony, które stają się kolejną przyczyną niezadowolenia rodzica, prowadząc znów do karania. W ten sposób powstaje błędne koło”¹⁷².

Postrzeganie przez dziecko swojej sytuacji, pozycji w rodzinie oraz postaw rodziców wywiera istotny wpływ na jego zachowanie. Pierwszą reakcją dziecka na krzywdzące zachowanie rodziców jest poczucie odrzucenia, a stosunek do nich nacechowany jest dużą dozą ambiwalencji. W niej tkwi dramat krzywdzonego dziecka. Z jednej strony ma ono głębokie poczucie niesamodzielności, zależności od dorosłych, konieczności posiadania opiekuna. Z drugiej - musi uporać się z poczuciem odrzucenia, świadomością, że nie bardzo może liczyć na swoich rodziców, którzy stanowią dla niego zagrożenie. Dziecko musi uporać się z innym jeszcze konfliktem

¹⁷² Pospiszyl I., „Przemoc w rodzinie”, WSiP, Warszawa 1994, s. 140

motywacyjnym - z uczuciem miłości i nienawiści do rodzica. Często dziecko w takiej sytuacji samo prowokuje agresję rodziców, która ma być formą komunikatu, próbą potwierdzenia przynależności do rodziców, upewnienia się co do ich uczuć. W akcie tym zawarta jest esencja dziecięcej bezradności.

Zwolennicy nurtu społeczno-sytuacyjnego przyjmują, że podstawowym problemem rodziców wysoce punitywnych jest niewłaściwa percepcja członków rodziny.

2. Koncepcja **integracyjna**.

W koncepcjach psychologicznych podkreśla się konieczność integracji wiedzy o etiologii i przemocy wobec dzieci. Psycholodzy budują teoretyczne modele wyjaśniające uwarunkowania przemocy z odwołaniem się do socjologii, tak zwane **koncepcje socjopsychologiczne**. Z odwołaniem do kultury, ekologii. Lecz główny akcent tych interdyscyplinarnych koncepcji stanowią czynniki psychologiczne. Przykładem tego typu koncepcji integracyjnej jako wielowymiarowa koncepcja wyjaśniająca stosowanie przemocy wobec dziecka jest **społeczno - psychologiczna** koncepcja R. I. Gellesa z 1973 roku. Autor zawarł w tym modelu sześć podstawowych czynników, które stwarzają duże prawdopodobieństwo pojawienia się zachowań krzywdzących. Są to następujące czynniki:¹⁷³

1. Pierwszy czynnik odnosi się do doświadczeń socjalizacyjnych rodziców -wzrastania w atmosferze przemocy, agresji wymagań całkowitego podporządkowania, braku szacunku dla drugiej osoby oraz niekonsekwentnych oddziaływań wychowawczych.

2. Drugim ważnym elementem prezentowanego modelu jest - autorytarna osobowość rodziców z cechami antisocjalnymi, to znaczy ze skłonnością do gniewu, słabą kontrolą emocji, itp. Opiekunowie autorytarni wymagają bezwzględного podporządkowania się, a przejawy nieposłuszeństwa są traktowane jako godzenie w autorytet rodziców.

3. Trzecim czynnikiem mającym istotny wpływ na sposób postępowania z dzieckiem jest społeczna pozycja rodziców. Najczęściej do przemocy fizycznej uciekają się ludzie, którym brakuje innych źródeł społecznej siły. Większość badań pokazuje, że kobiety częściej dokonują przemocy wobec dzieci niż mężczyźni. Fakt częstszego stosowania przemocy przez matki można następująco tłumaczyć:

¹⁷³ Pospiszyl I., „Przemoc w rodzinie”, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994, s. 143 - 147

- matki więcej czasu poświęcają dziecku, proces wychowania dziecka w okresie wczesnego dzieciństwa spada przede wszystkim na matkę, w związku z czym częstotliwość wzajemnych kontaktów we wszystkich formach jest większa, również w zakresie przemocy;
- kłopoty wychowawcze jakie sprawia dziecko, stanowią dla matki większy stres, dlatego wykazuje ona mniejszą tolerancję na tego rodzaju trudności;
- matki lepiej znają dziecko, szybciej wykrywają wszelkie braki w jego przystosowaniu, a przemoc jest typową reakcją na ten fakt. Często oczekuje się od dziecka zrealizowania tych wszystkich życiowych pragnień, których nie udało się zrealizować matce. Chodzi o kompensację niepowodzeń życiowych matki. Jeżeli dziecko nie spełnia tych oczekiwań, wtedy jest obwiniane, karane. Dziecko nie jest w stanie sprostać oczekiwaniom rodzica, za co dosięgają je kary, które są źródłem frustracji. Wskutek tego następuje pogorszenie sprawności funkcjonowania dziecka, a więc: niedokładność w wykonywaniu zadań, pogorszenie wyników w nauce, złe zachowanie, brak zaangażowania w wypełnianie powierzonych mu obowiązków. Zachowania te pogłębiają bardziej niezadowolenie rodziców, a więc wywołują dalsze kary.

4. Kolejnym czynnikiem są - stresy sytuacyjne doświadczone przez rodzinę.

Gelles wymienia trzy rodzaje trudności mieszczące się w tej kategorii. Są to:

- problemy ekonomiczne, małżeńskie i strukturalne, to znaczy - nadmiar dzieci,
- walka o autorytet rodzicielski i poczucie izolacji społecznej,
- awantury małżeńskie, niemożność porozumienia, oziębłość we wzajemnych stosunkach, poczucie pokrzywdzenia, niezrozumienia, wciągają stopniowo członków rodziny, prowadząc do wzajemnej niechęci i nienawiści. W taki przypadku stałe przebywanie ze sobą u jednostek o słabej kontroli emocji może doprowadzić do nie kontrolowanych form zachowania, najczęściej - agresji.

5. Normy i wartości obowiązujące w danym otoczeniu stanowią kolejny czynnik wysokiego ryzyka złego traktowania dziecka. Środowiska odznaczające się wysokim wskaźnikiem przemocy, które traktują przemoc jako pewną wartość pozytywną, nazywa autor **subkulturą przemocy**

6. Ostatni element to - wszelkie czynniki bezpośrednio uruchamiające agresję rodziców przeciwko dzieciom. Do tych czynników należy zaliczyć złe zachowanie

dziecka, oraz sytuacje szokujące, uruchamiające bardzo silne emocje negatywne, na przykład - zdrada małżeńska.

Gelles wskazuje na powiązania pomiędzy poszczególnymi elementami. Tak więc doświadczenia socjalizacyjne rodziców mają wpływ na kształtowanie osobowości rodzica (np. psychopatycznej), mają także wpływ na natężenie i sposób radzenia sobie w sytuacji stresów, na przykład przez brak emocjonalnego ciepła we wzajemnych stosunkach. Społeczna pozycja rodziców również decyduje o powstaniu i przebiegu stresów sytuacyjnych oraz wiąże się z normami i wartościami charakterystycznymi dla społeczności w jakiej jednostka żyje.

Osobowość rodziców, stresy sytuacyjne oraz subkultura gwałtu kształtują między innymi zachowanie dziecka będące bezpośrednim powodem uruchomienia wobec niego zachowań krzywdzących.

PRZEMOC FIZYCZNA I ZNEĆCANIE SIĘ W ŚWIELE KRYMINOLOGII

Użycie siły i znęcanie się nad członkami rodziny w praktyce wymiaru sprawiedliwości podlega ochronie karno- prawnej. W Polsce prawo karne chroni i zabezpiecza członków rodziny przed użyciem siły, a wszelkie udowodnione przestępstwa w tym zakresie podlegają karze.

Fakt znęcania się fizycznego i stosowania przemocy stanowi przedmiot badań kryminologii.

Definicja kryminologii jako nauki brzmi: *„kryminologia jest nauką o przestępstwie i przestępcy, o objawach i przyczynach przestępczości i innych związanych z nią zjawiskach patologii społecznej oraz metodach jej eliminacji”*¹⁷⁴.

Etiologia kryminalna- koncentruje się natomiast „na badaniach czynników przyczynowych przestępczości i badaniach różnych wzajemnych zjawisk społecznych, które nie zostały uznane za przestępstwa, ale których rola kryminogenna jest oczywista”¹⁷⁵.

Podstawowym sensem kryminologii jest odpowiedź na pytanie - dlaczego jednostka popełnia przestępstwo i rozważania nad ogólnymi źródłami działania przestępczego w celu eliminacji przyczyn przestępstwa, bądź zmniejszenia ryzyka jego popełnienia.

¹⁷⁴ Hołyst B. „Kryminologia. Podstawowe problemy”, Wyd. Naukowe, Warszawa 1977, s. 16

¹⁷⁵ tamże, s. 16

Współcześni kryminolodzy udzielają odpowiedzi na pytanie - w jaki sposób kryminologia jako nauka interpretuje zachowania tych osób z rodziny (rodziców), którzy znęcają się nad jej członkami? - proponuje wiele rozważań w tym zakresie.

L. Lernell przedstawił własną teorię czynnika genetycznego i dynamicznego przestępstwa. Według niego „u genezy każdego zachowania przestępczego spostrzegamy pozycję nierówności, w której odnajduje siebie jednostka działająca. Nierówność stanowiąca pozycję wyjściową w ocenie jednostki może dotyczyć różnych sfer: biologicznej, psychicznej, ekonomicznej itp.”¹⁷⁶.

J. Bafia natomiast podkreśla w swojej koncepcji, iż „przestępstwo powstaje w wyniku zderzenia niekorzystnych czynników występujących w rozwoju środowiska społecznego, w kształtujących się podkulturach, w osobowościach jednostek ludzkich, w prezentowanych postawach społecznych. Układ sytuacyjny sprzyjający tendencji przestępczej nazywa autor *sytuacją kryminogenną*, który może mieć charakter obiektywny lub subiektywny”¹⁷⁷.

Zdaniem A. Podgóreckiego - punktem wyjścia dla przedstawienia próby syntezy rozmaitych złożonych czynników, które wpływają na zjawiska patologii społecznej jest- *hipoteza trójstopniowego działania normy społecznej*.

„W świetle tej hipotezy, zachowania przestępcze uzależnione są od trójstopniowego działania norm społecznych, a więc takich zmiennych, oddziałujących na kształtowanie się postaw i zachowań dewiacyjnych, jak:

- zmienna ustrojowa,
- zmienna występująca w postaci określonej podkultury,
- oraz zmienna występująca w formie rozmaitych typów osobowości”¹⁷⁸.

Podgóredzki twierdzi, iż „rozmaite ustroje społeczne posiadają różne struktury wewnętrzne, odmiennie kształtujące postawy i zachowania patogenne”¹⁷⁹.

Bezrobocie, przestępczość zorganizowana, złodzieje zawodowi, prostytutka zorganizowana, hazard, narkotyki - to zjawiska, które są podstawą rozmaitych zachowań przestępczych i dewiacyjnie negatywnych, stworzonych przez niektóre typy ustrojów, opartych na gospodarce wolnorynkowej.

¹⁷⁶ Lernell L. „Zarys kryminologii ogólnej”, Warszawa 1973, str. 221

¹⁷⁷ Hołyst B. „Kryminologia”, Wyd. Naukowe, Warszawa 1977, s. 222

¹⁷⁸ Marzec - Holka K. „Nie będziesz bił dziecka swego”, Wyd. Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1996, s. 75

¹⁷⁹ Podgórecki A. „Zagadnienia patologii społecznej”, PWN, Warszawa 1969, PWN, s. 630

W zasięgu tej zmiennej funkcjonuje również istotny czynnik o nazwie - *kontroli społecznej* oraz *kontroli wymiaru sprawiedliwości*. Czynniki te jednak działają selektywnie i nie stanowią bariery wobec postępującej skali patologii społecznej.

Zmienna o nazwie *podkultury społecznej* reguluje podział norm społecznych, bowiem pewne normy mogą być wzmacniane, neutralizowane lub osłabione w zetknięciu z rozmaitymi podkulturami działającymi w ramach tego samego ustroju społecznego. Podkultury negatywne takie jak: podkultury chuligańskie, złodziejskie, podkultury kryminogenne przedstawiają warunki do tworzenia się podstaw czy też zachowań o charakterze dewiacji negatywnej. Podkultury negatywne mogą blokować, szczególnie u dzieci i młodzieży, ukształtowanie oczekiwanych postaw prawnych, obyczajowych i moralnych, jak również systematycznie osłabiać istniejące już postawy negatywne w stosunku do dewiacji szkodliwych.

„Badania dotyczące oddziaływania *zmiennych osobowościowych*, takich jak np.: poczucie zagrożenia, brak przystosowania społecznego, brak zaangażowania w pracę zawodową, wykazują w sposób statystycznie znaczący mniejszy respekt dla prawa i poszanowania norm społecznych w porównaniu z osobami wykazującymi normę zmiennych osobowościowych”¹⁸⁰.

Zgodnie z teoretycznym założeniem kryminologii, negatywna postawa wobec prawa czy innych norm społecznych, jeżeli jest dodatkowo wzmacniana przez negatywną podkulturę, będzie doprowadzać do zachowania dewiacyjnie negatywnego.

Istnieje hipoteza sugerująca także „*istnienie postaw specjalnego typu*”. Zakłada ona, że przestrzeń między prawnymi, moralnymi i obyczajowymi postawami a odpowiadającym im zachowaniem zajmują cechy osobowościowe, które określa się jako *niewidoczne czynniki pośrednie* modyfikujące w zasadniczy sposób zachowania ludzi. Czynniki te wpływają na to, że niektórzy ludzie pozostają moralnie nienaganni, chociaż są otoczeni przez negatywne podkultury, pozbawieni np. więzi kontroli religijnej i podlegają również działaniu innych wpływów związanych ze stanem silnej społecznie anomii.

W modelu koncepcji kryminologicznej - B. Hołyst zakłada, iż „większość przejawów zachowania (przestępczego) człowieka determinowane jest nieograniczonym kompleksem równorzędnych czynników. Jego zdaniem przestępczości nie da się sprowadzić do jednej, czy dwóch przyczyn. Zjawiska

¹⁸⁰ Marzec - Holka K. „Nie będziesz bił dziecka swego”, Wyd. Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1996, s. 76

przestępcze są wynikiem oddziaływania mnogości alternatywnie zbieżnych determinant, które odróżniają jednostkę od drugiej”¹⁸¹.

„Sprawcom przestępstw stosowania przemocy fizycznej w rodzinie można przypisać większą kombinację *czynników egzogennych* takich jak: alkoholizm rodziców, brak opieki rodzicielskiej, rozbicia rodziny, kryminogenne środowiska rówieśników, czy też trudności szkolne - to częstość występowania zachowań przestępczych w tej kategorii osób będzie wyższa, niż u innych jednostek i z punktu widzenia kryminologii nazywa ten stan *sytuacją kryminogenną*. Natomiast w przypadku przestępców (np. maltretujących swe dzieci), charakteryzujących się kombinacją *cech endogennych*, a więc upośledzonych fizycznie, psychoneurotycznie itp. w porównaniu z osobami danych cech nie posiadających, kryminologia stwierdza, iż mamy do czynienia z *podmiotem kryminogennym*”¹⁸².

Zjawisko przemocy fizycznej w dociekaniach naukowych, kryminologicznych jest relacją między sytuacją kryminogenną oraz podmiotem kryminogennym. Przestępczość znęcania się nad dziećmi w rodzinie można określić zgodnie z definicją B. Hołysta jako *syndrom przemocy wobec dzieci w rodzinie*. Syndrom przemocy wobec dzieci w rodzinie należy potraktować jako pojęcie typologiczne, zjawisko zmienne. Syndromy przestępczości kryminologia traktuje jako narzędzie diagnostyczne. Syndrom może również służyć do właściwego ukierunkowania działań profilaktycznych.

Z punktu widzenia kryminologii i prawa karnego istotne jest dokonanie analizy rozumienia dwóch pojęć: *przestępstwo i patologii społecznej*.

I tak, przez *przestępstwo* będziemy rozumieć - „zachowanie społecznie niebezpieczne, zakazane przez ustawę (a więc sprzeczne z normą prawa karnego) i zagrożone karą kryminalną, przy czym określenie to i jego poszczególne elementy traktujemy na tyle szeroko, by objąć mogło nie tylko czyny dokonane, lecz i usiłowane oraz przeanalizowane przypadki: przygotowania, podżegania i pomoc w przestępstwie”¹⁸³.

Patologię społeczną wyznaczają natomiast następujące kryteria: „niebezpieczeństwo społeczne (szkodliwość społeczna), zachowania lub zjawiska rozumiane podobnie jak w przypadku przestępstwa - obiektywnie (jako kategoria

¹⁸¹ Hołyst B. „Kryminologia”, Wyd. V, Warszawa 1994, s. 439

¹⁸² Marzec - Holka K. „Nie będziesz bił dziecka swego”, Wyd. Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1996, s. 77 - 78

¹⁸³ „Patologia społeczna a przestępczość. Zagadnienie patologii społecznej”, pod red. Podgóreckiego A., Warszawa 1976, s. 331 - 332

ontologiczna) i dające się scharakteryzować w języku socjologii jako *dysfunkcjonalne*, najczęściej owemu obiektywnemu społecznemu niebezpieczeństwu towarzyszy, jako jej subiektywny wyznacznik- ocena i odpowiadająca jej postać społecznej kontroli - kwalifikująca zachowanie jako *zjawisko patologiczne*”¹⁸⁴.

Porównanie kryteriów określających „przestępstwo” i „patologię społeczną” pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. „zarówno zachowania przestępcze, jak i zachowania społecznie patologiczne cechuje obiektywnie traktowane społeczne niebezpieczeństwo (zagrożenie dla interesów społecznych, do których zaliczamy także zgodne z interesem społecznym interesy jednostki);
2. zarówno przestępstwo, jak i zachowanie społecznie patologiczne narusza określone normy społeczne i mający gwarantować ich przestrzeganie system kontroli społecznej;
3. zarówno zjawiska przestępcze, jak i społecznie patologiczne występować mogą w różnym nasileniu w określonym obszarze i w określonym czasie i w zależności od tego nasilenia stanowić mogą „problem społeczny” lub go nie stanowią, co nie wywiera jednak wpływu na naznaczenie podmiotu (jednostkowego lub grupowego czy instytucjonalnego) mianem przestępcy czy dewianta”¹⁸⁵.

W świetle zgromadzonej wiedzy o zjawiskach patologii społecznej i przestępczości, nie można z całą pewnością odpowiedzieć na pytanie, co decyduje o tym, że dany rodzic stosuje przemoc wobec dziecka i popełnia przestępstwo z art. 207 k.k., lecz można na podstawie badań empirycznych wydzielić grupy tych rodziców z podwyższonego ryzyka, w stosunku do których można podejmować środki przeciwdziałające patologii, a więc nie dopuszczać do brutalnych i tragicznych w skutkach zjawisk maltretowania dzieci.

2.2.3.2. FORMY POMOCY DLA DZIECI KRZYWDZONYM W RODZINIE

W miarę jak rośnie społeczna świadomość występowania przemocy w rodzinach i zaniedbywania dzieci, rośnie też zapotrzebowanie na pomoc w tym zakresie. W Polsce instytucjonalny system opieki nad dziećmi ulega w ostatnich latach znacznym, prawnie

¹⁸⁴ „Patologia społeczna a przestępczość. Zagadnienie patologii społecznej”, pod red. Podgóreckiego A., Warszawa 1976, s. 333

¹⁸⁵ „Normy społeczne, ład społeczny, patologia społeczna. Na podstawie badań empirycznych w starych dzielnicach miast Górnego Śląska” pod red. Wodza J. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1985, s. 31

usankcjonowanym zmianom, które w największym zakresie są uregulowane wprowadzoną w życie od 2000 roku nowelizującą ustawy o pomocy społecznej. Główny kierunek tych zmian polega na ograniczeniu dotychczasowej praktyki przekazywania do placówek opiekuńczo - wychowawczych dzieci podlegających w rodzinie przemocy czy zaniedbaniu na rzecz odtwarzania funkcji opiekuńczo - wychowawczych rodziny naturalnej lub - jeśli to niemożliwe - na zapewnieniu takim dzieciom zastępczej opieki rodzinnej¹⁸⁶.

Takie zmiany wymagają prowadzenia intensywnej socjalnej pracy z rodzinami, w których występuje przemoc fizyczna, krzywdzenie emocjonalne czy zaniedbywanie dzieci. Rodziny te borykają się z wieloma problemami. Do najważniejszych z nich należą:

- trudne warunki (problemy) ekonomiczne (np. bezrobocie i ubóstwo rodziców);
- wielodzietność rodziny;
- izolacja społeczna rodziny (brak kontaktów z krewnymi i sąsiadami);
- konflikty w małżeństwie i rodzinie;
- brak więzi emocjonalnej pomiędzy dzieckiem a rodzicami (niechciana ciąża, powikłania porodu, nieletnia matka itp.); pełna rezerwa i izolowanie się rodziców; ogólna niechęć okazywana dziecku lub odrzucenie go przez rodziców we wczesnym dzieciństwie; obojętność, brak tolerancji (ale i nadmierna obawa o dziecko ze strony rodziców przynosi negatywne skutki);
- znikome zainteresowanie i udział ojca w opiece nad dzieckiem; ewentualnie rodzina niepełna;
- brak wiedzy i doświadczenia w pełnieniu funkcji rodzicielskich, czyli braki w umiejętnościach wychowawczych; brak wiedzy na temat zdolności, możliwości i potrzeb dziecka, nierealistyczne i nieracjonalne oczekiwania co do jego możliwości;
- uzależnienia (alkoholizm, narkomania) w rodzinie;
- choroba (psychiczna, fizyczna) rodziców lub innych członków rodziny;
- historia przemocy w rodzinie;
- doświadczenia rodziców związane z zaniedbywaniem i krzywdzeniem w dzieciństwie.

Należy dodać, że rodziny wymagające pomocy są często dotknięte wieloma z tych problemów jednocześnie, a dzieci oprócz przeżywania trudności emocjonalnych i interpersonalnych, są zazwyczaj w złym stanie zdrowia, mają opóźnienia rozwojowe, problemy szkolne, niekorzystne doświadczenia społeczne i poważne zaburzenia

¹⁸⁶ „Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Perspektywa europejska”, pod red. Stelmaszuk Z. W. Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2001

zachowania. Dlatego tak ważna staje się praca nad uzdrowieniem całego systemu rodzinnego i usunięcie negatywnych skutków jego oddziaływania w osobowości dziecka.

Poważne problemy mają także dzieci pochodzące z rodzin tzw. normalnych, o dobrym lub wysokim statusie materialnym, których rodzice nie potrafią wytworzyć odpowiednich więzi emocjonalnych i sprostać problemom wychowawczym. Dzieje się tak w rodzinach, w których rodzice skupiając się na *własnych* karierach zawodowych i dążeniu do sukcesów materialnych urzeczowiają potrzeby psychiczne, ograniczając do minimum relacje interpersonalne i wychowawcze.

Jedne i drugie rodziny wymagają różnych form pomocy, które nie powinny wynikać z ich przypadkowej dostępności bądź braku. „Ogólne zmiany strategii w opiece nad dziećmi wymagają dopracowania się nowego modelu pomocy dzieciom krzywdzonym emocjonalnie i zaniedbywanym oraz ich rodzinom, nie ma bowiem w kraju takiego systemu interwencji psychospołecznej wobec osób dotkniętych tymi problemami. Należy jednak dodać, że pewne dostępne już formy instytucjonalnych oddziaływań (lecniczych, terapeutycznych, opiekuńczych, wychowawczych, wspierających) mogą być uwzględnione przy tworzeniu tego modelu”¹⁸⁷.

PODEJŚCIA PREWENCYJNE

Bardzo ważne jest skoncentrowanie się na *działaniach profilaktycznych*, które uniemożliwiają pojawienie się pewnych objawów czy powstanie mechanizmów patologizujących wybrany element rzeczywistości lub określony system. „Ze względu na rodzaj stosowanych środków *profilaktykę* dzieli się na *pozytywną* i *negatywną*. Celem pierwszej jest rozwijanie, promowanie, rozpowszechnianie, inicjowanie, drugiej zaś - zwalczanie, blokowanie, odstraszanie, napiętnowanie, niedopuszczanie do pojawienia oraz rozprzestrzeniania się sytuacji i zjawisk patologicznych”¹⁸⁸. Działania prewencyjne przyjęto rozpatrywać w układzie trójstopniowym¹⁸⁹:

Profilaktyka pierwszego stopnia- polega na informowaniu oraz edukacji i jest ukierunkowana na całą społeczność. Chodzi tu o podejmowanie następujących działań:

¹⁸⁷ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 173

¹⁸⁸ Pytko L. „Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne”, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2000, s. 354

¹⁸⁹ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 173 - 175

1. organizowanie szerokiej sieci informacyjnej (kampanie, ulotki, informatory, poradniki, broszury, plakaty, foldery itp.) o przejawach i skutkach krzywdzenia oraz o zaniechaniu dzieci, w tym o nieograniczonym zaburzeniu rozwoju;
2. tworzenie w sytuacjach kryzysowych sieci instytucji pierwszego kontaktu, które redukują izolację społeczną, np. telefonów zaufania, punktów informacyjnych i konsultacyjnych;
3. przystosowanie istniejących instytucji pomocy do pracy nad zwiększeniem kompetencji wychowawczych rodziców i promowaniem przemian poprzez edukację, np. nauczanie rodziców zasad prawidłowego żywienia; program „Szkoła Rodziców - świadome i odpowiedzialne rodzicielstwo”, realizowany przez Stowarzyszenie „OPTA”

Działania profilaktyczne powinny koncentrować się na pomaganiu rodzicom w zrozumieniu problemów związanych z opieką i dostarczać sugestii na temat radzenia sobie z nimi. Szczególnie konieczne wydaje się zapewnienie edukacji i treningu rodzicom, którzy nie radzą sobie z trudnościami.

Nieumiejętność nawiązywania kontaktu z dzieckiem jest typowym przejawem ogólnych braków w zakresie umiejętności interpersonalnych rodziców. Większość rodziców zaniechających i krzywdzących dzieci posiada pewne wspólne cechy, np. izolacja społeczna, problemy w pracy, nieliczne grono znajomych i przyjaciół. Izolacja sprawia, że rodzice ci nie chcą lub nie potrafią szukać pomocy czy wsparcia na zewnątrz, w instytucjach zajmujących się profilaktyką. Ogólnie rzecz ujmując, programy profilaktyczne mogą być w tym przypadku mało efektywne.

Profilaktyka drugiego stopnia odnosi się do wczesnego rozpoznania oraz wczesnej interwencji i jest ukierunkowana na grupy wysokiego ryzyka. Metody wczesnego przewidywania i wykrywania zagrożeń krzywdzeniem i zaniechaniem dzieci oraz faktycznego ich występowania stanowią punkt wyjścia prewencji. Zalicza się do nich: *poradnictwo, wizyty domowe pracowników opieki zdrowotnej i społecznej, grupy samopomocy, przydzielenie opiekunki, pomoc w domu itd. oraz opiekę profesjonalistów w kliniakach, ośrodkach zdrowia i szpitalach*. Pracowników tych instytucji można poinstruować w zakresie rutynowej kontroli czynników ryzyka w rodzinach, z którymi się kontaktują. Przy zaangażowaniu społeczności lokalnej, dobrze wyszkolonych lekarzach rejonowych i rodzinnych, pielęgniarzach środowiskowych i szkolnych, pracownikach

socjalnych można pomóc dzieciom krzywdzonym, zaniedbywanym i ich rodzicom bez angażowania ośrodków specjalistycznych.

Wczesne interwencje bazują na tych samych założeniach co działania prewencyjne na poziomie edukacji i informowania, ale wzbogacone są informacjami uzyskanymi w bezpośrednim kontakcie z rodziną. Wizyta domowa może być pomocna dla rodziców w ustaleniu określonych reguł dotyczących karmienia i opieki nad dzieckiem. Pracownik pomocy społecznej ma możliwość zaprezentowania metod wychowawczych nie wykorzystujących przemocy oraz udzielenia porad na temat radzenia sobie ze stresem i kontrolowania złości. A działania mające na celu zapobieganie, terapię oraz opanowywanie problemu krzywdzenia i zaniedbywania dzieci powinny skupiać się na rozwijaniu bezpiecznych relacji rodziców z dziećmi.

W przypadkach, kiedy rodzina przechodzi kryzys, wskazana jest interwencja krótkotrwała (kryzysowa), umożliwiająca rodzinie powrót do stanu sprzed kryzysu. Dużym powodzeniem cieszą się *schroniska, centra kryzysowe, pogotowia rodzinne i inne instytucje pomocy rodzinie czy dzieciom (np. Komitet Ochrony Praw Dziecka)*.

Do istotnych form pomocy interesującej nas tu kategorii osób jest **poradnictwo** udzielane w instytucjach wyspecjalizowanych (poradniach psychologiczno - pedagogicznych, poradniach rodzinnych) oraz w przedszkolach, szkołach, placówkach opiekuńczo - wychowawczych i resocjalizacyjnych zatrudniających pedagoga szkolnego, psychologa.

Działania profilaktyczne prowadzone na tym etapie pozwalają uchronić tych, którzy mają przejściowe trudności, przed stanieniem się stałymi klientami pomocy społecznej.

Profilaktyka trzeciego stopnia to konieczność interwencji. Pojawia się ona w momencie, kiedy powracające przypadki nadużyć, zaniedbań i stosowania przemocy stają się stałym elementem stosunków rodzinnych. Na tym poziomie zapobiega się pogłębieniu zaburzeń w funkcjonowaniu osób i grup ryzyka. Są to najczęściej sytuacje kryzysowe z powtarzającymi się, utrwalonymi zachowaniami. Przed podjęciem odpowiedniej interwencji przeprowadza się diagnozę, czyli rozpoznanie interesującego stanu rzeczy. Następnie terapeuta wybiera odpowiedni wariant postępowania uwzględniający specyfikę psychospołeczną danego przypadku. „Wybór konkretnej formy oddziaływania terapeutycznego powinien być poprzedzony określeniem realnych celów, które chcemy osiągnąć w danym przypadku, i ustaleniem zakresu

projektowanych zmian możliwych do przeprowadzenia”¹⁹⁰. Należy zastanowić się, czy modyfikować tylko zachowania, czy też postawy i mechanizmy regulacyjne (np. sieć poznawczą, system wsparcia, strukturę „ja”), czy też raczej koncentrować się na zmianie kontekstu społeczno - środowiskowego, w jakim osoba i rodzina żyją. Psychoterapia jest jednym z elementów racjonalnego oddziaływania środkami psychologicznymi w celu wyeliminowania zachowań niekorzystnych, szkodliwych, wadliwych, patologicznych czy zgubnych dla jednostki i rodziny; usuwania konfliktów i zahamowań rozwoju psychospołecznego; wzrostu poziomu wglądu w siebie przez osobę; wzmagania dojrzewania osobowości, odporności na stresy.

POMOC ŚRODOWISKOWA

Pomoc środowiskowa odgrywa ważną rolę w pomaganiu dzieciom zaniedbywanym i krzywdzonym przez rodziców. Polega ona na świadczeniu dzieciom i młodzieży w miejscu zamieszkania usług socjalno - wychowawczych lub pomocy materialnej. Brak możliwości korzystania z takich usług jest często bezpośrednią przyczyną decyzji o umieszczeniu dzieci w placówkach opiekuńczo- wychowawczych. Znaczne możliwości w tym zakresie mają ośrodki opieki dziennej, jeśli oferują aktywne spędzanie czasu w życzliwym otoczeniu, a także zapewniają kompetentne poradnictwo, różnego rodzaju indywidualne i grupowe zajęcia wyrównawcze, terapeutyczne, relaksacyjne, przeciwdziałające apatii, depresji, osamotnieniu.

Dla dzieci pozbawionych całkowicie, częściowo lub okresowo opieki rodzicielskiej oraz tych, które ze względu na swoje dobro nie mogą pozostawać w naturalnym środowisku rodzinnym, pomocą może być skierowanie do adopcji, rodzin zastępczych, rodzinnych domów dziecka lub odpowiednich placówek opiekuńczo- wychowawczych (np. domów małych dzieci, domów dziecka, wiosek dziecięcych, pogotowia opiekuńczego, specjalnych ośrodków szkolno - wychowawczych, świetlic i klubów środowiskowych, ognisk wychowawczych).

„W ostatnim czasie maleje liczba dzieci kierowanych do adopcji. Ograniczają się one do dzieci najmłodszych nieobarczonych poważnymi problemami zdrowotnymi i rozwojowymi, najczęściej jednaków. Dzieci (przede wszystkim z defektami

¹⁹⁰ „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, red. Iwaniec D., Szmagański J., Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 175

fizycznymi i psychicznymi), dla których nie znaleziono rodziny w kraju, są kierowane do adopcji zagranicznej. Ale i tu widoczny jest spadek liczby adoptowanych. Systematycznie natomiast rośnie liczba dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych. W 1997 roku zaledwie 12% rodzin zastępczych otrzymało kwalifikację ośrodka adopcyjno - opiekuńczego przed sądowym powierzeniem dziecka¹⁹¹.

„Co trzeci wychowanek z domu małych dzieci, 31% dzieci z pogotowia opiekuńczego i 27% z domu dziecka powraca do swych rodzin¹⁹². Istnieje, więc potrzeba pracy z rodzinami i dziećmi nad zmianą sytuacji, która doprowadziła do umieszczenia, poprawą relacji między rodzicami a dziećmi, wykształceniem umiejętności radzenia sobie z kłopotami, problemami i trudnościami życiowymi oraz przygotowaniem rodziców do ponownego podjęcia opieki.

Z badania CBOS- u wynika, że „75% rodzin w Polsce wymaga wsparcia w swych funkcjach wychowawczych. Instytucje, które wspomagają rodzinę w tych funkcjach, są ciągle redukowane. I tak w latach 1990 - 1997 zlikwidowano około 5 tys. przedszkoli, 256 dużych placówek wychowania pozaszkolnego, ponad 5 tys. świetlic i klubów wiejskich¹⁹³.

Bardzo niski jest poziom kompetencji wychowawczych rodzin wiejskich. Również nasilenie zaburzeń rozwojowych u dzieci wiejskich jest większe niż u dzieci miejskich. Natomiast poradnie oferujące pomoc psychologiczno - pedagogiczną działają przede wszystkim w miastach, choć formalnie obejmują opieką także dzieci wiejskie.

Rozwój różnych form pomocy dla dzieci krzywdzonych emocjonalnie i zaniedbywanych oraz ich rodzin o zasięgu ogólnopolskim i łatwo dostępnej zadaje się być najważniejszym zadaniem służb społecznych w najbliższych latach. Ich czynności pomocowe i opiekuńcze muszą być tak wykonywane, by możliwie najlepiej zaspokoić rzeczywiście odczuwane potrzeby dziecka i osób mu najbliższych.

Aby skutecznie pomagać - ofiarom przemocy, muszą być wprowadzone następujące rozwiązania systemowe¹⁹⁴:

1. położenie kresu kilkakrotnym przesłuchaniom i badaniom dziecka - u psychologa podczas pierwszego zgłoszenia, na policji, w sądzie;

¹⁹¹ „Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki”, pod red. Kolankiewicz M., Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998, s. 290

¹⁹² tamże, s. 304

¹⁹³ Pilch T. „Spory o szkołę. Pomiedzy tradycją a wyzwaniem współczesności”, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999, s. 80

¹⁹⁴ Mazur J. „Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość”, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2002, s. 154 - 155

2. uniemożliwić spotkania dziecka ze sprawcą - w sądzie w ośrodku diagnostycznym;
3. zabezpieczyć jak najszybciej ofiarę przemocy. Po rozmowie sprawca i ofiara wracają do tego samego domu - również w przypadkach molestowania seksualnego;
4. ofiary - dzieci przemocy seksualnej powinny mieć adwokata z urzędu;
5. potrzebna jest terapia sprawców przemocy domowej;
6. nie dopuścić do ujawnienia nazwisk osób, które informują o katowaniu dzieci;
7. dzieci są karane za ujawnienie domem dziecka lub pogotowiem opiekuńczym - to sprawca powinien opuścić mieszkanie, a nie ofiara;
8. przemoc psychiczna nie jest do tej pory objęta sankcjami prawnymi;
9. większość lekarzy, psychologów, prawników nie diagnozuje „zespołu dziecka maltretowanego”;
10. prawo nie chroni ofiary przed przemocą: długotrwałe procesy, które pogarszają sytuację ofiary przemocy - kobieta z dzieckiem musi szukać schronienia, a sprawca pozostaje w domu;
11. próba świadomości: próba zrzucenia odpowiedzialności na ofiarę przemocy, a nie na sprawcę.

Zapobieganie przemocy w rodzinie wymaga wysiłku nie tylko specjalistów, ale całego społeczeństwa. Oprócz opinii ekspertów, zaleceń o ograniczonym z natury zasięgu działania zapobiegania przemocy wymaga również powszechnej zmiany sposobu myślenia.

Reasumując wiele skrzywdzonych dzieci straciło bliskich lub zaufanie do osób, które dotychczas się nimi opiekowały. Zostały osierocone, były maltretowane przez rodziców czy opiekunów, zanedbywane lub odrzucone. W takich okolicznościach albo w sytuacji zagrożenia dzieci, podobnie zresztą jak wszyscy ludzie, mają skłonność do podejmowania walki lub do wycofywania się- zachowują się agresywnie lub dystansują wobec innych. Nie są natomiast w stanie w ciągu paru tygodni czy miesięcy przenieść ufności, pokładanej dotychczas w swych rodzicach i opiekunach, na nowe osoby.

Takim dzieciom należy udzielać emocjonalnego wsparcia, okazując im zainteresowanie, empatię, zachętę i zrozumienie. W środowisku oferującym wsparcie może się ujawnić naturalna odporność dziecka oraz jego własne strategie radzenia sobie z sytuacją.

ROZDZIAŁ III.

ANALIZA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH DZIECI I MŁODZIEŻY W ŚRODOWISKU SPOŁECZNYM

3.1. PRÓBA ZDEFINIOWANIA ZJAWISKA AGRESJI

Agresja, przemoc, frustracja, stanowią nieodłączny element życia człowieka. Większość społeczeństw posiada sankcje karne dla zachowań, które prowadzą do przestępstw takich jak rabunek czy morderstwa oraz systemy norm obyczajowych i prawnych, których celem jest zapobieganie lub marginalizacja takiego typu zjawisk i innych nieuniknionych konfliktów.

W potocznym znaczeniu termin *agresja* oznacza „wrogie ruchy i zachowania, mające na celu wyrządzenie komuś szkody, straty czy bólu.”¹⁹⁵ W literaturze problemu obok terminu *agresja* spotkać możemy także terminy *czynności agresywne*, *zachowanie agresywne*, *przemoc*, *destruktywność*, utrudniające zdefiniowanie agresji. W języku łacińskim *gressus* oznacza *krok, chód, ruch, aktywność*-, przedrostek *agrr* - *przyłączyć się, agrśdior* - *zbliżać się do czegoś, starać się pozyskać, kogoś napadać, na kogoś uderzać*. Słowo łacińskie *aggressio* oznacza *napaść, najazd, natarcie* ¹⁹⁶.

W słowniku języka polskiego termin *agresja* oznacza zachowanie zmierzające do wyładowania niezadowolenia lub gniewu na osobach, rzeczach, wrogą, agresywną, napastliwą postawę wobec kogoś, agresję fizyczną, słowną ¹⁹⁷.

Eliot Aronson *działanie agresywne* definiuje jako „zachowanie, którego celem jest spowodowanie psychicznej lub fizycznej szkody” ¹⁹⁸.

Natomiast Edward Wilson podaje następującą definicję: „*Agresja jest to każdy fizyczny akt lub groźba dokonania aktu ograniczającego wolność lub zmniejszającego wartość przystosowawczą innego osobnika*” ¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Kmieciak - Baran K., „Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno - psychologiczne”, PWN, Warszawa 1999, s.19

¹⁹⁶ Słownik łacińsko - polski, pod red. Kumanieckiego K., PWN Warszawa

¹⁹⁷ Słownik języka polskiego, pod red. Szymczaka M., PWN 1978, tom I, Warszawa 1978

¹⁹⁸ Aronson E., Wilson T. D., Alert R. M., „Psychologia społeczna. Serce i umysł”, ZYSK I S-KA, Poznań 1997, s. 497

¹⁹⁹ tamże, s. 498

Philip Zimbardo definiuje *agresję* (*aggression*) jako reakcję „*polegającą na mszczeniu przedmiotów, wyrządzaniu krzywdy innym lub sobie samemu (lub wyraźnej intencji dokonania tego); przyjmuje wiele różnych postaci*”.²⁰⁰

Adam Fraczek ujmuje *agresję* w kontekście interpersonalnym i definiuje *czynności agresywne* jako „*czynności podejmowane i realizowane przez podmiot wobec innych ludzi (konkretnej osoby, grupy) tak zorganizowane, iż ich następstwem jest szkoda, utrata cenionych społecznie wartości, cierpienie i ból*”.²⁰¹

Według Z. Skornego termin *agresja* należy ograniczać do tych przypadków, które „*uszkadzają lub wyrządzają komuś krzywdę dostarczając szkodliwych bodźców*”²⁰². Agresja jest „*formą inicjowanego ataku, wyrządzającego szkody fizyczne lub moralne określonym osobom lub grupom społecznym*”.²⁰³

Słownik psychologiczny mianem *agresji* określa „*wszelkie działanie fizyczne lub słowne, którego celem jest wyrządzenie krzywdy fizycznej lub psychicznej, rzeczywistej bądź symbolicznej, jakiejś osobie lub czemuś co ją zastępuje*”.²⁰⁴

W ujęciu socjologicznym *agresja* jest traktowana najczęściej jako zjawisko dewiacyjne i jest tłumaczona przez teorie dewiacji. Można ją zdefiniować jako zachowanie mające na celu wyrządzenie krzywdy lub przykrości lub jako zamiar popełnienia takiego czynu. Zachowanie takie może mieć charakter fizyczny lub werbalnej przemocy. Może być skierowana na zewnątrz (antyspołeczna lub prospołeczna) lub przeciw samemu sobie (autoagresja). Agresja może być celem sama w sobie lub może służyć osiągnięciu jakiegoś celu.

Agresja jest zjawiskiem nie aprobowanym społecznie - „*każdy wybuch agresji mobilizuje tkwiącą w człowieku chęć niszczenia, a chęć ta nigdy nie jest nasycona, jeżeli raz zacznie się ją realizować, to trudno ją nieraz zahamować, bardzo szybko narasta, w przeciwieństwie bowiem do świata zwierzęcego, w którym tendencje niszczycielskie mają swoje granice wyznaczone prawem zachowania życia (zabija się dla zaspokojenia głodu lub w obronie życia), u człowieka ich granica ma znak nieskończoności, człowiek niszczy dla samego niszczenia*”.²⁰⁵

²⁰⁰ Zimbardo P. G., Ruch F. L., „Psychologia i życie”, PWN, Warszawa 1996, s. 661

²⁰¹ Fraczek A., „Studia nad uwarunkowaniami regulacją agresji interpersonalnej, sprawozdanie z badań i rozprawy”, PAN, Wrocław 1986, s. 12

²⁰² Skorny Z., „Psychologiczna analiza agresywnego działania”, PWN, Warszawa 1968, s. 144

²⁰³ tamże, s. 144

²⁰⁴ Słownik psychologiczny, 1979., s. 13.

²⁰⁵ Kępiński A., „Psychopatologia nerwic”, Warszawa 1972 rok, s. 97

3.2 RODZAJE AGRESJI

Krystyna Kmiecik - Baran w swojej książce p.t. *„Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne”* wyodrębniła agresję konstruktywną i agresję destruktywną.

Agresja konstruktywna - to ruch akceptowany społecznie, w celu zaspokojenia swoich potrzeb lub potrzeb grup ludzi, czasami łamiąca normy społeczne. Rzadko ma charakter przestępczy. Agresja ta może prowadzić do przestępczości, będą to zachowania niezgodne z istniejącym aktualnie prawem, ale zgodne z oczekiwaniem społecznym, np. ratowanie życia rodziny przez zabicie lub okaleczenie przestępcy.²⁰⁶

Agresja destruktywna - często jest zachowaniem przestępczym, niezgodnym z istniejącymi normami prawnymi, moralnymi, zwyczajowymi, np. morderstwo, gwałt. To zachowania godzące w swobody jednostki.²⁰⁷

P. G. Zimbardo i F. L. Ruch wyróżnili *agresję antyspołeczną* i *prospołeczną*. **Agresja antyspołeczna** - „agresja wyrażana w nieakceptowany społecznie sposób”²⁰⁸. Do tych zachowań zaliczyć możemy niszczenie przedmiotów, pobicia, morderstwa. **Agresja prospołeczna** - „agresja służąca akceptowanym społecznie celom takim jak karanie za łamanie reguł”²⁰⁹. Współzawodnictwo, które jest nieodłącznym elementem współczesnego życia społecznego często zawiera elementy agresji aprobowanej społecznie. Widzimy to często na przykład u dziennikarzy, sportowców, itp.

A. Buss wyróżnił **agresję gniewną**, powstała na tle frustracji (wiąże się ona z doznanymi niepowodzeniami w działaniu) i **agresję instrumentalną**, określaną jako zachowania agresywne zmierzające do usunięcia przeszkód utrudniających osiągnięcie jakiegoś pożądanego przedmiotu, którym może być np. pokarm, pieniądze, itp. Od tych dwóch rodzajów agresji Buss odróżnia *wrogość*, czyli względnie trwałe nawyk przejawiający się w szeregu reakcji werbalnych, np. negatywne oceny osób lub zachowań.²¹⁰

Zachowania agresywne mają swój podmiot i przedmiot. Podmiotem agresji jest -osoba lub grupa osób, u których wystąpiło agresywne zachowanie się. Pomiot agresji

²⁰⁶ Kmiecik - Baran K., *„Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno - psychologiczne”*, PWN, Warszawa 1999, s. 21

²⁰⁷ tamże, s. 21

²⁰⁸ Zimbardo P., Ruch P., *„Psychologia i życie”*, PWN, Warszawa 1994, s. 661

²⁰⁹ tamże, s. 661

²¹⁰ Skorny Z., *„Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się”*, PWN, Warszawa 1968, s. 161

określamy mianem **agresora**. Przedmiotem agresji są - osoby lub rzeczy, na które jest skierowane agresywne zachowanie.

Ze względu na podmiot agresji można rozróżnić **agresję indywidualną** i **grupową**. Przy agresji indywidualnej agresorem jest określona jednostka, przy agresji grupowej - grupa osób.²¹¹

Z uwagi na przedmiot agresji można rozróżnić **agresję bezpośrednią** i **agresję przemieszczoną**.

Według A. Bussa agresja bezpośrednia polega na jawnym ataku skierowanym na przedmiot będący powodem frustracji i możliwym tylko w jego obecności. Agresja przemieszczona - to atak skierowany na „*obiekty zastępcze*”, czyli na osoby lub rzeczy nie będące właściwym przedmiotem zachowań agresywnych.²¹²

Ze względu na przedmiot agresji wyróżnia się:

- **autoagresję**, którą dzieli się na:
 - a) **autoagresję jawną** - typowym objawem tej choroby jest powtarzające się okaleczenie własnego ciała; najczęściej spotykaną formą są rany cięte skóry na ramionach, nogach, brzuchu, zadane brzytwą, nożem i innymi ostrymi narzędziami; często osoby przypalają sobie skórę papierosem lub przeżerają kwasem.²¹³
 - b) **autoagresję ukrytą** - jest zaburzeniem psychicznym, charakteryzującym się wywoływaniem (pozorowaniem) fizycznych lub psychicznych dolegliwości; objawia się symulowaniem lub sztucznym wywoływaniem wszelkich symptomów choroby każdej części ciała.

A. Bandura i R. Walters użyli terminu **antyspołeczna agresja** - oznacza ona czyny o charakterze społecznie destruktywnym, które powodują krzywdę lub szkodę osób czy ich własności, niekoniecznie sprzecznych z prawem.²¹⁴

Czynniki konstytucjonalne takie jak: nędza mieszkaniowa, nieodpowiednie warunki wypoczynku i rozrywki oraz przemoc w rodzinie, ubóstwo, bezrobocie, mogą przyczyniać się do rozwoju antyspołecznego nastawienia.

Ze względu na przedmiot agresji wyróżnia się:

- **agresję interpersonalną**²¹⁵ - definiowaną jako czynności podejmowane i realizowane przez podmiot wobec innych ludzi (konkretnej osoby, grupy),

²¹¹ Skorny Z., „Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się”, PWN, Warszawa 1968, s. 162

²¹² tamże, s. 166

²¹³ Eckhard A., „Autoagresja”, WAB, Warszawa 1998, s. 21

²¹⁴ Bandura A., Walters R., „Agresja w okresie dorastania”, PWN, Warszawa 1968

tak zorganizowane, że ich następstwem są destrukcyjne skutki (szkoda, utrata cenionych społecznie wartości, cierpienie, ból).

Ze względu na formę występowania zachowań agresywnych Z. Skórny wyróżnia *agresję fizyczną i słowną*. Podział ten krzyżuje się z podziałem na agresję bezpośrednią i pośrednią.

Agresję fizyczną można podzielić na:

- 1) bezpośrednią - polega na ataku skierowanym wprost na swój przedmiot – określoną osobę lub rzecz.²¹⁶

Przybiera formę:

- a) zachowań napastliwych - to zachowania polegające na ataku skierowanym na określoną osobę lub grupę osób i prowadzącym do zadania im bólu, wywołania przestachu lub wyrządzenia innej przykrości; wśród bezpośrednich zachowań napastliwych wyróżnia się zachowania agresywne proste (uderzenie, trącenie, szarpanie, szczypanie, duszenie, ciągnięcie za włosy, uszy, itp.) oraz złożone zachowania napastliwe (bójki, pobicie, przestraszenie, niesprawiedliwe traktowanie);
 - b) zachowań destruktywnych - są to zachowania agresywne mające za przedmiot rzeczy, które wskutek ataku ulegają uszkodzeniu lub zniszczeniu; do bezpośrednich zachowań destruktywnych należy - rozdzieranie, rzucanie, kopanie, uderzanie, wyważanie i wybuchy złości.
- 2) pośrednia - zachowania agresywne powodują wyrządzenie szkody lub przykrości osobie będącej przedmiotem agresji, nie przybierając jednak formy skierowanego na nią bezpośredniego ataku.²¹⁷ Pośrednia agresja fizyczna obejmuje:
 - a) zachowania napastliwe, które wyrządzają przykrość lub szkodę osobie będącej przedmiotem agresji, nie ukierunkowywując się wprost na nią; może to być przeszkadzanie jej, dokuczanie, zanieczyszczanie, chowanie lub zamiana przedmiotów;
 - b) zachowania destruktywne - polegające na niszczeniu lub uszkodzaniu rzeczy stanowiących własność osoby będącej przedmiotem agresji; do tych zachowań należy psucie, darcie, brudzenie, wybijanie szyb.

²¹⁵ Frączek A., „Czynności agresywne jako przedmiot studiów eksperymentalnej psychologii społecznej”, [w:] „Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych”, pod red. Frączek A., PAN, Wrocław 1978, s. 18

²¹⁶ Skórny Z., „Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się”, PWN, Warszawa 1968, s. 184 -195

²¹⁷ tamże, s. 198 - 203

Agresję słowną można podzielić na:

1) bezpośrednią - przybiera formę:

- a) wypowiedzi napastliwych - tego typu wypowiedzi to skierowany wprost przeciw określonej osobie atak słowny w formie grożenia, straszenia i odpędzania ;²¹⁸
- b) wypowiedzi szkodzących - wyrządzają one szkodę lub sprawiają przykrość atakowanej osobie przez zaprzeczenie czy odebranie przysługujących jej uprawnień lub podanie fałszywych informacji;
- c) wypowiedzi poniżających osobę atakowaną poprzez upokorzenie jej pozycji społecznej w grupie rówieśników; do wypowiedzi poniżających należy - przezywanie, wyśmiewanie oraz zgłaszanie nieuzasadnionych wątpliwości.

2) pośrednią - wypowiedzi agresywne mające wyrządzić przykrość lub szkodę osobie stanowiącej przedmiot agresji są tu skierowane nie bezpośrednio do niej, lecz do osób trzecich ²¹⁹.

Formami pośredniej agresji są:

- a) wypowiedzi napastliwe (odgrażanie, zachęcanie do agresji),
- b) wypowiedzi szkodzące (skarżenie, wydawanie nieprzychylnej opinii),
- c) wypowiedzi poniżające (przezywanie, wyśmiewanie).

Zbigniew Skórny dokonał również innej klasyfikacji zachowań agresywnych.

Wyróżnił:²²⁰

1. agresję frustracyjną - frustracja prowadzi do agresji; agresja frustracyjna przyjmuje formę poczucia krzywdy, uczucia gniewu, chęci szkodzenia lub wyrządzania komuś przykrości; frustracja jest skutkiem blokady określonych potrzeb (np. potrzeby afiliacji, uznania społecznego, itp.);

2. agresję naśladowczą - wystąpienie tego rodzaju agresji stanowi wynik mimowolnego naśladownictwa modeli agresywnego zachowania się, z którymi dana osoba styka się w swym otoczeniu; zachowanie agresywne, okrucieństwo można wywołać u osoby, która nie ma najmniejszych podstaw by czuć się skrzywdzoną, a po prostu miała okazję obserwować zachowanie agresywne tylko i wyłącznie w roli widza; modele wpływają na zachowanie się przede wszystkim wtedy gdy są nimi osoby znaczące (np. matka , ojciec, itp.); w tej sytuacji zostaje uruchomiony mechanizm identyfikacji powodujący

²¹⁸ Skórny Z., „Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się”, PWN, Warszawa 1968, s. 204

²¹⁹ tamże, s. 209 - 212

²²⁰ Skórny Z., „Proces socjalizacji dzieci i młodzieży, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1976 rok, s. 211 - 222

wystąpienie dążenia do upodobnienia się do ubioru, sposobu mówienia lub zachowania się modela;

3. agresję instrumentalną - motywem agresji instrumentalnej są określone działania; agresja odgrywa rolę instrumentu, narzędzia umożliwiającego osiągnięcie celu; wystąpieniu jej może sprzyjać nieprawidłowo ukształtowana hierarchia wartości, w której naczelnym celem działania staje się dążenie za wszelką cenę do osiągnięcia osobistego sukcesu bez liczenia się z cudzymi interesami i potrzebami;

4. agresję patologiczną - przyczyną agresji patologicznej są procesy chorobowe zachodzące w układzie nerwowym; powodują one powstanie zaburzeń w zachowaniu się przyjmujących formę zachowań agresywnych jako swoistych symptomów niektórych chorób nerwowych i psychicznych; wskutek uruchomienia odpowiednich mechanizmów fizjologicznych, osoba chora zachowuje się agresywnie mimo braku wpływu frustracji, modeli agresywnego zachowania się lub celów działania realizowanych za pośrednictwem agresji.

3.3. ZACHOWANIA AGRESYWNE W RÓŻNYCH KONCEPCJACH TEORETYCZNYCH

3.3.1 AGRESJA JAKO INSTYNET

Pierwszą teorią agresji jako instynktu jest teoria Freuda.

Bardzo często można się spotkać z opinią, że ludzie z natury są **okrutni, brutalni** dla innych osób. W świetle koncepcji Freuda agresja jest „niezbędna do przetrwania, do utrzymania gatunku. Człowiek przychodzi na świat z gotowym instynktem walki. Freud pogląd ten rozwinął w teorię. Twierdził on, iż od chwili narodzin posiadamy dwa przeciwstawne instynkty: instynkt życia - **Eros** i instynkt śmierci - **Thanatos**. Instynkt życia powoduje, że jednostka rozwija się i utrzymuje przy życiu, a instynkt śmierci działa w kierunku samozniszczenia jednostki. Instynkt śmierci często zostaje skierowany przeciwko otaczającemu światu, przybierając formę agresji wobec innych”²²¹.

Zdaniem Freuda, energia, która służy instynktowi śmierci, jest stale generowana. Jeżeli nie zostanie ona powoli rozładowana w sposób akceptowany społecznie, to będzie się gromadzić aż wybuchnie w postaci zachowań agresywnych, nieakceptowanych społecznie. Freud sądził, iż nagromadzoną energię można rozładować w bezpieczny

²²¹ Kmiecik - Baran K., „Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno - psychologiczne”, PWN, Warszawa 1999, s. 15

sposób przez *katharsis*, która oznacza oczyszczenie, redukcję napięcia za pomocą płaczu, słów czy innych symbolicznych środków. Doszedł on także do wniosku, że człowiek rodzi się z instynktem śmierci, który zwrócony do wewnątrz przejawia się w agresji skierowanej na samego siebie. W drastycznych przypadkach przybiera formę samobójstwa. Instynkt ten natomiast zwrócony na zewnątrz przejawia się we wrogości, sadyzmie, skłonności do niszczenia i mordowania. Strach przed karą hamuje przejawy instynktu agresji.

Teoria Freuda nie określa czynników wyzwalających agresję i głównie dlatego jest obiektem krytyki.

Mc Dougall twierdzi, że „instynktowi walki towarzyszy uczucie gniewu, które jest impulsem do różnych agresywnych zachowań. Jego zdaniem, instynkt walki jest zjawiskiem pozytywnym, ponieważ umożliwia utrzymanie dotychczasowego posiadania”²²².

Przedstawiciele koncepcji instynktowej uważają, że instynkt agresji jest wrodzony i niezmienny, natomiast zachowania agresywne rozbudzone przez instynkt są podatne na wpływy zewnętrzne i mogą być modyfikowane przez wychowanie.

Współczesne nauki biologiczne także wysunęły pogląd, że celem agresji jest zachowanie gatunku i ma ona charakter instynktowny. Prawidłowości odkryte w świecie zwierząt odnoszą się również do ludzi. Jednakże agresja dla każdego gatunku jest tak różna, że reakcje określone tym terminem wspólnie nie zawsze odpowiadają tym samym sytuacjom. Reakcje związane z agresją to: obrona i podbój terytorium, a także obrona i kontratak kierowany przeciwko drapieżnikom, dążenie do dominacji w pewnych zorganizowanych grupach, agresja wobec zdobyczy, agresja służąca umocnieniu panujących w społeczeństwie reguł, itd.

Według Lorenza, w dzisiejszych czasach, w wyniku nienadążania za przemianami naukowymi, technicznymi i kulturowymi, rozszerza się agresja destruktywna.

„Niektóre zachowania agresywne u człowieka związane są z zaburzeniami organicznymi ośrodkowego układu nerwowego, np. uszkodzenie organiczne układu limbicznego lub płatu skroniowego związane jest z **zespołem braku kontroli** (brutalność, bezsenność, patologiczne podniecenie, napaści seksualne, wypadki samochodowe)”²²³. Guzy w mózgu także mogą prowadzić do agresji.

²²² Kmiecik - Baran K., „Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno - psychologiczne”, PWN, Warszawa 1999, s. 16

²²³ Zimbardo P. G., Ruch F. L., „Psychologia i życie”, PWN, Warszawa 1996, s. 585

Nie ma jednak jednoznacznych dowodów, że agresja u człowieka ma charakter instynktowny lub nie.

Zdaniem Ranschburg *„agresja człowieka nie jest instynktowna, jest funkcją odruchów na zespół bodźców zewnętrznych, w jej powstawaniu szczególnie ważną rolę spełniają nasze doświadczenia z przeszłości, doświadczenia społeczne”*²²⁴.

3.3.2 AGRESJA JAKO POPĘD NABYTY

Teorię *frustracji - agresji* sformułowali po raz pierwszy w 1939 roku Dollard i jego współpracownicy. Ich zdaniem agresja jest „popędem będącym reakcją na frustrację. Zachowanie człowieka zmierza zawsze do osiągnięcia jakiegoś celu”²²⁵. W realizacji tego celu mogą wystąpić pewne trudności uniemożliwiające jego osiągnięcie.

„Sytuacja frustracji powstaje w wyniku kolizji dwóch czynników:

- dążenia człowieka do wykonania czynności,
- istnienia przeszkody uniemożliwiającej wykonanie czynności”²²⁶.

W wyniku zderzenia tych czynników powstaje frustracja, która prowadzi do napięcia emocjonalnego, a to natomiast prowadzi do agresji. Pojawienie się agresji i jej siła zależą od kilku czynników²²⁷:

- 1.od stopnia frustracji,
- 2.akty agresji mogą ulec zahamowaniu pod wpływem kary,
- 3.akty agresji mogą ulec przeniesieniu,
- 4.agresja otwarta szybciej i skuteczniej zmniejsza napięcie frustracyjne niż agresja ukryta,
- 5.zachowania agresywne mogą mieć różny kierunek i nie wszystkie sytuacje frustracji prowadzą do agresji.

Treść emocji wywołanej przez frustrację zależy głównie od jej rodzaju.

Zdaniem fizjologów zachowania agresywne, jako odpowiedź na frustrację mają podłoże fizjologiczne, które H. Selye określa pojęciem *stres*. Stres jest zjawiskiem

²²⁴ Ranschburg J., „Lęk, gniew, agresja”, WSiP, Warszawa 1993 rok, s. 99

²²⁵ Kmiecik - Baran K., „Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno - psychologiczne”, PWN, Warszawa 1999, s. 17

²²⁶ tamże, s. 17

²²⁷ tamże, s. 17

aktywizującym jednostkę, wywołującym procesy fizjologiczne, szkodliwe dla organizmu. Jednostka uruchamia w takich sytuacjach reakcje obronne, do których Selye zalicza²²⁸:

- reakcję syntoksyczną, kiedy nie podejmuje się próby zaatakowania przeciwnika -toleruje się go,
- reakcję katatoksyczną - podjęcie walki z przeciwnikiem,
- reakcję ucieczki - próba ucieczki przed przeciwnikiem.

Ucieczka nie zawsze jest możliwa, wtedy jedyną formą obrony staje się atak, czyli ucieczka.

Istnieje kilka koncepcji agresji jako nabytego popędu. Jedne z nich podkreślają rolę gniewu, inne rolę oczekiwań dotyczących wzmocnienia zachowania agresywnego. Według Dollarda i Millera, gniew jest popędem wyuczonym, bicie i drapanie są wrodzonymi reakcjami na pewne sytuacje stresowe. Redukcja gniewu, która zaistniała w rezultacie takiego zachowania wzmacnia agresję. Buss uważa, że „jedynym aspektem agresji jako popędu jest emocjonalna reakcja gniewu. Jeżeli agresja nie ma charakteru gniewnej agresji, to nie można jej interpretować jako popędu. Przez gniewną agresję Buss rozumie agresję na tle frustracji wiążącej się z doznanymi niepowodzeniami w działaniu”²²⁹.

Pierwszym odruchem, kiedy wystąpi frustracja, jest agresja skierowana na źródło frustracji. Agresja przemieszcza się na inny obiekt, gdy źródło frustracji jest silne i reakcja zachowania agresywnego może się spotkać z karą. Im mniej podobny jest obiekt zastępczy (dziecko zbite przez rodziców bije swojego misia) do pierwotnego źródła frustracji, tym słabsza jest przemieszczona agresja. W przypadku dużego zagrożenia społecznego szuka się *kozłów ofiarnych*, czyli osób lub grup społecznych, które są słabsze, mają obniżoną zdolność do samoobrony. Według Berkowitza, prawdopodobieństwo pojawienia się agresji zależy od wewnętrznej gotowości do agresji oraz sygnałów zewnętrznych, np. osoba o dużym poziomie agresywności może na słabą prowokację zareagować bardzo dużą agresją.

3.3.3 AGRESJA JAKO ZACHOWANIE WYUCZONE SPOŁECZNIE - JAKO NAWYK

Buss uważa, że agresja to nawyk atakowania, który może być trwałą cechą charakteryzującą osobowość człowieka. Mówiąc o agresji jako o nawyku, mówi się

²²⁸ Kmiecik - Baran K., „Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno - psychologiczne”, PWN, Warszawa 1999, s. 18

²²⁹ tamże, s. 18

także o sile tego nawyku. Według Bussa istnieją cztery czynniki determinujące siłę agresywności jednostki:

1.,,Pierwszym czynnikiem jest częstość i intensywność doznawanych frustracji i przykrości, napaści, które poprzedzają agresję. Jeśli dziecko, którego osobowość dopiero się kształtuje, wychowywane jest w takich warunkach, to uczy się zachowań agresywnych, rzadko bywa spokojne. Istnieje większe prawdopodobieństwo, że agresywna będzie ta osoba, na którą działało wiele bodźców wywołujących gniew, a nie osoba, na którą działało ich niewiele.

2.Drugim czynnikiem decydującym o sile agresywności u danej osoby jest rodzaj wzmacniania agresywnego zachowania. Może on mieć charakter nagrody lub kary, którą jednostka osiągnie po wyładowaniu się w postaci bicia lub wymyślania kogoś. Nagrodę może stanowić pokarm, sukces, dominacja, itp. Kara natomiast może uczyć powstrzymywania się od ujawniania niektórych zachowań i szukania innych dróg agresywnego zachowania.

3.Trzecim czynnikiem jest facylitacja społeczna, czyli wzajemny wpływ członków grupy, powodujący wzrost zachowań określonego zachowania. Starsi członkowie grupy, rodziny, a także rówieśnicy mogą dostarczać modeli zachowania agresywnego. W grupie bardzo agresywnej jednostka będzie nagradzana za inicjowanie zachowań agresywnych, a także często atakowana. W związku z tym niejednokrotnie będzie odczuwała złość, gniew.

4.Czwartym czynnikiem, który wpływa na agresywność jednostki jest temperament²³⁰.

Bandura i Walters twierdzą, że zachowanie agresywne prowadzi do zaspokojenia określonej potrzeby. W rezultacie prowadzi to do utrwalenia zachowania agresywnego jako skutecznego sposobu zachowania. Stwierdzają oni, że głównym czynnikiem pobudzającym do uczenia agresywnych zachowań są określone kontakty społeczne, obserwacja i naśladowanie otoczenia. Jeżeli zachowania te utrwaliły się to musiały być wcześniej wielokrotnie wzmacniane bezpośrednio - nagroda dla uczącego się, lub pośrednio - nagroda dla modelu. Jeśli zachowania modeli były skuteczne i następnie nagrodzone, to mają one później odzwierciedlenie w zachowaniu i postępowaniu uczącego się. Efektywność nagrody jest uzależniona od charakteru stosunków zachodzących między dzieckiem, a jego rodzicami i od intensywności więzi

²³⁰ Kmiecik - Baran K., „Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno - psychologiczne”, PWN, Warszawa 1999, s. 19

uczuciowej. Zdaniem Bandury i Waltersa agresja o charakterze antyspołecznym jest wyrazem motywacji nabytej, ukształtowanej w ciągu wielu lat, w toku interakcji między dzieckiem, a rodzicami.

Przyjmuje się, że rodzicielskie sposoby obchodzenia się z dzieckiem, czyli ustosunkowania się do zachowania dziecka, mogą stwarzać podłoże do rozwoju i utrwalenia się wzorów agresywnego zachowania. Zasadniczym warunkiem wystąpienia agresji antyspołecznej jest frustracja narastająca wskutek:

- braku u jednego lub obojga rodziców serdecznej troski, opieki;
- oraz postawy rodzicielskiej skłaniającej do stosowania kar, czyli postawy punitywnej.

W podejściu teorii uczenia się społecznego, agresja może być wynikiem przykrych doświadczeń (złe, fizycznie przykre i uciążliwe traktowanie przez innych) bądź przewidywanych korzyści. Frustracja i inne awersyjne doświadczenia wytwarzają stan pobudzenia emocjonalnego w wyniku, którego kształtują się zachowania ułatwiające radzenie sobie ze stresem. Ludzie różnie odreagowują stres: stają się agresywni, wycofują się lub zwracają o pomoc do innych, lub próbują rozwiązać problem. Agresja występuje także w sytuacji kiedy w opinii jednostki takie zachowanie może przynieść określone korzyści, pożądany rezultat.

Społeczna teoria uczenia się zachowań agresywnych w ujęciu A. Bandury jest uznawana za jedną z dróg wyjaśniania zachowań przestępczych. U podstaw tej teorii leżą:

1. powszechna zgoda co do tego, że zachowanie jednostki jest wynikiem uczenia się na drodze bezpośredniego doświadczenia, a więc metodą prób i błędów opartą na systemie nagród i kar albo w wyniku obserwowania zachowań innych (modelowania);
2. przekonanie, że zachowanie przestępcze, podobnie jak każde inne zachowanie, jest wyuczone na ogólnych zasadach teorii uczenia się;
3. przekonanie o dominującym wpływie środowiska na kierunek zachowania jednostki;
4. przekonanie o podatności jednostki na manipulowanie przez innych;
5. przekonanie o tym, że przestępstwo jest jednym ze sposobów dążenia do osiągnięcia innych celów (np. zysków materialnych).

3.3.4. TEORIE ZACHOWAŃ DEWIACYJNYCH

3.3.4.1. TEORIA KONTROLI SPOŁECZNEJ

Przed omówieniem poszczególnych teorii kontroli społecznej niezbędne wydaje się wyjaśnienie samego pojęcia „kontrola społeczna”.

Kontrola społeczna jest jednym z podstawowych mechanizmów regulujących całość życia społecznego, utrzymujących ład społeczny. Stanowi „system zróżnicowanych środków, za pomocą których nakłania się niesubordynowanych członków społeczeństwa do posłuszeństwa. Innymi słowy, kontrola społeczna dysponuje szerokim i urozmaiconym systemem środków przymusu”.²³¹ Wśród nich podstawowym środkiem, najstarszym i najpowszechniej znanym, jest *przemoc fizyczna*. We współczesnych społeczeństwach przejawy i formy przemocy fizycznej są eliminowane w oficjalnym nurcie życia społecznego. Przemoc fizyczna jest takim rodzajem sankcji, który nie musi być stosowany, aby był skuteczny. Zawsze można się do niej uciec w ostateczności, gdy wyczerpane zostaną inne możliwości nakłonienia kogoś do postępowania zgodnego z oczekiwaniami grupy czy też jej przywódców. Dlatego najczęściej wystarczy samo istnienie zagrożenia jej zastosowania, aby osiągnąć pożądaný skutek.

Innym środkiem kontroli społecznej jest *przymus ekonomiczny*. Nie jest to tylko sankcja w postaci utraty źródeł zarobkowania, ale wszelkie formy sankcji wiążące się z regulacją możliwości uzyskiwania dochodu i pracy. Równie skutecznymi mechanizmami działania kontroli społecznej są *mechanizmy perswazji, ośmieszenia, plotki i pogardy*. Zaliczamy do nich również *wykluczenie z grupy*, czyli ostracyzm. Jest to ostateczna sankcja, do jakiej odwołać się może kontrola nieformalna. Kontrola społeczna, aby mogła być skuteczna, musi nie tylko dysponować groźbą wyciągnięcia sankcji w stosunku do niesubordynowanej jednostki, ale również móc rzeczywiście te sankcje zastosować. Stosowanie sankcji jest konieczne również jako przestroga dla innych. Samo zagrożenie sankcją nie będzie skuteczne, jeśli nie istnieje pewność, że może być ona zastosowana. Dlatego od czasu do czasu sankcje muszą być stosowane. Mają one na celu: ukaranie sprawcy, przywołanie go do porządku, ostrzeżenie innych.

²³¹ „Wybrane elementy socjologii”, pod red. Majchrowskiej A., Wyd. Czelej, Lublin 2003, s. 196

Kontrola społeczna to ludzie i ich reakcje na nasze zachowania, a także opinie czy poglądy.

Życie społeczne jest możliwe dzięki temu, że większość podporządkowuje się wymogom i przestrzega reguł życia społecznego. Wiemy jednak z doświadczenia i potocznej obserwacji, że nie zawsze tak jest i nawet jednostki o dużym stopniu konformizmu postępują czasami niezgodnie z oczekiwaniami społecznymi.

Odstępstwa od społecznie przyjętych norm stanowi zagrożenie dla istniejącego ładu społecznego, dlatego istotne są pytania: *dlaczego tego typu zjawiska mają miejsce?, jakie czynniki je warunkują?, dlaczego niektóre jednostki łamią normy mimo istniejącego zagrożenia zastosowania wobec nich sankcji?* Szukanie odpowiedzi na te pytania jest próbą poznania przyczyn zjawisk dewiacyjnych obecnych w społeczeństwie. Ma to znaczenie nie tylko poznawcze, ale i praktyczne. Łatwiej rozwiązać problemy, jeśli znamy ich przyczyny, łatwiej zmniejszać ilość i rozmiary zjawisk dewiacyjnych, jeżeli wiemy, jakie czynniki je determinują. Praktyka nie szuka powodów nieprzestrzegania wszystkich norm społecznych, ale przede wszystkim norm prawnych, choć nie tylko. Praktyka potrzebuje wiedzy na temat przyczyn zachowań patologicznych. Patologia to zachowania i zjawiska uznawane za zło, chorobę toczącą społeczeństwo. „W nauce istnieje wciąż nie do końca rozstrzygnięty spór - jakie czynniki przede wszystkim warunkują zachowania, biologiczne, wrodzone, czy też nabyte, środowiskowe. Dotyczy to również dyskusji związanych z zachowaniami uznanymi za patologiczne, czyli zachowaniami niepożądanymi, co do których panuje przekonanie, że powinny zostać wyeliminowane z życia społecznego”²³²

Przypuszczalnie niewykonalne jest dokładne określenie czynników warunkujących takie zachowania, ale na terenie nauk zajmujących się człowiekiem podejmowane są próby poznania przyczyn zachowań patologicznych. Również na obszarze socjologii są one obecne. Najczęściej do zjawisk patologicznych zalicza się przestępczość, narkomanię, alkoholizm, samobójstwa, dewiacje seksualne, prostytutkę, a także zaburzenia psychiczne. W socjologii nie stosuje się w tej chwili pojęcia „patologia”, ponieważ to, co jest uważane za złe, zmienia się w zależności od społeczeństwa i czasu. Na przykład jeszcze do niedawna mówiąc o patologii wymieniano rozwody, w tej chwili nie są one postrzegane w kategoriach patologii społecznej. Dlatego obecnie

²³² „Wybrane elementy socjologii”, pod red. Majchrowskiej A., Wyd. Czelej, Lublin 2003, s. 201

w socjologii mówi się nie tyle o teoriach patologii społecznej, co o teoriach zachowań dewiacyjnych. Można je wszystkie sprowadzić do trzech głównych nurtów²³³:

1. **Teorie socjalizacyjne i strukturalno- funkcjonalne.** Stawiają one pytanie, dlaczego ludzie łamią normy. Zakładają, że człowiek z natury jest konformistyczny, skłonny do przestrzegania norm. Przyczyn zachowań dewiacyjnych należy zatem szukać w społeczeństwie. To pewne zjawiska w nim występujące kreują zachowania niezgodne z przyjętymi normami. Zaliczamy do tego nurtu teorię anomii Roberta Mertona, teorię konfliktu kultur, teorię podkultur dewiacyjnych i teorię zmiany społecznej.
2. Teorie, które zaliczamy do drugiego nurtu, łączy przyjęcie zgoła odmiennego założenia, mianowicie przyjmują one, że człowiek z natury raczej nie jest skłonny do przestrzegania zasad życia społecznego- to mechanizmy życia społecznego zmuszają go do tego. Najważniejszym takim mechanizmem jest kontrola społeczna i to właśnie niedostatki kontroli powodują obecność zachowań dewiacyjnych. Dobrze zorganizowana i silna kontrola społeczna nie dopuszcza możliwości powstania takich zachowań. Dlatego teorie należące do tego nurtu nazywamy **teoriami kontroli społecznej**. Ich przedstawiciele uważają, że nie należy szukać odpowiedzi na pytanie, dlaczego niektórzy ludzie łamią normy, lecz na pytanie, dlaczego nie wszyscy to robią. Możemy do tego nurtu zaliczyć koncepcję samobójstw Emila Durkheima.
3. Trzeci nurt to **teorie reakcji społecznej**. Wychodzą one z zupełnie innych założeń co do natury samej dewiacji niż poprzednie teorie. Przede wszystkim, dla przedstawicieli tych teorii nie jest oczywiste, co należy uznać za dewiację. Zwracają oni uwagę, że definicja mówiąca, iż dewiacja to zachowanie obiegające od przyjętych norm, jest niewystarczająca, bowiem we współczesnych, złożonych społeczeństwach nie można mówić o istnieniu jednego wspólnego dla wszystkich systemu wartości i norm. Dlatego też, ich zdaniem, niektóre zachowania mogą być w pewnych grupach uznane za zgodne z normami, a w innych grupach- za dewiacyjne. Teorie te nazywane są teoriami reakcji społecznej, ponieważ przyjmują, że kryterium uznania danego zachowania za dewiacyjne jest nie tyle jego niezgodność z normami, co reakcja społeczna. To reakcja społeczna przesądza, czy dane zachowanie ocenione jako odchylenie

²³³ Welcz Z. „Powstanie i rozwój teorii naznaczania społecznego. Studia socjologiczne”, 1, 1985

od normy, i w związku z tym w stosunku do jednostki, która to wykroczenie popełniła, należy wyciągnąć odpowiednie sankcje, określając ją, tym samym, mianem dewianta. Teorie te wskazują na znaczenie reakcji społecznej w kreowaniu dewiacji i dewiantów. Teorie zaliczane do tego nurtu określa się najczęściej mianem **teorii naznaczania społecznego** lub **etykietowania**.

Przejdę teraz do przedstawienia teorii kontroli społecznej, która znajduje zastosowanie w wyjaśnianiu zjawisk dewiacyjnych młodzieży wchodzących w zakres zainteresowań socjologii. Spośród teorii zaliczanych do nurtu kontroli społecznej omówię koncepcję Emila Durkheima oraz koncepcję A. Reissa i T. Hirschiego.

Durkeim wychodził z założenia, że człowiek jest „istotą podwójną” (homo duplex), tzn. że zawiera w sobie jednocześnie naturę biologiczną, zwierzęcą, której przejawami są zmysły, instynkty, potrzeby fizyczne organizmu, i naturę społeczną, duchową, reprezentowaną przez myślenie, religię, moralność. Te dwie natury człowieka pozostają ze sobą w konflikcie w tym sensie, że cechy zachowania biologicznego człowieka (egoistyczne) kłócą się z wymogami życia społecznego. Jednostki ludzkie muszą podlegać kontroli społecznej, by mogły powściągnąć swe antyspołeczne, indywidualne i egoistyczne zachowania²³⁴. Natura człowieka jest zwierzęca, egoistyczna, lecz kontrola społeczna i wpojone pod groźbą sankcji zasady obowiązujące w życiu społecznym powodują, że nie ona kieruje zachowaniami jednostki. Durkheim uważał, że „tylko dobrze zintegrowana społeczność z silną kontrolą społeczną może wstrzymać tkwiące w człowieku zwierzęce instynkty. Kiedy integracja i kontrola słabną, wówczas dochodzą one do głosu, rodząc zachowania dewiacyjne. Najważniejsza jest zatem dobrze zintegrowana społeczność z silną więzią łączącą członków. Nie pozwala ona na zachowania odbiegające od norm. Dostarcza wyraźnie skryształizowanego, wewnętrznego spójnego systemu wartości i norm, na których strażą stoi mechanizm kontroli społecznej”²³⁵.

W okresach zmian społecznych, gdy kontrola społeczna, gdy kontrola społeczna przestaje być skuteczna, dochodzi do stanu anomii definiowanego przez E. Durkheima jako stan poczucia niezwiązania istniejącymi normami, charakteryzującego się dezorientacją co do tego, co jest dopuszczalne i dozwolone, a co nie. Jest to stan chaosu normatywnego o charakterze grupowym. Na poziomie indywidualnym dezorientacja i chaos normatywny przejawia się osłabieniem kontroli społecznej i pojawianiem się

²³⁴ Szacki J. „Historia myśli socjologicznej”, PWN, Warszawa 1984, s. 420

²³⁵ „Wybrane elementy socjologii”, pod red. Majchrowskiej A., Wyd. Czelej, Lublin 2003, s. 206

w zachowaniu człowieka tendencji aspołecznych. Tak opisanemu stanowi anemii towarzyszą zwykle osłabienie więzi międzyosobniczych, obniżenie poziomu integracji społecznej i uczucie osamotnienia”²³⁶. Koncepcja wyjaśniania dewiacji stanem anomii w teorii E. Durkheima jest koncepcją kładącą wyraźny nacisk na decydującą rolę kontroli społecznej w pojawianiu się zachowań dewiacyjnych.

Myśliciel przedstawił także ciekawą koncepcję na temat przestępczości i dewiacji, według której stanowią one nieodłączny i nieodzowny element życia zbiorowego, jawią się jako fakty społeczne. Według niego „w świecie nowoczesnym ludzie mają więcej swobody niż w społeczeństwach tradycyjnych. Większe możliwości dokonywania samodzielnych wyborów sprawiają, że w społeczeństwie nowoczesnym pojawia się pewna doza nonkonformizmu. Durkheim zdawał sobie sprawę z tego, że w żadnym społeczeństwie nie może istnieć całkowita zgoda co do rządzących nim norm i wartości”²³⁷.

Zdaniem Durkheima społeczeństwo potrzebuje dewiacji, gdyż spełnia ona dwie istotne funkcje. Pierwszą z nich jest *adaptacja*. Wprowadzając do społeczeństwa nowe idee i stawiając je wobec nowych wyzwań, dewiacja jest siłą innowacyjną. Po drugie, pomaga ona utrzymać *granice oddzielającą* zachowania „dobre” od „złych”. Przestępstwo może wywołać zbiorową reakcję, która zwiększy solidarność grupową i pozwoli określić normy społeczne.

Poglądy Durkheima na przestępczość i dewiację spowodowały odejście od indywidualistycznych interpretacji przestępczości i skupienie uwagi na czynnikach społecznych.

Wiele znanych teorii socjologicznych nawiązuje i rozbudowuje koncepcję kontroli społecznej jako czynnika etiologicznego dewiacji. Wystarczy przytoczyć teoretyczną koncepcję A. Reissa i T. Hirschiego.

Koncepcja A. Reissa postuluje upatrywanie przyczyn dewiacji w niedostatkach lub błędach dwóch rodzajów kontroli, jakimi dysponuje człowiek. Są to: *kontrola wewnętrzna*, rozumiana jako „zdolność jednostki do powstrzymywania się od zachowań (realizacji potrzeb), które pozostają w konflikcie z normami społecznymi”²³⁸, oraz *kontrola zewnętrzna* utożsamiana „ze zdolnością grup społecznych i instytucji

²³⁶ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 50 - 51

²³⁷ Giddens A. „Socjologia”, PWN, Warszawa 2006, s. 228

²³⁸ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 51

do skutecznego egzekwowania zachowań zgodnych z normami”²³⁹. Dewiacja jest wynikiem osłabienia funkcji obu lub jednego z wymienionych rodzajów kontroli.

Zasadniczą rolę w kierowaniu zachowaniem jednostki odgrywa według Reissa kontrola wewnętrzna, która wynika z kontroli społecznej (zewnętrznej). Spośród różnych rodzajów kontroli zewnętrznej autor przypisuje najważniejszą rolę kontroli sprawowanej przez grupę pierwotną, jaką jest rodzina. „Rodzina stanowiła dla niego nie tylko potężne źródło skutecznej kontroli zewnętrznej, ale także zasadniczy czynnik kształtowania się kontroli wewnętrznej. To właśnie w rodzinie odbywa się proces przekazywania konformistycznych norm postępowania i kształtują się konformistyczne role społeczne”²⁴⁰. Rodzina pełni jednocześnie dwie funkcje: inicjuje i podtrzymuje proces internalizacji przez jednostkę norm społecznych, a, co za tym idzie, umożliwia powstanie i rozwój kontroli wewnętrznej, ponadto pełni funkcję kontroli zewnętrznej - jako najistotniejsza dla jednostki grupa odniesienia²⁴¹.

Reiss uważał, że w przeciwdziałaniu zachowaniom dewiacyjnym dużą rolę odgrywa kontrola wewnętrzna niż kontrola zewnętrzna, w szczególności instytucjonalna. Kontrola wewnętrzna działa skutecznie, jeżeli jednostka wdrożyła nieprzestępcze role społeczne (czyli, zinternalizowała normy postępowania grup konformistycznych) oraz jeśli sprawuje racjonalną kontrolę nad swoim postępowaniem.

Zachowanie dewiacyjne jednostki powstaje wtedy, gdy mamy do czynienia z jednym z trzech rodzajów sytuacji²⁴²:

- mechanizmy kontroli ulegają osłabieniu, np. rodzina ulega dezorganizacji, co może prowadzić do niewykształcenia się właściwego systemu kontroli wewnętrznej,
- normy różnych dla danej jednostki grup odniesienia są wyraźnie lub znacznie sprzeczne ze sobą,
- jednostka nie zinternalizowała norm społecznych, tzn. rodzina nie spełniła funkcji socjalizacyjnej.

Charakterystycznym wyrazem koncepcji Reista jest założenie, że zachowanie dewiacyjne może być niezależnym skutkiem zarówno osłabienia któregośkolwiek elementu kontroli zewnętrznej, jak i braku adekwatnej kontroli wewnętrznej.

²³⁹ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 51

²⁴⁰ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 226

²⁴¹ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 51

²⁴² tamże, s. 51

Znacznie bardziej rozbudowana i najpopularniejsza z teorii kontroli społecznej jest teoria T. Hirschiego, która opisuje zachowanie dewiacyjne jako skutek niewłaściwego działania mechanizmów społecznych utrzymujących zachowanie konformistyczne.

„Jednostka może (is free) dokonywać czynów przestępczych, ponieważ jej więzi z porządkiem konformistycznym zostały w jakiś sposób zerwane”²⁴³. Utrzymywanie zachowania zgodnego z normami Hirschi uzależnia od siły oddziaływania, niezależnie od siebie, czterech czynników (choć w przypadku właściwej socjalizacji wszystkie cztery czynniki powinny być dodatnio skorelowane ze sobą)²⁴⁴:

1. **Przywiązanie** - rozumiane jako emocjonalna zależność (więź) jednostki do otoczenia społecznego (rodziny, przyjaciół, sąsiadów, kolegów z pracy itd.). Istotą więzi emocjonalnej jednostki z otoczeniem społecznym jest jej wrażliwość na opinie „istotnych innych”, czyli osób znaczących, i liczenie się z ewentualną negatywną reakcją na zachowanie naruszające normę. Brak lub stałe nasilenie tego czynnika może sprzyjać angażowaniu się jednostki w zachowanie dewiacyjne.
2. **Zaangażowanie** - definiowane przez Hirschiego jako racjonalny składnik konformizmu. Zachowanie zgodne z normami wynika nie tylko z liczenia się z opinią „istotnych innych”, lecz także z kalkulacji, że zachowanie konformistyczne „opłaca się”, natomiast dewiacyjne naraża na „straty”. Zatem błędna ocena sytuacji może być przyczyną zachowania dewiacyjnego.
3. **Zaabsorbowanie** - opisywane jako ukierunkowana na spełnienie standardów konformistycznych działalność jednostki. Jednostka musi poświęcać wysiłek, czas i energię na realizowanie swoich aspiracji i motywacji wyrastających z konformizmu. Brak, więc sprecyzowanych celów, planów działań i obowiązków, niski lub zerowy stan zaabsorbowania czynnościami „społecznymi”, zgodnymi z linią konformistyczną, może być czynnikiem ułatwiającym zachowanie dewiacyjne.
4. **Przekonanie** - ujmowane jako postawa wobec obowiązujących norm społecznych. Jeżeli jednostka jest słabo przekonana o konieczności przestrzegania czy też moralnej zasadności norm, to zwiększa się prawdopodobieństwo wystąpienia zachowania dewiacyjnego, tzn. zachowania naruszającego te normy. Przyczyną niedostatecznego wpływu tego czynnika

²⁴³ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 236

²⁴⁴ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 52

na utrzymanie zachowania konformistycznego jest według Hirschiego osłabienie więzi jednostki z porządkiem konformistycznym. W tym sensie czynnik „przekonanie” nie jest funkcjonalny względem dewiacji.

Teorie dewiacji upatrujące czynnika etiologicznego w niedostatkach lub braku kontroli społecznej generalnie przyjmują założenie o immanentnym charakterze przestępczej motywacji człowieka, która może się uaktywnić „wówczas, gdy zostaje usunięta <pokrywa>, to znaczy zinternalizowane kulturowo opory czy autorytety zewnętrzne”²⁴⁵.

Jednocześnie podstawowym problemem czynią zagadnienie warunków sprzyjających zachowaniom konformistycznym, dewiację wyjaśniając ich osłabieniem lub brakiem i nie zajmując się (teoria T. Hirschiego) problematyką motywacyjną dewiacji jednostki, tym samym nie analizując mechanizmów kształtowania się np. kontroli wewnętrznej czy też osłabienia działania przekonania co do konieczności konformizmu.

Zarzut ten, podnoszony w krytyce teorii kontroli społecznej, jest również argumentem za koniecznością interdyscyplinarnego traktowania problematyki dewiacji, ponieważ pokazuje, że nie sposób zbudować teorii dewiacji o wystarczającej mocy wyjaśniającej i mocy przewidywania, stosowalnej empirycznie, pozostając tylko w kręgu jednorodnych terminów i pojęć socjologii dewiacji²⁴⁶.

3.3.4.2. TEORIA ZRÓŻNICOWANYCH POWIĄZAŃ E. H. SUTHERLANDA

Poza teoriami strukturalnymi, których najlepszą ilustracją są omówione powyżej teorie kontroli społecznej, warto zasygnalizować ujęcie dewiacji znane pod nazwą teorii kulturowych.

Najbardziej pełną formą teorii kulturowych dewiacji jest teoria zróżnicowanych powiązań E. H. Sutherlanda. Podstawowe założenia teorii zostały ujęte przez autora w dziewięć twierdzeń opisujących proces powstawania zachowania dewiacyjnego²⁴⁷:

1. Twierdzenie pierwsze: *„Zachowanie przestępcze jest zachowaniem wyuczonym.*

Oznacza to, że zachowanie przestępcze jako takie nie jest wrodzone, a także, że jednostka nie wyszkolona w przestępczości nie może wymyślić zachowania

²⁴⁵ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 253

²⁴⁶ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 53

²⁴⁷ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 91 - 103

przestępczego, tak jak jednostka bez uprzedniego przygotowania technicznego nie dokona wynalazku z dziedziny mechaniki”.

2. Twierdzenie drugie: „*Uczenie się zachowania przestępczego następuje w toku interakcji z innymi osobami w procesie komunikowania się.* Komunikacja jest pod wieloma względami zwerbalizowana, lecz obejmuje także komunikację przez gesty”.
3. Twierdzenie trzecie: „*Zasadnicza część procesu uczenia się zachowania przestępczego odbywa się w obrębie grup pierwotnych.* Oznacza to, że środki masowego przekazu, takie jak kino czy gazety, odgrywają stosunkowo nieistotną rolę w tworzeniu zachowań przestępczych”. Sutherland twierdził, że wzory zachowań przestępczych prezentowane przez środki masowego przekazu mogą stanowić pewien „potencjał”, gdyż wchodzą do repertuaru zachowań znanych jednostce, lecz dopiero w wyniku bezpośrednich oddziaływań w ramach grup pierwotnych może dojść do realizacji tego potencjału.
4. Twierdzenie czwarte: „*Uczenie się zachowania przestępczego obejmuje zarówno techniki popełniania przestępstw - czasami skomplikowane, czasami zaś bardzo proste - jak i konkretne kierunki motywacji, dążeń, racjonalizacji i postaw*”. Autor był zdania, że do popełnienia niektórych przestępstw potrzebne są duże umiejętności, które można osiąść jedynie przez terminowanie u zawodowego przestępcy, to z reguły techniki przestępcze bądź są znane ogólnie (jak w wypadku prostych kradzieży), bądź też są znane pewnej szerokiej grupie ludzi wykonujących dany zawód (na przykład księgowi posiadają umiejętności defraudacji)”.
5. Twierdzenie piąte: „*Uczenie się konkretnych kierunków motywacji i dążeń jest wynikiem takiego sposobu definiowania norm prawnych, który sprzyja bądź nie sprzyja naruszaniu ich*”.

W twierdzeniu piątym autor nawiązał do koncepcji konfliktu kultur, którą wypracował z Sellinem. Zdaniem Sellina dewiację rodzi każdy konflikt kultur, czyli źródłem dewiacji jest zróżnicowanie kulturowe społeczeństwa. Każda grupa społeczna tworzy i przestrzega swego zestawu norm zachowania, co prowadzi nieuchronnie do konfliktu wartości i norm postępowania, a to z kolei wywołuje zachowanie dewiacyjne. Istnienie różnorodności norm i wartości, obowiązujących w poszczególnych kulturach, odmiennych standardów ocen jest

przyczyną dezorientacji również na poziomie jednostkowym. Sutherland uważał natomiast, że konflikt kultur jest kryminogenny przede wszystkim wówczas, gdy jest związany z wartościami chronionymi przez prawo.

Według Sutherlanda „istnieją trzy możliwe typy kultur, jeżeli chodzi o stosunek do prawa: dwa typy biegunowe - kultura całkowicie przestępcza i kultura całkowicie nieprzestępcza - oraz typ pośredni, najczęściej występujący, czyli konfliktowy”²⁴⁸.

Mówiąc o konflikcie kultur, Sutherland miał na uwadze nie każdy sprzeczny z innym system norm, postaw i wartości, lecz jedynie konflikt związany z normami regulowanymi przez prawo.

6. Twierdzenie szóste: *„Jednostka staje się przestępcą wskutek nadwyżki definicji sprzyjających naruszaniu prawa nad definicjami nie sprzyjającymi naruszaniu prawa*. Twierdzenie to odnosi się do powiązań zarówno przestępczych, jak i nieprzestępczych i mówi o ich wzajemnym oddziaływaniu. Ludzie stają się przestępcami wskutek kontaktu z wzorami przestępczymi oraz wskutek braku kontaktu z wzorami nieprzestępczymi”. Twierdzenie szóste mówi o konkretnym procesie, w wyniku którego jednostka staje się przestępcą. Dochodzi do tego wówczas, gdy wpływ przestępczych wzorów zachowań jest większy niż wpływ zachowań nieprzestępczych, czyli gdy wykształca się nadwyżka wzorów przestępczych.
7. Twierdzenie siódme: *„Zróżnicowane powiązania mogą się różnić częstotliwością, czasem trwania, uprzedniością i intensywnością*. Oznacza to, że powiązania z zachowaniami przestępczymi, a także powiązania z zachowaniami nieprzestępczymi mogą się pod tym względem różnić”.

Wykształcenie się nadwyżki wzorów przestępczych, a tym samym nonkonformistycznej postawy wobec prawa oraz motywacji dewiacyjnych, zależy zdaniem Sutherlanda od czterech czynników:

- Po pierwsze od częstotliwości kontaktu z danym rodzajem wzorów: im częstsze są kontakty z wzorami zachowań przestępczych, tym większe jest prawdopodobieństwo wykształcenia się nadwyżki tych wzorów.

²⁴⁸ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 97 - 98

- Po drugie od czasu trwania kontaktu z danym rodzajem wzorów: im dłuższe są kontakty z wzorami zachowań przestępczych, tym większe jest prawdopodobieństwo wykształcenia się nadwyżki tych wzorów.
 - Po trzecie od uprzedniości kontaktu z danym rodzajem wzorów: im wcześniejsze są kontakty z wzorami zachowań przestępczych, tym większe jest prawdopodobieństwo wykształcenia się nadwyżki tych wzorów.
 - Po czwarte od intensywności kontaktu z danym rodzajem wzorów: im bardziej intensywne są kontakty z wzorami zachowań przestępczych, tym większe jest prawdopodobieństwo wykształcenia się nadwyżki tych wzorów.
8. Twierdzenie ósme: *„Proces uczenia się zachowania przestępczego przez powiązania z wzorami zachowań przestępczych i nieprzestępczych obejmuje te same mechanizmy, co każde inne uczenie się. Oznacza to, że uczenie się zachowań przestępczych nie ogranicza się do naśladownictwa”.*

Z teorii nie dowiadujemy się jednak, jakie jakie w istocie mechanizmy wchodziły w grę w procesie przyswajania zachowań przestępczych.

9. Twierdzenie dziewiąte: *„Chociaż zachowanie przestępcze jest wyrazem ogólnych potrzeb i wartości, nie można go nimi wyjaśnić, gdyż zachowanie nieprzestępcze jest wyrazem takich samych potrzeb i wartości”.*

Ostatnie twierdzenie teorii ma przede wszystkim charakter polemiczny. Autor ustosunkował się bezpośrednio do wyjaśnień zachowania dewiacyjnego odwołujących się do ogólnych potrzeb i wartości, których miało być ono realizacją.

Podsumowując teoria zróżnicowanych powiązań stanowi od lat podstawę analizy zjawisk dewiacyjnych. Jest ona jedną z ważniejszych koncepcji we współczesnej socjologii dewiacji.

3.3.4.3. TEORIA PODKULTUR DEWIACYJNYCH

Na gruncie ujęcia socjologicznego dewiacji specyficznym i znanym nurtem teoretycznym są teorie **podkultur**, koncentrujące się na opisywaniu i wyjaśnianiu dewiacyjnych zachowań młodzieży. Pojęcie podkultury jest bardzo szerokie i niejednoznacznie rozumiane.

Przez podkulturę (albo subkulturę) rozumie się najczęściej „autonomiczny układ norm, wartości i wzorów zachowań oraz ról społecznych wytworzony przez społeczność jakiegś

grupy”²⁴⁹. Układ ten jest regulatorem społecznych zachowań członków danej grupy. Cechą istotną tego autonomicznego układu jest jego odmienność od norm, wartości i wzorców zachowań będących standardami obowiązującymi ogół społeczeństwa²⁵⁰. Odmienność ta może mieć rozmaity obraz i różne rozmiary. Może, ze względu na treść uznawanych wartości oraz ze względu na moralną jakość wzorców zachowań, wzbogacać życie społeczne albo je przez swoją destrukcję czynić kłopotliwym i nieznośnym. Jak to wynika z przytoczonej tu definicji podkultury, jest ona zawsze związana z jakąś grupą społeczną lub, w skali szerokiej, z jakimiś grupami społecznymi²⁵¹.

W ujęciu D. Cresseya i D. Warda - „podkultura to zespół norm zachowania powiązanych ze sobą w taki sposób, że można je wyodrębnić z szerszej kultury, której są częścią”²⁵².

Dewiacyjność podkultury jest określana jako trwale w pewnym stopniu zmniejszenie respektu dla wartości i norm obowiązujących w szerszym systemie społecznym, wywołującego reakcje ocenne w postaci postrzegania zjawiska jako szkodliwego i niepożądanego²⁵³.

Znanym ujęciem wyjaśniającym dewiacyjne zachowanie młodzieży pojęciem podkultury jest **teoria podkultur dewiacyjnych A. K. Cohena**. Teoria ta uznaje powstawanie gangów za charakterystyczne dla niższych warstw społecznych. Mechanizm kształtowania się zachowania dewiacyjnego jest oparty na założeniu istnienia ogólnego, powszechnie przyjmowanego systemu celów, dążeń i wartości, których realizacja determinuje zdobywanie i utrzymywanie określonego statusu społecznego.

A. K. Cohen kładł szczególny nacisk na grupowe procesy doprowadzające do dewiacji: podstawowym warunkiem wyłonienia się nowych form podkulturowych jest interakcja jednostek, które mają podobne problemy w przystosowaniu. Procesy interakcyjne mogą zachodzić zarówno między poszczególnymi jednostkami, jak i między całymi grupami, które nie potrafią w zadowalający sposób rozwiązać swych problemów w dotychczasowych ramach odniesienia²⁵⁴. Kształtowanie się podkultur jest zjawiskiem grupowym w toku którego dochodzi do nowych rozwiązań i wykształcenia się

²⁴⁹ Bielicki E. „Determinanty funkcjonowania podkultur przestępczych a proces resocjalizacji”, Bydgoszcz 1980, s. 14

²⁵⁰ „Podkultury młodzieżowe w środowisku szkolnym i pozaszkolnym”, pod red. KAwuli S., Machera H., Wyd. Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 11

²⁵¹ Kossowska A. „Funkcjonowanie kontroli społecznej. Analiza kryminologiczna”, Warszawa 1992, s. 11

²⁵² Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 54

²⁵³ tamże, s. 54

²⁵⁴ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 140

odmiennych norm i wartości. Podkultura zatem wykształca się w procesie komunikacji i wymiany gestów eksploracyjnych (czyli wymiany zachowań stanowiących zachęte-znak, wskazówkę do innowacji). „Podkultura jest kulturowa, ponieważ każdy jej uczestnik znajduje się pod wpływem innych, którzy uczestniczą w tym systemie normatywnym. Jest ona podkulturowa, ponieważ normy dotyczą tylko jednostek czerpiących z nich korzyść i znajdujących wśród innych sprzyjający klimat moralny, w którym normy te mogą się rozwijać i trwać”²⁵⁵.

A. K. Cohen twierdził, że chłopcy z warstw niższych, którzy są socjalizowani inaczej niż młodzież z warstw średnich i wyższych, nie są przygotowani do wypełniania wzorców postępowania i realizacji ogólnie uznanych i przyjętych celów aktywności, szczególnie w szkole i pracy. Chodzi tu min. o wymóg zachowania bez agresywności, o zdolność odraczania gratyfikacji, ogólną ogładę w zachowaniu, szacunek dla osiągnięć, poszanowanie własności itp. Dlatego młodzież z warstw niższych uczy się gorzej, jest postrzegana jako słabiej przystosowana do wymaganego rodzaju zachowania.

Powoduje to u młodzieży z warstw niższych poczucie frustracji statusowej, poczucie lęku, napięcia i niską samoocenę. „Następuje uruchomienie mechanizmu obronnego reakcji upozorowanej, tzn. odwrócenia wartości lansowanych przez upowszechnioną kulturę warstw średnich, np. przez szkołę, i pojawienie się zachowań będących ich zaprzeczeniem”²⁵⁶. A. K. Cohen uważa, że dewiacyjność zachowania jest związana ze zinternalizowaniem powszechnie uznawanych wartości wraz z jednoczesną niemożnością ich realizowania, wynikającą z innego rodzaju socjalizacji w niższych warstwach społecznych.

„Podkultura przestępcza czerpie swe normy z szerszej kultury, lecz odwraca je do góry nogami. Zachowanie przestępcze jest oceniane jako właściwe zgodnie ze standardami obowiązującymi w podkulturze właśnie dlatego, że jest ono uznawane za niewłaściwe zgodnie z normami obowiązującymi w szerszej kulturze”²⁵⁷.

Tak określany mechanizm wyznacza podstawowe cechy dewiacyjnej podkultury młodzieżowej identyfikowane przez A. K. Cohena jako²⁵⁸:

- bezcelowość - bezcelowość działań młodzieżowych podkultur przestępczych jest ich zasadniczym rysem;

²⁵⁵ tamże, s. 142 - 143

²⁵⁶ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 54

²⁵⁷ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 148

²⁵⁸ tamże, s. 148 - 149

- złośliwość - przejawia się we wrogości zarówno wobec innych gangów, jak wobec rówieśników nie należących do grup tego rodzaju. Przejawia się ona również w obcesowym, brutalnym stosunku do uczniów w szkole oraz do nauczycieli. Jest źródłem demonstracyjnej negacji autorytetów i wartości warstw średnich, które uosabiają nauczyciele.
- negatywizm - złośliwość i bezcelowość są elementami ogólniejszej postawy młodzieży z podkultur, którą autor określił jako negatywizm. Podkultura dewiacyjna składa się z norm, które nie tyle są obojętne wobec norm społeczeństwa i pozostają wobec nich w konflikcie, ile cechuje je negatywna polaryzacja.

A.K. Cohen uwydatnił duże poczucie odrębności i solidarności podkultur dewiacyjnych, które zwiększa się jeszcze pod wpływem wrogich reakcji ze strony instytucji formalnej kontroli społecznej. Poczucie odrzucenia i izolacji sprawia z kolei, że członkowie podkultury stają się w coraz większym stopniu skazani na osiąganie statusu w ramach standardów wykształconych przez grupę, co prowadzi do dalszej eskalacji dewiacji.

Inne ujęcie podkultury jako czynnika wyjaśniającego dewiację młodzieży zaprezentował **W. B. Miller** w swojej **teorii kultury warstw niższych**. „Dewiacyjne zachowania wynikają wprost z odmiennego systemu wartości wyznawanych przez warstwy niższe. Dewiacja jest więc zachowaniem konformistycznym wobec systemu aksjologiczno - normatywnego swojej grupy społecznej. Pogląd ten jest, zatem krytycznym zanegowaniem ujęcia A. K. Cohena, według którego determinantą dewiacji jest zanegowanie- rozumiane jako funkcja obronna- wartości kultury warstw średnich”²⁵⁹. W. B. Miller postuluje istnienie silnego konformistycznego porządku kultury warstw niższych, innego od porządku kultury warstw średnich.

Według Millera w każdej kulturze można znaleźć tak zwane centralne punkty zainteresowania, czyli problemy zwracające na siebie szeroką i trwałą uwagę oraz wywołujące duże zaangażowanie emocjonalne²⁶⁰.

Miller wyróżnił sześć wartości czy też centralnych punktów zainteresowania warstw niższych, są to²⁶¹:

²⁵⁹Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 55

²⁶⁰ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 155

²⁶¹ tamże, s. 155 - 159

- *kłopoty* - które są usytuowane na pierwszym miejscu wśród centralnych punktów zainteresowania kultury warstw niższych;
- *twardość* - jest drugim centralnym punktem zainteresowania w kulturze warstw niższych. Ta wartość, zgodnie z którą jest oceniane zachowanie, obejmuje całą gamę cech, jakości i stanów, ma wśród swych najistotniejszych komponentów siłę fizyczną i psychiczną, męskość, odwagę, odporność na ból, brak skrupułów i sentymentów;
- *spryt* - jest wymiarem, który obejmuje całą klasę zachowań związanych z umiejętnością manipulowania innymi ludźmi i z dochodzeniem do wybranego celu przy minimalnym nakładzie energii;
- *emocje* - to kolejny centralny punkt zainteresowania kultury warstw niższych. Komponentami tego wymiaru w sferze zachowań są przede wszystkim: picie alkoholu, gry hazardowe, „podryw”, a zwłaszcza wysoce uwzorowany rytuał, w którym są zawarte podstawowe elementy emocji (bójki, konflikty z prawem);
- *przeznaczenie* - ten centralny punkt zainteresowania kultury warstw niższych pozostaje w ścisłym związku zarówno z kłopotami, jak i z emocjami. Przeznaczenie umożliwia angażowanie się w niebezpieczne, ryzykowne sytuacje bez
poczucia,
że ponosi się osobistą odpowiedzialność za skutki własnych działań;
- *niezależność* - jest ostatnim centralnym punktem zainteresowania kultury warstw niższych. Z jednej strony kultura warstw niższych kładzie nacisk na poczucie niezależności, autonomii, z drugiej zaś wysoko cenione jest poczucie bezpieczeństwa, oparcia, zależności i podporządkowania.

W warstwach niższych grupa koleżeńska pełni istotną rolę w procesie uspołecznienia młodzieży. Grupa rówieśnicza w obliczu niewydolności socjalizacyjnej rodziny (często brak zaspokojenia potrzeby identyfikacji z męską rolą społeczną z powodu nieobecności ojca, brak stabilności) jest rozumiana jako podstawowa grupa pierwotna, która zamiast rodziny wypełnia istotne funkcje wspierające rozwój emocjonalny i moralny.

Młodzieżowe grupy pierwotne w warstwach niższych charakteryzują się wysokim stopniem solidarności i konformizmu wobec obowiązujących w nich normom kulturowych. Członkowie grupy, których cechuje brak motywacji lub umiejętności dostosowywania się do zachowań zgodnych z jej normami są usuwani z grupy.

Dla młodzieżowej kultury warstw niższych charakterystyczne są dwa kolejne, specyficzne dla niej, centralne punkty zainteresowania: *przynależność* i *status*.

Przynależność można osiągnąć i utrzymać dzięki zachowaniom zgodnym z wymaganiami ogólnie obowiązującymi w kulturze warstw niższych: demonstrowaniu sprytu, twardości, niezależności itp. Natomiast dążenie do osiągnięcia statusu jest istotnym czynnikiem motywacyjnym w genezie zachowań dewiacyjnych młodzieży z warstw niższych. Status w obrębie grup młodzieżowych w warstwach niższych osiąga się, utrzymuje bądź podwyższa przez demonstrowanie cech wysoko cenionych w kulturze tych warstw: twardości, sprytu, wyrażania oporu wobec oficjalnych autorytetów, odwagi itp.

Dewiacyjny charakter zachowań w grupach młodzieży z warstw niższych wynika z dwóch przesłanek, są to²⁶²:

- Po pierwsze konkurencja - walka o utrzymanie lub wzmocnienie pozycji w grupie - zmusza do ustawicznego podkreślania swego statusu przez wysoko oceniane zachowania.
- Po drugie potrzeba uczenia się męskich ról społecznych i męskiej identyfikacji prowadzi do przesadnego akcentowania wszelkich przejawów „dorosłości”.

Udaną próbą integracji podejścia strukturalnego i kulturowego w wyjaśnianiu zjawiska dewiacji jest **teoria zróżnicowanych możliwości R. A. Clowarda i L. E. Ohlina**. Podstawowym założeniem tej teorii jest twierdzenie o decydującym wpływie na powstawanie dewiacji postrzegania przez jednostkę przyczyn niepowodzeń i trudności czy też braku osiągnięć. Jeżeli jednostka doszukuje się przyczyn swych trudności w samej sobie, wówczas mogą wystąpić zachowania dewiacyjne, lecz w dalszym ciągu taki dewiant będzie odnosił swoje postępowanie do obowiązującego wzorca zachowania konformistycznego i będzie w związku z tym obciążony poczuciem winy. Zachowanie dewiacyjne będzie miało wtedy charakter sporadyczny, lub też przybierze formę dewiacji samotniczej, np. w postaci zaburzeń psychotycznych, dziwaczności itp.

Jednostka doszukująca się przyczyn swych trudności w istniejącym porządku społecznym uruchamia mechanizm obierania ważności obowiązującym normom i przestaje czuć się nimi związana. Jakkolwiek nadal może uznawać moralne racje, na których norma jest oparta, to jednak przestaje ją „wyznawać” jako niesprawiedliwą.

²⁶² Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 162

Celem osiąganym przez jednostkę stosującą taki mechanizm skreślenia „mocy obowiązującej” danej normy jest rozwiązanie problemu poczucia winy za nieprzestrzeganie normy²⁶³.

Usunięcie lub znaczna redukcja poczucia winy umożliwia jednostce trwałe, a nie sporadyczne, zachowanie dewiacyjne. Pozbycie się poczucia winy za nieprzestrzeganie norm i sprzeciw wobec istniejącego porządku normatywnego wymaga nie tylko racjonalizacji, czyli „obierania mocy obowiązującej” uznanym społecznie wzorom zachowania, a także „społecznego potwierdzenia zasadności zachowania dewiacyjnego”²⁶⁴. Oznacza to, że istotnym elementem powstawania dewiacji jest proces poszukiwania przez jednostkę innych, którzy mają podobne doświadczenia. Jednostka znajduje grupę, której istotna rola sprowadza się do udzielenia moralnego poparcia i umożliwienia wykształcenia mechanizmów obronnych wobec poczucia winy. W taki sposób dochodzi według autorów tej koncepcji do wykształcenia się podkultury dewiacyjnej.

R. A. Cloward i L. E. Ohlin stworzyli typologię podkultur dewiacyjnych: *podkulturę przestępczą, podkulturę konfliktową i podkulturę wycofania*²⁶⁵.

- **Podkultura przestępcza** - rozwija się na obszarze, który zamieszkują przestępczy z różnych grup wiekowych, na którym dewiacyjne normy i wzory zachowania stanowią już trwałe element kultury środowiska. Dużą rolę w procesie socjalizacji młodzieży wychowującej się na terenach o wysokiej przestępczości ogrywa integracja różnych grup wiekowych, gdzie od najmłodszych lat młodzież zaczyna orientować się w nielegalnych możliwościach osiągnięcia sukcesu. Wzory kariery przestępczej są dostarczane przez dorosłych przestępców - profesjonalistów, którzy odnieśli sukces w działalności przestępczej. W wyniku bezpośredniego kontaktu z wzorami zachowań przestępczych następuje proces uczenia się przez modelowanie. Uczenie się ról społecznych wyłącznie przez modelowanie jest jednak niewystarczające do ich pełnego przyswojenia. Aby się dobrze nauczyć roli, trzeba ją także próbować grać. Według Clowarda i Ohlina gangi czy podkultury przestępcze służą trenowaniu przyszłych ról społecznych. W ramach gangu młodzież ma okazję nie tylko uczyć się przyszłego rzemiosła, lecz także wdrażać się do dyscypliny, nabywać umiejętności wydawania poleceń lub ich wykonywania.

²⁶³ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 56

²⁶⁴ tamże, s. 56

²⁶⁵ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 171- 178

- **Podkultury konfliktowe** - wyłaniają się na obszarach, na których nie wytworzyły się trwałe więzi międzyludzkie, nie powstał spójny system aksjologiczno-normatywny, nie występuje integracja grup wiekowych oraz sprawnie działająca kontrola nieformalna. Obszary te cechuje stan względnej dezorganizacji społecznej. Społeczność zdeorganizowana nie jest w stanie zapewnić młodzieży dostępu do konformistycznych kanałów osiągania sukcesu, co zwiększa jej niezadowolenie z powodu braku szans życiowych. Ograniczone są także możliwości nabywania wzorów przestępczych, ponieważ zdeorganizowane otoczenie nie integruje przestępców z różnych grup wiekowych. W podkulturach konfliktowych istotnym komponentem zachowań jest agresja fizyczna, będąca jedną z nielicznych wyznaczników statusu dostępnych tym grupom młodzieży.
- **Podkultury wycofania** - aktywność podkultur wycofania jest zorganizowana przede wszystkim wokół konsumpcji narkotyków. Tworzenie się tych podkultur wiąże się najczęściej z takimi czynnikami społecznymi, jak: wzmożona ruchliwość pozioma, niewystarczająca kontrola społeczna, oraz z innymi przejawami tego, co zwykło się określać jako dezorganizację społeczną. Przyczyn wycofania poszukuje się także w zakłóceniach w sferze stosunków interpersonalnych jednostki. Wycofanie jest ujmowane jako reakcja indywidualistyczna i samotnicza.

Kryterium wykształcenia się danego typu podkultury dewiacji jest dostępność rozwiązań nie tylko konformistycznych, lecz także nonkonformistycznych.. Na oznaczenie stopnia dostępności różnych sposobów osiągania kulturowo sankcjonowanych celów (wartości) autorzy posługiwali się pojęciem struktur okazjonalnych.

„Struktury te są uprawnione społecznie, konformistyczne, lub nieuprawnione, nonkonformistyczne. Brak możliwości wyboru rozwiązania konformistycznego w sytuacji dostępności rozwiązań nonkonformistycznych, o różnej zresztą strukturze, prowadzi do pojawienia się podkultur dewiacyjnych różnego typu”²⁶⁶.

Trzecim istotnym elementem powstawania dewiacji, oprócz odbierania prawomocności obowiązującemu porządkowi normatywnemu jako niesprawiedliwemu, eliminacji poczucia winy i uzyskiwania społecznego potwierdzenia dla nieprzestrzegania norm, w postaci wsparcia grupy, jest istnienie tzw. struktur

²⁶⁶ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 56

okazjonalnych, czyli zróżnicowanych możliwości sięgania do sposobów realizacji kulturowych celów²⁶⁷.

Ciekawą koncepcję wyjaśniania zachowań dewiacyjnych opartą na pojęciu podkultury przedstawił G. M. Sykes i D. Matza w swojej **teorii neutralizacji**. Punktem wyjścia było zanegowanie istnienia podkultur dewiacyjnych jako odrębnych, wyizolowanych, o wyraźnie zakreślonych granicach „bytów” społecznych. Autorzy przyjęli „założenie o pewnej homogeniczności kulturowej społeczeństwa podkreślając, że w każdym społeczeństwie funkcjonują dwa systemy wartości, sankcjonujące dwa porządki zachowania jednostki. Porządek pierwszy, oficjalny, wymagający zachowań konformistycznych, oraz porządek nieoficjalny, podziemny, najczęściej dopuszczający zachowania niezgodne z normami”²⁶⁸.

Wybór zachowania zgodnego z jednym z dwóch porządków normatywnych jest ściśle określony przez kryteria czasu, miejsca i definiowania sytuacji. Zachowania konformistyczne są zarezerwowane dla pracy, działań społecznych i politycznych, natomiast zachowania „podziemne”, nieoficjalne, dewiacyjne, pojawiają się w czasie wolnym, w weekendy, święta, wakacje.

Dewiacyjne zachowanie młodzieży jest spowodowane znacznymi błędami w definiowaniu sytuacji wyznaczających obowiązujący porządek zachowania, nadmiernym zacieraniem granic, rozszerzaniem ich, między czasem konformistycznych zachowań a czasem i miejscem zachowań dewiacyjnych, dopuszczalnych przez kulturę jako wartości „drugiego obiegu”. Poczucie związania obowiązującym systemem normatywnym powoduje, że ewentualne naruszenie normy budzi lęk. „Do zachowania dewiacyjnego dochodzi jednak, gdyż dewianci dysponują tzw. technikami neutralizacji, które umożliwiają naruszenie normy bez poczucia winy, osłabiając moc obowiązującą normy. Mechanizm neutralizacji umożliwia zatem naruszenie norm przy jednoczesnej ich aprobacie, a nawet może powodować takie zdefiniowanie sytuacji, które uznaje za zasadne zachowanie dewiacyjne”²⁶⁹.

Istota postulowanego przez autorów koncepcji mechanizmu neutralizacji, funkcje umożliwiające zachowania dewiacyjne wskazują na to, że techniki neutralizacji

²⁶⁷ tamże, s. 56

²⁶⁸ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 57

²⁶⁹ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 57

nie mieszczą się w kategorii mechanizmów obronnych, lecz są aktywowane jeszcze przed rozpoczęciem zachowania naruszającego normy.

Podsumowując rozważania na temat podkultur młodzieżowych można stwierdzić, że negatywne podkultury młodzieżowe wyrastają na określonej glebie społecznej, która warunkuje istnienie różnych form patologii społecznej. Są to min.:

- „nadmierne zagęszczenie ludności w niektórych skupiskach społecznych i wzrost anonimowości,
- negatywne skutki tzw. demokratyzacji rodziny, prowadzące do obniżenia albo zaniku jej funkcji socjalizującej,
- wzrost rywalizacji ekonomicznej, którego skutkiem jest tworzenie się rywalizującego społeczeństwa,
- dehumanizacja stosunków między ludźmi”²⁷⁰.

3.3.4.4. TEORIE NAZNACZANIA SPOŁECZNEGO

Zupełnie odmienną od ujęcia etiologicznego koncepcję rozumienia i wyjaśniania dewiacji proponują teorie sytuujące się w paradygmacie reakcji społecznej. Teorie te, zwane **teoriami naznaczania, etykietowania, stygmatyzacji czy labelingu**, za centralne zagadnienie przyjmują proces społecznego uznawania jednostki za dewianta.

Analiza zachowania dewiacyjnego, uwarunkowania procesu doprowadzającego jednostkę do naruszania normy społecznej nie są już tak pierwszorzędne lub wręcz nieistotne.

W myśl tej koncepcji to „reakcja społeczna tworzy dewiację; dewiantem staje się ktoś, kogo otoczenie uzna za dewianta, czyli nada mu etykietę „dewiant”²⁷¹.

Tak jak w ujęciu etiologicznym, szczególnie w teoriach kontroli społecznej, np. w teorii Hirschiego, czynnik kontroli społecznej utrzymuje zachowanie konformistyczne jednostki, a brak lub niedostateczna kontrola sprzyja dewiacji, tak w ujęciu reaktywnym czynnik kontroli społecznej jest przyczyną sprawczą zachowania dewiacyjnego.

Za reprezentatywne dla danego kierunku badawczego zjawisk dewiacji uznaje się stanowiska teoretyczne K. T. Eriksona i H. Beckera, chociaż jako prekursora tego kierunku wymienia się E. Lemerta.

E. Lemert postulował istnienie dewiacji **pierwotnej** i dewiacji **wtórnej**.

²⁷⁰ „Podkultury młodzieżowe w środowisku szkolnym i pozaszkolnym”, pod red. Kawuli S., Machali H., Wyd. Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 17

²⁷¹ „Wybrane elementy socjologii”, pod red. Majchrowskiej A., Wyd. Czelej, Lublin 2003, s.212

„Dewiacja pierwotna istnieje często jako dewiacja o charakterze indywidualnym, tożsama z cechą „inności” (np. zaburzenia psychiczne, wady fizyczne, zaburzenia zachowania). Może to powodować punitywną, izolującą i degradującą reakcję społeczną. Z kolei karzący charakter reakcji społecznej staje się podstawą do negatywnych emocjonalnie odpowiedzi jednostki, które spotykają się z jeszcze ostrzejszą reakcją społeczną. W ten sposób poprzez kolejne fazy reakcji społecznej i „odpowiedzi” jednostki dochodzi do wytworzenia się dewiacji wtórnej. Dewiacja wtórna jest właściwym zachowaniem dewiacyjnym w sensie akceptacji przez jednostkę statusu społecznego dewianta, przystosowania się do społecznej roli dewianta i zbudowania własnej tożsamości jednostki na podstawie i wokół faktu dewiacji”²⁷².

Stanowisko teoretyczne K. T. Eriksona przyjmuje, że dewiacja nie jest immanentną cechą zachowania jednostki, lecz cechą przypisywaną zachowaniu przez społeczeństwo. Analiza sposobu i okoliczności naznaczania zachowania jednostki cechą dewiacji doprowadziła K. T. Eriksona do sformułowania tezy o społecznej funkcjonalności dewiacji. W myśl tej tezy podstawową funkcją dewiacji jest wyznaczanie i utrzymywanie granic społeczności w przestrzeni kulturowej i poprzez to określenie, utrwalanie i rozwijanie poczucia tożsamości kulturowej danej społeczności. Innymi słowy społeczność naznaczając zachowanie jako dewiacyjne wskazuje, dokąd sięgają granice dopuszczalności i tolerancji wobec różnych zachowań i wyraźnie określa moment przekroczenia granicy, poza którą przestrzeń społeczna nie jest jej terytorium kulturowym²⁷³.

Najbardziej rozwiniętym systemem twierdzeń opisujących i wyjaśniających dewiację w terminach reakcji społecznej jest koncepcja H. S. Beckera.

Zdaniem Beckera - „dewiację tworzą grupy społeczne przez ustanawianie reguł, których naruszenie stanowi dewiację, a także przez stosowanie tych reguł wobec poszczególnych ludzi i etykietowanie ich jako outsiderów. Z tego punktu widzenia dewiacja nie jest cechą czynu popełnianego przez jednostkę, lecz jest raczej skutkiem stosowania przez innych reguł i sankcji wobec „winowajcy”. Dewiantem jest ten, komu ta etykieta została skutecznie przyczepiona; zachowaniem dewiacyjnym jest zachowanie, które ludzie za takie uważają”²⁷⁴.

²⁷² Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 58

²⁷³ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 58 - 59

²⁷⁴ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 300

Rozwinięciem i graficznym uzupełnieniem definicji dewiacji i dewianta jest czteropolowa typologia zachowań dewiacyjnych Beckera²⁷⁵:

²⁷⁵ tamże, s. 303

Typy zachowań dewiacyjnych

Zachowania:		
	zgodne z regułami:	sprzeczne z regułami:
Postrzegane jako dewiacyjne:	błędnie oceniane	dewiacja czysta
Nie postrzegane jako dewiacyjne:	konformistyczne	Dewiacja ukryta

(źródło: Becker 1963)

Autor rozpatrywał dewiacyjność zachowania w dwóch płaszczyznach: stosunku do reguł (postępowanie zgodne lub sprzeczne z regułami) oraz percepcji społecznej (zachowanie postrzegane lub nie postrzegane jako dewiacyjne).

Zachowanie konformistyczne to takie, które jest zgodne z regułami i nie jest postrzegane jako dewiacyjne. Istnieje kategoria zachowań które są wprawdzie zgodne z regułami (są więc konformistyczne względem reguł), lecz mimo to są postrzegane jako dewiacyjne²⁷⁶. Becker tą kategorie zachowań określił jako *błędne ocenianie*. Bezpodstawne postrzeganie zachowania jako dewiacyjnego jest wynikiem przede wszystkim nieformalnej reakcji społecznej.

Na biegunie przeciwnym znajduje się *dewiacja ukryta*. W tym wypadku zachowanie łamie reguły postępowania, lecz społeczna widownia nie jest tego świadoma i nadal traktuje je jako konformistyczne, mimo że w jego wyniku zostały naruszone normy społeczne. Ostatnią kategorią typologii jest *dewiacja czysta*, czyli zachowanie, które stanowi naruszenie reguł i jest tak odbierane przez społeczną widownię²⁷⁷.

Postrzeganie, ocena i interpretacja zachowania jako dewiacyjnego jest istotnym, wstępnym etapem „tworzenia” przez społeczeństwo dewiacji. W następstwie tego społeczeństwo definiuje jednostkę tak się zachowującą jako dewianta i stosuje wobec niej postępowanie przewidziane regułami społecznymi. Jednocześnie Becker podkreśla, że reakcja „tworząca” w ten sposób dewiację nie jest aktem jednorazowym. Przeciwnie, istotnym założeniem koncepcji Beckera jest teza o sekwencyjnym charakterze procesu stawiania się dewiantem. Idea ta oznacza, że nie można przyjąć twierdzenia o jednoczesności występowania i oddziaływania wszystkich rozpoznanych czynników prowadzących do zachowania dewiacyjnego.

Teza o sekwencyjnym charakterze procesu dewiacji zakłada, że w każdej fazie rozwoju zachowania dewiacyjnego jednostki są aktywne inne, właściwe dla danej fazy, czynniki, lub też te same czynniki oddziałują w różnych fazach rozwoju zachowania

²⁷⁶ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 304

²⁷⁷ tamże, s. 304 - 305

dewiacyjnego w różny sposób, uaktywniając inne motywacje zachowania. Konsekwencją przyjęcia tezy o sekwencyjnym charakterze dewiacji było wprowadzenie przez H. S. Beckera do analizy zachowania dewiacyjnego pojęcia kariery. Kariera prowadzi do przyjęcia przez jednostkę w sposób całkowity społecznej roli dewianta i zbudowania swojej tożsamości na jej podstawie²⁷⁸.

W ujęciu Beckera pierwszym szczeblem kariery dewiacyjnej jest popełnienie czynu dewiacyjnego. Autor w trojaki sposób tłumaczył fakt naruszenia norm. Pierwszą kategorię intencjonalnych dewiantów stanowią ci, którzy mają stosunkowo mało do stracenia, a więc osoby, które nie czują się związane z systemem zobowiązań konformistycznych (czyli ludzie nie mający pracy, dobrej reputacji itp.).

Drugą kategorię intencjonalnych dewiantów stanowią ludzie, którzy są wprawdzie związani konformistycznym systemem wartości i norm, lecz osłabiają ich wpływ za pomocą technik neutralizacji, które stanowią system usprawiedliwień czy racjonalizacji, umożliwiając zachowanie dewiacyjne bez zmiany obrazu własnego jako konformisty.

Trzecią grupę intencjonalnych dewiantów stanowią osoby, które naruszają normy dążąc do realizacji konformistycznych celów. Becker jest zdania, że ludzie są skłonni popełnić zabroniony czyn, jeżeli przybliży on realizację zamierzeń.

Autor uważał, że w całej sekwencji zdarzeń zapoczątkowanych pierwszym naruszeniem norm istotne znaczenie ma stopniowe kształtowanie się motywacji dewiacyjnych. Zachowanie nonkonformistyczne może mieć charakter przypadkowy i nieintencjonalny i dopiero z czasem wykształcają się motywacje dewiacyjne.

Niezmiennie istotnym momentem w rozwoju kariery dewiacyjnej jest pierwsze publiczne określenie danej osoby jako dewianta. Jeżeli jednak zachowanie dewiacyjne zostanie ujawnione i społeczna widownia określa jednostkę jako dewianta (przestępcę, alkoholika, psychicznie chorego itp.) ma to istotne znaczenie dla naznaczonej osoby, gdyby nawet już wcześniej postępowała ona niezgodnie z regułami. Naznaczenie jednostki jako dewianta wpływa zarówno na jej uczestnictwo w życiu społecznym, jak i na jej obraz własny (od naznaczonego dewianta oczekuje się „złego zachowania” i oczekiwania te często się spełniają). Najważniejszą konsekwencją jest zmiana jej publicznej tożsamości. Status osoby naznaczonej piętnem dewiacyjnym ulega zmianie. Status dewiacyjny jest pierwszym symbolicznym identyfikatorem dewianta w trakcie interakcji. Naruszenie reguł społecznych determinuje sposób podejścia otoczenia

²⁷⁸ Kluza T. „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 60

do osoby zaetykietowanej, zmieniając hierarchię statusów. Etykietuje się ją jako dewianta i odpowiednio do tych etykietek traktuje. Z faktu przynależności do określonych kategorii wytwarza się pewna hierarchia: z wielu statusów jeden status jest najistotniejszym, pierwszym symbolicznym identyfikatorem, stanowi pryzmat, przez który postrzegani są ludzie w danym społeczeństwie. Jeżeli więc, jednostka zostaje zatrzymana w związku z jednym czynem dewiacyjnym, fakt ten zwiększa prawdopodobieństwo, że uważać się ją będzie za dewianta lub za osobę nie do zaakceptowania także pod innymi względami. „W wyniku naznaczenia następuje symboliczna generalizacja z jednego zachowania, które jest uważane za niewłaściwe, także na inne zachowania i cechy dewianta”²⁷⁹.

Tego typu rozumowanie uruchamia mechanizm samospełniającego się proroctwa. Osoba publicznie określona jako dewiant bywa w rezultacie takiej identyfikacji odcinana od uczestnictwa w grupach konformistycznych, na przykład w wyniku utraty prawa do wykonywania zawodu albo w wyniku wykluczenia ze strony środowiska. Osoba zaetykietowana zostaje nagle wyrwana z dotychczasowej rutyny codzienności, pozbawia się ją możliwości robienia wielu rzeczy, które robiła do tej pory²⁸⁰.

Odrzucenie dewianta przez społeczeństwo może także prowadzić do tego, że zaczyna on naruszać także inne normy społeczne, których wcale nie zamierzał łamać, lecz zmuszony jest do tego okolicznościami.

Kończącym etapem kariery dewiacyjnej jest przystąpienie do zorganizowanej grupy dewiacyjnej. Członkostwo w takiej grupie umacnia tożsamość dewiacyjną, daje poczucie wspólnego losu, wspólnych problemów.

Na różnych etapach rozwoju kariery dewiacyjnej jednostka może starać się powrócić do społeczności konformistów, poprzez uświadomienie sobie, jak duże koszty łączy się z dewiacją. Nie jest to proste, ponieważ społeczna widownia oczekuje od nonkonformisty dalszej dewiacji.

Współczesne teorie dewiacji charakteryzują się odmiennym ujmowaniem roli ocen społecznych. Owe oceny są traktowane nie tyle, jako tzw. zmienna niezależna (jako przyczyna) w stosunku do przejawów zła społecznego czy kryterium rozpoznawania nienormalności od normalności, ale jako zmienna zależna (skutek), zasadniczy przedmiot dociekań istoty normalności i dewiacyjności w życiu społecznym. Innymi słowy, należy badać i wyjaśniać, w jaki sposób tworzą się w społeczeństwie

²⁷⁹ Siemaszko A. „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, PWN, Warszawa 1993, s. 316

²⁸⁰ tamże, s. 317

znaczenia i oceny rozmaitych zachowań i zjawisk oraz dlaczego są one takie, a nie inne²⁸¹.

Przegląd głównych założeń ważniejszych koncepcji z obszaru paradygmatu socjologicznego pozwala stwierdzić, że socjologiczne ujęcia zachowania dewiacyjnego koncentrują się na analizie czynników społeczno - środowiskowych jako determinujących i wyjaśniających istotny zakres pojęcia dewiacji. W obrębie koncepcji czysto socjologicznych dokonuje się analiz procesów społecznych, takich jak procesy industrializacji i urbanizacji, i ich związku z rozmiarami, strukturą i dynamiką przestępczości jako zjawiska społecznego.

Takie wyłącznie socjologiczne interpretowanie dewiacji doprowadziło do wykrycia i ustalenia wielu istotnych związków korelacyjnych między szeregiem zmiennych środowiskowych społecznych a zachowaniem dewiacyjnym i przestępczym, jednakże nie mogło w pełni wyjaśnić i opisywać zachowania dewiacyjnego zarówno w sensie fenomenologicznym, jak i na poziomie etiopatogenezy dewiacji. Dlatego znane, inspirujące wiele badań empirycznych teorie socjologiczne włączają do schematu wyjaśniającego również zmienne o charakterze podmiotowym i czynniki ujmujące analizę mechanizmów psychospołecznych, w jakich funkcjonuje jednostka (np. teorię zróżnicowanych powiązań E. Sutherlanda, będącą najlepszym przykładem posługiwania się przez teorię socjologiczną zmiennymi psychologicznymi).

Sukcesem poznawczym nowych koncepcji dewiacji jest ustalenie w drodze badań empirycznych następujących „prawidłowości charakteryzujących percepcję dewiacji”²⁸²:

1. Rygoryzm i punitywność pozostają, w dodatnim związku z obowiązującym prawem karnym. Wyższy rygoryzm i punitywność towarzyszą z reguły takim zachowaniom, które są zakazane przez prawo i zagrożone karą.
2. Zaznacza się ogólna akceptacja i poparcie społeczne dla kar surowych i polityki zaostrzania karania przestępców, rozpowszechniona jest także wiara w skuteczność kary pozbawienia wolności jako panacentrum na przestępczość i inne formy społecznego „zła”. Wierze tej towarzyszy społeczne przekonanie o słuszności zaostrzania warunków odbywania kary pozbawienia wolności oraz bardzo słaba znajomość alternatywnych środków karnych.

²⁸¹ Szczęsny W. W. „Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki”, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 192

²⁸² Szczęsny W. W. „Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki”, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 193 - 194

3. Znaczna jest skłonność do instytucjonalizowania reakcji na negatywne oceniane zachowania; przejawia się to w dość powszechnej tendencji do proponowania i podejmowania takich sposobów traktowania sprawców, które mają charakter urzędowy (tzn. nie polegają na samorzutnym reagowaniu otoczenia na naganne zachowania).
4. Relatywnie słabe (rzadkie) jest potępienie zabójstw oraz innych czynów godzących w życie i zdrowie ludzkie.
5. Zdecydowanie silniejszy (powszechniejszy) rygoryzm i punitarność ujawnia się wobec sprawców zaboru mienia indywidualnego niż społecznego.
6. Rygoryzm i punitarność są wysoce ujednolicone w społeczeństwie polskim, w różnych jego warstwach i środowiskach, w stosunkowo niewielkim stopniu są zależne od cech demograficzno- społecznych i zawodowych.
7. Są trwałe. Ujawnia się to wyraźnie zwłaszcza w niezmienności poziomu punitarności wobec rozmaitych zachowań i ich sprawców, w postawach wobec kary śmierci (niezmiennie większość społeczeństwa jest za jej utrzymaniem), domaganiu się zaostrzenia polityki karnej.
8. Istotny wpływ na rygoryzm i punitarność mają cechy przypisane tzw. osobowości dogmatycznej (bezkrytycznej) oraz cechy jej przeciwstawne.
9. Istotną rolę modyfikującą odgrywają także rozmaite okoliczności towarzyszące ocenianemu zachowaniu czy też cechy jego sprawcy. Znacznie różnicujące postawy ma także przynależność do określonych „podkultur normatywnych” (np. nauczyciele, sędziowie).
10. Społeczeństwo polskie cechuje relatywnie niski rygoryzm i punitarność wobec sprawców zachowań takich, jak: pijaństwo, zabór mienia społecznego.
11. Stopień rygoryzmu i punitarności społeczeństwa polskiego jest - jak wskazują badania porównawcze- podobny do stopnia rygoryzmu i punitarności w innych krajach.

Na zakończenie należy podkreślić, że najważniejszą sprawą w kwestii zmiany postaw jest odpowiednia edukacja cało życiowa wszystkich członków, przy jednoczesnym dążeniu do eliminowania społecznych struktur patogenicznych.

Rozdział IV.

IDENTYFIKACJA ZACHOWAŃ DEWIACYJNYCH WŚRÓD MŁODZIEŻY

4.1. SAMOOCENA, SAMOREGULACJA, ROZWÓJ - SPECYFIKA OKRESU DORASTANIA

- **Samoocena**

Człowiek w ciągu życia gromadzi doświadczenia dotyczące własnej osoby. Doświadczenia te kumulują się w toku rozwoju jednostki, podlegają stopniowo porządkowaniu i organizowaniu, w rezultacie, czego kształtuje się pewien specyficzny układ wyobrażeń, pojęć i ustosunkowań odnoszących się do samego siebie.

Zdaniem M. Przetacznikowej - *obraz samego siebie* to” wyobrażenia i pojęcia, jakie jednostka ma o sobie tj. o swym wyglądzie zewnętrznym, zdolnościach, możliwościach podejmowania i wykonywania zadań, stosunku do innych ludzi, a także sposób w jaki przeżywa i odbiera swe środowisko”²⁸³.

To, jaki obraz siebie tworzy człowiek i w jaki sposób siebie ocenia - własne umiejętności i możliwości - będzie w znacznym stopniu determinowało wybór z posiadanego repertuaru zachowań tych, które będą odpowiednie w określonej sytuacji napotkanej w otaczającym świecie zewnętrznym. Regulacyjną moc dla ludzkiego zachowania ma również stosunek do samego siebie, jaki człowiek wytwarza w ciągu swojego życia. W cyklu rozwojowym człowieka są okresy, które są szczególnie ważne i formatywne w tworzeniu zorganizowanego systemu wiedzy o sobie. Wiedza o sobie kształtuje się stopniowo w toku indywidualnych doświadczeń, w procesie społecznego rozwoju.

Okres dorastania to czas, który cechuje intensywne myślenie o sobie, próba określenia siebie na podstawie własnych refleksji i opinii znaczących osób z otoczenia. Szkoła jest miejscem, gdzie są zdobywane informacje, które w znacznym stopniu pozwalają na ocenę własnych umiejętności intelektualnych i predyspozycji zawodowych decydujących o dalszym kształceniu się po szkole podstawowej. Dlatego nie można wykluczyć wpływu szkoły na budowanie przez uczniów obrazu własnej osoby i tego, w jakim stopniu akceptują oni ten obraz. Uwzględniając poznawczo-regulacyjny aspekt systemu wiedzy o sobie, nie można wykluczyć wpływu tworzonych przez uczniów

²⁸³ Przetacznik - Gierowska M. „Psychologia rozwojowa” WSiP, Warszawa 1977, s. 257

samoocen i określonego poziomu samoakceptacji na to, w jaki sposób funkcjonują w sytuacji szkolnej.

Samoocena jest elementem systemu wiedzy człowieka, który umożliwia mu poznanie siebie, ocenę własnych możliwości na różnych płaszczyznach i wybór z posiadanego repertuaru zachowań tego, które jest właściwe w określonych sytuacjach napotykanym w otaczającym świecie zewnętrznym. Cechy składające się na pojęcie *ja*, a dotyczące różnych aspektów własnej osoby, tworzą zorganizowany system wiedzy stanowiący podstawę kształtowania się tożsamości i podmiotowości, co ma określone konsekwencje dla regulacji zachowania.

Samoakceptacja - to ogólna postawa wobec własnej osoby zawierająca zarówno aspekty poznawcze, jak i emocjonalne. Poznawczy aspekt samoakceptacji polega na tym, iż człowiek, określając swoje cechy i wartościując je, a następnie porównując je z tymi, jakie chciałby posiadać, tworzy odpowiednie nastawienie względem własnej osoby. Myślenie o sobie jest czynnością, która zawsze będzie wzbudzać różnego typu emocje u każdego człowieka, tak, więc tworzenie akceptującego stosunku do siebie lub przeciwnie, nie aprobowanie tego kim się jest może wzbudzać pozytywne lub negatywne uczucia.

Ogólna samoocena, jaką człowiek tworzy stanowi ważny czynnik determinujący wytworzenie określonego stosunku wobec własnej osoby. Jednak ważne również jest to jak duża jest rozbieżność pomiędzy tym, jakie cechy spostrzega u siebie człowiek a tym jakie cechy chciałby posiadać. Im większa jest ta rozbieżność, tym poziom samoakceptacji obniża się, jednak nie można powiedzieć, że brak tej rozbieżności gwarantuje optymalny poziom samoakceptacji. Optymalna rozbieżność to taka, w przypadku, której stany idealne są możliwe do osiągnięcia przez człowieka, który je posiada i wyznaczają jego konstruktywne starania w kierunku ich osiągnięcia. Tak jak w przypadku samoocen mówimy, oprócz ogólnej samooceny, o poszczególnych samoocenach dotyczących określonych aspektów obrazu własnej osoby, to w odniesieniu do samoakceptacji mówimy o z generalizowanym ustosunkowaniu się wobec samego siebie.

Wiedza o samym sobie nie jest człowiekowi dana, lecz kształtuje się ona w procesie rozwoju społecznego wraz ze zdobywaniem indywidualnych doświadczeń. Właściwości obrazu samego siebie, w tym także samoocena, wiążą się ściśle z wiekiem człowieka. Wraz z rozwojem jednostki i jej możliwości intelektualnych wzrasta stopień

poznawczej złożoności obrazu własnej osoby. Z wiekiem pojawia się umiejętność analizowania i wyjaśniania własnego zachowania.

„I. Kon uważa, że od trzynastego roku życia zachowanie własne i innych ludzi jest traktowane jako przejaw indywidualności. Okres dorastania jest ważnym etapem w życiu każdego człowieka ze względu na to, że jest uważany za moment przejściowy między dzieciństwem a dorosłością”²⁸⁴. Jest to czas licznych zmian rozwojowych, które rozpoczynają się zmianami w wyglądzie zewnętrznym, a są związane z dojrzewaniem biologicznym, które występuje u młodego człowieka w wieku 13 - 15 lat. Ważnymi przeobrażeniami są również te pojawiające się w sferze procesów myślenia. Procesy myślowe w coraz mniejszym stopniu są związane z konkretnym materiałem, do czego przyczynia się stopniowe pojawianie się i rozwój operacji formalnych, refleksyjności i elementów myślenia abstrakcyjnego. Zmiany te w istotny sposób wpływają na charakter samoświadomości, czyli wiedzy o sobie, która pojawia się w okresie dorastania. Samoświadomość dorastającego człowieka różni się od samoświadomości dziecka tym, że nastolatek coraz częściej stara się odpowiedzieć sobie na pytanie „kim tak naprawdę jestem?”, „jaki jestem, a jaki chciałbym być?”. Młodzież stara się odpowiedzieć na te pytania samodzielnie, w czym są jej pomocne osiągnące coraz wyższy stopień rozwoju procesy myślowe. Jednak młody człowiek, starając się samookreślić, korzysta również z informacji o sobie pochodzących od innych osób. Tak więc dorastający człowiek buduje obraz własnej osoby na podstawie informacji dostarczanych przez innych oraz poprzez autorefleksję i autoanalizę.

W okresie dorastania jednym z charakterystycznych objawów kształtowania się osobowości jest odkrywanie świata psychicznego, zainteresowanie przeżyciami psychicznymi i światem doznań wewnętrznych. Dorastająca młodzież zaczyna interesować się cechami własnej osobowości, porównywać się z innymi ludźmi, co przyczynia się do silniejszego wyodrębnienia własnej indywidualności na tle środowiska społecznego w jakim przebywają. Młodociani stoją także wobec określonych wymagań społecznych którym muszą sprostać, zaczynają więc dokonywać oceny własnych możliwości. Bardzo często można zaobserwować braki w zdolności do samooceny. Samoocena podlega licznym wahaniom w zależności od nastroju i rozmaitych okoliczności, dorastający ludzie często popadają w skrajność przeceniając lub nie doceniając swoich możliwości.

²⁸⁴ Fumańska E. „Samoocena i samoakceptacja we wczesnej adolescencji” W: „Edukacja i dialog”, nr 1, styczeń 2001

Obraz samego siebie jest składową częścią osobowości, a charakter tego obrazu decyduje w dużym stopniu o samopoczuciu jednostki i jej stosunku do otaczającego świata. Obraz negatywny wywołuje niepokój, lęk i różne objawy nieprzystosowania. Niska samoocena warunkuje negatywną postawę w stosunku do ludzi, a to z kolei powoduje zaburzenia kontaktów interpersonalnych, wpływa na negatywną ocenę innych osób i pogarsza stosunki z otoczeniem.

„Jak wynika z badań dorastająca młodzież usiłuje niską samoocenę zamaskować zuchwałością, nieoczekiwanymi wyskokami, popisami się. Obraz pozytywny daje pewność siebie, równowagę emocjonalną, przychylny stosunek do innych, lepsze kontakty z ludźmi, lepsze wyniki w nauce”²⁸⁵.

Tożsamość jest uświadomieniem sobie odrębności własnej osoby i dążeniem do zaakceptowania tej cechy. Kształtowanie się obrazu samego siebie odbywa się przede wszystkim pod wpływem otoczenia społecznego i określonych doświadczeń życiowych. Bardzo ważną rolę odgrywają takie elementy jak: opinie, oceny dorosłych i rówieśników, aprobata i dezaprobata, pochwały i nagany, sukcesy i niepowodzenia, porównywanie się z innymi oraz czynniki indywidualne, jak typ układu nerwowego, stan organizmu. Jednostki o silnej, prawidłowo ukształtowanej osobowości potrafią dokonywać samodzielnych wyborów, a słabe poddają się decyzji innych. Jest to wyraźne już widoczne w trakcie podejmowania decyzji o przyszłej pracy i zawodzie. Życie weryfikuje młodzieńcze decyzje i pokazuje na ile były one samodzielne, dojrzałe i przemyślane. Trafnie wybrany zawód przysparza człowiekowi radości i satysfakcji, pomaga znaleźć swoje miejsce w środowisku.

Dopiero w okresie dorastania, wysuwane są cele odległe, a podporządkowane im działania są zorganizowane i planowe. Zdolność do stawiania odległych celów wiąże się z wydłużeniem i poszerzeniem się perspektyw życia. Dorastający zaczynają swobodnie operować w wyobraźni okresami własnego życia, a także okresami historycznymi. Jest to wynik rozwoju czynności intelektualnych, przy czym dużą rolę odgrywa tu sposób i zakres kształcenia.

Inną specyficzną własnością tego okresu życia jest poszerzenie się zakresu motywacji i działalności w skutek wchodzenia w nowe środowisko społeczne, a także poznawanie nowych obszarów wiedzy człowieka.

²⁸⁵ Borecka - Biernat D. , Węglowska- Rzepecka K. „Zachowania młodzieży w sytuacji kontaktu społecznego”, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000

Po okresie burzliwej, chaotycznej motywacji i aktywności w drugiej fazie dorastania, zainteresowania młodzieży stopniowo stabilizują się, rozwija się umiejętność dokonywania wyborów, kierunek aktywności pokrywa się w coraz większym stopniu z uzdolnieniami. Kształtuje się psychiczna dojrzałość młodego człowieka, polegająca na umiejętności stawiania sobie samemu celów nie tylko dalekich, ale i uspołecznionych, których realizacji poświęcone będą lata młodzieńcze i wiek dojrzały. Jednym z takich celów jest na pewno zdobycie odpowiedniego wykształcenia, a potem pracy.

W dążeniach tych młoda jednostka niebawem odkryje funkcje wartości, jako czynnika organizującego, integrującego i ukierunkowującego całą osobowość. Dokonuje samookreślenia się przez wybór wartości, które stają się przedmiotem silnej potrzeby i dlatego uznawane będą za własne.

Należy zauważyć, że poczucie tożsamości prowadzi z reguły do chęci dokonywania samodzielnych wyborów, z jednej strony młodzież pragnie, aby wybory te były rzeczywiście jej wyborami, a z drugiej może odczuwać lęk przed nieodwracalnymi konsekwencjami swoich decyzji.

- **Samoregulacja**

Istotnym motorem działalności człowieka są **potrzeby**, które dynamizują jego zachowania, sprawiają, że dąży on do utrzymania równowagi ze środowiskiem, odpowiednio reagując na bodźce zakłócające tę równowagę. Zjawisko to nazywa się **samoregulacją**. Wśród ogromnej liczby potrzeb zwanych psychicznymi, wyższego rzędu, lub społecznymi dają się wyodrębnić takie, które szczególnie często można zaobserwować w okresie dorastania. Należy do nich potrzeba wiarygodności(szczerości), potrzeba poszanowania intymności, oraz potrzeba samodzielności(decydowania o sobie). Jako potrzeby społeczne Han Ilhiewicz wymienia potrzebę przynależności do określonej grupy, potrzebę wczuwania się w potrzeby innych, potrzebę hierarchizacji wartości oraz przewidywania skutków działań i własnych możliwości.

Młodzież bardzo silnie reaguje na odstępstwa od zasad i chociaż sama nie potrafi(ze względu na brak samokontroli i małe doświadczenie) postępować zgodnie z deklaracjami werbalnymi, oczekuje doraźnych i spójnych z przyjętymi normami działań dorosłych - przede wszystkim rodziców i wychowawców.

Z dorastaniem wiążą się potrzeby ludzi młodych: bycia uznawanym, szanowanym, oraz akceptacji ich dojrzałości. Młodzież domaga się szacunku dla swoich poglądów, a przede wszystkim prawa do własnych tajemnic i intymności. Zaspokojenie tych potrzeb ma ogromne znaczenie dla zachowania równowagi psychicznej młodzieży. Z potrzebą poszanowania intymności związane jest dążenie do samodzielności, do współdecydowania o różnych sprawach dotyczących środowiska rodzinnego, szkolnego, potrzeba samodzielnego dochodzenia do własnego światopoglądu. Osobom dorastającym potrzebne jest poczucie bezpieczeństwa oraz przynależności, które uzyskują przez przyjaźń z rówieśnikami. Ma to specjalne znaczenie w okresie dorastania, gdy rozluźniają się bliskie kontakty dziecka z rodzicami i często dochodzi do konfliktów. Niemożność porozumienia się z innymi, lub subiektywne poczucie takiej niemożności może prowadzić do ucieczki od świata rzeczywistego w świat urojeń i fantazji. W krańcowych przypadkach ucieczka kończy się popadaniem w narkomanię, czy alkoholizm.

- **Rozwój fizyczny**

Wiek dorastania jest tym okresem w życiu człowieka, w którym dokonuje się przeobrażenie dziecka w osobę dorosłą. Jest to okres o najintensywniejszym(poza wiekiem niemowlęcym) tempie wzrastania. „Gwałtownemu jego przyspieszeniu, zwanemu skokiem pokwitaniowym, towarzyszą zmiany w proporcjach i budowie ciała, różnicowanie sylwetki kobiecej i męskiej oraz zmiany autonomiczne i funkcjonalne wszystkich układów. Najbardziej jednak znamienna i decydująca o całym cyklu przemian jest czynność układu hormonalnego, a przede wszystkim gruczołów płciowych”²⁸⁶.

Rozwój fizyczny to zdumiewający proces, przebiegający etapami, od stopniowego rozwoju dziecka do gwałtownego pędu ku dorosłości związanego z okresem dojrzewania. Jakość rozwoju dziecka zależy od wrodzonych cech organizmu oraz od działających na nie w ciągu życia czynników środowiskowych. Przez rozwój fizyczny rozumie się przemiany, które doprowadzają do ukształtowania z prostej konstrukcji komórkowej tak złożonego, tak precyzyjnego i doskonałego tworu, jakim jest organizm dorosłego człowieka. To zjawisko przemian polega na rośnięciu, różnicowaniu się komórek i tkanek, doskonaleniu się struktury i funkcji poszczególnych narządów i zdobywaniu w ten sposób coraz większej samodzielności osobniczej

²⁸⁶ Żebrowska M. „Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży”, PWN, Warszawa 1986

oraz dojrzałości. „Rozwój fizyczny składa się z trzech grup odrębnych jakościowo procesów, które nazywamy rozrostem, różnicowaniem i dojrzewaniem. Rozrost lub wzrastanie jest zjawiskiem często utożsamianym z całym procesem rozwoju fizycznego. Zjawisko to polega na zmianach ilościowych, na zwiększeniu się wymiarów i masy ciała, co powoduje, że osobnik w każdym etapie rozwoju staje się coraz bardziej dorosły. Różnicowanie polega na zmianach jakościowych. Zmiany te decydują o odrębności organizmu dziecka w poszczególnych okresach ontogenezy. Na zjawisko różnicowania składają się zmiany w komórkach i strukturze tkanek, wyodrębnianie się z nich poszczególnych układów i zespołów oraz formowanie proporcji. Przez pojęcie dojrzewania rozumie się najczęściej doskonalenie funkcji poszczególnych narządów i układów, ich specjalizację i koordynację z innymi układami. A to z kolei decyduje o połączeniu poszczególnych reakcji w uporządkowany system celowych czynności całego organizmu”²⁸⁷. Zjawisko dojrzewania uważa się niejednokrotnie za najważniejszy aspekt fizycznego rozwoju człowieka. Rozwój jest procesem progresywnym i organizm nigdy w zupełności nie wraca do fazy czy stanu wcześniejszego. Procesy różnicowania i dojrzewania wiążą się z koncepcją stadialnego rozwoju.

„Ostateczne wartości, jakie osiąga dojrzały organizm człowieka, zależą od dwóch grup przyczyn: od czynników wrodzonych, wewnątrzpochodnych, czyli endogennych oraz czynników środowiska otaczającego, egzogennych. Przebieg rozwoju fizycznego, jak i uzyskany jego poziom, stanowią wypadkową tych dwóch przyczyn, działających zresztą nie zawsze z jednakową siłą. Swoistym przywilejem człowieka jest to, że noworodek w momencie przyjścia na świat jest nie przygotowany do samodzielnego bytu, ma nie ukształtowane struktury i mniej zaawansowane czynności niż inni przedstawiciele świata zwierzęcego. Fakt ten pozwala na rozwój bardziej plastyczny i w większym stopniu przystosowany do rzeczywistych warunków bytowania i jakby osłabia czynniki endogenne, które na przykład w przypadku cech dziedzicznych są bardziej "konserwatywne" i niełatwo poddają się modyfikacjom”²⁸⁸.

Rozwój fizyczny w wieku dorastania polega na dalszym rozwoju struktury i funkcji organizmu. Obejmuje on zmiany anatomiczne i fizjologiczne, a więc zwiększanie się wysokości i ciężaru ciała, zmiany w proporcjach organów i ogólnym kształcie ciała oraz dojrzewanie fizjologiczne, znajdujące wyraz przede wszystkim w dojrzewaniu płciowym. Procesy te są ze sobą ściśle powiązane i wpływają na siebie

²⁸⁷ Wolański N., „Metody kontroli i normy rozwoju dzieci i młodzieży”, PZWL, Warszawa 1975

²⁸⁸ Przewęda R., „Rozwój somatyczny i motoryczny”, WSiP, Warszawa 1981

nawzajem. Dla wieku dorastania, a zwłaszcza jego początków, znamienne jest ogólne przyspieszenie tempa rozwoju w porównaniu z okresem poprzednim. Tempo dojrzewania płciowego u dziewcząt i chłopców nie jest jednakowe. Dziewczęta dojrzewają szybciej, wyprzedzając pod tym względem chłopców o około 2 lata. Jako moment dojrzałości u dziewcząt przyjmuje się zazwyczaj pierwszą menstruację (menarche), przypadającą przeciętnie na 13 - 14 r. ż. Różnice indywidualne pod tym względem są jednak bardzo duże: normalne zdrowe dziewczęta mogą osiągnąć dojrzałość płciową w wieku od 9 do 20 lat.

Ustalenie kryterium dojrzałości u chłopców jest o wiele trudniejsze. Z reguły za takie kryterium uważa się pierwszy wytrysk nasienia, który przypada przeciętnie na 15 - 16 r. ż., poza tym bierze się pod uwagę: zmianę głosu, owłosienie części rodnych, owłosienie pod pachami. Ogromne różnice indywidualne, jakie występują w procesie dojrzewania płciowego, wynikają z różnych przyczyn. Czynniki wywierające wpływ na te różnice mają charakter genetyczny bądź środowiskowy. Do czynników tych należą: typ budowy fizycznej, rasa, klimat, stan zdrowotny organizmu, odżywianie, ogólne warunki bytowe, środowisko społeczne, liczebność rodziny, warunki ekonomiczne i warunki wychowawcze. „Oprócz zwiększenia tempa rozrostu w okresie dojrzewania, czyli skoku pokwitaniowego, notuje się zjawisko przyspieszenia rozwoju fizycznego dzieci i młodzieży z pokolenia na pokolenie. Nazywa się je akceleracją lub trendem sekularnym. To przyspieszenie rozwoju całego organizmu w każdej następnej generacji, w porównaniu z poprzednią, uwidacznia się specjalnie wyraźnie właśnie w okresie dorastania i dotyczy przede wszystkim skoku pokwitaniowego. Ogólnie za przyczynę akceleracji uważa się wzrost kultury materialnej, a co za tym idzie - polepszenie warunków bytowych, sanitarno-higienicznych, obniżenie liczby i nasilenia schorzeń zakaźnych we wczesnym dzieciństwie itp.”²⁸⁹.

- **Rozwój umysłowy**

Ważnym aspektem procesu dorastania jest intensywny *rozwój umysłowy*, który wyraża się w doskonaleniu wszystkich funkcji poznawczych.

Treść spostrzeżeń u młodzieży jest odmienna niż u dzieci i u ludzi dorosłych. Stają się one dokładniejsze, bogatsze w szczegóły, wielostronne w treści i bardziej świadomie ukierunkowane. Zwiększona pojemność uwagi pozwala na większe

²⁸⁹ Żebrowska M., „Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży”, PWN, Warszawa 1977

skupienie się i w rezultacie na efektywniejsze uczenie się. Jednak trwałość uwagi zależy od indywidualnych cech jej rozwoju.

Pamięć doskonaląca się w okresie dorastania staje się pojemniejsza, rozwija się pamięć dowolna, oraz logiczna. Wahania w spostrzeganiu, uwadze i pamięci są w głównej mierze wynikiem zakłócającego wpływu procesów emocjonalnych oraz niestabilnej motywacji. Myślenie dorastających w przeciwieństwie do dzieci odrywa się od rzeczywistości. Jest to według Piageta najwyższe stadium myślenia; stadium operacji formalnych. Myślenie formalne jest myśleniem o własnym myśleniu, o własnych ideach i wartościach. Prowadzi to do wzrostu refleksyjności, krytycyzmu do metaforycznego i krytycznego ujmowania zdarzeń, a także do uniezależniania się od sądów innych ludzi i do formułowania własnych ocen zarówno w stosunku do ludzi jak i zdarzeń.

Intensywnie rozwija się wyobraźnia, która ujawnia się w pomysłowości rozwiązań w życiu codziennym, jak też w marzeniach, oraz młodzieńczej twórczości. Nadmierna pomysłowość wiąże się z ekstrawagancją dotyczącą najczęściej fryzury i ubioru.

Wzrasta tendencja do nieszablonowego, oryginalnego ujmowania zjawisk, która jest cechą twórczego myślenia. Jednostki wybitnie twórcze często nie przystosowują się łatwo do wymagań otoczenia, cechuje je niezależność myśli i odmienność w sposobie bycia.

„Zmiany występujące w rozwoju umysłowym dorastających wynikają z przeobrażeń procesów dojrzewania fizjologicznego, oraz społecznego, kształtują się pod wpływem doświadczeń młodzieży i umiejętności ich wykorzystania, a także pod wpływem pojawiającego się u wielu młodych ludzi pragnienia świadomego kształtowania swojego życia”²⁹⁰.

Rozwój uczuciowy i społeczny

Zmiany w zakresie emocji, jakie pojawiają się w okresie dorastania są wynikiem zarówno przemian fizjologicznych jak i jakościowo nowych możliwości umysłu związanych z myśleniem formalnym. Emocje mogą dotyczyć już nie tylko konkretnych sytuacji teraźniejszości, działań, lecz także wyobrażeń, pragnień i zamiarów. W początkowej fazie można zauważyć dużą chwiejność (labilność) emocji. Nasilone jest pobudzenie emocjonalne, co uzewnętrznia się w intensywności zachowania, szczególnie u młodzieży przebywającej grupie.

²⁹⁰ Obuchowska I. „Drogi dorastania”, WSiP, Warszawa 1996,

Pobudzenie emocjonalne będące wynikiem wewnętrznych przeżyć może być na zewnątrz maskowane. Takie nie uzewnętrznione, tłumione stany emocjonalne mogą stanowić podłoże zaburzeń nerwicowych. Przyczyną ukrywania swoich wewnętrznych uczuć jest wzrastająca potrzeba intymności, oraz bunt przeciw wtrącaniu się dorosłych. Przewaga pozytywnych bądź negatywnych stanów emocjonalnych zależy od rodzaju doświadczeń społecznych, jakich doznają dorastający ludzie. Gdy są akceptowani i mogą realizować swoje dążenia wówczas przeważają emocje dodatnie.

Charakterystyczne dla dorastających są uczucia przeciwstawne, gdy zarazem przeżywają miłość i nienawiść, radość i smutek, co często jest powodem zagubienia i niepewności siebie. Ambiwalentne uczucia wydają się wynikać z nieustalonego systemu wartości i przekonań, są przejawem poszukiwań ich wyraźnie ustalonych kryteriów. Sprzyjającym podłożem ambiwalencji uczuć jest chwiejność wegetatywna ustroju.

Dla młodzieży charakterystyczny jest rozwój uczuć społecznych, których źródłem są interakcje z ludźmi. Wiele takich uczuć ma silne zabarwienie dodatnie np. współczucie wywołujące zachowania prospołeczne, w tym altruizm.

Uczucia społeczne młodzieży znajdują wyraz w tworzeniu związków rówieśniczych, mogą to być paczki, lub grupy. Źródłem silnych uczuć są związki przyjaźni oparte na bliskich, intensywnych kontaktach lojalności i pełnym zaufaniu, oraz uczucia miłości.

Uczucia, które również często występują w okresie dorastania to: lęk, gniew, wstyd, zazdrość, nienawiść. Często występujące lęki społeczne mają różną postać i nasilenie. Mogą pojawić się w postaci nieśmiałości, lęku przed niepowodzeniem, odpowiedzialnością, lub przyszłością.

Specyficzną kategorią lęków są lęki szkolne, których źródłem są przede wszystkim interakcje nauczyciel - uczeń (ograniczenie autonomii, poniżanie poczucia własnej godności).

Udaremnianie realizacji dążeń młodych ludzi jest przyczyną gniewu i frustracji. Często występujący gniew może wyzwać zachowania agresywne, które z wiekiem poddawane są kontroli, przyjmując postać z trudem opanowywanego napięcia nerwowego.

Na okres dorastania przypada kształtowanie się uczuć wyższych, do których zalicza się: uczucia estetyczne, moralne, patriotyczne itp.

„Młodzież dorabia się własnych poglądów na temat zasad i norm postępowania w stosunkach międzyludzkich. Pod wpływem własnych doświadczeń, obserwacji życia,

a przede wszystkim właściwej organizacji procesu wychowawczego wytwarzają się u młodzieży postawy moralne i uczuciowe, które będą decydować o stosunku do świata wartości i do ludzi”²⁹¹.

Rozwój społeczny młodzieży zależy od dojrzewania biologicznego oraz procesów dorastania społecznego. Dojrzewanie biologiczne dokonuje się pod wpływem zachodzących w organizmie procesów fizjologicznych, które wpływają na stan psychiczny dorastającej młodzieży. W procesie rozwoju społecznego młodzieży jednym z ważnych elementów zachowania stają się oceny i opinie klasy szkolnej, grup nieformalnych. Stanowią one swoisty układ odniesienia, z którym dana osoba porównuje własne zachowanie. W rozwoju młodzieży coraz większą rolę odgrywają sądy moralne i normy postępowania. Młodzież jest szczególnie wrażliwa na różne przejawy niesprawiedliwości i nierówności - bywa to powodem krytycznego stosunku do dorosłych oraz powstającym na tym tle konfliktów z nimi.

W okresie dorastania rodzina jest środowiskiem, które stanowi krąg społeczny najbliższy dziecku. To ona zaspokaja potrzeby materialne, uczuciowe, społeczne oraz stanowi źródło wiedzy o życiu. Środowisko rodzinne w dużej mierze kształtuje osobowość dorastającej młodzieży, ich zainteresowania, upodobania, nawyki i przyzwyczajenia.

Mimo tej na pozór nie zmienionej sytuacji rodzinnej wzajemny układ stosunków między dziećmi a rodzicami oraz rodzeństwem ulega zasadniczym zmianom. Następuje rozluźnienie więzów rodzinnych przy równoczesnym podejmowaniu przez młodzież nowych ról w życiu rodziny. Rozszerzenie się kontaktów poza domem i czynne uczestnictwo w rozmaitych formalnych i nieformalnych grupach społecznych powoduje, że rodzina przestaje być pierwszoplanowym środowiskiem wychowawczym.

Ogromną rolę w rozwoju dorastającej młodzieży odgrywa szkoła.

Klasa szkolna stanowi środowisko społeczne, w którym upływa duża część życia młodocianych. Na gruncie życia klasowego wyrastają różne formy kontaktów społecznych, zasady postępowania i normy współżycia klasowego. Klasa szkolna powinna tworzyć zorganizowaną grupę i jako taka może być środkiem i narzędziem wychowania społecznego młodzieży i rozwoju osobowości każdego człowieka.

Podstawowym warunkiem osiągnięcia przez klasę szkolną wysokiego poziomu wychowawczego i pozytywnego jej oddziaływania na członków jest należyta opieka nad nią ze strony wychowawcy klasowego. Osobowość nauczyciela - wychowawcy,

²⁹¹ Żebrowska M. „, Psychologia rozwojowa”, PWN, Warszawa 1986

jego umiejętności organizacyjne, zapał i zaangażowanie w pracy wychowawczej mogą doprowadzić klasę do dużych osiągnięć. Natomiast klasy szkolne pozbawione zorganizowanej i celowej opieki wychowawczej wykazują bądź wysoki stopień dezintegracji, bądź też wytwarzają szkodliwe formy solidarności, skierowanej przeciwko nauczycielom, rzetelnej pracy szkolnej i potrzebnej w tej pracy dyscyplinie. Rzadko, kiedy bez integracji wychowawcy klasa szkolna zdolna jest osiągnąć pożądany kierunek rozwoju, zgodny z celami wychowawczymi szkoły.

Oprócz nauczycieli, drugim ważnym czynnikiem kształtującym rozwój młodzieży jest współżycie z rówieśnikami. W okresie dorastania młodzież jest szczególnie wrażliwa na wpływy grupy rówieśniczej i jej zachowanie się jest często determinowane przez różne elementy życia społecznego w klasie szkolnej, jak: normy grupowe, pozycja ucznia w grupie, rola, jaką pełni, stopień integracji grupy, ogólna atmosfera klasy.

Ogólna atmosfera, na którą m.in. składają się stosunki między nauczycielami i młodzieżą, jak również i młodzieży między sobą, wywiera korzystny lub niekorzystny wpływ na dorastających. Młodzi lubią swoją klasę albo jej nie lubią i to nie jest bez znaczenia.

Stosunki między rówieśnikami kształtują się przede wszystkim w obrębie klasy szkolnej, rozszerzają się jednak daleko poza krąg życia szkoły.

W grupach nieformalnych, podobnie jak w klasie szkolnej bardzo ważną sprawą dla dorastającej młodzieży jest akceptacja. Od stopnia akceptacji jednostki przez grupę, od jej popularności wśród rówieśników zależy prawidłowy rozwój społeczny jednostki. Dezaprobata w stosunku do jednostki lub całkowite jej odrzucenie ze strony grupy pociąga za sobą objawy nieprzystosowania społecznego.

Obok nieformalnych grup rówieśniczych istnieją również grupy formalne. Składają się one z wielu przypadkowych znajomych oraz kilku najbliższych przyjaciół. Członkowie grupy formalnej nie dobierają się, łączy ich raczej wspólne zainteresowania i zajęcia niż więź uczuciowa. Grupy te są dostępne dla wszystkich i udział w nich nie jest zależny od akceptacji członków. Ponieważ nie ma emocjonalnej więzi między członkami, grupa formalna daje członkom mniejsze poczucie bezpieczeństwa, niż grupy oparte na przyjaźni.

Grupy formalne dają młodzieży wiele korzyści, a powodują nieliczne skutki ujemne.

Cechy korzystne są następujące:

- poczucie bezpieczeństwa,
- umiejętności społeczne,
- korzystny wpływ na osobowość,

- dostarczanie wrażeń, przygód i nowych doświadczeń,
- stanowienie zaplecza emocjonalnego i społecznego,
- zapewnienie realizacji potrzeby przynależności,
- umożliwienie rozładowania napięć,
- sprzyjanie krystalizacji systemu wartości.

Dobrze zorganizowana praca w formalnych grupach młodzieżowych umożliwia nie tylko wszechstronny rozwój osobowości młodych ludzi, ale i ukierunkowanie tego rozwoju na wartości społecznie pożądane. Niweluje egoistyczne tendencje, uczy szacunku dla celów ogólnospołecznych, wytwarza umiejętności i nawyki zespołowego współdziałania.

- **Przyczyny zaburzeń rozwoju w okresie dorastania:**

Z charakterystyki wieku dojrzewania wynika, że skomplikowane procesy rozwoju tego wieku - dojrzewanie fizjologiczne, nowe formy działania i kontaktów społecznych, przeobrażenia we wszystkich dziedzinach życia psychicznego sprawiają, że młodzież ma wiele problemów i kłopotów z dostosowaniem swojego postępowania do nowych zadań, sytuacji i ról społecznych. Toteż zachowanie się młodzieży często odbiega od stawianych jej wymogów i przybiera niepożądane formy.

Jedną z przyczyn w zaburzeniach rozwoju społecznego w tym okresie jest stosunek do ludzi dorosłych, przede wszystkim rodziców i wychowawców, do stawianych przez nich wymagań. Przecistawianie się woli dorosłych może przybierać charakter mniej lub bardziej ostry - od braku uprzejmości i opanowania w kontaktach codziennych aż do aroganckich, a nawet brutalnych wystąpień. Charakterystyczną cechą tych manifestacji jest postępowanie wbrew oczywistym racjom i słuszności, na zasadzie przekory lub ślepego buntu. W sytuacjach takich ogromną rolę odgrywają metody postępowania stosowane przez dorosłych, które mogą działać łagodząco i rozładowywać napięcia, bądź też przeciwnie - prowokować i zaostriżać konflikty.

Kolejną przyczyną wiąże się ze stosunkiem młodocianych do grupy rówieśniczej, zwłaszcza do rówieśników płci odmiennej. Należy zwrócić uwagę na takie momenty, jak niewłaściwy dobór przyjaciół, odrzucenie przez grupę rówieśniczą i w związku z tym całkowite osamotnienie. Nadmierne zainteresowanie drugą płcią przybiera niejednokrotnie niebezpieczny dla młodzieży charakter, prowadzi do przedwczesnej

inicjacji płciowej i konsekwencji z nią związanych. Zaburzenia rozwoju społecznego może wywołać również sytuacja przeciwna, polegająca na silnym związaniu się z grupą i całkowitym jej podporządkowaniu, co pociąga za sobą konflikt między wymaganiami grupy, a wymaganiami szkoły lub domu rodzinnego.

Dążenie do kontaktów z grupą rówieśniczą i z osobnikami innej płci jest w pełni uzasadnione. Ma ono swoje źródło w potrzebie włączania się w coraz szersze kręgi społeczne, nabywania umiejętności współżycia, przyswajania sobie obowiązujących wzorów społecznych. Istotę trudności stanowi sprawa postępowania przez młodzież zgodnie z zasadami określonymi przez kodeks społeczny i etyczny oraz przyjęcia takich form zachowania się, które by sprzyjały harmonijnemu dorastaniu społecznemu.

Wrastanie młodzieży w społeczeństwo dorosłych wiąże się z koniecznością przyjęcia określonych postaw i poglądów. Sprawy światopoglądowe stanowią odrębny teren pojawiania się zaburzeń. Światopoglądowe niepokoje i wątpliwości młodzieży rzutują bardzo często na jej postawę wobec otaczającego świata, społeczeństwa i dóbr kulturalnych wytworzonych przez to społeczeństwo.

J. Szczepański do zjawisk niepokojących w zachowaniu się młodzieży zalicza:

- negatywne postawy wobec wzorów postępowania przekazywanych przez dorosłych,
- często spotykane odrzucane w ogóle wzory i normy moralne,
- negatywny stosunek do idei społeczno - politycznych, a ponadto w niektórych środowiskach cynizm, negatywny stosunek do pracy, skłonność do alkoholizmu, niszczenia mienia społecznego itd.

Odmianą grupę zaburzeń stanowią te, które pojawiają się wraz ze wzrostem samoświadomości i są wyrazem stosunku do samego siebie. Najczęściej wiążą się one z nieadekwatną samooceną. Młodzi ludzie z reguły bądź przeceniają swoje walory i możliwości, bądź nie doceniają ich zupełnie. Na tym tle rodzą się odpowiednie do samopoczucia formy zachowania. Jedni zachowują się z nadmierną pewnością siebie, lekceważąc wszelkie wskazówki i ostrzeżenia, inni wykazują nadmierne zahamowanie, nieśmiałość, chorobliwy brak pewności, stronią od kontaktów społecznych. Bywają również tacy, którzy niską samoocenę usiłują zamaskować zuchwałością, nieoczekiwanymi wyskokami, zgrywaniem się itp.

Reasumując, zaburzenia rozwoju społecznego w okresie dorastania warunkują konkretne stosunki społeczne, w jakich młodzież wzrasta, umiejętna organizacja

aktywności młodzieży i kierowanie jej działalnością w procesie wychowawczym. Wadliwy proces wychowawczy w domu lub szkole oraz źle ukierunkowana działalność młodego człowieka w wyniku braku opieki i wskutek nieodpowiednich wpływów (demoralizujące towarzystwo, nieodpowiednie filmy, widowiska i książki) mogą powodować trudności i zaburzenia rozwojowe, różne "kryzysy" i "bunty". Właściwe oddziaływanie wychowawcze, liczące się ze specyfiką rozwojową okresu dorastania może przeciwdziałać nie zrównoważeniu nerwowemu, chwiejności emocjonalnej, łagodzić i rozładowywać napięcia, kierować zainteresowania i działalność młodzieży na tory społecznie pożądane, a dla jego rozwoju pożyteczne. Na progu dorosłego życia wiele jest sytuacji, zadań i trudności w dziedzinie nauki, pracy, osobistego i społecznego życia, które niejednokrotnie stają się dla młodych ludzi egzaminem życiowym oraz próbą ich zasobów umysłowych i wiedzy, umiejętności i zdolności oraz moralności i uspołecznienia. Większość młodzieży, (choć niestety, nie wszyscy) z prób tych wychodzi zwycięsko i zaczyna nowy, najdłuższy etap życia człowieka, etap życia dorosłego. Na drodze tej dla wszystkich możliwe są ogromne zdobycze coraz bardziej rozwijające, wzbogacające i upiększające życie osobiste oraz dla wszystkich dostępne czyny postępujące na przód w różnych dziedzinach życia społeczeństwa.

4.2. ISTOTA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO DZIECI I MŁODZIEŻY W ŚRODOWISKU SPOŁECZNYM

Niedostosowanie społeczne uważać należy zarówno jako problem społeczny o większym lub mniejszym zasięgu i różnych formach i przejawach występowania, będzie on zatem ugruntowany w dziedzinie socjologii, jak również jako problem psychologiczny w kontekście kształtowania się osobowości człowieka jako istoty społecznej oraz jako problem wychowawczy.

Niedostosowanie społeczne może wystąpić w rodzinie, w szkole, w zakładzie pracy i w szerszym środowisku o raz w nieformalnych grupach rówieśniczych. Nie kontrolowane treści życia i działalności nieletnich mogą mieć charakter patologiczny, aspołeczny, niezgodny z powszechnie uznawanymi normami życia i obyczajowości.

Pojęcie społecznego niedostosowania nie jest określane jednoznacznie. Jest ono zjawiskiem, które interesuje pedagogów, psychiatrów psychologów, socjologów i prawników. W zależności od punktu widzenia, pojęcie i zakres społecznego niedostosowania różnie jest definiowane.

Z pojęciem „*niedostosowanie społeczne*” zamiennie utożsamia się określenia: „moralnie zaniedbany - jako efekt dewiacji środowiskowej, „*społecznie upośledzony*” - z powodu zmian organicznych, wywołujących bezwzględność, egoizm i inne destruktywne cechy zachowawcze osobowości charakteropatycznej lub psychopatycznej, „moralnie zagrożony” - odnoszący się „nie tylko do dziecka samego, ale do środowiska, w jakim ono żyje”, oraz „trudny pod względem wychowawczym”.

F.McKinney przedstawia niedostosowanie, jako „rezultat nieudanego dostosowania się: jest to proces ciągły- przechodzenia z jednego etapu, jeszcze nie zaburzonego, do drugiego, już niedostosowanego”²⁹².

Społeczne niedostosowanie zdaniem F. McKinneya jest powodowane przeszkodami w realizacji potrzeb życiowych jednostki, wyzwalającymi frustracje, konflikt wewnętrzny, stresy itp.

1. „U podstawy każdej formy ludzkiego zachowania się tkwi motyw wypływający z potrzeb. Zachowujemy się tak, aby w efekcie dostosować się do tych potrzeb, tzn. aby je zaspokoić, albo usunąć.
2. Czasami potrzeby dają się łatwo zaspokoić. Często niestety w dążeniu do ich zaspokojenia jednostka ulega sfrustrowaniu wywołanemu bądź przez czynniki środowiskowe, bądź przez jej własne procesy psychiczne. To powoduje zahamowanie dążeń do zaspokojenia potrzeb i powstaje konflikt wewnętrzny.
3. Kiedy wystąpi konflikt, jednostka wybiera taką formę zachowania się, która jest dla niej najłatwiejsza, tj. idzie po linii najslabszego oporu. Dana forma zachowania nie jest często dla niej na dłuższą metę tą właściwą. Jeżeli nie jest maksymalnie zadowalająca, jednostka poszukuje nowych form rozwiązania swego konfliktu.
4. Sposób, w jaki dostrzegamy nasze potrzeby i wykrywamy motywy oraz sytuacje, które nas zadowalają lub przeszkadzają w osiągnięciu satysfakcji, wpływa z całego szeregu doświadczeń bieżących i przeszłych, jedyną zatem dla jednostki pomocą jest uczenie się. W grę wchodzi tutaj wszystkie formy uczenia się, które pomagają jednostce samodzielnie uświadomić sobie własne problemy”²⁹³

Tak rozumując McKinney dochodzi do definicji procesu dostosowywania się, jest to według niego wyrabianie sobie określonej postawy oraz zrozumienia sytuacji.

²⁹² McKinney F. „Psychologia osobistego dostosowania się „ New York 1961. Cyt. Za J. Konopnickim” *Niedostosowanie społeczne*” Warszawa 1971, s. 18

²⁹³ Konopnicki J. „*Niedostosowanie społeczne*” Warszawa 1971, s. 18

Taka postawa powinna pozwolić nam najbardziej skutecznie zaspokoić nasze osobiste potrzeby i nie dopuścić do frustracji. Jest to, zatem proces zdobywania perspektywy w patrzeniu na świat zewnętrzny, a ściślej mówiąc na bliższe lub dalsze środowisko, po to, aby nie tyle się do niego dostosować w ścisłym tego słowa znaczeniu, ile aby je zmienić stosownie do naszych potrzeb. Niepomyślność w tym przedsięwzięciu prowadzi jednostkę do niedostosowania społecznego.

Lidia Mościcka zauważa, iż niedostosowanie społeczne „rozumiane bywa jako proces bądź stan. Procesem nazywamy względnie jednorodne serie zjawisk, powiązane zależnościami przyczynowymi lub strukturalno - funkcjonalnymi. Niedostosowanie jednostki jako stan jest to system zachowań, działań i środków zmierzających do zaspokojenia istotnych dla niej potrzeb, społecznie nieakceptowany, zakazany przez kodeks prawny, obyczajowy bądź etyczny”²⁹⁴.

M. Przetacznikowa i M. Sułkowska określają niedostosowanie społeczne jako „zaburzenie w zachowaniu - występujące w stopniu silnym i głębokim, które utrudnia lub uniemożliwia osobnikowi normalne współzycie z innymi ludźmi”²⁹⁵.

Autorki te lżejszą formę zaburzeń w zachowaniu o cechach nietrwałych i nie obejmujących całej struktury osobowości określają pojęciem „nieprzystosowanie społeczne”, przy którym kontakty jednostki ze środowiskiem nie są całkowicie zakłócone. Niedostosowanie natomiast jest bardziej nasiloną dalszą fazą tych zaburzeń, która charakteryzuje się silniejszym i trwalszym zakłóceniem relacji interpersonalnych jednostki. Przejawia się to w nieprzestrzeganiu norm moralnych i społecznych obowiązujących w środowisku i ma charakter trwałej postawy. Za najbardziej charakterystyczne dla niedostosowania społecznego uważają autorki znaczne trudności lub całkowity brak umiejętności w nawiązywaniu kontaktu uczuciowego z innymi ludźmi. U dziecka niedostosowanego dominują pierwotne emocje, takie jak: gniew, strach, elementarne uczucia związane z zaspokajaniem potrzeb biologicznych. Uczucia wyższe (np. moralne, etyczne, społeczne, intelektualne) nie są wykształcone. Jednostki takie nie są więc zdolne do przeżywania pozytywnych uczuć społecznych, do przywiązywania się do innych ludzi, nie wykazują uczuć nawet wobec bliskich osób, ich kontakty z otoczeniem są zaburzone. Zaburzenie to obejmuje głównie sferę emocjonalno - wolicjonalną oraz rozwój charakteru i osobowości.

²⁹⁴ „Problemy niedostosowania społecznego”, pod red. L. Mościckiego, Wrocław 1984, s. 3

²⁹⁵ Przetacznikowa M., Sułkowska M. „Wybrane zagadnienia psychologii kliniczno- wychowawczej dzieci i młodzieży” [w:] „Psychologia kliniczna”, pod red. Lewackiego A. Warszawa 1959, s. 252

Przesłanki te stanowią istotne kryterium różnicujące pojęcia i populację jednostek nieprzystosowanych od niedostosowanych społecznie.

Natomiast O. Lipkowski definiuje niedostosowanie społeczne jako „zaburzenie charakterologiczne o niejednorodnych objawach, spowodowane niekorzystnymi zewnętrznymi lub wewnętrznymi warunkami rozwoju, a wyrażające się wzmożonymi i długotrwałymi trudnościami w dostosowaniu się do normalnych warunków społecznych i w realizacji zadań życiowych danej jednostki”²⁹⁶.

N. Han-Ilgiewicz zagadnienie niedostosowania społecznego rozpatruje w kontekście „dostosowania” uwzględniając przy tym:

- „dostosowanie względnie niedostosowanie do warunków (tj. nieumiejętność akomodacji);
- dostosowanie lub niedostosowanie do ludzi (niezdolność do asymilacji);
- dostosowanie lub niedostosowanie do norm (braki w zakresie ich akceptacji);
- dostosowanie względnie niedostosowanie do wybranych przez jednostkę celów i wartości (tj. nieumiejętność identyfikacji z nimi).

Zdaniem N. Han-Ilgiewicz umiejętność dostosowania się w tych zakresach stanowi o prawidłowym rozwoju osobowości, natomiast niespełnienie ich powoduje zaburzony jej rozwój, nazywamy społecznym niedostosowaniem”²⁹⁷.

K. Pospiszyl wyróżnia trzy podstawowe elementy zjawiska niedostosowania społecznego, są to:

1. „różne stopnie zachowania określane mianem „niedostosowanie”- chodzi tu o narastanie liczby i częstości rozmaitych objawów;
2. uwzględnianie zespołów objawów w postaci izolacji;
3. wielokrotne występowanie tych zespołów objawów, przybierające postać systematycznego postępowania, niezgodnego z oczekiwaniami społecznymi”²⁹⁸.

Dziecko niedostosowane nie działa w swoim najlepszym interesie. Motywacja jego działania jest w związku z tym nierealistyczna, jest natomiast dowodem daleko posuniętej frustracji. Dowodem frustracji jest także fakt, że dziecko swoim działaniem stwarza sobie wiele kłopotów, których samo nie jest w stanie rozwiązać, a których mogło uniknąć.

Reakcje takiego dziecka są skomplikowane, tzn. nie można ich przewidzieć i na ogół są one nieproporcjonalne do bodźców, które je wywołały. To powoduje, że zachowanie

²⁹⁶ Lipkowski O. „Dziecko społecznie niedostosowane i jego realizacja”, Warszawa 1971, s. 37

²⁹⁷ Makowski A. „Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja”, PWN, Warszawa 1994 s. 25

²⁹⁸ tamże, s. 24 - 25

takiego dziecka rzadko, kiedy jest właściwie oceniane przez mało wytrawnych i wnikliwych pedagogów.

Dalszą konsekwencją takiego zachowania się dziecka jest brak sukcesu, tego głównego motoru wszelkiego działania ludzkiego.

Niemожności osiągnięcia sukcesu towarzyszy złe samopoczucie dziecka, co ostatecznie wyraża się tym, że czuje się ono nieszczęśliwe. Ten ostatni objaw jest głównym elementem społecznego niedostosowania i właściwie wszelkie próby ustalenia diagnozy od stwierdzenia tego stanu należy zaczynać. Nie jest niedostosowanym ten, kto działa na swoją własną szkodę, kto nie odnosi sukcesu, ale kto z tego powodu nie cierpi. Dziecko upośledzone czy nawet tylko ograniczone umysłowo może nie zdawać sobie sprawy z braku sukcesów w działaniu i może się czuć zupełnie szczęśliwe. Dopiero wtedy, kiedy ten fakt zaczyna docierać do jego świadomości, staje się ono niedostosowane.

Czesław Czapów i Stanisław Jedlewski rozpatrują pojęcie niedostosowania społecznego w oparciu głównie o kryteria socjologiczne min. z uwzględnieniem ról społecznych pełnionych przez jednostkę w społeczeństwie twierdzą, że „osobników niedostosowanych społecznie charakteryzują mniej lub bardziej trwałe reakcje dewiantyczne, wyróżnione nie ze względu na jakikolwiek system społeczny, ale ze względu na system społeczny ujmowany jako element konstelacji systemów społecznych, obejmujących ludzi tworzących zbiorowość współczesnego państwa”²⁹⁹.

„Niedostosowanie społeczne jest to dewiacja osobowościowa, spowodowana czynnikami biopsychicznymi lub środowiskowymi o negatywnym wpływie na kontakty społeczne, aktywność i harmonię życia wewnętrznego jednostki. Zjawisko to uniemożliwia jej konstruktywną socjalizację, efektywną edukację i pomyślną realizację zadań życiowych”³⁰⁰.

„Niedostosowanie społeczne wyraża negatywny stosunek jednostki do warunków społecznych: powszechnie uznanych i przyjętych norm społecznych, do uznanych wymogów określonych zwyczajami, obyczajami, zasadami postępowania i przepisami prawnymi”³⁰¹.

Skrajne niedostosowanie społeczne objawia się najczęściej w ogólnej postawie dziecka, w nonszalancji, arogancji, w niechlujnym wyglądzie i zaniedbaniu, w cynizmie, bezczelności, w złośliwym intrygantwie i nieopanowanej agresywności. Są jednak

²⁹⁹ Makowski A. „Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja”, PWN, Warszawa 1994, s. 22

³⁰⁰ tamże, s. 76

³⁰¹ Urban B. „Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży”, Kraków 2000

dzieci, u których występują pewne objawy jako cechy dominujące: kłamstwo, kradzieże, włóczęgostwo, agresywność, zaburzenia seksualne. Dziecko takie w sposób ewidentny narusza porządek prawny i dyscyplinę społeczną: nie uczy się, nie pracuje, spożywa alkohol i pali papierosy, narkotyzuje się lub odurza, dokonuje ucieczek z domu, przebywa w środowisku przestępczym.

K. Pospiszyl zwraca uwagę na fakt, iż rozmiar niedostosowania jako zjawiska społecznego jest trudny do ustalenia. Jest on zmienny i zależy od wielu czynników: od warunków ekonomicznych i kulturowych, przejawów innych zjawisk dewiacji społecznej (np. alkoholizmu) itp. Na ocenę społecznego niedostosowania z punktu widzenia jego rozmiaru mają wpływ także stosowane kryteria. Chodzi, bowiem o to, czy za społeczne niedostosowanie uznaje się tylko jaskrawe przejawy działania społecznie destrukcyjnego, czy także działanie o mniejszej szkodliwości społecznej.³⁰²

4.3 TYPOLOGIA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO

J. Konopnicki wyróżnia trzy podstawowe rodzaje niedostosowania społecznego:

1. „niedostosowanie społeczne manifestowane w postaci zahamowania jednostki w środowisku;
2. niedostosowanie społeczne manifestowane postawą demonstracyjno - bojową jednostki w środowisku;
3. niedostosowanie społeczne manifestowane skrajną aspołecznością”³⁰³.

Autor zauważa przy tym, że ten ostatni rodzaj niedostosowania pod pewnymi względami zawiera cechy zahamowania, a pod innymi wyraźnej wrogości do otoczenia. Ponieważ jednak aspołeczność skrajna różni się od nich, należy ją traktować jako odrębną formę niedostosowania. Według kryteriów, które przyjmuje J. Konopnicki, ta „aspołeczność nie jest sensu stricto niedostosowaniem, ponieważ jednostka nie cierpi z powodu swojej sytuacji. Teraz omówię pokrótce za J. Konopnickim wszystkie trzy rodzaje niedostosowania społecznego z uwagi na ich swoistość patologiczną”³⁰⁴.

Niedostosowanie społeczne manifestowane w postaci zahamowania jednostki w środowisku.

³⁰² Pospiszyl K., „Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań”, Warszawa 1998

³⁰³ Makowski A. „Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja”, PWN, Warszawa 1994, s. 40

³⁰⁴ tamże, s. 40

W zachowaniu osób niedostosowanych społecznie nie sposób mówić o wyraźnie odgraniczonych od siebie formach zachowania. Można je określić w zależności od tego, który z syndromów patologicznych w opinii osób wychowujących przeważa. W niedostosowaniu społecznym manifestowanym w postaci zahamowania można wyodrębnić cztery pod rodzaje:

- a) **Brak zaufania** do ludzi, nowych rzeczy i sytuacji. Ten syndrom obejmuje symptomy osłabienia naturalnej pewności siebie. Dzieci takie rzadko są dokuczliwe dla innych, jeżeli ich nadmierna ostrożność nie jest zaawansowana, to może zostać niezauważona. Taki rodzaj zahamowania występuje często u dzieci z tzw. dobrych domów, bądź u dzieci, które napotykają na trudności w nauce szkolnej. Nie starają się one w ogóle osiągnąć większej skuteczności swego działania czy doskonałości w jakiejś pracy, pragną, aby je do tej pracy zmuszano. Przyczynami takiego zachowania mogą być: burzliwe życie psychiczne (stresy) matki w ostatnich miesiącach ciąży, częste zapadanie dziecka na choroby, mała odporność fizyczna, przebyte choroby we wczesnym dzieciństwie.
- b) **Depresja** w swych łagodniejszych formach objawia się jako różnorodność i zmienność poziomu reakcji (z dnia na dzień), a także brak energii fizycznej. Faza ostrzejsza wyraża się utrzymującym się stanem apatii, a poza tym tendencją do niepokoju lub frustracji. Najostrzejsza faza objawia się apatią. Dziecko jest „bez życia” i chętnie kryje się w samotności. Nie dąży do osiągania sukcesów, a w krańcowych przypadkach unika kontaktów społecznych. Skłonność do irytacji i wybuchów występuje wtedy, kiedy dziecko nie może osiągnąć sukcesów, pomimo podejmowanych w tym kierunku wysiłków, albo wtedy, kiedy jest ono poddane sytuacjom pełnych napięć.
- c) **Wycofanie się** dotyczy niechęci jednostki do nawiązywania kontaktów społecznych i przypadków izolacji, wyobcowania w środowisku. Wycofanie może być uwarunkowane doświadczeniem, to znaczy niepowodzeniami w kontaktach z ludźmi. Może także przybrać postać „autyzmu”, wyrażającego się brakiem potrzeby kontaktów z innymi.
- d) **Niekonsekwentne postępowanie** jest formą zachowania się jednostki, która działa pod wpływem bodźca, który w danej chwili jest najsilniejszy. Dziecko takie zaspokaja swoje potrzeby bez względu na konsekwencje.

Niedostosowanie społeczne manifestowane postawą demonstracyjno - bojową jednostki w środowisku

Jednostki o zachowaniu demonstracyjno - bojowym odznaczają się znacznie silniejszą i gwałtowniejszą reakcją emocjonalną, niż wymaga tego zdarzenie czy sytuacja.

W zachowaniu demonstracyjno - bojowym J. Konopnicki wyróżnia „cztery podstawowe typy: wrogość w stosunku do dorosłych, otwarta wrogość, wrogość w stosunku do dzieci oraz łagodniejsze formy aspołecznego zachowania”³⁰⁵.

- a) ***Wrogość w stosunku do dorosłych*** - wiąże się ze sferą rozwoju życia uczuciowego dziecka, które w wieku starszym, między 13 a 16 rokiem życia, wg E.H. Hurlock, przechodzi podokres zwany wczesną adolescencją. W rodzinie dziecko musi mieć zaspokojoną w tym okresie potrzebę bezpieczeństwa, uznania i szacunku.

W przeciwnym razie, będzie kompensować tę potrzebę poza domem, najczęściej w szkole. Z początku poprzez zwracanie na siebie uwagi - najczęściej nauczyciela. W przypadku braku aprobaty u starszych, dziecko w dalszej fazie destrukcji zacznie stosować postawę wrogości w stosunku do dorosłych, czyli osób, które wcześniej były obiektem adoracji i uwielbienia. Dziecko takie jest z pewnością uciążliwe, a swoim zachowaniem utrudnia pracę dydaktyczną - wychowawczą. Należy jednak podkreślić to, iż wymaga ono specjalnego traktowania przez nauczyciela - wychowawcę z jednoczesnym okazaniem życzliwości, aprobaty, nawet pełnej tolerancji. W przeciwnym wypadku, subiektywne przeżycia dziecka będą bolesne i mogą zaważyć na efektach rozwoju i pracy takiego ucznia w szkole.

- b) ***Otwarta wrogość dziecka*** - może występować w domu rodzinnym, a także w szkole i w szerszym środowisku np. sąsiedzkim. Zdarzają się przypadki odrzucenia dziecka przez jedno z rodziców. Wówczas wrogość przejawia się zwykle względem głównego winowajcy, np. ojca. By naprawić sytuację, dziecko stara się być pomocne - w tym wypadku matce. Natomiast odrzucenie przez oboje rodziców może doprowadzić do beznadziejnej sytuacji. Do nieodosobnionych przypadków należą anomalie typu sadystycznego, przejawiane względem jednego lub obojga rodziców, rodzeństwa i innych

³⁰⁵ Konopnicki J. „*Niedostosowanie społeczne*”, Warszawa 1971, s. 181

domowników, w tym osób starszych. Takie zachowanie dziecka z czasem wywołuje wrogość do niego wszystkich członków rodziny. Z inną sytuacją mamy do czynienia w przypadku dziecka z uszkodzonym centralnym systemem nerwowym lub ze stanami frustracyjnymi. Wtedy wrogość swą w stosunku do rodziców dziecko wyraża w postaci aspołecznego zachowania, którym świadomie chce przynieść im wstyd i spowodować zmartwienie z powodu np. ucieczek z domu, kradzieży, arogancji itp. W miarę pogłębiania się zaburzeń w socjalizacji stopień wrogości i krąg znienawidzonych osób powiększa się, powodując ucieczkę w samotność bądź poszukiwanie w środowisku podobnych sobie jednostek antyspołecznych. Nagany i kary nie mają żadnego znaczenia dla tego typu dziecka, potwierdzają jedynie, że brak jest uczuć ze strony rodziców, a to powoduje kolejne wrogie ataki. Jeżeli jednak dziecko będzie miało możliwość przekonać się o lojalności dorosłych wobec siebie jego zachowanie może ulec poprawie. W szkole natomiast i w środowisku, dziecko przejawiające otwartą wrogość będzie cechowało się bierną postawą, nieufnością, niechęcią do współdziałania, prowokującym zachowaniem, upatrywaniem sprzymierzeńców wśród rówieśników bądź starszych kolegów o cechach aspołecznych. Na upomnienia nauczycieli będzie reagować złośliwością połączoną z cynizmem, agresją, wrogim usposobieniem itp.

- c) ***Wrogość w stosunku do dzieci*** - jest przeważnie odbiciem stosunku dziecka do dorosłych. Do łagodniejszych form, poniekąd poprzedzających wrogość, należy tzw. pokazanie się. Istotą tego syndromu jest, z jednej strony, element obawy o przyjęcie przez inne dzieci. Taka obawa dotyczy jednostek o wyraźnym braku poczucia bezpieczeństwa. Próbuje one zastąpić niepewnych w swym mniemaniu rodziców przez rówieśnika lub starszego kolegę. Jeżeli im się to pomimo wysiłków nie udaje, reagują wrogością, także i w stosunku do tych, na których się zawiodły. Drugą charakterystyczną cechą tego syndromu jest manifestacja. Dziecko może popełniać rozmaite akty aspołeczne. Przyczyną takiego zachowania się jest niewłaściwy układ stosunków rodzice - dziecko.
- d) ***Łagodniejsze formy aspołecznego zachowania się***. Do łagodniejszych form aspołecznego zachowania się należą następujące symptomy: brak pragnienia by zadowolić dorosłych, pewna forma okazywania niezależności czy obojętności w kontakcie z nimi, łagodniejsze formy „autyzmu”, nieznacznie wykraczające

poza normę. Powyższe formy zachowania nie należą do jaskrawo dostrzeganych w środowisku. W przypadku właściwego oddziaływania społecznego i przy odpowiedniej postawie nauczyciela - wychowawcy i jego oddziaływaniach terapeutycznych na dziecko, mogą ulec zanikowi. Wychowanek niedostosowany społecznie może dojść do normy.

Niedostosowanie społeczne manifestowane w postaci „skrajnej aspołeczności”

Z niedostosowaniem społecznym manifestowanym w postaci skrajnej aspołeczności mamy do czynienia wówczas, gdy dziecko nie jest zainteresowane tym, czy dorośli aprobuja jego zachowanie, czy nie, a zachowanie to przyjmuje często charakter zdecydowanie antyspołeczny. Wrażliwość dziecka normalnego jest uzależniona od istnienia potrzeby dobrych stosunków z dorosłymi i uzyskania aprobaty swojego zachowania się. Jego wiedza o tym, co jest słuszne opiera się na instynkcie i doświadczeniu. Natomiast dziecko z niedostosowaniem społecznym manifestowanym w postaci skrajnej aspołeczności nie szuka sympatii innych i ma bardzo mało albo nie ma w ogóle skrupułów w wyrządzaniu komuś krzywdy. W poszukiwaniu skuteczności działania nie jest ono skrepowane żadnymi normami społecznymi. Pozornie dziecko takie wygląda normalnie, nie przeżywa żadnych stanów frustracyjnych. Przez swoich rówieśników traktowane jest nieufnie, jako niekoleżeńskie i nie jest lubiane. W diagnozowaniu skrajnej aspołeczności należy być niezwykle ostrożnym, bowiem zdarza się, że chłopiec, który lekceważy świat dorosłych i jego wartości zabiega o uznanie kolegów. Ten rodzaj niedostosowania w pewnym sensie jest czymś więcej niż niedostosowaniem. Jak niektórzy twierdzą, nie tylko jest trudny do usunięcia, ale prawdopodobnie prawie nieusuwalny³⁰⁶.

Istnieją trzy podstawowe przyczyny skrajnej aspołeczności. Należą do nich:

- uszkodzenie systemu nerwowego dziecka,
- dewiacje wychowawcze w domu rodzinnym,
- destrukcja ze strony osób dorosłych bądź rówieśników w szerszym środowisku społecznym.

Rozmiar i zakres patologiczny niedostosowania społecznego wywierają negatywny wpływ na osobowość dzieci, młodzieży i dorosłych.

³⁰⁶ Konopnicki J. „*Niedostosowanie społeczne*”, Warszawa 1971, s. 197

Reasumując niedostosowanie społeczne jest to:

- problem społeczny - uniemożliwiający konstruktywną socjalizację jednostki w środowisku, czego skutki bezpośrednio i pośrednio odczuwają różne zbiorowości społeczne,
- problem psychologiczny - w wyniku zaburzeń osobowości, charakteropatycznych bądź psychopatycznych, powoduje defekty w sferze kontaktu, aktywności i harmonii życia wewnętrznego jednostki,
- problem pedagogiczny - z powodu dewiacji osobowościowych utrudnia adaptację, edukację i wychowanie.

4.4. MŁODZIEŻ A POCZUCIE ALIENACJI

Młodzież nie ma zbyt dużych możliwości rozładowania swojej aktywności w sposób akceptowany społecznie. Wielu młodych ludzi nie otrzymuje odpowiedniego wsparcia społecznego w rodzinie jak i w szkole. Często jedynym miejscem gdzie mogą otrzymać wsparcie i uznanie są bandy młodzieżowe o charakterze przestępczym.

Do zachowań dewiacyjnych popycha młodych ludzi patologia rodzin, zwłaszcza alkoholizm, przestępczość oraz patologia szkoły. Duże znaczenie ma także struktura rodziny. Brak opieki, niestabilność emocjonalna, zaburzone, konfliktowe kontakty rodzinne, skłaniają młodych ludzi do zaspokajania własnych potrzeb poza domem. Często zdarza się, że dziesięciolatki i jedenastolatki utrzymują z kradzieży nie tylko siebie, ale i rodziców. Dzieci te szukają życzliwości i zrozumienia w grupie rówieśników podobnych sobie, a agresję jakiej doświadczają od najbliższych odreagowują na innych dzieciach i dorosłych. Chłód emocjonalny i błędy wychowawcze powodują, że w zasobnych, pozornie dobrych domach wyrastają ludzie agresywni, okrutni. Dorośli coraz gorzej radzą sobie z przekazywaniem dzieciom pozytywnego systemu wartości. Młodzież pozostaje więc wyalienowana od wartości, norm społecznych, własnego zachowania, własnych poglądów i innych ludzi.

Na gruncie psychologii „alienacja pojmowana jest jako oczekiwanie, przekonanie, uczucie. W tym przypadku to cecha własna osoby lub relacji z rzeczywistością.”³⁰⁷

Można wyróżnić **alienację subiektywną i obiektywną**.

³⁰⁷ Kmiecik - Baran K., „Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno - pedagogiczne”, PWN, Warszawa 1999, s. 53

„Alienacja subiektywna - dotyczyć będzie cech własnych osoby, zaś alienacja obiektywna relacji osoby z rzeczywistością. Alienacja obiektywna prowadzi po określonym czasie do alienacji subiektywnej”³⁰⁸

Seeman określa alienację jako „*oderwanie podmiotu od takich obszarów rzeczywistości społecznej jak: wartości, normy społeczne, własne poglądy, własne zachowanie.*”³⁰⁹

Charakteryzując pojęcie alienacji odwołuje się do subiektywnych stanów osoby, wyróżniając pięć wymiarów poczucia alienacji - bezsilność, bezsens, anomia, izolacja oraz wyobcowanie ³¹⁰:

1. Poczucie bezsilności - może być ujmowane jako charakteryzujące jednostkę oczekiwanie bądź subiektywne prawdopodobieństwo, że jej własne zachowanie nie jest w stanie doprowadzić do pojawienia się tych efektów, do których jednostka dąży.

2. O poczuciu bezsensu - można mówić wtedy gdy jednostka nie wie dokładnie w co powinna wierzyć.

3. Poczucie anomii - wiąże się z oczekiwaniem, że nieaprobowane zachowania są niezbędne do osiągnięcia określonych celów.

4. Poczucie samowyobcowania - to przekonanie jednostki, że postępowanie zgodne z własnymi przekonaniem jest dla niej szkodliwe, nie pozwala na realizację jej celów.

5. Poczucie izolacji - to przypisywanie niskiej, nagradzającej wartości, celom i przekonaniom, które są wysoko wartościowe w społeczeństwie.

„Poczucie alienacji to przekonanie jednostki, że pewne ważne obszary świata są obce, nie pozwalają na realizację jej potrzeb. Obce mogą być normy społeczne, wartości, inni ludzie. Jednostka może również odczuwać obecność wobec tego co robi, oraz tego, co głosi.”³¹¹

Do obszarów ważnych dla jednostki, a które mogą stać się dla niej obce, zaliczyć należy³¹²:

1. Reguły gry społecznej - brak jednoznacznych, jasnych i akceptowanych reguł gry społecznej prowadzi do anomii oraz do poczucia anomii. Natomiast jasne, zgodne ze sobą reguły gry społecznej prowadzą do ładu oraz poczucia ładu. Ten rodzaj alienacji w znaczeniu obiektywnym to wewnętrzna sprzeczność reguł gry społecznej, ich niejasność, bądź ich narzucenie z zewnątrz, wbrew woli jednostki. Poczucie anomii to

³⁰⁸ Korzeniowski M., „Ku pojęciu alienacji”, [w:] Przegląd psychologiczny, Nr 2/1986, s. 345 - 369.

³⁰⁹ Kmiecik - Baran K., „Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno - pedagogiczne, PWN, Warszawa 1999, s. 53

³¹⁰ tamże, s. 53 - 54

³¹¹ tamże, s. 54

³¹² tamże, s. 54 - 55

przekonanie jednostki, że reguły gry są sprzeczne, obce, niesłużące potrzebom podmiotu.

2. Wartości - brak jasnych i spójnych wartości powoduje trudność w przewidzeniu, jakie będą efekty zachowania, kiedy z jednej strony można spotkać się z ostrą krytyką, a z drugiej natomiast z aprobatą. Jeżeli sytuacja braku jasnych i spójnych wartości trwa zbyt długo to może doprowadzić do pojawienia się poczucia bezsensu, braku wiary w jakiekolwiek wartości. Natomiast jasne, spójne i akceptowane wartości nadają jednostce sens życia. Poczucie sensu będzie, więc przekonaniem, że istnieją wartości, dla których warto działać i żyć. W sensie obiektywnym *bezsens* - *sens* to wartości narzucone, niejasne oraz jasne i akceptowane.

3. Własne poglądy, przekonania - w przypadku, gdy podmiot zostanie zmuszony do zaprzeczenia własnym poglądom będzie czuł się oderwany od własnych przekonań i idei, mamy do czynienia z alienacją o charakterze obiektywnym. Oderwanie od własnych przekonań może doprowadzić do poczucia wyobcowania, natomiast wierność własnym zasadom i ideom może prowadzić do poczucia autonomii.

4. Własne zachowanie - w znaczeniu obiektywnym oderwanie od własnego zachowania to bezradność, czyli niemożność realizacji własnych potrzeb poprzez własne zachowanie. Poczucie bezradności w znaczeniu subiektywnym to poczucie oderwania od własnego zachowania, niedostrzeganie związku między własnym zachowaniem, a skutkami przez nie wywołanymi. Drugi kraniec to zaradność (w obiektywnym znaczeniu) oraz poczucie zaradności (w subiektywnym znaczeniu). Zaradność to znajdowanie się w warunkach zewnętrznych umożliwiających realizację swoich potrzeb za pomocą własnych zachowań. Z kolei poczucie zaradności to przekonanie, że dzięki własnym zachowaniom można uzyskać wartościowe stany rzeczy, niezależne od warunków zewnętrznych.

5. Inni ludzie - oderwanie od innych ludzi w znaczeniu obiektywnym to samotność, czyli znajdowanie się w sytuacji izolacji, samotności z różnych przyczyn. W znaczeniu subiektywnym to poczucie braku satysfakcjonujących związków z innymi ludźmi. Samotność ta prowadzi do poczucia osamotnienia. Człowiek samotny znajduje wsparcie w sobie samym, we własnych przekonaniach, ideach.

SPOSOBY RADZENIA SOBIE Z ALIENACJĄ³¹³:Destruktywne:

- 1) Alkoholizm.
- 2) Narkomania.
- 3) Bunt.
- 4) Ucieczka w choroby.
- 5) Przestępczość.
- 6) Samobójstwo.
- 7) Tworzenie wspólnot o charakterze destruktywnym, np. przestępczym.

Konstruktywne:

- 1) Twórczość.
- 2) Tworzenie wspólnot o charakterze konstruktywnym.
- 3) Aktywność społeczna.
- 4) Aktywność zawodowa.

W zależności od tego czy jednostka zdaje sobie sprawę ze swojej alienacji czy nie, są różne sposoby reagowania na alienację. Uświadomienie sobie swojej alienacji prowadzi do reakcji kierowanych do struktury „ja”: apatii, rozpacz, poczucia bezcelowości, lub reakcji kierowanych do struktury społecznej: odrzucenia, krytycyzmu, przemocy, buntu.

Badacze upatrują przyczyn poczucia alienacji w:

- czynnikach społeczno - ekonomicznych,
- cechach charakterystycznych podmiotu,
- sytuacjach izolujących podmiot,
- warunkach i normach kulturowych.

Problem przyczyn alienacji można przedstawić za pomocą modelu poczucia osamotnienia Peplana i Perlmana. Autorzy ci wyodrębnili następujące czynniki³¹⁴:

1) Czynniki predyspozycyjne, czyli:

- a) cechy charakterystyczne osoby - cechy osobowościowe (np. niska struktura samoocena, nieśmiałość, zewnętrzne poczucie kontroli, właściwości struktur poznawczych i procesy w nich zachodzące) oraz cechy zewnętrzne jednostki jak: trwałe kalectwo, nieuleczalna choroba, podeszły wiek;
- b) cechy charakterystyczne sytuacji, np. ubóstwo, brak pracy, więzienie, brak mieszkań;
- c) warunki i normy kulturowe (obyczajowe, zwyczajowe, moralne).

³¹³ Kmiecik - Baran K., „Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno - pedagogiczne, PWN, Warszawa 1999, s. 55

³¹⁴ tamże, s. 55 - 56

2) Poziom rozbieżności między pożądanymi relacjami z określonymi elementami otoczenia (normami, wartościami, własnym zachowaniem, własnymi poglądami, innymi ludźmi), a faktycznymi. Poczucie alienacji będzie zależało od wielkości tej rozbieżności oraz cech charakterystycznych osoby.

3) Nagłe wydarzenia jak: wypadek, utrata bliskiej osoby, mienia, zdrowia. Poczucie alienacji niesie ze sobą bardzo często negatywne konsekwencje dla jednostki jak i społeczeństwa.

Osoby wyalienowane bardzo często cechuje: obsesyjność, niska samoocena, sztywność myślenia, nieadekwatność, nieśmiałość, mała otwartość, brak celów w życiu, brak wiary, znieczulica, apatia, depresja.

Długotrwały stan odrętwienia i znieczulicy prowadzi do działań destruktywnych, agresji, przemocy. Osoby wyalienowane często wierzą w zjawiska nadprzyrodzone, prorocтва, jasnowidztwo, co przyczynia się do częstszego przystępowania wielu osób, w tym młodzieży, np. do sekt czy grup o charakterze destruktywnym, np. sekt religijnych. Osoby wyalienowane charakteryzują się także małą tolerancją na słabości innych ludzi, przejawiają skłonność do przemocy, totalitaryzmu, autorytatywności.

Oprócz skutków natury psychologicznej występują także dolegliwości somatyczne, jak: bezsenność, jadłowstręt, podatność na zachorowania.

Samotność, odcięcie od znanych rzeczy i innych ludzi to doświadczenie, które jest czasami pożądane i jednocześnie budzi lęk. niektórzy w sytuacji izolacji, obciążeni stresem nie są w stanie prawidłowo funkcjonować. Po pewnym czasie dochodzi u nich do zaburzeń zachowania.

Różnice między ludźmi (inne potrzeby, różne preferencje, różne wymiary osobowości) są najważniejsze w zrozumieniu różnych reakcji osób znajdujących się w izolacji. Zniekształcenia percepcji, zaburzenia myślenia, emocji oraz ciężkiej samotności nie występują u wszystkich osób.

ROZDZIAŁ V.

METODOLOGIA BADAŃ NAD ZACHOWANIAMİ AGRESYWNYMI MŁODZIEŻY PRZEBYWAJĄCEJ W MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKACH WYCHOWAWCZYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

W dobie obecnych przemian społeczno - kulturowo - ekonomicznych, problemy współczesnej młodzieży zajmują znaczące miejsce w dyskusjach i badaniach z zakresu wielu różnych dziedzin nauki. Szybko zmieniające się warunki życia - gwałtowny wzrost poziomu stawianych wymagań, przepływ i dostępność informacji oraz wzrost możliwości wyboru, w połączeniu z szybkością zmian, brakiem umiejętności oraz niedostatecznym wsparciem i pomocą ze strony rodziny i szkoły wywołują chaos, poczucie bezradności oraz nasilenie działań destrukcyjnych. Głównym problemem młodzieży stają się trudności w określeniu swojej tożsamości i znalezienie „sposobu na życie”, przejawem tego są coraz częściej spotykane akty agresji i przemocy, wzrastająca przestępczość nieletnich i ciągle rosnący poziom spożycia środków odurzających. Coraz większa ilość młodzieży znajduje się w obszarze zagrożenia patologią społeczną, w obszarze wysokiego ryzyka³¹⁵.

Skoro zachowania agresywne i przemoc wśród dzieci i młodzieży stają się coraz bardziej powszechne, należy podejmować wysiłki, aby te objawy badać. W niniejszej pracy podjęto próbę zdiagnozowania i wyjaśnienia tychże zachowań.

Rozpoznawanie zjawisk dewiacyjnych młodzieży może dokonywać się na wiele sposobów, na przykład poprzez obserwację poszczególnych jednostek, wywiad, badania ankietowe, itp. Naukowe badanie rzeczywistości, w której żyje człowiek może odbywać się zatem poprzez przypadkowe stwierdzenia, obserwacje i potoczne opinie lub w sposób systematyczny- selekcjonując fakty, zdarzenia czy procesy, które podlegają starannej refleksji w celu uzyskiwania obrazu najbliższego istocie rzeczy, przybliżającego do wiedzy uniwersalnej o studiowanym podmiocie czy przedmiocie. To właśnie ten drugi rodzaj wiedzy wiąże się z nauką. Historyczny rozwój, właściwości nią sterujące oraz charakter organizacji to trzy główne czynniki sprawiające, że wyróżnia się dwie podstawowe płaszczyzny nauki: empiryczną i teoretyczną. Oba te poziomy są ze sobą

³¹⁵ „Psychopatologia i psychoprofilaktyka. Przejawy narkomani, alkoholizmu, przemocy, zaburzeń psychicznych w rodzinie i szkole oraz możliwości im przeciwdziałania”, red. Margasiński A., Zajęcka B., Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1999, s. 63

ściśle związane i wzajemnie się warunkują. W rozwoju nauki związki te są tak ścisłe i wielostronne, że niekiedy trudno jest ustalić kolejność czasową wzajemnych inspiracji. Uważa się, że badania empiryczne wyprzedzają badania teoretyczne, mogą również stanowić ich kolejny etap.

W ujęciu metodologicznym „badania empiryczne realizowane są w toku bezpośredniego operowania obiektami i obejmują zarówno obserwację, eksperyment, jak i wstępną, logiczną analizę ich wyników. W wyniku tych procedur powstaje fakt naukowy, który zgodnie z tradycyjną filozofią przyrody stanowi niepodważalny i niezależny od jakiejkolwiek teorii element bazy empirycznej nauki”³¹⁶. Natomiast do metod badania teoretycznego zaliczamy - konkretyzację, idealizację, formalizację i metodę aksjomatyczną.

Każde badanie naukowe nie jest niczym innym jak celowym poznawaniem obranego wycinka rzeczywistości przyrodniczej, społecznej lub kulturowej. Można zatem powiedzieć, że badanie przebiega podobnie jak proces wielkiego poznawania przez jednostkę otaczającego ją świata. Odbywa się ono zawsze w ten sposób, że wychodząc od działania praktycznego z bezpośrednich doświadczeń zmysłowych, przechodzi ponownie do praktyki poprzez etap pośredni - uogólnionego poznania umysłowego³¹⁷.

Potrzeby praktyczne zmusiły ludzi do szukania coraz to doskonalszych sposobów poznawania rzeczy i zjawisk. W ten oto sposób w drodze wielu udoskonaleń i przekształceń wyemancypowało się z poznania potocznego badanie naukowe. Wyprowadzone z badań wnioski zaczęły się składać na to, co dziś nazywamy nauką. Nauka jest systemem społecznie wypracowanych sądów o rzeczywistości, sądów sprawdzonych i dowiedzionych- prawdziwych”³¹⁸.

Nauka stanowi istotny składnik kultury danego społeczeństwa i jako taki wywiera wpływ na wiele najrozmaitszych procesów i zjawisk życia społecznego.

Prowadząc badania dla celów pracy starano się kierować postulatami koncepcji teorii empirycznej.

³¹⁶ Leszek W. „Badania empiryczne. Wybrane zagadnienia metodyczne”, Wyd. Instytutu Technologii Eksploatacji, Radom 1997, s. 17

³¹⁷ Jaszczyk D., Radziejewicz - Winnicki A. „Metody badań w naukach społecznych” Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1979, s. 12

³¹⁸ Zaczyński W. „Praca badawcza nauczyciela”, PWN, Warszawa 1968, s. 12 - 13

5.1. CEL I PRZEDMIOT BADAŃ

Wiedza socjologiczna zależy od naukowego zbierania dowodów. Socjologowie zdobywają dowody za pomocą zbioru ogólnie aprobowanych reguł postępowania, zwanych metodologią. Nadaje ona kierunek badaniom i umożliwia innym zweryfikowanie ich rezultatów³¹⁹.

Metodologia to teoria działania poznawczego. Zajmuje się ona metodami naukowego praktycznego myślenia. Wskazuje, w jaki sposób badacz może realizować swoje cele za pomocą określonych metod postępowania. Ludzka działalność aby była skuteczna, musi być celowa. Zwykle podejmuje się cel badań jako rodzaj zamierzonego efektu, do którego ma doprowadzić działalność badacza.

Celem badań socjologicznych jest naukowe poznanie badanej rzeczywistości społecznej, prognozowanie i planowanie jej przeobrażeń³²⁰. Poprzez badania empiryczne w socjologii zmierza się więc zarówno do rozwijania teorii, to znaczy usystematyzowanej wiedzy odnoszącej się do rzeczywistości społecznej, jak też do tego, aby służyć potrzebom praktyki społecznej ukazując możliwości jej kształtowania.

Poprzez badania empiryczne w socjologii uzyskujemy możliwość³²¹:

1. sprawdzenia prawdziwości istniejących już teorii oraz wynikających z nich wniosków,
2. uściślenia zakresu stosowalności poszczególnych teorii do potrzeb praktyki,
3. wzbogacenia dotychczasowej wiedzy o poszczególnych przejawach życia społecznego poprzez uzupełnienie jej nowymi danymi,
4. uzyskanie wiadomości o niezbędnych faktach i zjawiskach społecznych, co pozwala rozszerzyć penetrację naukową na nowe obszary rzeczywistości społecznej,
5. określenie możliwych tendencji rozwojowych badanych struktur, instytucji i zjawisk społecznych.

Badania empiryczne przyczyniają się, więc do poznania uwarunkowań i prawidłowości zjawisk i procesów społecznych, a tym samym i do poszerzenia zarówno poznawczych, jak i praktycznych możliwości socjologii.

³¹⁹ Goodman N. „Wstęp do socjologii”, Zys i S - ka Wydawnictwo s. c., Poznań 1997, s. 23

³²⁰ Sztumski J. „Wstęp do metod i badań społecznych”, Wyd. U. Śl., Katowice 1995, s. 38

³²¹ Sztumski J. „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, Wydawca „Śląsk” Sp. Zo.o., Katowice 2005, s. 21

W momencie podejmowania jakiegokolwiek pracy badawczej należy jasno i precyzyjnie określić jej cel.

Uświadomienie i sformułowanie celów jest pierwszym etapem procedury badawczej.

Ogólnym celem poznawczym niniejszej pracy jest diagnoza sytuacji patogenicznej, rodzącej określone negatywne skutki społeczne, jak ukazanie związku czynników mikrostrukturalnych z zachowaniami agresywnymi młodzieży.

Zatem w pracy starano się osiągnąć następujące cele:

- zbadać związek między agresywnością młodzieży a doświadczaniem przez nią przemocy w rodzinie,
- rozpoznać zjawisko przemocy w środowisku rodzinnym wśród młodzieży,
- zbadać uwarunkowania przemocy w środowisku rodzinnym wobec młodzieży,
- ustalić, z jakich rodzin pochodzą osoby badane,
- przedstawić stosunek młodzieży wobec agresji, przemocy,
- zdiagnozować zachowania agresywne przejawiane przez młodzież,
- określić czynniki determinujące występowanie zachowań agresywnych młodzieży oraz ustalić ich skutki.

Badając społeczny świat, socjolog czyni przedmiotem swego zainteresowania głównie ludzi i tworzone przez nich zbiorowości, choć skupia uwagę także na elementach tworzących materialne środowisko ludzkiego życia, czyli na przedmiotach świata pozaludzkiego³²².

Badaniem rzeczywistości społecznej zajmuje się wiele szczegółowych dyscyplin nauk społecznych, w tym m.in. socjologia, dążąc do jej poznania stosownie do swojej specyfiki. Istnieje potrzeba ciągłego prowadzenia badań socjologicznych, ponieważ współczesne społeczeństwo bardzo szybko się zmienia. Nie można jednak badać wszystkiego, nie można badać całego społeczeństwa czy wszystkich problemów, bo jest to niemożliwe. Życie społeczne jest bardzo skomplikowane, dlatego też należy dokonywać wyborów tych spraw, zagadnień, zbiorowości ludzkich, które mają być badane. Socjologia powinna dążyć do jak najdoskonalszego i jak najgłębszego opisu swego przedmiotu badań, który powinien być zawsze traktowany jako jedyny, jednostkowy i powinien rezygnować z poszukiwania praw ogólnych.

³²² Bocheńska - Seweryn M., Kluzowa K. „Elementy socjologii”, Wyd. Śląsk, Katowice 1999, s. 37

Przedmiotem moich badań jest tytułowy problem: *przemoc w rodzinie jako źródło zachowań agresywnych młodzieży*, przebywającej w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych województwa śląskiego.

Przed podjęciem badań empirycznych założono, że na zachowania agresywne młodzieży najważniejszy wpływ ma przemoc w środowisku rodzinnym i, że właśnie w tym kierunku należy podjąć badania dla ustalenie przyczyn obecnego stanu.

5.2. PROBLEMY BADAWCZE

Podstawowym warunkiem podejmowania wszelkich badań naukowych jest uświadamianie sobie przez badacza problemów badawczych. Problematyka badań to tyle, co „zbiór pytań dotyczących pewnych przedmiotów, zjawisk czy procesów, które znalazły się w polu zainteresowania badacza”³²³.

Badanie naukowe jest wieloetapowym procesem zróżnicowanych działań mających na celu zapewnić obiektywne, dokładne i wyczerpujące poznanie obranego wycinka rzeczywistości przyrodniczej, społecznej lub kulturowej.

Nowoczesna metodologia badań naukowych przywiązuje wielką wagę do wstępnego etapu każdych usystematyzowanych poszukiwań, który obejmuje postawienie i sformułowanie problemu.

Rozpoczynając badania naukowe należy sporządzić plan badań, jak również sformułować prawidłowo problem badawczy pracy, który rozstrzyga zakres badań. Bez sformułowanych problemów trudno byłoby dokonać jakichkolwiek odpowiedzi na nurtujące nas pytania.

Można wyróżnić swoiste formy problemów, tzn. określone ich postacie, w jakich są ukazywane w konkretnych badaniach. Wyróżnia się problemy ujmowane w formie³²⁴:

- deskryptywnej (opisowej),
- demonstracyjnej (doświadczalnej),
- eksplikacyjnej (tłumaczącej),
- definicyjnej (określającej),
- eksplanacyjnej (wyjaśniającej),

³²³ Sołoma L. „Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia”. Wyd. Uniwersytetu Warmińsko - Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 39

³²⁴ tamże, s. 52

- dowodzącej (np. założeń danej teorii),
- diagnostycznej (konstatującej),
- prognostycznej (przewidującej),
- relatywizującej (wskazującej na różne zależności między danymi zjawiskami),
- optymalizującej (tzn. zmierzającej do możliwie najkorzystniejszych rozwiązań danych zagadnień).

Znajomość formy danego problemu umożliwiło autorce pracy dobranie optymalnej metody oraz techniki badań.

W kształtowaniu problematyki empirycznych badań i teoretycznych dociekań odgrywać mogą istotną rolę dwojakiego rodzaju motywacje: względ na praktyczno - społeczne lub względ na naukowo - poznawcze implikacje uzyskania odpowiedzi na pewne pytania³²⁵.

Przemoc w rodzinie jest faktem społecznym i zjawiskiem szkodliwym społecznie, jest jednym z problemów społecznych, skupiających na sobie uwagę opinii publicznej. Wywiera negatywne skutki w życiu osób bezpośrednio dotkniętych tym problemem, zwłaszcza w życiu młodych ludzi. Wadliwe i negatywne oddziaływania otoczenia mogą, bowiem stymulować młodego człowieka do podejmowania działań nieakceptowanych społecznie. W tej sytuacji istnieje potrzeba aktualnego analizowania rodzinnych czynników warunkujących zachowania agresywne młodzieży.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania sformułowano główny problem:

Czy istnieje przemoc wobec dorastającej młodzieży w środowisku rodzinnym?

Rozwiązanie tego problemu, wymaga sformułowania problemów bardziej szczegółowych:

1. Jakie są uwarunkowania przemocy wobec dorastającej młodzieży w środowisku rodzinnym?
2. Jakie są rodzaje przemocy domowej stosowanej wobec dorastającej młodzieży?
3. Czy relacje panujące w rodzinie mają wpływ na kształtowanie się zachowań agresywnych młodzieży?
4. Czy niezaspokojenie potrzeb emocjonalnych ze strony rodziców wpływa na formowanie się zachowań agresywnych młodzieży?

³²⁵ Nowak S. „Metodologia badań społecznych”, PWN, Warszawa 1985, s. 26

5. Czy młodzież doświadczająca przemocy w rodzinie przejawia zachowania agresywne?
6. Jakie są formy zachowań agresywnych wśród dorastającej młodzieży?
7. Czy występują różnice pomiędzy dziewczętami i chłopcami w natężeniu i formach agresywności?
8. Jaka jest struktura rodzin młodzieży przejawiającej zachowania agresywne?
9. Jakie są czynniki warunkujące narastanie agresji wśród młodzieży?

Badania zmierzające do ustalenia występowania określonego w problemie badawczym związku okazać się mogą skuteczne poznawczo.

W obecnie prezentowanej rozprawie problematyka badawcza nastawiona jest na: opis (deskrypcję), wyjaśnianie zaistniałego stanu rzeczy (eksplikację) oraz diagnozę.

Punktem wyjścia wszelkich badań są **hipotezy badawcze**. Hipotezą naukową nazywamy takie przypuszczenie wysunięte w celu objaśnienia jakiegoś zjawiska, którego prawdziwość lub fałszywość rozstrzygamy na podstawie danych zdobytych w określony sposób. Badacz musi więc zdobyć informacje będące warunkiem wystarczającym do obalenia lub do potwierdzenia wysuniętego przez niego domysłu³²⁶.

J. Sztumski uważa, że „hipotezy, do jakich dochodzimy w omawianych badaniach, nie są wcale wstępnymi „wyjaśnieniami” problemu, lecz raczej próbami bardziej uszczegółowionych pytań wynikających z badań danego problemu, na jakie poszukujemy odpowiedzi poprzez badania empiryczne. Mogą one zatem dotyczyć:

- a) ustalenia stanu faktycznego (diagnozy),
- b) sposobów przeobrażeń (czyli swego rodzaju „terapii” czegoś, co chce zmienić),
- c) tendencji rozwojowych (tzn. prognozy) badanych zjawisk lub procesów społecznych”³²⁷.

W obecnej pracy hipotezy są sformułowane w formie pytań, które zostaną poprzez badania zweryfikowane.

Uzyskane w ich wyniku twierdzenia będą miały charakter:

- **weryfikacyjny**, czyli celem będzie uchwycenie w sposób w miarę obiektywny głównych zależności sprawczych między *zmienną zależną* (zachowania agresywne młodzieży) i *niezależną* (przemoc w rodzinie) - jest to zmienna

³²⁶ Sztumski J. „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, Wyd. „Śląsk” Sp. zo.o., Katowice 2005, s. 44

³²⁷ Sułek A. „Metodologia socjologiczna” [w:] „Encyklopedia socjologii”, Tom 2, Warszawa 1999, s. 35

wielowartościowa wyróżniona na podstawie znajomości związków przyczynowo- skutkowych. Problematyka badawcza, odnosi się zatem do relacji między zmiennymi. Istotne jest, czy zachodzą związki między określonymi cechami, czy też nie zachodzą, a jeśli tak, to jakiego rodzaju są to powiązania.

- **diagnostyczny**, czyli orzekać będą o istniejącym stanie faktycznym zachowań agresywnych młodzieży, przebywającej w ośrodkach wychowawczych.

W konceptualizacji pracy zostało przyjęte główne założenie, że *istnieje zależność między zachowaniami agresywnymi młodzieży, a doświadczaniem przez nią przemocy fizycznej, psychicznej, zaniedbywania fizycznego i emocjonalnego w środowisku rodzinnym.*

Do badań wytypowano młodzieżowe ośrodki wychowawcze na terenie województwa śląskiego.

Niezmierzalnym elementem każdej procedury badawczej jest przyjęcie określonych wskaźników.

Współczesne badania empiryczne nad zjawiskami i procesami społecznymi wskazują m.in. tendencję do uściślenia i obiektywizacji metod i narzędzi badawczych, co wyraża się w różnorodnych próbach pomiaru zjawisk, procesów, warunków i efektów działalności badawczej. Jednym z interesujących sposobów pomiaru zjawisk społecznych jest **wskaźnik**.

Najbardziej mówiąc, wskaźnik jest to „coś”, po „czym” poznajemy, że dane zjawisko występuje.

Termin **wskaźnik** w „metodologicznym znaczeniu służy do określenia pewnej cechy przedmiotu lub zjawiska pozostającej w takich związkach z inną jego cechą, że wystąpienie jej sygnalizuje obecność tej drugiej”³²⁸.

Zdaniem S. Nowaka „wskaźnik, to pewna cecha, zdarzenie lub zjawisko, na podstawie zajścia, którego wnioskujemy z pewnością, bądź z określonym prawdopodobieństwem, bądź wreszcie prawdopodobieństwem wyższym od przeciętnego, iż zachodzi zjawisko, jakie nas interesuje”³²⁹.

Wskaźniki możemy podzielić na definicyjne i rzeczowe. Wśród wskaźników rzeczowych rozróżnia się dwie kategorie:

³²⁸ Sztumski J., „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, Wyd. „Śląsk” Sp. Zo.o., Katowice 2005, s. 56

³²⁹ Nowak S., „Metodologia badań socjologicznych”, PWN, Warszawa 1970, s. 102

- empiryczne - wskaźniki empiryczne są wtedy, gdy zarówno cecha wskazywana jak i wskaźnik dają się zaobserwować. Tym samym relacja zachodząca między wskaźnikiem a cechą wskazywaną ma charakter związku empirycznego, rozstrzygalnego bezpośrednio na podstawie dokonanych obserwacji,
- inferencyjne - o wskaźniku inferencyjnym mówimy wtedy, gdy wskaźnik nie definiuje zjawiska wskaźnikowego i nie jest ono obserwowalne. O wystąpieniu danego zjawiska wnioskujemy w sposób pośredni, tzn., że dane zjawisko zaszło, choć ma ono charakter właściwości ukrytej.

Na podstawie informacji zawartych w przeprowadzonych ankietach, wywiadach z ekspertami społecznymi oraz analizie dokumentów młodzieży przebywającej w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, uzyskać można wskaźniki dotyczące przyczyn istniejącego stanu, ustalając wstępnie kierunek badań.

W niniejszych badaniach uzyskano przede wszystkim wskaźniki rzeczowe należące do grupy wskaźników inferencyjnych.

5.3. PODSTAWA ŹRÓDŁOWA OTRZYMANYCH MATERIAŁÓW

W koncepcji badawczej wskazana być musi podstawa źródłowa dla rozwiązywania problemów. Podstawę tę stanowi ogół źródeł, zaś źródło to zawsze jakieś zjawiska, z którymi badacz wchodzi w bezpośredni, zmysłowy kontakt i stąd czerpie on informacje o badanych zjawiskach. Źróżłami są niekiedy same badane zjawiska, z reguły o elementarnym charakterze. Częściej jednak są nimi fragmenty badanych zjawisk lub zjawisk innych, związanych empirycznie z badaniami, co zdarza się jednak rzadziej. W badaniach socjologicznych źródłami bywają często także relacje o badanych zjawiskach, w których stwierdza się występowanie tych ostatnich³³⁰.

Przedmiotowe badania zostały przeprowadzone w oparciu o następujące podstawy źródłowe dla rozwiązywania problemów zawartych w obecnej rozprawie, są to:

- literatura poświęcona problemom przemocy w rodzinie i zachowaniom agresywnych wśród młodzieży,
- wyniki z innych badań dotyczących zjawiska przemocy w rodzinie oraz zachowań agresywnych i dewiacyjnych przejawianych przez młodzież,
- pisemne odpowiedzi respondentów na pytania zawarte w ankiecie,

³³⁰ Lutyński J., „Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia”, Wyd. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2000, s. 102

- informacje zawarte w dokumentacji ośrodków wychowawczych odnośnie badanej młodzieży (historii jej życia i rozwoju psychofizycznego, w szczególności zachowań agresywnych i innych objawów demoralizacji) oraz jej środowiska rodzinnego (związków formalnych, ekonomicznych, wielkości rodziny i właściwości rodziców: ich wykształcenia, pracy zawodowej i cech patologicznych itp.),
- wypowiedzi pisemne ekspertów społecznych w wywiadzie kwestionariuszowym, stwierdzające występowanie badanych faktów.

5.4. METODY, TECHNIKI I NARZĘDZIA BADAWCZE

Aby móc odpowiedzieć na pytania tworzące problematykę badawczą, trzeba uzyskać określonego typu dane i posłużyć się stosowanym sposobem ich analizy. Innymi słowy, empiryczne badania socjologiczne wykluczają możliwość polegania na dowolnych informacjach. Powinny one wszak być zdobyte w odpowiedni sposób, z zachowaniem określonych reguł. Również analiza owych danych nie może nosić znamion dowolności. Musi ona być przeprowadzona zgodnie z obowiązującymi w nauce zasadami, a nie według subiektywnego upodobania badacza. Oznacza to, że udzielenie naukowej odpowiedzi na pytania dotyczące rzeczywistości społecznej wymaga posłużenia się naukową metodą badawczą³³¹.

Proces badawczy, jak każdy proces poznawczy, jest świadomą, celową i zamierzoną czynnością poznającego podmiotu. Wszelka zaś działalność, która ma prowadzić do określonego celu, powinna być sterowana metodycznie za pomocą określonych reguł i wskazań determinujących i kontrolujących postępowanie człowieka. Odnosi się to w szczególności do czynności badawczych, zmierzających do poznania danych faktów lub zjawiska w sposób zapewniający maksymalny stopień efektywności, to jest w najkrótszym czasie i przy najmniejszym nakładzie sił i środków.

Przez metodę rozumie się na ogół „system założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do jakiego się świadomie zmierza”³³².

³³¹ Sołoma L. „Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia”, Wyd. Uniwersytetu Warmińsko - Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 72

³³² Sztumski J. „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, Wydawca „Śląsk” Sp. zo.o., Katowice 2005, s. 68

Każda metoda badań jest zawsze systemem reguł, wskazań i przepisów potrójnie uwarunkowanym.

- Po pierwsze - metoda opiera się na obiektywnych prawidłowościach (i jest z nich wyprowadzone), które opisują przedmiot badania czy poznania oraz są sformułowane w postaci odpowiedniej teorii.
- Po drugie - metoda jest określona i wyznaczona przez charakter badanego przedmiotu.
- Po trzecie - metody zależą od środków badania, jakimi w danej sytuacji historycznej dysponujemy. Do środków badania zalicza się ludzi i narzędzia badawcze³³³.

Zdaniem Stefana Nowaka „*metody badawcze to zalecane lub faktycznie stosowane w danej nauce schematy czynności służących do udzielania odpowiedzi na formułowane w niej pytania...*”³³⁴

Termin „metoda badawcza” jest również używany przynajmniej w dwóch innych znaczeniach, tzn. dla określenia³³⁵:

1. technik gromadzenia danych, które używa się w stosowanej metodzie badań, np. korzystanie z obserwacji lub wywiadu w badaniach monograficznych sprawia, że stają się one właśnie określonymi sposobami zbierania informacji o interesujących badacza faktach,
2. analizy ilościowej lub jakościowej zebranych materiałów badawczych, gdy posługujemy się w tym celu np. metodą statystyczną.

Janusz Sztumski uważa, że „metoda badania i poznania rzeczywistości może być tylko wtedy naukowa i prawidłowa, gdy odzwierciedla obiektywne prawa danej rzeczywistości. Bowiem ich znajomość pozwala na metodologiczne zasadne ujmowanie zjawisk przyrody i społeczeństwa oraz na takie ich badania, które w rezultacie zapewnią uzyskanie poprawnego i możliwie wiernego obrazu świata”³³⁶.

Socjologia posługuje się wieloma, dość istotnie różniącymi się od siebie, metodami. Do metod najczęściej stosowanych w socjologii zaliczamy: *metodę badań terenowych (inaczej: monograficzną), reprezentacyjną (sondażową, surveyową, ankietową), eksperymentalną, metodę badań opartych na materiałach historycznych*

³³³ Sztumski J. „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, Wydawca „Śląsk” Sp. zo.o., Katowice 2005, s. 68

³³⁴ Nowak S. „Metodologia badań społecznych”, PWN, Warszawa 1985, s. 22

³³⁵ Sztumski J. „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, Wydawca „Śląsk” Sp. zo.o., Katowice 2005, s. 81

³³⁶ tamże, s. 69

(badania wykorzystujące źródła zastane), socjometryczną i panelową. Stosunkowo rzadziej używane są takie, jak: *metoda analizy treści, metody projekcyjne i inne*.

W celu rozwiązania problemów badawczych, dostosowując się do specyfiki zagadnienia posłużono się *metodą reprezentacyjną*.

„Metoda reprezentacyjna - zgodnie z nazwą charakteryzuje się tym, że pozwala na zdobycie wiedzy o dużej zbiorowości poprzez zbadanie jedynie jej reprezentacji, a ściślej mówiąc- próby reprezentacyjnej”³³⁷.

Badania metodą reprezentacyjną, nazywane też badaniami surveyowymi bądź sondażowymi, należą do najpowszechniej stosowanych we współczesnej socjologii. Pozwalają w stosunkowo krótkim czasie poznać dużą zbiorowość, zazwyczaj przestrzennie rozproszoną. Survey to metoda badań służąca do rozwiązania problemów empirycznych. Badania te charakteryzują się przede wszystkim tym, że:

1. pomiędzy dwoma stronami procesu badawczego (czyli badaczem lub jego przedstawicielem oraz respondentem, czyli badanym) zostaje nawiązany kontakt (pośredni lub bezpośredni) o stosunkowo krótkim czasie trwania;
2. w czasie tego kontaktu wykorzystuje się kwestionariusz zapewniający daleko idącą standaryzację (a więc i porównywalność) pozyskiwanych od respondenta informacji;
3. przekazywane przez respondenta informacje o jego postawach, opiniach, poglądach, zachowaniach, utożsamiane są z jego rzeczywistymi postawami, opiniami, poglądami, zachowaniami;
4. badane osoby oraz pozyskane od nich informacje traktuje się statystycznie bez rozpatrywania ich położeniowego kontekstu.

Niezależnie od stopnia trafności metody, jej elementami zasadniczymi są: dobór próby reprezentacyjnej, prawidłowa konstrukcja kwestionariusza, kompetencje i uczciwość ankieterów, znajomość przynajmniej tych reguł statystyki, które można by zastosować w ilościowej analizie danych³³⁸.

Dobór metody wykazał, że w stosunku do danego przedmiotu badań, na podstawie danych źródeł i materiałów, dobranych, otrzymanych i opracowanych przy pomocy ankiety, wywiadu i analizy dokumentów, można udzielić odpowiedzi

³³⁷ Sztumski J. „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, Wydawca „Śląsk” Sp. zo.o., Katowice 2005, s. 77

³³⁸ tamże, s. 77 - 78

na pytania problemowe, takich odpowiedzi, które będą uzasadnione w określonym stopniu, wystarczającym ze względu na założony cel i funkcję przedmiotowych badań.

Kolejnym etapem postępowania metodologicznego będzie określenie technik badań nad zbadaniem związku między przemocą w rodzinie a zachowaniami agresywnymi dorastającej młodzieży.

Przez techniki badawcze rozumie się „*utrwalone, ujęte w zapisanych dyrektywach wzory czynności potrzebnych do realizacji poszczególnych zadań badawczych lub ich części. Gdy wzory tych czynności nie są utrwalone, tj. ujęte w zapisanych dyrektywach, mówimy o sposobach badawczych*”³³⁹.

Istnieje wiele sposobów dzielenia technik otrzymywania danych na odpowiednie rodzaje i typy. Zgodnie z koncepcją jednego z czołowych polskich metodologów empirycznych badań socjologicznych - prof. J. Lutyńskiego, wszystkie techniki można podzielić na *obserwacyjne* oraz na *techniki oparte na wzajemnym komunikowaniu się badacza z respondentami*³⁴⁰.

Do technik pierwszego typu zalicza się zarówno obserwację kontrolowaną, jak i niekontrolowaną. Ich cechą jest specyficzną jest to, że badani są jedynie przedmiotem obserwacji. Badacz sam czyni spostrzeżenia o badanych.

Do technik opartych na wzajemnym komunikowaniu się badacza z respondentami zaliczamy wszystkie formy wywiadu, ankiety oraz sposoby zdobywania pisemnych niestandardyzowanych wypowiedzi.

W badaniach zastosowano techniki oparte na wzajemnym komunikowaniu się badacza z respondentami (ankiety, wywiady).

W socjologii, podobnie jak we wszystkich innych dyscyplinach prowadzących badania empiryczne, podstawą do formułowania ogólnych sądów są szczegółowe informacje o przedmiocie badań. Do uzyskania szczegółowych informacji o przedmiocie badań użyto kilku technik, dostosowując je odpowiednio do specyfiki zagadnienia. Są to:

- kwestionariusz ankiety,
- analiza dokumentów,
- wywiad.

³³⁹ Lutyński J. „Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia”, Wyd. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2000, s. 105

³⁴⁰ Sołoma L. „Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia”, Wyd. Uniwersytetu Warmińsko - Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 104

Główną techniką jest kwestionariusz ankiety, natomiast technikami pomocniczymi - analiza dokumentów i wywiad.

Dzięki wprowadzeniu do badań kwestionariusza ankiety, wywiadu oraz analizy dokumentów uzyskano prawie pełny obraz omawianego problemu badawczego.

Na początku przejdę do krótkiej charakterystyki technik badawczych wybranych do badań.

- **Ankieta jako technika otrzymywania danych**

Słowo ankieta ma kilka znaczeń. W socjologii używane jest dla określenia formularza wypełnianego przez samych respondentów bądź dla nazwania jednej spośród wielu technik zbierania informacji³⁴¹. Ankieta jest standaryzowaną techniką otrzymywania informacji w procesie wzajemnego komunikowania się, w której porozumiewanie odbywa się w formie pisemnej, a więc bez pośrednictwa osoby badającej (tj. ankietera)³⁴².

W praktyce badawczej standaryzacja sprowadza się do sposobów zdobywania pożądanых przez badacza informacji, respondentom zadaje się ujednolicone, w ten sam sposób sformułowane pytania i następnie w ten sam sposób opracowuje się ich odpowiedzi. Ankieta zatem stanowi technikę o wysokim stopniu „samoczynności”.

Rola badającego przy zbieraniu danych tą metodą ogranicza się do opracowania odpowiedniej ankiety, wyboru osób, które zamierza się poddać badaniom, rozprowadzania ankiet, wskazania sposobu ich zwrotu oraz zebrania zwróconych ankiet.

Ankieta w swej naturze jest techniką najbardziej zbliżoną do wywiadu kwestionariuszowego. W obydwu tych sposobach istota rzeczy sprowadza się do poprawnie - pod każdym względem - przygotowanego narzędzia, tj. kwestionariusza.

Ankieta jest techniką, która z jednej strony³⁴³:

- umożliwia szybsze i tańsze uzyskanie danych od dużej zbiorowości przestrzennie rozproszonej;
- eliminuje wpływ osoby badającej, jaką jest ankieter, w przypadku wywiadu;
- z reguły bardziej sprzyja kształtowaniu się u respondentów poczucia anonimowości, a w ślad za tym także i psychicznej gotowości do udzielenia odpowiedzi szczerych, nawet na pytania drażliwe;

³⁴¹ Sołoma L. „Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia”, Wyd. Uniwersytetu Warmińsko - Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 150

³⁴² tamże, s. 150

³⁴³ tamże, s. 151

- wyklucza błędy ankieterskie (jako że ankieter nie bierze udziału w badaniu);
- ułatwia uzyskiwanie daleko idącej jednolitości materiałów, a to z racji zastosowania wysoce standaryzowanego zestawu pytań i instrukcji pouczającej o zapisywaniu odpowiedzi.

Poznanie przyczyn zachowań agresywnych młodzieży wymaga empirycznego sprawdzenia i wykazania zależności pomiędzy poszczególnymi czynnikami. Istotnymi dla celów badawczych stały się badania ankietowe przeprowadzone wśród wychowanków ośrodków wychowawczych, które były prowadzone na podstawie przygotowanych pytań z zakresu poruszanej problematyki. W badaniach ankietowych chodzi o szukanie zależności przyczynowo- skutkowych zachodzących pomiędzy zjawiskami. Posługiwanie się ankietą jako techniką gromadzenia danych umożliwi autorce ustalenie związku między przemocą w rodzinie a zachowaniami agresywnymi wśród badanej młodzieży.

Badania miały charakter indywidualny, czas badań nie był limitowany, udział w nich był dobrowolny i anonimowy. Badania ankietowe pozwoliły na analizę czynników warunkujących agresję wśród badanej młodzieży oraz innych form zachowań nieaprobowanych społecznie.

W celu uzyskania odpowiedzi na postawione pytania badawcze skonstruowano odpowiednie kwestionariusze ankiet do badania percepcji przemocy w rodzinie przez młodzież oraz do zdiagnozowania zachowań agresywnych wśród badanych.

W badaniu tym wykorzystano niektóre fragmenty kwestionariusza ankiety zawartego w raporcie z badań o agresji i przemocy wśród młodzieży szkół podstawowych.³⁴⁴

Badania kwestionariuszowe, podobnie jak metoda badań naukowych, wymagają starannego przygotowania. Przygotowanie to składa się na samo konstruowanie kwestionariuszy.

Etapy konstruowania kwestionariusza w przedmiotowych badaniach:

1. **Postawienie problemu** - należy zawsze do wstępnych przygotowań, związanych z konstrukcją kwestionariuszy. Kwestionariusz jest ściśle podporządkowany określonym celom badawczym. Informacje, które autorka pracy zamierza zdobyć podczas badań, określają podstawowy cel, czyli

³⁴⁴ Badania wykonane na podstawie niektórych fragmentów kwestionariusza ankiety zawartego w Raporcie wskazanym w bibliografii

wyznaczają główny problem, jaki planuje się rozwiązać. Badania kwestionariuszowe przede wszystkim dotyczą informacji o badanym zjawisku.

2. **Formułowanie pytań** - jest to etap integralnie związany z poprzednim. Bowiem im lepiej został dany problem sprecyzowany i uszczegółowiony, tym dużo łatwiej o właściwy dobór i sformułowanie pytań kwestionariuszowych. Kwestionariusze wymagają oprócz pytań, związanych z główną problematyką badań, także pytań odnośnie do wstępnych informacji o osobie badanej: jak wiek, płeć, pochodzenie społeczne itp. Pytania dotyczą spraw istotnych z punktu widzenia podejmowanych problemów badawczych.
3. **Ułożenie instrukcji** - to kolejny etap konstruowania kwestionariuszy. Polega on na przygotowaniu przez autorkę pracy wstępnego wyjaśnienia, poprzedzającego odpowiedzi osób badanych na postawione im pytania.

W wyjaśnieniu tym, badacz informuje przede wszystkim o tym:

- kto przeprowadza badania,
- jaki jest główny cel tych badań,
- jak należy odpowiadać na poszczególne pytania,
- w jakim stopniu gwarantuje się anonimowość odpowiedzi badanych.

Powyższe etapy dostosowane zostały do rozwoju badanego problemu, a zwłaszcza metodologicznych wymagań, jakie się z nimi wiążą, od których zależy ostatecznie naukowa wartość zastosowanej ankiety i kwestionariusza.

Autorka pracy zwróciła uwagę przede wszystkim na następujące aspekty związane ze stawianymi pytaniami zawartymi w ankiecie³⁴⁵:

1. Pytania sformowane zostały na podstawie znajomości problemów, których dotyczą.
2. Pytania zostały ułożone w taki sposób, aby badana młodzież mogła udzielić na nie wiarygodnej odpowiedzi.
3. Pytania umożliwiają uzyskiwanie danych obiektywnych, porównywalnych i sprawdzalnych.
4. Każde pytanie w ankiecie i każda odpowiedź na nie ma określoną wartość wskaźnikową w zależności od kolejności i struktury wszystkich poprzednich, jak i następujących po nim pytań oraz najbliższego jego kontekstu.

³⁴⁵ Sztumski J. „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, Wydawca „Śląsk” Sp. zo.o., Katowice 2005, s. 177 - 178

5. Pytania stawiane w ankietach mają charakter pytań: zamkniętych, półotwartych i otwartych.

Forma i treść poszczególnych elementów ankiety uwzględnia zarówno charakter danej ankiety, jak też właściwości badanej młodzieży, np. stopień dojrzałości intelektualnej, itp. cechy. Zwracano uwagę, aby język był zrozumiany dla respondentów, natomiast poszczególne pytania formułowane w taki sposób, by nie budziły żadnych zastrzeżeń.

W kwestionariuszu ankiety pytania skierowane do respondentów dotyczą zagadnień stanowiących podstawowy przedmiot badań oraz społeczno - demograficznych danych respondenta, które są istotnym elementem zasadniczej problematyki badawczej.

Badacz stara się poznać sytuację w jakiej badani się znajdują, która staje się jednym z elementów badania. Pytanie jest traktowane jako uściślenie tego, czego badacz chce się dowiedzieć.

Bezosobowy charakter ankiety, standardowe pytania, jakie są w niej zawarte, ich kolejność ułatwiają opracowanie danych, jak również oddziaływanie w określony sposób na respondenta, skłaniając go do refleksji nad problemami podjętymi w badaniach.

- **Analiza danych jako technika otrzymywania danych**

W badaniach zastosowano również analizę dokumentów, jako metodę uzupełniającą w zbieraniu informacji. A więc mamy do czynienia z badaniami dokumentów pisemnych.

J. Sztumski określił dokument jako źródło wiedzy do analiz socjologicznych:

- a. dokument - jako występujący w dowolnej postaci dowód istnienia określonych faktów i wydarzeń społecznych;
- b. dokument - jako pisemne świadectwo zaszłych faktów i wydarzeń społecznych³⁴⁶.

Wśród pisemnych dokumentów wyróżnia się te, które zebrano w sposób systematyczny oraz okolicznościowe. Do dokumentów zebranych w sposób systematyczny zalicza się dokumenty naukowe, opracowania statystyczne oraz dokumenty komplikacyjne. Natomiast do dokumentów okolicznościowych zalicza się dokumenty osobiste, notatki, sprawozdania.

³⁴⁶ Sztumski J. „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, Wydawca „Śląsk” Sp. zo.o., Katowice 2005, s. 182

W przypadku przedmiotowych badań autorka posłużyła się takimi dokumentami, jak akta wychowanków przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych.

Badania czynników zachowań agresywnych dorastającej młodzieży dokonano w oparciu o dane jakie uzyskano w wyniku analizy udostępnionych akt za zgodą kadry zarządzającej młodzieżowymi ośrodkami wychowawczymi.

Procesowi analizy poddano akta wychowanków, przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych województwa śląskiego w 2007 roku, które zawierały:

1. dane osobowe badanych;
2. informacje o zachowaniach agresywnych młodzieży:
 - orzeczenie o umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym przez Sąd Rodzinny i Nieletnich, wraz z uzasadnieniem orzeczenia,
 - zastosowane środki wobec wychowanka przed umieszczeniem w ośrodku wychowawczym,
3. informacje o środowisku rodzinnym badanych:
 - wykształcenie rodziców,
 - praca zawodowa rodziców,
 - struktura rodziny (pełna, niepełna, zrekonstruowana, konkubinat itp.),
 - wielkość rodziny badanego,
 - uwagi dotyczące struktury rodziny i realizacji funkcji w rodzinie badanego (np. ograniczenia władzy rodzicielskiej, niezaspokojenie podstawowych potrzeb itp.),
 - warunki życia i rozwoju badanego w rodzinie,
 - warunki socjalno - bytowe rodziny wychowanka (warunki mieszkaniowe, podstawowe źródła utrzymania w rodzinie badanego, występujące braki pieniędzy ich przyczyny),
 - oddziaływania opiekuńczo - wychowawcze w rodzinie (zaniedbania wychowawcze i brak opieki, ucieczki z domu i ich przyczyny, sposób oddziaływań na wychowanka),
 - nadużywanie alkoholu w rodzinie wychowanka,
 - przestępczość członków rodziny wychowanka,
4. informacje o środowisku szkolnym badanego;
5. informacje o środowisku rówieśniczo- koleżeńskim badanych;

- kontakty ze środowiskiem zdemoralizowanym,
 - zachowania nieakceptowane społecznie,
 - kontakty z członkami podkultur;
6. zjawiska patologiczne obejmujące swoim zasięgiem badanego (alkoholizm, narkomania itp.);
 7. dane o rozwoju psychicznym wychowanka.

Analiza akt badanej młodzieży pozwoliła na uporządkowanie i interpretację zawartych w nich treści pod kątem problemu badawczego. Uzyskane informacje stanowiły podstawę do szczegółowych analiz zaprezentowanych w następnych rozdziałach pracy.

Analiza akt dotyczyła danych społeczno - demograficznych badanej młodzieży, one też zostały poddane stosownej analizie.

Analizowanie dokumentacji wychowanków ośrodków wychowawczych, umożliwiła badaczowi zapoznanie się z autentyczną rzeczywistością badanej młodzieży.

• Wywiad z ekspertami społecznymi

Istotne dla celów badawczych stały się wywiady udzielone przez grupę ekspertów społecznych, które były prowadzone na podstawie przygotowanych pytań z zakresu poruszanej problematyki. Ekspert społeczny to „osoba, która ze względu na rolę społeczną i zajmowaną pozycję społeczno - zawodową w danej konkretnej zbiorowości posiada możliwość dostarczenia nam informacji, o które pytamy. Osoba ta posiada więcej informacji oczekiwanych i żądanych, aniżeli posiada owych informacji wszelaka inna, przygodna osoba, do której zwróciliśmy się z prośbą o informację”³⁴⁷.

Określony krąg ludzi, z którymi pozostaje ekspert społeczny w jakiejś formie kontaktu wpływa na rolę, funkcję i pozycję bycia ekspertem społecznym, jego kontakty, tworzenie opinii i obrazu życia społecznego badanej społeczności.

W omawianym procesie badawczym przeprowadzono wywiady z psychologiem, pedagogiem, pracownikiem socjalnym oraz wychowawcami zatrudnionymi w ośrodkach wychowawczych. Wymienieni eksperci społeczni wypowiadają się o charakterze rzeczywistości społecznej będącej przedmiotem ich wiedzy.

³⁴⁷ „Ład społeczny w starej dzielnicy mieszkaniowej”, pod red. Wodza J., Katowice 1986, s. 19

Wywiady te prowadzono w drugim etapie badań, kiedy poszukiwano potwierdzenia informacji uzyskanych w pisemnych odpowiedziach respondentów na pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety oraz uzasadnienia dla tych informacji.

W wywiadzie tym badacz formułuje prośbę do badanego o skoncentrowanie wypowiedzi na określony obszar problematyczny. Aby zdobyć obszerniejszą wiedzę na dany temat, badacz powinien dążyć do przeprowadzenia kilkunastu lub kilkudziesięciu wywiadów z ekspertami, gdyż dzięki temu ma możliwość poznać bardziej różnorakie opinie na określony temat, przez co znacznie uwieloznaczeni swoją wiedzę o badanym zjawisku.

Wywiady z ekspertami przybrały formę sformalizowanego wywiadu, czyli wywiadu kwestionariuszowego. Pytania w wywiadzie sformułowano w ten sposób, by na ich podstawie można było uzyskać dodatkowe informacje o wychowankach, warunkach środowiskowych oraz czynnikach stymulujących ich do zachowań agresywnych. Pytania dotyczyły także ustalenia związku między przemocą w rodzinie a zachowaniami agresywnymi wśród młodzieży oraz poznawalności uwarunkowań przemocy wobec młodzieży w środowisku rodzinnym.

5.5. ORGANIZACJA PROCESU BADAWCZEGO

Proces badawczy określany jest jako łańcuch następujących po sobie z góry określonych etapów, faz, ogniw, kroków, czynności badawczych, które stanowią pewną zamkniętą całość³⁴⁸. Głównie na proces badawczy mają wpływ:

- charakter i cel badań;
- teren, na którym są prowadzone;
- techniki prowadzone w trakcie badań.

Organizacja badań własnych zawiera wstępne rozpoznanie przedmiotu, wstępną motywację rozumienia celów oraz wstępne projektowanie czynności. Obejmuje to planowanie, programowanie, harmonogram, konceptualizację, koncepcję badań własnych, projekt badania. Podjęte w niniejszej rozprawie badania wymagają gruntownego przygotowania, zastosowania wyżej wymienionych technik badawczych, ciągłej weryfikacji.

Proces badawczy można ująć w następujące etapy badań:

1. określenie zakresu badań,

³⁴⁸ Zaczyński W., „Praca badawcza nauczyciela”, Warszawa 1995 s. 19

2. studiowanie literatury dotyczącej problematyki przemocy w rodzinie oraz zachowań agresywnych młodzieży,
3. ustalenie problemów badawczych, jakie zamierza się rozstrzygnąć poprzez badania, oraz ukazanie ich specyfiki,
4. ustalenie terenu badań i dobór próby,
5. opracowanie metod, technik i narzędzi badawczych przydatnych do przeprowadzenia badań,
6. sporządzenie harmonogramu badań,
7. gromadzenie materiałów empirycznych,
8. opracowanie i uporządkowanie materiału badawczego,
9. opis i analiza danych empirycznych,
10. opracowanie i uogólnianie wyników,
11. wnioskowanie w oparciu o całościowe wyniki badań.

W przedmiotowych badaniach źródłem zainteresowania był związek między przemocą w rodzinie a zachowaniami agresywnymi wśród dorastającej młodzieży przebywającej w następujących młodzieżowych ośrodkach wychowawczych województwa śląskiego:

- MOW dla dziewcząt – Bytom Radzionków,
- MOW dla chłopców – Krupski Młyn,

Badania metodą ankiety przeprowadzono w maju 2007 roku wśród 76 wychowanków przebywających w dwóch młodzieżowych ośrodkach wychowawczych.

Po przeprowadzeniu badań metodą ankiety, dla uzyskania dodatkowych danych przeprowadzono badania metodą wywiadu dokonanego w grupie 7 ekspertów społecznych zatrudnionych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych.

Całość pracy wsparta jest analizowaniem dokumentów badanej młodzieży.

W dokumentach tych było dużo informacji dotyczących poszczególnych problemów badawczych, zwłaszcza dotyczących czynników decydujących o kształtowaniu się zachowań agresywnych i dewiacyjnych badanej młodzieży. Szczególnie dużo informacji zawierały sprawozdania Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno - Konsultacyjnego.

Podsumowując dobór metod i technik został podyktowany przedmiotem badań, brano również pod uwagę to, aby przyjęte w badaniach metody i techniki pozwoliły

na wzajemne uzupełnianie się i dopełnianie w zbieraniu informacji empirycznych, które umożliwiły rozwiązanie problemów badawczych, wysunięcie wniosków i uogólnień.

5.6. SPOŁECZNO - DEMOGRAFICZNA CHARAKTERYSTYKA GRUPY BADAWCZEJ

5.6.1. STRUKTURA BADANEJ GRUPY

Badaniami objęto zbiorowość liczącą 76 osób, w tym 46 dziewcząt i 30 chłopców w wieku od 14 do 18 lat. Byli to wychowankowie dwóch młodzieżowych ośrodków wychowawczych: MOW dla dziewcząt w Radzionkowie i MOW dla chłopców w Krupskim Młynie.

Badaniom ankietowym poddano wszystkich wychowanków, przebywających w okresie badań w powyższych ośrodkach. Badania populacji młodzieży miały charakter grupowy (kwestionariusze ankiety), uczestnictwo było dobrowolne, uczestniczący w badaniach zostali zapewnieni o anonimowości.

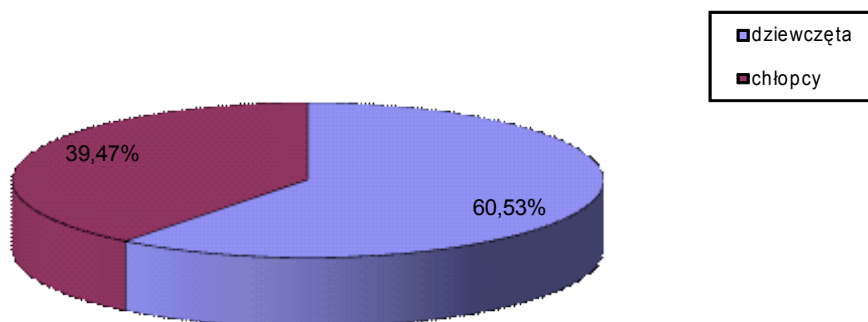
Tabela 1. „Miejsce badań”

Miejsce badań	Liczba badanych	%
MOW- Krupski Młyn	46	60,53
MOW- Radzionków	30	39,47
ogółem	76	100,0

źródło: badania własne

Tabela 1 obrazuje badaną populację według miejsca badań.

Rys. 1 Płeć respondentów

Z danych statystycznych wynika, że wśród badanych było 46 dziewcząt (60,53%) i 30 chłopców (39,47 %).

Szczegółowe informacje z wyróżnieniem kategorii wiekowych przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2 „*Wiek badanej populacji*”

Kategoria wieku (w latach)	Liczba badanych	%
17	32	42,11
18	26	34,21
16	9	11,84
15	5	6,58
14	4	5,26
ogółem	76	100,0

źródło: badania własne

Badani reprezentowali cztery grupy wiekowe:

- 17 - latków - 32 osoby (42,11 %)
- 18 - latków - 26 osób (34,21%)
- 16 - latków - 9 osób (11,84 %)
- 15 - latków - 5 osób (6,58%)
- 14 - latków - 4 osoby (5,26 %)

Badania wykazują, że wśród badanej populacji najmniejszą największą grupę stanowią osoby w wieku 17 lat (42,11%) i 18 lat (34,21%) a najmniejszą grupę stanowią osoby w wieku 14 lat (5,26%), 15 lat (6,58%) oraz 16 lat (11,84%).

Płeć i wiek to podstawowe zmienne niezależne uzyskane w kwestionariuszu ankiety.

5.6.2. CHARAKTERYSTYKA ŚRODOWISKA RODZINNEGO BADANYCH

W poniższym podrozdziale zostanie scharakteryzowane środowisko badanej młodzieży. Charakterystyka rodzin uwzględnia informacje uzyskane na podstawie wyników kwestionariusza ankiety.

Analizę cech społecznych rodzin respondentów należy rozpocząć od struktury społecznej.

Dane zawiera tabela 3.

Tabela 3 „*Struktura społeczna rodziny badanej populacji*”

Struktura społeczna rodziny badanych	Liczba badanych	%
rozbita	24	31,58
pełna	23	30,26
niepełna	19	25,00
konkubinat	10	13,16
ogółem	76	100,0

źródło: badania własne

Z analizy danych zawartych w tabeli nr 3 wynika, że najwięcej badanych wywodzi się z rodzin rozbitych- 24 respondentów (31,58%) oraz z rodzin pełnych- 23 ankietowanych (30,26%). Z rodzin niepełnych wywodzi się 19 respondentów (25%). Natomiast niewielka liczba badanych wywodzi się ze związku konkubinackiego rodziców - 10 osób (13,16 %).

Wykształcenie to kolejna cecha usytuowania społecznego. Jest to zmienna, która w znacznym stopniu wpływa na poziom życia, określając tym samym szanse życiowe jednostki, ułatwiając bądź utrudniając osiągnięcie odpowiedniego statusu społecznego.

Tabela 4 „Wykształcenie rodziców według wskazań badanej młodzieży”

Poziom wykształcenia	Matki		Ojca	
	liczby bezwzględne	%	liczby bezwzględne	%
zawodowe	24	31,58	29	38,16
podstawowe	14	18,42	11	14,47
średnie	13	17,11	10	13,16
wyższe	4	5,26	3	3,95
niepełne podstawowe	3	3,95	2	2,63
brak danych	18	23,68	21	27,63
ogółem	76	100,0	76	100,0

źródło: badania własne

Z danych umieszczonych w tabeli 4 wynika, że najwięcej rodziców badanej młodzieży osiągnęło wykształcenie zawodowe - 69,74% (53 osoby), następnie podstawowe - 32,89% (25 osób), na trzecim miejscu znaleźli się rodzice z wykształceniem średnim - 30,26% (23 osoby). Natomiast najmniej ankietowanych wywodzi się z rodzin, w których rodzice osiągnęli wykształcenie wyższe - 9,21% (7 osób) oraz niepełne podstawowe - 6,58% (5osób). Niepokojącym faktem jest, że 23,68 % (18 osób) nie wiedziało o wykształceniu swoich matek a 27,63% (21 osób) o wykształceniu swoich ojców, co może świadczyć o słabej komunikacji w rodzinie.

Zamieszczona poniżej tabela pozwala poznać rozkład następnej cechy, jaką jest aktywność zawodowa i życiowa rodziców badanej młodzieży.

Tabela 5., *Charakter pracy jaką wykonują rodzice badanej młodzieży*

Charakter pracy rodziców badanej młodzieży	Matki		Ojcowie	
	liczby bezwzględne	%	liczby bezwzględne	%
bez pracy	24	31,58	21	27,63
praca fizyczna	21	27,63	19	25,00
praca umysłowa	9	11,84	7	9,21
nie żyje	3	3,95	7	9,21
emeryt	1	1,32	3	3,95
brak danych	18	23,68	19	25,00
ogółem	76	100,0	76	100,0

źródło: badania własne

Z danych wynika, że systematycznie pracuje 56 rodziców badanej młodzieży (73,68%), natomiast bez pracy pozostaje 45 rodziców (59,21%), w wypadku matek wskaźnik ten osiągnął 31,58%, a wśród ojców bezrobotnych wyniósł 27,63%. Rodzice badanych stanowią większość wśród ludzi pracujących fizycznie - ogółem 40 rodziców (52,63%), zaś niewielka liczba rodziców badanych wykonuje pracę umysłową - 9 matek (11,84%) i 7 ojców (9,21%). Większość młodzieży nie wie, jaką pracę wykonują rodzice - 18 badanych (23,68%) nie zna charakteru pracy swoich matek, a 19 respondentów (25%) nie zna charakteru pracy swoich ojców.

Tabela 6 „Ilość rodzeństwa badanej młodzieży”

Ilość rodzeństwa	Liczby bezwzględne	%
czworo i więcej	20	26,31
jedno	19	25,00
dwoje	19	25,00
troje	10	13,16
brak rodzeństwa	5	6,58
brak danych	3	3,95
ogółem	76	100,0

źródło: badania własne

Jak wynika z zestawienia tabelarycznego badań w zdecydowanej większości pochodzą z rodzin wielodzietnych, odnotowano to w 49 przypadkach (64,47%). Stosunkowo często występują również rodziny z dwojgiem dzieci - 19 osób (25%). Najmniej odnotowano osób, które nie mają rodzeństwa - 5 przypadków (6,58%).

Prawidłowe funkcjonowanie środowiska rodzinnego niewątpliwie zależy od warunków bytowych, w jakich ta rodzina egzystuje. Rozkład wypowiedzi badanych na temat standardu życia swojej rodziny obrazuje tabela 7.

Tabela 7 „Subiektywne oceny badanych dotyczące standardu życia rodziny”

Standard życia rodziny badanych	Liczby bezwzględne	%
niski	45	59,21
średni	17	22,37
wysoki	6	7,89
brak danych	8	10,53
ogółem	76	100,0

źródło: badania własne

Z tabeli nr 7 wynika, że większość badanych - 59,21% (45 osób) oceniło standard materialny swojej rodziny jako niski (*nie zawsze wystarcza na zaspokojenie podstawowych potrzeb <odzież, opłaty, wyżywienie>*), następnie jako średni - 22,37% (17 osób). Niewielka liczba respondentów - 7,89 % (6 osób) wskazała wysoki standard życia swojej rodziny. Natomiast 10,53 % (8 osób) nie odpowiedziało na to pytanie.

W procesie wychowania i socjalizacji dziecka w grupie pierwotnej z pewnością ważnym czynnikiem jest cała paleta wcześniej omówionych cech, a mianowicie struktura rodziny, wykształcenie, aktywność zawodowa, ilość dzieci w rodzinie,

standard życia rodziny, co może istotnie wpływać na rozwój dziecka. Istotny wpływ na jakość procesu wychowania i socjalizacji realizowanego w rodzinie mają także warunki mieszkaniowe, posiadanie określonych sprzętów, urządzeń, które mogłyby świadczyć o stanie zamożności rodziny. Braki w poziomie ekonomiczno - materialnym rodziny mogą blokować szansę rozwojową jednostki oraz mogą wpływać na pojawienie się zachowań dewiacyjnych (w tym zachowań agresywnych). Ważna jest w tym kontekście przestrzeń, czyli warunki mieszkalne, w jakich przebywają badani. Nadmierne zagęszczenie na małej przestrzeni, brak poczucia intymności i posiadania własnego kąta często jest powodem poczucia wyobcowania i braku prywatności. W sytuacji wielodzietności, gdy rodzeństwo wspólnie mieszka w jednym pokoju, często zdarza się, że nie mogą utrzymywać kontaktów z innymi dziećmi. W takich okolicznościach mogą pojawić się zaburzeń psychonerwowych, nadpobudliwości emocjonalnej, brak umiejętności konfrontacji. Konsekwencją trudnych warunków materialno - bytowych jest szukanie dla siebie azylu i miejsca przyjaznego poza domem rodzinnym. Może to sprzyjać pojawieniu się wielu niepożądanych zachowań społecznych. Prawidłowe funkcjonowanie środowiska rodzinnego niewątpliwie zależy od warunków, w jakich ta rodzina egzystuje.

Tabela 8 „Ocena warunków mieszkaniowych przez badaną populację”

Warunki mieszkaniowe	Liczby bezwzględne	%
przeciętne	25	32,89
dobrze	22	28,95
złe	15	19,74
bardzo dobre	10	13,16
bardzo złe	4	5,26
ogółem	76	100,0

źródło: badania własne

Badana młodzież najczęściej określała swoje warunki mieszkaniowe jako przeciętne - 32,89% (25 osób), następnie jako dobre - 28,95% (22 osoby). 13,16% (10 osób) uznało swoje warunki mieszkaniowe jako bardzo dobre.

Z analizy szczegółowej danych statystycznych wynika, że 25% (19 osób) określiło swoje warunki negatywnie, jako złe i bardzo złe.

Spośród 76 badanych osób, na pytanie: „Czy w Twoim mieszkaniu masz: oddzielny pokój; wspólny pokój z rodzeństwem; brak stałego miejsca?”- 36

ankietowanych (47,37%) odpowiedziało, że posiadało swój pokój, natomiast 30 osób (39,47%) odpowiedziało, że miało do dyspozycji wspólny pokój z rodzeństwem. Pozostali respondenci - 13,16 % (10 osób) stwierdzili, że nie mieli stałego miejsca.

Na pytanie „*W jakim stanie utrzymane jest Twoje mieszkanie?*” zdecydowana większość badanej młodzieży bo aż 75% (57 osób) odpowiedziała, że jest czyste, zadbane, natomiast nieznaczna liczba badanych - 19 osób (25%) określiła je jako brudne i zdewastowane.

Tabela 9 „*Wyposażenie gospodarstw domowych w sprzęty i urządzenia sanitarno-higieniczne według wskazań badanych*”

Wyposażenie gospodarstw domowych w sprzęty i urządzenia sanitarno-higieniczne	Liczby bezwzględne	%
w.c.	65	85,53
łazienka	59	77,63
gaz	64	84,21
centralne ogrzewanie	46	60,53
wideo	59	77,63
telewizor	68	89,47
antena satelitarna	37	48,68
telewizja kablowa	40	52,63
brak danych	8	10,53

źródło: „*badania własne*”

Z analizy danych zamieszczonych w tabeli wynika, że w większości mieszkań badanych znajduje się: w.c., łazienka, gaz, centralne ogrzewanie, wideo, telewizor, antena satelitarna, telewizja kablowa.

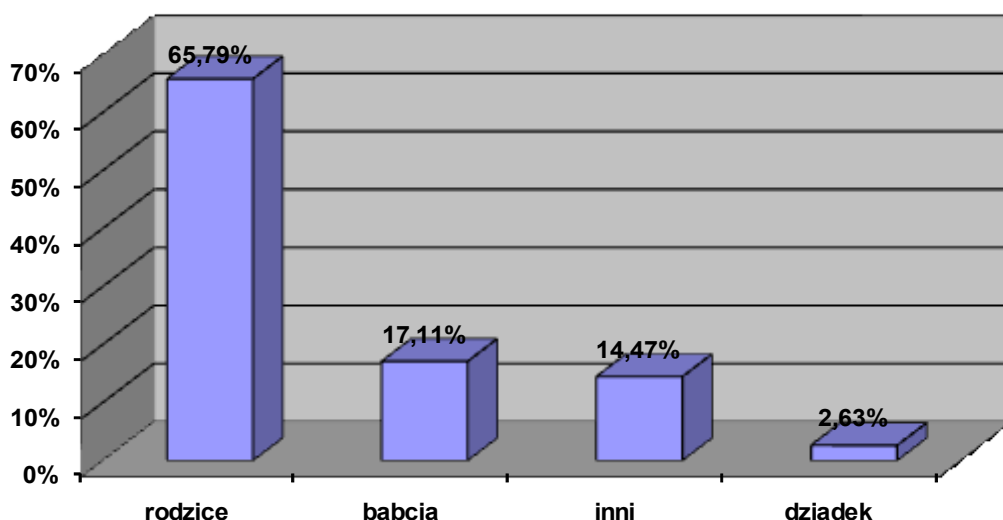
ROZDZIAŁ VI.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ I ICH INTERPRETACJA

6.1. ASPEKTY SOCJOPSYCHOLOGICZNE BADANEJ MŁODZIEŻY

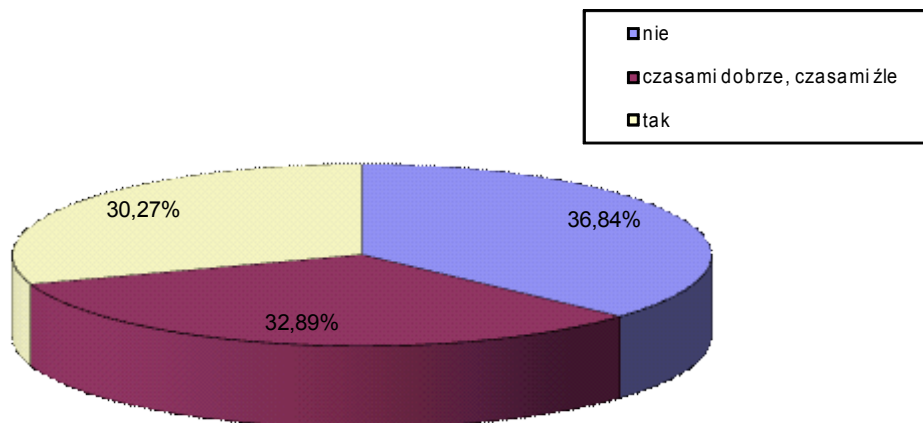
Zasadniczym zamierzeniem towarzyszącym niniejszemu podrozdziałowi było przybliżenie ważniejszych aspektów socjopsychologicznym badanych (czyli ustalenie: kto zajmował się ich wychowaniem, czy w swoim domu czują się dobrze, do kogo mogą zwrócić się o pomoc ze swoimi problemami, czy mają osoby godne zaufania w swoim otoczeniu społecznym, czego najbardziej obawiają się w życiu).

Rys. 2. Kto zajmował się Twoim wychowaniem?- rozkład odpowiedzi badanych

Analiza zawartych danych w tabeli wykazuje, że zdecydowana większość badanych - 65,79% odpowiedziała, że ich wychowaniem zajmowali się rodzice. Osobami, które również zajmowały się wychowaniem niektórych badanych, byli dziadkowie - 19,74% (babcia - 17,11%, dziadek). Natomiast 14,47% badanych stwierdziła, że ich wychowaniem zajmowały się instytucje (domy dziecka, wychowawcy).

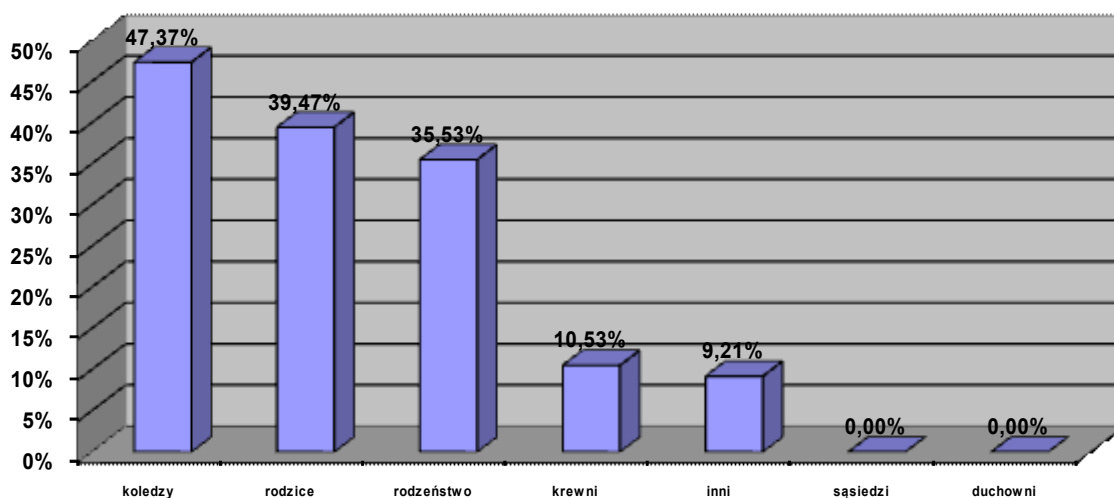
Rys. 3. Czy na ogół w swoim domu czujesz się dobrze?- rozkład wypowiedzi badanych

Z przeprowadzonych badań wynika, że 36,84% respondentów w swoim domu czuje się źle, natomiast 32,89% czuje się czasami dobrze, czasami źle, a 30,27% badanych stwierdziło, że w swoim domu czuje się dobrze.

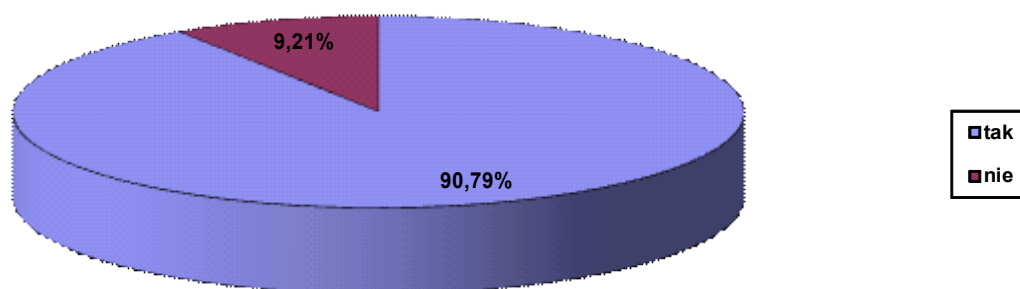
Zadano także pytanie: *„Kiedy masz problemy, to zwracasz się do rodziców, rodzeństwa, innych krewnych, kolegów, sąsiadów, nauczycieli, duchownych, innych?”*. Wypowiedzi respondentów obrazuje diagram 4.

Rys. 4 Grupy społeczne, do których badana młodzież zwraca się o pomoc

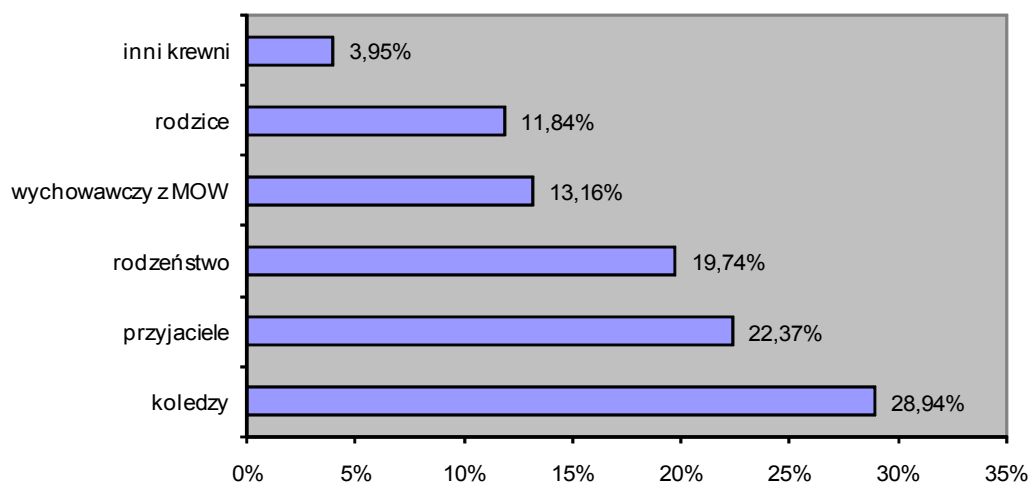

Analiza zebranego materiału badawczego wykazuje, że prawie połowa badanej młodzieży (47,37%) stwierdziła, że gdy mają kłopoty to o pomoc zwracają się do kolegów. Oznacza to, iż koledzy są dla większości badanych najważniejszą grupą wsparcia. Następными osobami, oprócz kolegów, do których badani zwracają się o pomoc są rodzice (39,47%) i rodzeństwo (35,53%). 21,05% badanych w momencie pojawienia się trudności może zwracać się o pomoc także do innych grup społecznych: 10,53% badanych zwraca się o pomoc do krewnych, zaś 9,21% - do wychowawców ośrodka wychowawczego, w którym obecnie przebywają. Zaledwie 1,32% respondentów szuka pomocy u nauczycieli.

Rys. 5 Czy masz przyjaciół (osoby godne zaufania) dla których Twoje problemy są ważne?

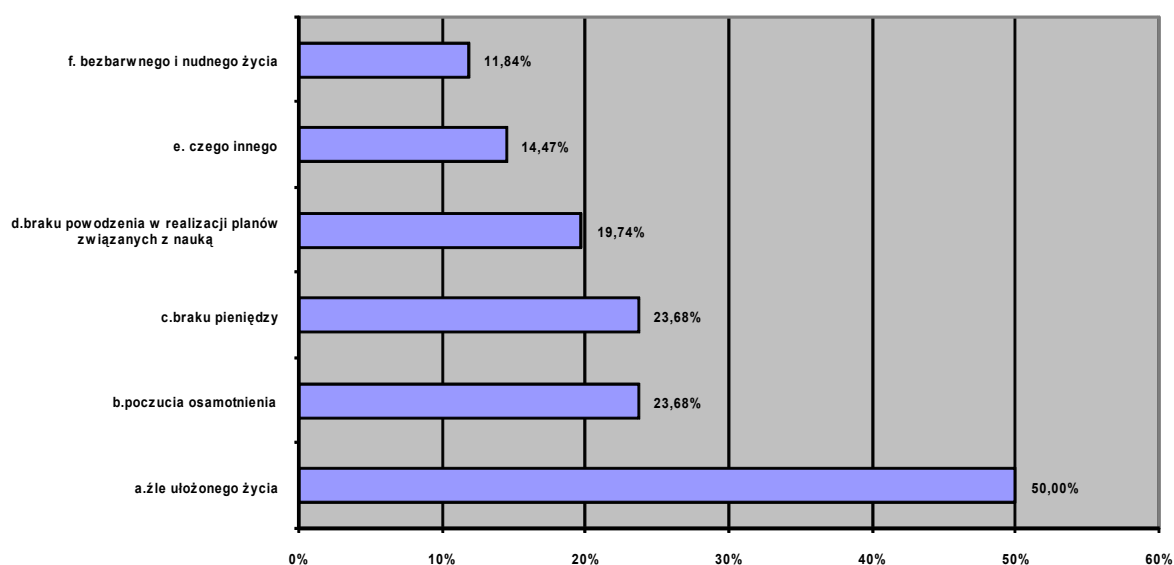

Kolejne zagadnienie porusza problem posiadania wsparcia emocjonalnego młodzieży w otoczeniu społecznym. Pytanie „Czy masz przyjaciół i osoby godne zaufania?” pozwoliło ustalić, że 90,79% ankietowanych posiada przyjaciół. Na brak takich osób wskazało 9,21% badanych. Dwa następne pytania miały rozstrzygnąć z jakiego otoczenia wywodzą się osoby obdarzone zaufaniem. Obrazuje to rysunek 6.

Rys. 6. Osoby godne zaufania w otoczeniu społecznym badanych respondentów

Z przeprowadzonych badań wynika, że tylko 35,53% szuka oparcia emocjonalnego wśród członków rodziny. Natomiast większość badanych, bo aż 51,31% szuka oparcia wśród rówieśników, natomiast 13,16% respondentów wskazało na wychowawców z Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego.

Badania dowodzą, że tylko 11,84% respondentów znajduje wsparcie emocjonalne u rodziców.

Rys. 7 Czego najbardziej obawiasz się w życiu? - rozkład odpowiedzi badanych

Z przeprowadzonych badań wynika, że połowa badanych (50%) obawia się źle ułożonego życia, następnie w kolejności: poczucia osamotnienia (23,68%), braku pieniędzy (23,68%), braku powodzenia w realizacji planów związanych z nauką (19,74%) oraz bezbarwnego życia (11,84%). 6,58% badanych wskazało na inne obawy w ich życiu, pojawiły się takie odpowiedzi jak: braku sensu życia (1,32%), wyjścia z ośrodka (1,32%), swoich wybuchów agresji (2,63%), niespełnienia planów na przyszłość (1,32%). 7,89% respondentów odpowiedziało, że niczego nie obawia się w życiu.

Chcąc podsumować tę część badań, można zauważyć, że:

- Zdecydowana większość badanych, bo aż 65,79% wychowywana była przez rodziców.
- Spośród badanych tylko 30,27% ankietowanych czuje się bezpiecznie w swoim domu.
- Prawie połowa badanej młodzieży - 47,37% stwierdza, że kiedy ma kłopoty zwraca się o pomoc do kolegów.

- Jedynie 11,84% badanej młodzieży szuka wsparcia emocjonalnego wśród rodziców, co świadczyć może o zaburzonych związkach emocjonalnych badanych z rodzicami.
- 90,79% respondentów twierdzi, że posiada przyjaciół (osoby godne zaufania).
- Połowa badanych obawia się źle ułożonego życia.

6.2. WARTOŚCI I AUTORYTETY BADANEJ MŁODZIEŻY

Człowiek jako istota myśląca i świadoma, zorientowany jest na sens i dąży do określonych wartości. Wartości obejmują i normują wszystkie wymiary życia. Odnoszą się do płaszczyzny fizycznej, psychicznej, duchowej i społecznej. Przedstawiają one kryteria takiej postawy i takich decyzji w odniesieniu do wszystkich tych sfer, które ułatwiają człowiekowi integralny rozwój oraz realizację jego aspiracji życiowych. Wartości wyznaczają nasze postawy wobec ludzi i rzeczy. Odzworowują tym samym na stany emocjonalne oraz wpływają na samoocenę. W odniesieniu do siebie wartości tworzą porządek hierarchiczny, dzięki czemu możemy wyróżniać wartości bardziej i mniej preferowane. System wartości wiąże się ściśle z rozwojem i jego celami. To właśnie rodzaj wartości decydują o poziomie i rozwoju, ukierunkowując człowieka na cel. Stopień i sposób realizowania wartości stanowią także o zdrowiu psychicznym człowieka i jego postawach moralnych. Poziom i dojrzałość osoby, zależą więc od stopnia realizacji określonej hierarchii wartości, od siły motywacji i od sposobów realizowania tych wartości w życiu.

Kształtowanie systemu wartości jest niezwykle istotną kwestią w procesie wychowania dzieci i młodzieży oraz stwarzania im warunków do rozwoju. Wypracowanie i ukształtowanie właściwej i trwałej hierarchii wartości jest czynnikiem niezbędnym do świadomego życia i podejmowania odpowiedzialnych decyzji, dokonywania pewnych wyborów oraz przejawiania określonych zachowań. W okresie młodzieńczym pojawia się często negacja niektórych wartości uznawanych w społeczeństwie wyrażająca się w przejmowaniu postawy nonkonformistycznej wobec ideału świata dorosłych.

Przeprowadzone badania ukazują, jakie wartości rozwijają się u badanej młodzieży. Dla lepszego zobrazowania uzyskanych wyników zostały one przedstawione w tabeli 10.

Tabela 10 „Skala wartości badanej populacji.”

Wartości	Liczby bezwzględne	%
----------	--------------------	---

1. rodzina	27	35,53
2. miłość	25	32,89
3. wolność	23	30,26
4. przyjaźń	21	27,63
5. szczęście rodzinne	19	25,00
6. spokojne życie	17	22,37
7. szacunek innych	15	19,74
8. pieniądze	13	17,11
9. sprawiedliwość	12	15,79
10. kształcenie się	10	13,16
11. godność własna	9	11,84
12. wygodne życie	8	10,53
13. silny charakter	7	9,21
14. ciekawa praca	6	7,89
15. pewność siebie	5	6,68
16. dobrobyt	3	3,95
17. siła fizyczna	2	2,63
18. władza	1	1,32

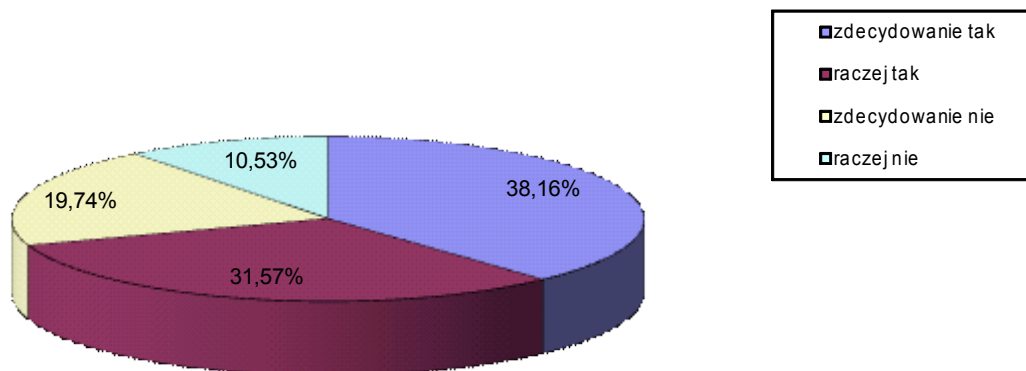
źródło: badania własne

W pytaniu „*Co jest dla Ciebie najważniejsze?*” poproszono o wybranie sześciu propozycji (spośród 22) i uszeregowaniu ich od najważniejszego do najmniej ważnego. Najliczniej wybierane odmiany i warianty systemu wartości prezentuje tabela 10. Dokonywane wybory przez badaną młodzież wybory wartości wskazują na dominację wartości takich jak: rodzina, miłość, wolność. Czwarte i piąte miejsce uzyskały: przyjaźń i szczęście rodzinne. Badana młodzież wybierając takie wartości jak: rodzina, miłość, przyjaźń, szczęście rodzinne wyraża silne pragnienie przynależenia do małych grup społecznych. Badani w przyjaźni, w miłości, w wolności, w szczęśliwym życiu rodzinnym mogą dostrzegać sens swojego życia i źródło szczęścia. Spokojne życie, szacunek innych, pieniądze, sprawiedliwość zajmują środkowe pozycje. Na stosunkowo niskim szczeblu hierarchii wartości umieszczają badani wartości związane z kształceniem siebie, godnością własną, wygodnym życiem, silnym charakterem, ciekawą pracą oraz pewnością siebie. Niezbyt wielką popularnością cieszą się takie wartości jak: dobrobyt, siła fizyczna, władza.

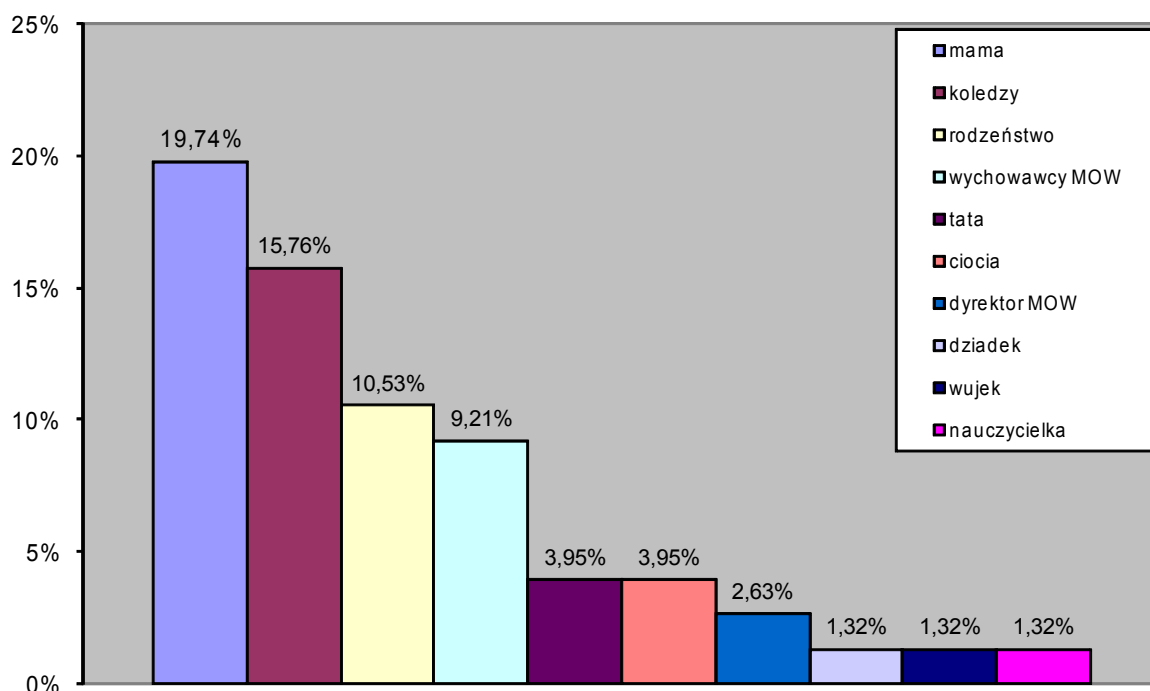
Dokonywane przez młodzież wybory wartości wskazują wyraźnie na dominację wartości allocentrycznych: rodzina, miłość, wolność, przyjaźń, szczęście rodzinne. Wyraźnie uwidacznia się nastawienie na stosunki interpersonalne niż indywidualny sukces (kształcenie się, dobrobyt, ciekawą pracę).

Następne pytanie odnosi się do kwestii autorytetów i wzorów naśladowania wśród badanej młodzieży.

Rys. 8. Czy masz jakieś określone autorytety (przykłady ludzi, którzy są dla Ciebie wzorem do naśladowania)? - rozkład wypowiedzi badanych

69,73% badanych deklaruje posiadanie autorytetu, natomiast 30,27% badanej młodzieży nie posiada wzorów do naśladowania.

Rys. 9. Autorytety w świecie badanej młodzieży

Z analizy danych wynika, że najczęściej autorytetami dla badanych są osoby z najbliższego otoczenia. Dla 39,49% ankietowanych są nimi członkowie rodziny. Pozostałymi jednostkami odniesienia dla młodzieży są: rówieśnicy - dla 15,79% badanych; wychowawcy z młodzieżowego ośrodka wychowawczego - dla 9,21% respondentów oraz dyrektor z MOW - dla 2,63% młodzieży.

W kontekście powyższej analizy można stwierdzić, że brakuje powszechnie cenionych autorytetów i wzorów do naśladowania wśród badanej młodzieży. Brak społecznych autorytetów, czy priorytetowych wartości powoduje, że młodzież nie znajduje pozytywnych wzorców zachowań, tak bardzo potrzebnych w drodze socjalizacji. Znaczna część młodzieży, jest więc bez szans na dobry start życiowy i ulega nieprzystosowaniu społecznemu.

Podjęłam próbę ustalenia, jak zagospodarowują swój czas wolny wychowankowie młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Posłużyłam się następującym pytaniem:

„Jak najczęściej spędzasz czas wolny poza zajęciami w szkole”?

Tabela 11 *„Formy spędzania wolnego czasu respondentów”.*

lp.	Formy spędzania wolnego czasu	Liczby bezwzględne	%
1	spotkania z kolegami, koleżankami	45	59,21
2	słuchanie radia, płyt	39	51,32
3	oglądanie telewizji	30	39,47
4	chodzenie na dyskoteki	18	23,68
5	włóczęga po mieście	16	21,05
6	inne zajęcia	16	21,05
7	uprawianie sportu	15	19,74
8	czytanie książek	10	13,16
9	kibicowanie na imprezach sportowych	8	10,53
10	chodzenie na koncerty różnych grup	1	1,32

źródło: badania własne

Większość badanych spędza wolny czas na spotkaniu się z przyjaciółmi (45 osób), słuchaniu radia, płyt (39 osób) oraz oglądaniu telewizji (30 osób). 23,68% badanych deklaruje, że w wolny czas chodzi na dyskoteki, natomiast 21,05% „włóczy się po mieście”. Natomiast niewielka liczba badanych czyta książki (13,16%), kibicuje na imprezach sportowych (10,53%), chodzi na koncerty różnych grup młodzieżowych (1,32%).

W kategorii „inne” 21,05% badanych wypowiedziało się, co robi w wolnym czasie. A są to następujące wymienione czynności: spędzanie czasu z rodziną, spędzanie czasu z sympatią, uczenie się, pobyt w kawiarence internetowej, siedzenie w internecie.

Z powyższych zestawień statystycznych wynika, że badana młodzież dysponuje bardzo skromnym repertuarem sposobów spędzania wolnych godzin.

6.3. ŚRODOWISKO RODZINNE JAKO GENEZA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH MŁODZIEŻY

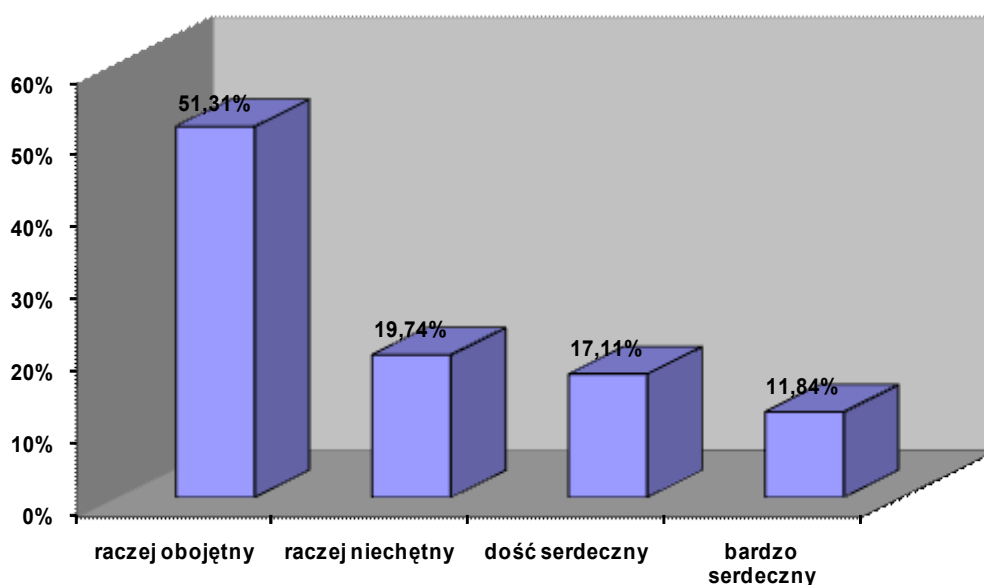
6.3.1. WPŁYW RODZINNYCH KONTAKTÓW W KSZTAŁTOWANIU SIĘ ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH BADANEJ MŁODZIEŻY

Społeczność rodzinna jest dla jednostki grupą podstawową, jej członkowie pozostają ze sobą w bliskim kontakcie, wzajemnie ze sobą współdziałają. Zaspokaja ona wszystkie potrzeby biologiczne, psychiczne, duchowe i materialne dziecka, co daje poczucie bezpieczeństwa, zapewnia psychiczną równowagę organizmu, umożliwia utrzymanie integracji osobowości. Człowiek, aby mógł uzyskać pełnię swych możliwości, potrzebuje silnych i trwałych więzów uczuciowych, które dać może jego rodzina. Dlatego rodzina jest uważana za wspólnotę emocjonalną, a miłość stanowi fundament jej egzystencji. Akceptacja, zrozumienie, serdeczność i życzliwość, wzajemna pomoc charakteryzuje zachowania ludzi kochających się. Za kształt tej miłości są odpowiedzialni przede wszystkim rodzice, których postawa powinna być przepełniona miłością dobrą i mądrą. W tej miłości rodzicielskiej mają miejsce najpiękniejsze człowiecze pragnienia i postawy zdolne do świadczenia dobra na rzecz innych, bezinteresownej życzliwości, zaufania i tolerancji. Dziecko poznaje miłość przede wszystkim przez jej doświadczenie, które zaspokaja równocześnie najważniejsze jego potrzeby psychiczne oraz umożliwia prawidłowy rozwój osobowy. Ważne jest również to, że w najwcześniejszym dzieciństwie właśnie rodzice stanowią pierwszy element łączący dziecko z całą społecznością ludzi. Rodzina tworzy teren próbnych doświadczeń społecznych dziecka, który jest niezbędny dla jego prawidłowego i harmonijnego współistnienia w świecie. Pierwsze doświadczenie społeczne, które mają w rodzinie, wpływają na dokonywanie wyborów w przyszłości w sytuacjach trudnych i złożonych, w których uczestniczy już dorosły człowiek. Dziecku potrzebna jest pełna i zdrowa moralnie rodzina, której podstawową rolą jest zaspokajanie i ukierunkowanie potrzeb uczuciowych dziecka. Całe środowisko rodzinne stymuluje rozwój osobowości dziecka, przygotowuje do pełnienia określonych ról społecznych. Tylko miłość i akceptacja rodziców stanowi podstawę pełnego psychospołecznego rozwoju dziecka. Dzieci, które czują się kochane i akceptowane przez rodziców, posiadają poczucie przynależności i bezpieczeństwa.

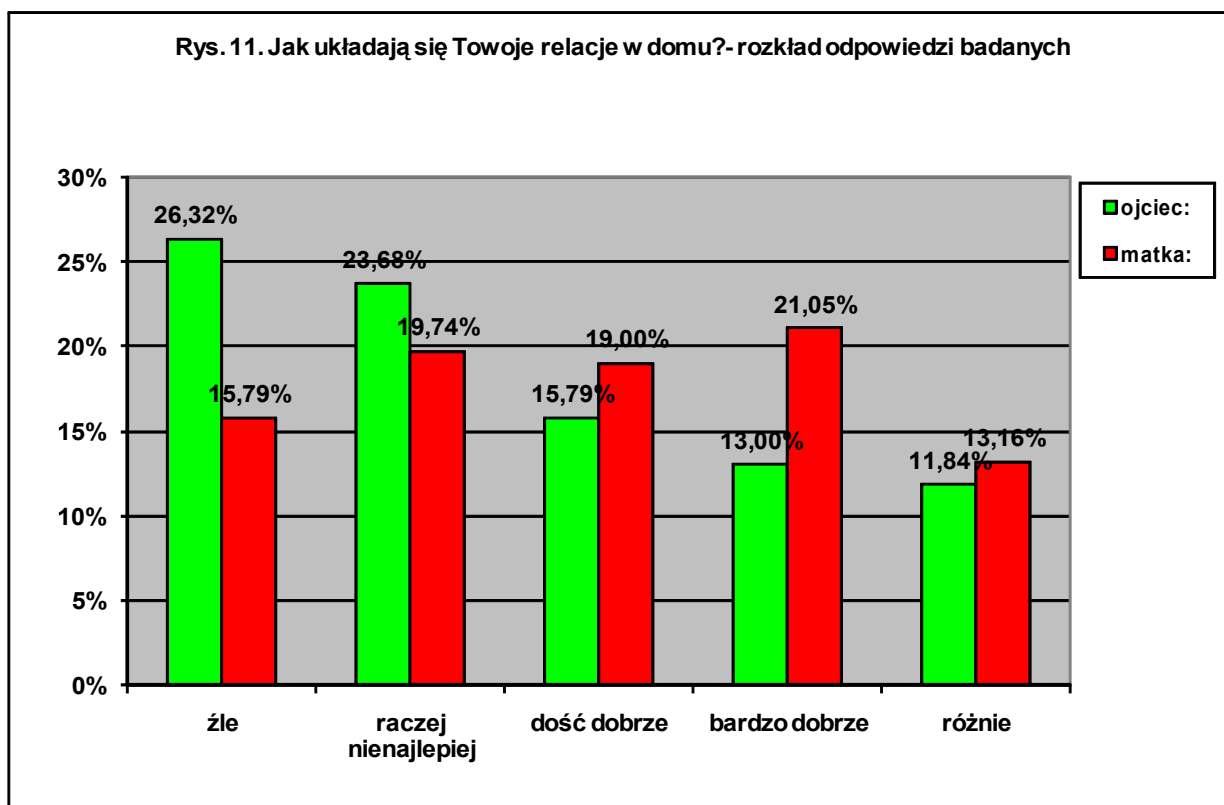
Z punktu widzenia zaburzeń osobowości dziecka, stosunki między rodzicami a dzieckiem są najistotniejsze wśród interakcji między członkami rodziny. Dziecku należy okazywać miłość, serdeczność, dać mu poczucie bezpieczeństwa, bo musi ono być pewne miłości i akceptacji rodziców, gdyż w przeciwnym razie pojawiają się stany napięcia emocjonalnego, zagrożenie i lęk. Rodzina, więc może stać się miejscem silnych psychicznych doświadczeń i urazów.

Zachowania agresywne wśród młodzieży mogą mieć swoje źródło w istniejących stosunkach w rodzinie, w niezaspokajaniu potrzeb emocjonalnych, w postawach rodzicielskich, w zaburzonej, niespokojnej atmosferze, konfliktach, kłótniach, alkoholizmie rodziców, przemocy w rodzinie itp. negatywnych czynnikach. Dlatego autorka starała się dowiedzieć od badanych, czy powyższe czynniki zachodziły w ich rodzinach.

Rys. 10. Jak ocenilibyś/oceniłabyś stosunek rodziców do Ciebie?- rozkład odpowiedzi badanych

Z przeprowadzonych badań wynika, że zdecydowana większość badanych - 71,05% deklaruje, że rodzice w stosunku do nich są negatywnie nastawieni. Z czego 51,31 % uważa, że rodzice są obojętni względem nich, a 19,74%, że niechętni. Natomiast 28,95% rodziców jest nastawiona pozytywnie wobec badanej młodzieży. Z powyższych danych statystycznych można wnioskować, że atmosfera obojętności i niechęci w środowisku rodzinnym może pobudzać badaną młodzież do zachowań agresywnych w relacjach interpersonalnych.

W kolejnym pytaniu autorka chciała się dowiedzieć od respondentów jak układają się ich relacje w rodzinie (z ojcem, z matką). Badania dowodzą, że połowa badanych (50%) negatywnie ocenia swoje kontakty z ojcem. Za nienajlepsze uznaje je 23,68%, a 26,32% definiuje je jako złe. 28,95% badanych określa je pozytywnie. Za ledwie 11,84% uważa, że relacje z ojcem układają się różnie. Natomiast 46,05% badanej młodzieży swoje kontakty z matką ocenia pozytywnie. Za bardzo dobre uznaje je 21,05%, a za dobre 25% respondentów. 35,53% badanych uważa relacje z matką za negatywne, za nienajlepsze uznaje je 19,74%, a za złe 15,79%. 13,16% uważa je za różne.

W rezultacie struktura rodzinnych kontaktów, postrzeganych przez młodzież, oznacza się negatywną interpretacją wzajemnych relacji z rodzicami. Z przeprowadzonych badań można wnioskować, że wzajemne relacje oraz związki emocjonalne z rodzicami mogą w znacznym stopniu rzutować na poziom zachowań agresywnych badanej młodzieży.

Zapytano także badanych o poziom zaspokojenia potrzeb psychospołecznych w środowisku rodzinnym respondentów - „Które z niżej podanych potrzeb były

zaspakajane w środowisku, w którym byłeś/byłaś wychowywany/wychowywana?”. Dane liczbowe respondentów procentowe tego zagadnienia przedstawia tabela 12.

Tabela 12 „Które z niżej podanych potrzeb były zaspakajane w środowisku, w którym byłeś/byłaś wychowywany/wychowywana?- rozkład odpowiedzi badanych”

Rodzaje potrzeb	Bardzo często		Często		Czasami		Nigdy	
	liczby bez-względne	%	liczby bez-względne	%	liczby bez-względne	%	liczby bez-względne	%
potrzeba bezpieczeństwa	11	14, 47	10	13, 16	32	42, 11	23	30, 26
potrzeba akceptacji	16	21, 05	20	26, 32	26	34, 21	14	18, 42
potrzeba przynależności	11	14, 47	23	30, 26	25	32, 89	17	22, 37
potrzeba miłości	19	25, 00	22	28, 95	27	35, 53	8	10, 53
potrzeba zrozumienia	15	19, 74	18	23, 68	28	36, 84	15	19, 74

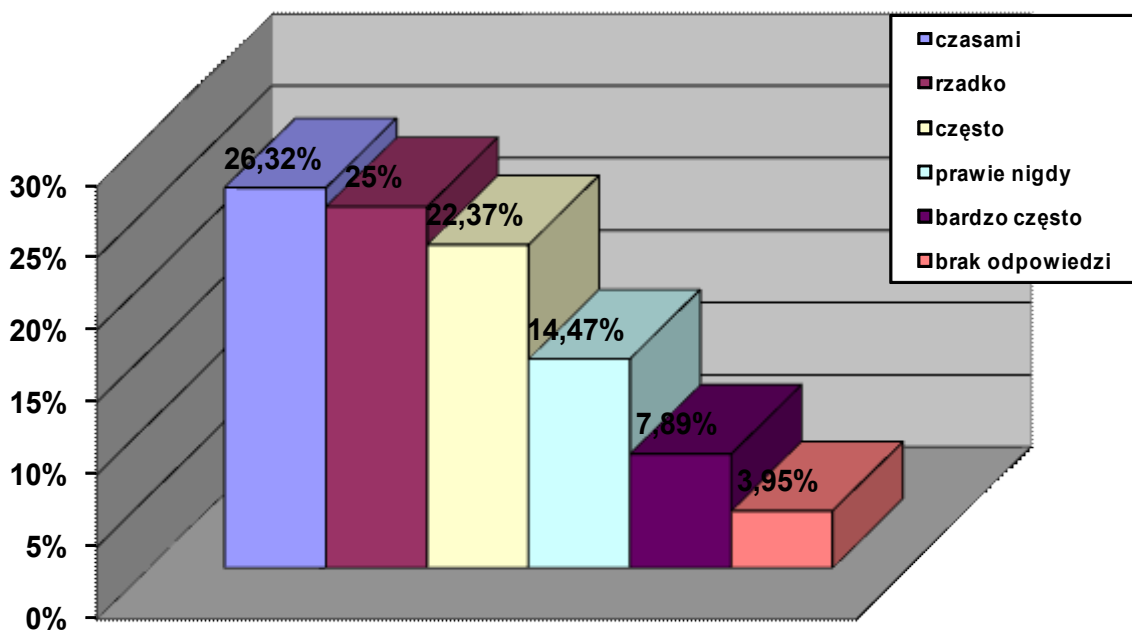
źródło: badania własne

Z analizy danych zawartych w tabeli wynika, że w najmniejszym stopniu była zaspokajana potrzeba bezpieczeństwa w rodzinie badanych osób - wskaźnik ten wyniósł, aż 72,37%. Natomiast w największym stopniu była zaspokajana potrzeba miłości - wskaźnik ten wynosi 53,95%.

Przeprowadzone badania dowodzą, że wyżej wymienione potrzeby psychospołeczne nie były zaspakajane w znacznym stopniu w środowisku rodzinnym badanej młodzieży.

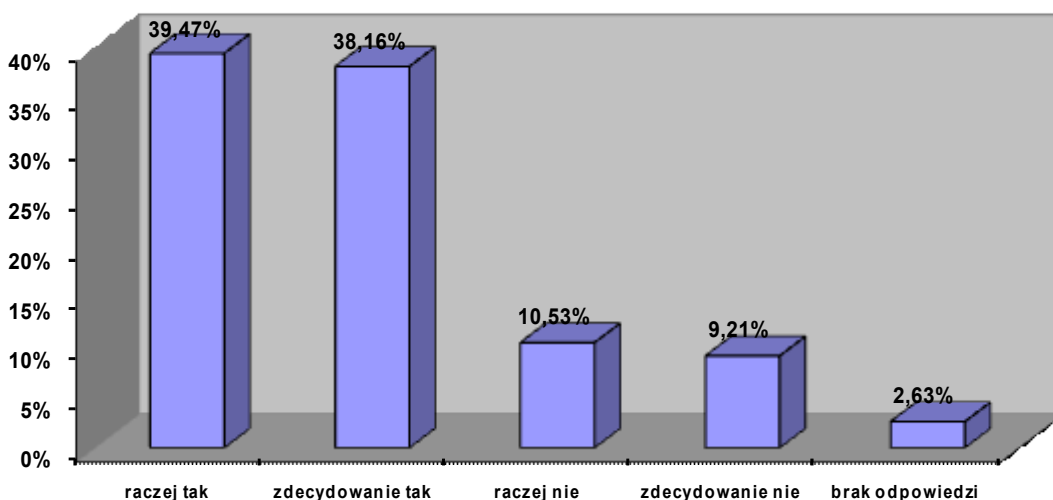
Nieprawidłowości w zaspokajaniu potrzeb psychospołecznych w rodzinie mogą być przyczyną wystąpienia zachowań agresywnych wśród młodzieży.

Rys. 12. Czy Twoi rodzice mają dla Ciebie czas?- rozkład wypowiedzi respondentów

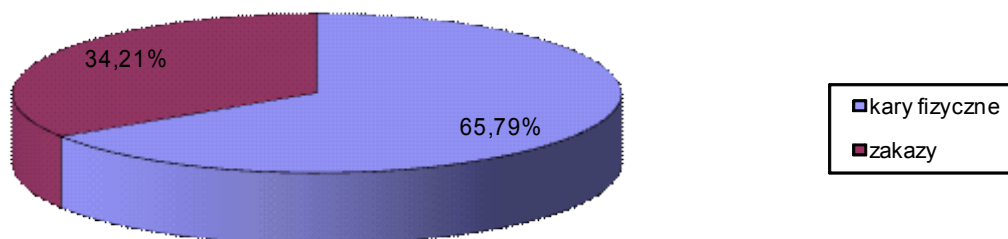
Zdecydowana większość ankietowanych (65,79%) twierdzi, że ich rodzice nie znajdują dla nich czasu, kiedy oni tego potrzebują. Natomiast niewielka liczba badanych (30,26%) uważa, że rodzice poświęcali im czas. Nie poświęcanie uwagi, czasu przez rodziców może być także istotnym źródłem kształtowania się zachowań agresywnych wśród badanej młodzieży.

Rys. 13. Czy w oddziaływaniach wychowawczych rodzice stosowali wobec Ciebie kary?- rozkład wypowiedzi ankietowanych

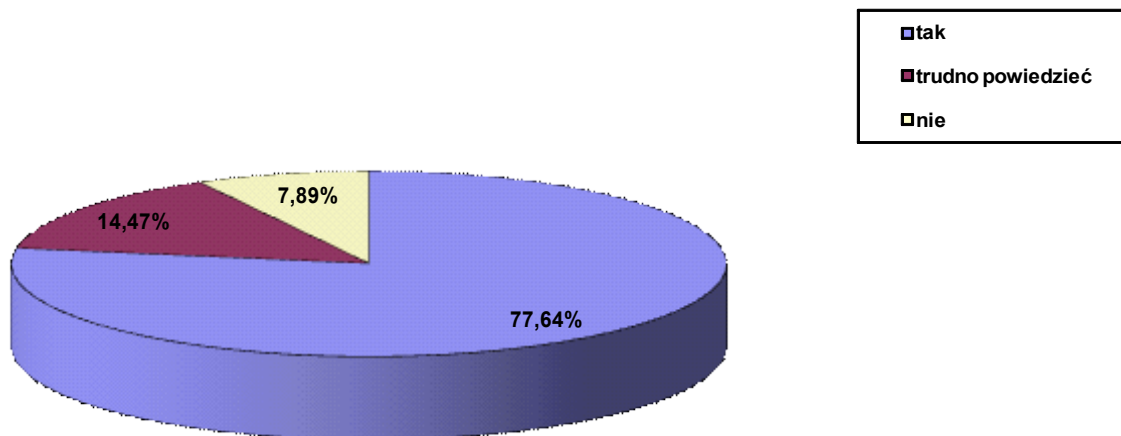
W pytaniu - „Czy w oddziaływaniach wychowawczych rodzice stosowali wobec Ciebie kary?”, zdecydowana większość badanych - 77,63% (59 osób) potwierdziła, że rodzice w oddziaływaniach wychowawczych stosują wobec nich kary. Natomiast niewielka liczba badanych - 19,74% (15 osób) stwierdziła, że rodzice nie stosowali względem nich kar. 2,63 % (2 osoby) nie udzieliły odpowiedzi na to pytanie.

Rys. 14. Najczęściej stosowane kary przez rodziców, w opiniach badanej młodzieży

Analizując najczęściej stosowane kary przez rodziców, można zauważyć- według relacji ankietowanych, że rodzice w zdecydowanej większości w stosunku do swoich dzieci stosowali kary fizyczne, wskaźnik ten wyniósł - 65,79%. Oprócz kar fizycznych, rodzice stosowali także wobec badanych zakazy, wskaźnik ten wynosił- 34,21%. Respondenci najczęściej wymieniali: zakaz wychodzenia z domu (19,74%), zakaz spotykania się ze znajomymi (7,89%) oraz zakaz oglądania TV (6,58%). Wymierzanie kar fizycznych (bicie) przez rodziców młodzieży może w dużym stopniu pobudzać do agresji. Częste stosowanie kar cielesnych, może modelować i kształtować u młodzieży takie wzory zachowań, które rodzice pragną unieszkodliwić.

Rys. 15 Czy uważasz, że kary fizyczne to dobra metoda wychowawcza?- rozkład odpowiedzi badanej populacji

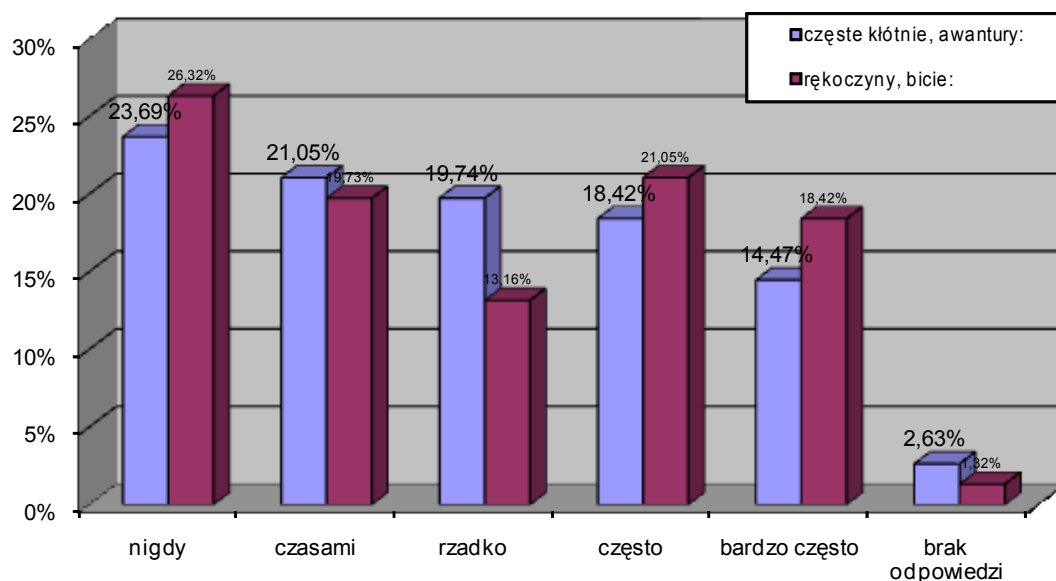
Z materiału empirycznego wynika, że zdecydowana większość badanej populacji (77,64%) uznała, że kara fizyczna nie jest dobrą metodą wychowawczą, zaś niewielka liczba badanych - 6 osób (7,89%) aprobowała ten środek wychowawczy. Natomiast 14,47% respondentów nie potrafiła się wypowiedzieć, czy kary fizyczne są dobrą metodą wychowawczą.

Przyczyną zachowań agresywnych młodzieży bardzo często jest niewłaściwa atmosfera w domu rodzinnym, zaburzone relacje emocjonalne pomiędzy członkami rodziny, a także zjawiska patologiczne, głównie alkoholizm. Dlatego autorka chciała zdiagnozować wyżej wymienione czynniki i określić ich rolę w kształtowaniu się zachowań agresywnych.

6.3.2. ISTOTA PRZEMOCY W RODZINIE- JEJ FORMY I UWARUNKOWANIA

W przeprowadzonych badaniach zapytano młodzież o istnienie przemocy w rodzinie (przemocy werbalnej i fizycznej) - „Czy bywasz świadkiem awantur, kłótni, rękoczynów swoich rodziców?”.

Rys. 16. Czy bywasz świadkiem awantur, kłótni, rękoczynów swoich rodziców?- rozkład wypowiedzi badanej młodzieży

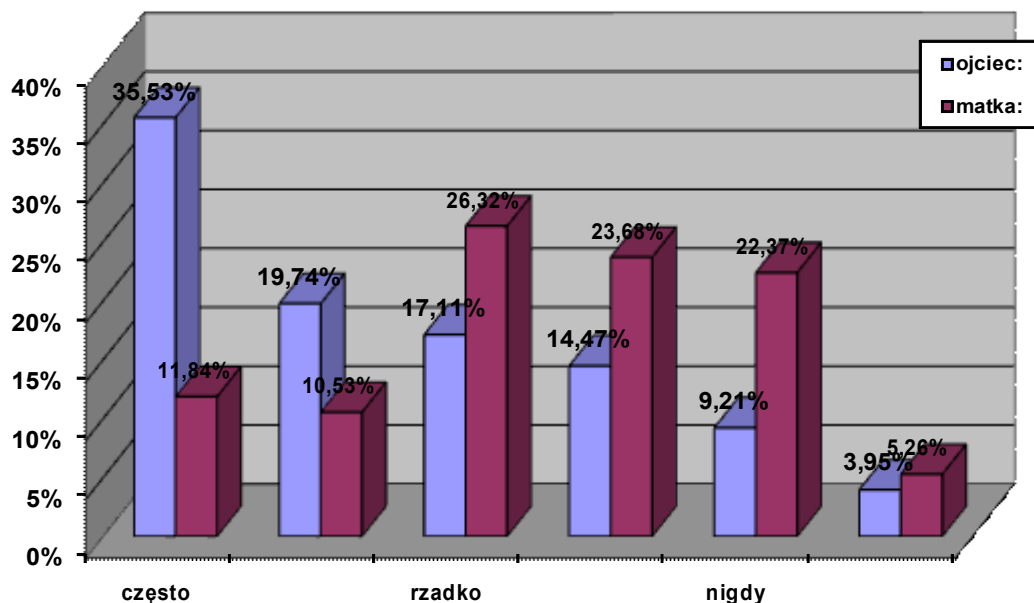

Odpowiedzi rozkładały się następująco: 21,05% badanych wyznało, że rękoczyny, bicie zdarzają się często, 18,42%, że bardzo często, a 19,73% stwierdziło, że zdarzają się czasami, zaś 13,16%, że rzadko. 1,32% nie dało odpowiedzi na to pytanie.

Natomiast niewielka grupa badanych (26,32%) zaprzeczyła istnieniu przemocy fizycznej w rodzinie. Jeżeli chodzi o istnienie przemocy werbalnej w rodzinie, to 32,89% badanych przyznała, że kłótnie i awantury zdarzają się w ich domach często i bardzo często, a 40,79% badanych deklaruje, że zdarzają sporadycznie, czyli czasami i rzadko, 26,39% badanych twierdzi, że nie zdarzają się one w środowisku rodzinnym. 2,63% respondentów nie odpowiedziało na to pytanie.

Analiza szczegółowa zbioru odpowiedzi na to pytanie dowiodła, iż respondenci byli świadkami przemocy fizycznej w rodzinie (rękoczyny, bicie) w 72,36% oraz przemocy werbalnej w 73,68%, co mogło ich pobudzać do zachowań agresywnych.

Rys. 17. Czy Twoi rodzice piją alkohol?- rozkład wypowiedzi ankietowanych

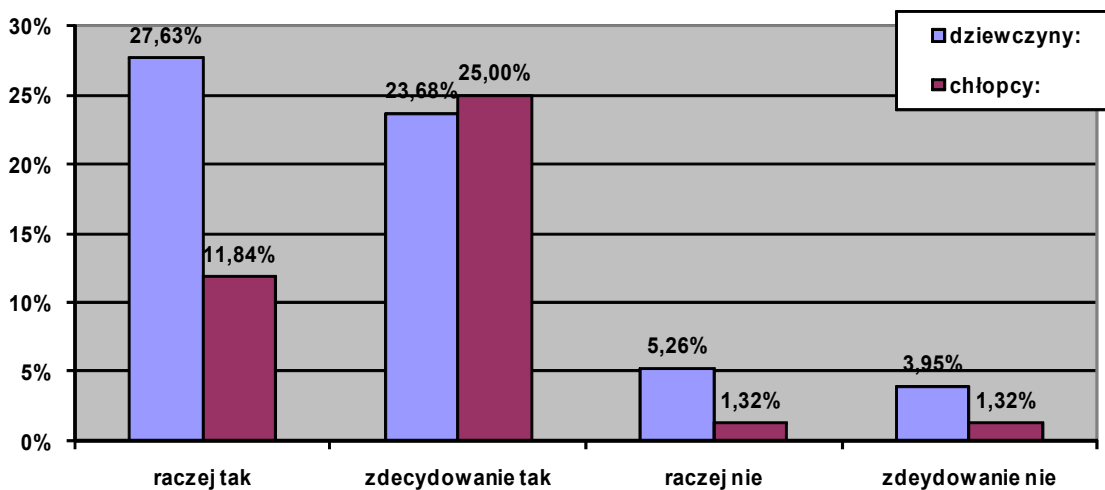
Jednym z największych problemów, z jakim może spotkać się młodzież w rodzinie, jest zjawisko picia alkoholu przez rodziców. Zadano w związku z tym pytanie ankietowanym: „Czy Twoi rodzice piją alkohol?”. Wyniki badań przedstawiały się następująco: 35,53% ojców badanych pije alkohol często, 19,74% pije bardzo często, zaś sporadycznie pije 31,58% ojców badanej młodzieży. Znikoma liczba ojców nie pije w ogóle alkoholu. Natomiast 26,32% matek respondentów pije rzadko alkohol, 23,68% czasami, 11,84% często, a 10,53% pije bardzo często. 22,37% matek badanej młodzieży nie pije alkoholu.

Z przeprowadzonych analiz wynika, iż ponad połowa ojców (55,27%) nadużywa alkoholu, natomiast, jeżeli chodzi o matki badanych to wskaźnik ten wyniósł 22,37%.

Respondenci pytani o atmosferę jaka panowała w ich rodzinie pod wpływem alkoholu rodziców, odpowiadali najczęściej (55,26%), że atmosfera w ich domu pod wpływem alkoholu rodziców była bardzo zła, przykra z biciem, krzykami, kłótniami, a 13,16% badanych stwierdziło, że atmosfera była normalna (spokojna). Fakt odpowiedzi na tak sformułowane pytanie świadczy o istnieniu przemocy w środowisku rodzinnym badanej populacji.

Wypowiedzi badanych na temat przejawów przemocy w ich otoczeniu społecznym ilustruje rysunek 18.

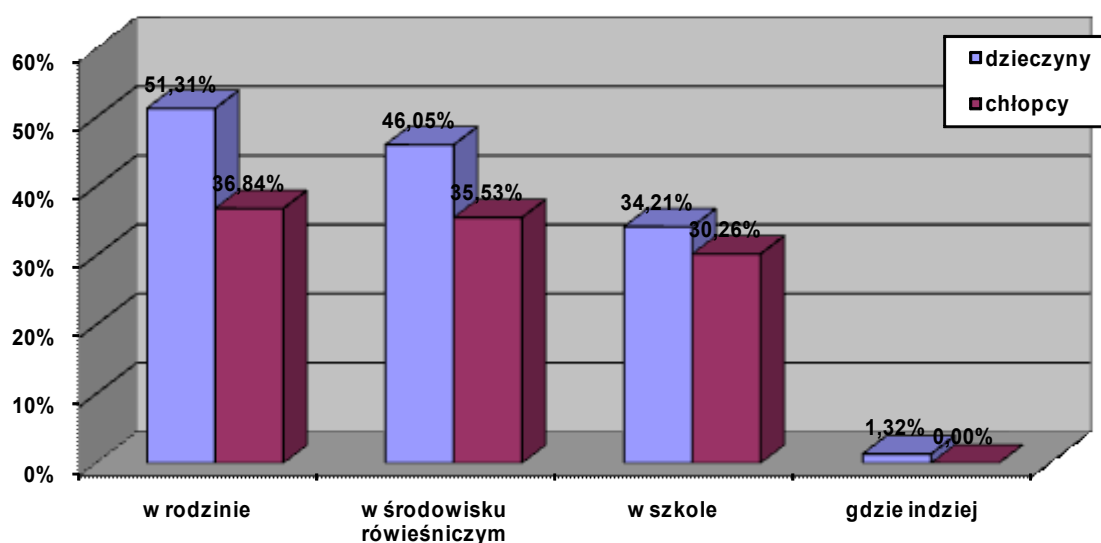
Rys. 18. Czy spotkałeś/spotkałaś się z przejawami przemocy w swoim otoczeniu?- rozkład odpowiedzi badanej populacji

Powyższe dane w sposób jednoznaczny wskazują, że 39 dziewcząt (51,31%) oraz 28 chłopców (36,84%) spotkało się z przejawami przemocy w swoim otoczeniu. Natomiast niewielka liczba badanych - 9 osób (11,85%) twierdzi, że nie spotkała się z przemocą w swoim otoczeniu społecznym.

Kolejne pytanie dotyczyło miejsc, gdzie młodzież spotkała się z przejawami przemocy (rys. 19).

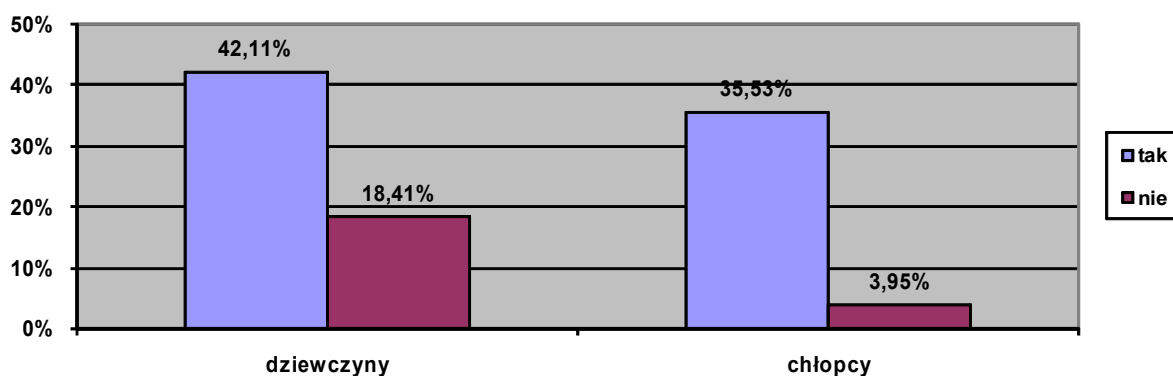
Rys. 19. Miejsca, w których badani spotykają się z przejawami przemocy

W świetle powyższych danych wynika, że zdecydowana większość badanej młodzieży spotkała się z przejawami przemocy w środowisku rodzinnym. Ogółem tak się wypowiedziało 88,15% (67 osób), 51,31% dziewczyn (39 osób) i 36,84% chłopców (28 osób). Na drugim miejscu badani ulokowali środowisko rówieśnicze. Wskazało na nie 81,58% (62 osoby), 46,05% dziewczyn (35 osób) i 35,53% chłopców (27 osób). Natomiast 64,47% badanych (49 osób), w tym 34,21% dziewczyn (26 osób) i 30,26% chłopców (23 osób) spotkała się z przejawami przemocy w szkole. Dane statystyczne ewidentnie wskazują, że wyżej wymienione środowiska są przez badanych spostrzegane jako miejsca, w których dominuje przemoc. Mogą stanowić one źródła nieprawidłowych zachowań badanej młodzieży.

Diagnostując szerzej problematykę przemocy w środowisku rodzinnym zapytano młodzież, czy była kiedyś ofiarą przemocy w rodzinie (rys. 20).

Rys. 20. Czy byłeś/ byłaś kiedyś ofiarą przemocy w rodzinie? - rozkład wypowiedzi badanych

Niepokojącym faktem jest to, że zdecydowana większość ankietowanych - 59 osób (77,64%) przyznała, że była kiedyś ofiarą przemocy w rodzinie. Natomiast niewielka liczba badanych - 17 osób (22,36%), w tym 14 dziewczyn (18,41%) i 3 chłopców (3,95%) deklarowała, że nie doświadczyła przemocy w rodzinie. Z badań wynika, że zdecydowana większość badanych dziewczyn - 32 osoby (42,11%) i prawie cała populacja badanych chłopców, bo aż 27 osób (35,53%) doświadczyła przemocy ze strony rodziców.

W powyższych danych po raz kolejny, w sposób znaczący, uwidacznia się problematyka przemocy w środowisku rodzinnym badanych.

Dokonując oglądu zjawiska przemocy w rodzinie badanych, należy zwrócić uwagę na takie zachowania rodziców, które wskazują na stosowanie przemocy wobec nich (tabela 13).

Tabela 13. „Formy przemocy stosowanej przez rodziców wobec badanej młodzieży”

Formy przemocy	Chłopcy		Dziewczęta	
	liczby bezwzględne	%	liczby bezwzględne	%
przemoc fizyczna (bicie, kopanie, szturchanie)	27	35,53	32	42,11
nieokazywanie uczuć, unikanie kontaktów	24	31,58	29	38,16
ośmieszanie, wyszydzanie, obrzucanie wyzwiskami, upokarzanie	23	30,26	28	36,84
pozostawienie bez pożywienia na dzień lub więcej	21	27,63	20	26,32
ograniczanie lub zabranianie kontaktów z rówieśnikami	18	23,68	24	31,58
straszenie, szantażowanie, wymuszanie lojalności	17	22,37	16	21,05
wyrażanie typu: „ty mi w życiu tylko przeszkadzasz, z tobą tylko same kłopoty”	16	21,05	12	15,79
wymaganie ścisłego przestrzegania surowych zasad-nadmierny rygorizm	14	18,42	13	17,11
stawianie nadmiernie wysokich wymagań	6	7,89	20	26,32
nadmierne ochranianie	1	1,32	2	2,63

źródło: badania własne

Na podstawie danych zawartych w tabeli można zauważyć, że najczęściej przejawianymi formami przemocy rodziców wobec badanej młodzieży są:

- przemoc fizyczna (bicie, kopanie, szturchanie, popychanie itp.) - 77, 64%, w tym 27 chłopców (35,53%) i 32 dziewczyn (42,11%),
- nieokazywanie uczuć, unikanie kontaktów - 69,74%, w tym 24 chłopców (31, 58%) i 29 dziewczyn (38,16%),
- ośmieszanie, wyszydzanie, obrzucanie wyzwiskami, upokarzanie - 67,10%, w tym 23 chłopców (30,26%) i 28 dziewczyn (36,84%),
- ograniczanie lub zabranianie kontaktów z rówieśnikami - 55,26%, w tym 18 chłopców (23,68%) i 24 dziewczyn (31,58%),

- pozostawienie bez pożywienia na dzień lub więcej - 53, 95%, w tym 21 chłopców (27,63%) i 20 dziewczyn (26,32%),
- straszenie, szantażowanie, wymuszanie lojalności - 43, 42%, w tym 17 chłopców (22,37%) i 16 dziewczyn (21,05%),
- wyrażanie typu: „*ty mi w życiu tylko przeszkadzasz*”, „*z tobą tylko same kłopoty*” - 36, 84%, ściśle tym 16 chłopców (21,05%) ściśle 12 dziewczyn (15,79%),
- wymaganie ścisłego przestrzegania surowych zasad - nadmierny rygoryzm - 35, 53%, w tym 14 chłopców (18,42%) i 13 dziewczyn (17,11%),
- stawianie nadmiernie wysokich wymagań - 34,21%, najmniej tym 6 chłopców (7,89%) i 20 dziewczyn (26,32%).

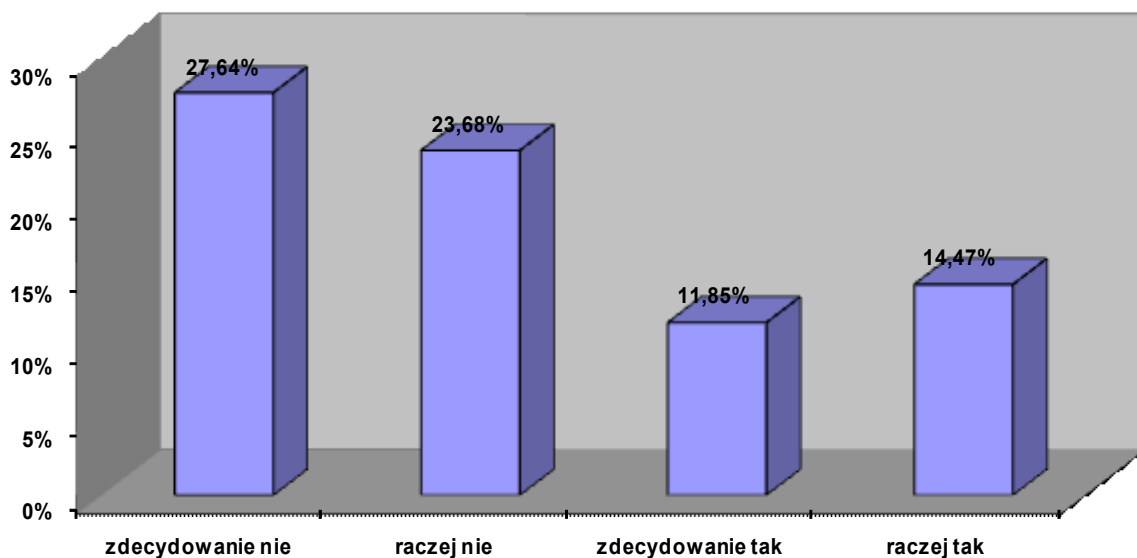
Natomiast najmniej rozpowszechnioną formą przemocy, jaką stosują rodzice względem badanych jest nadmierne ochranianie - 3,95%, w tym 1,32 chłopców i 2,63% dziewczyn. Biorąc pod uwagę płeć badanych, można zauważyć dosyć wyraźną różnicę w jednej formie przemocy: w stawianiu nadmiernie wysokich wymagań, jeśli chodzi o dziewczyny to wskaźnik wyniósł - 26,32%, a u chłopców - 7,89%.

Badania dowodzą, że młodzież doświadczała w domu rodzinnym wszystkich form przemocy, a więc: przemocy fizycznej, zaniedbania emocjonalnego, przemocy słownej, przemocy psychicznej oraz zaniedbania fizycznego. W takiej sytuacji trudno traktować środowisko rodzinne, jako obszar, w którym młodzież może odnaleźć takie wzory zachowań i postaw, które pozwolą na ukształtowanie zdrowej osobowości.

Należy więc stwierdzić, że wielość form przemocy, jaką doświadczyli respondenci przyczyniły się do skrzywień osobowościowych oraz kształtowania się zachowań agresywnych.

Kontynuując analizę problemu przemocy wobec respondentów w środowisku rodzinnym, zapytano ich o to, czy o takich zdarzeniach mówili komuś. Wypowiedzi respondentów na ten temat ilustruje rys. 21.

Rys. 21. Czy o takich zdarzeniach mówiłeś/mówiłaś komuś?- rozkład wypowiedzi badanych

Uzyskane wyniki wskazują, że wśród 59 osób (77,64%), które przyznały, że były ofiarami przemocy w rodzinie - 39 badanych (51,32%) ukrywało przed otoczeniem, że są ofiarami przemocy. Natomiast 20 ankietowanych (26,32%) mówiło otwarcie w środowisku społecznym o stosowaniu przemocy wobec nich.

Badani, którzy ukrywali zjawisko przemocy przed otoczeniem najczęściej wymieniali następujące powody:

- „*bo nikomu nie potrafię zaufać*”- 10 osób (13,16%),
- „*nie lubię opowiadać o tym, co się dzieje w domu*”- 8 osób (10,53%)
- „*po, co i tak by mi nikt nie pomógł*”- 7 osób (9,21%),
- „*bo trudno jest mówić o swoich problemach*”- 6 osób (7,89%),
- „*bałam się, że nikt mi nie uwierzy*”- 5 osób (6,58%),
- „*wstydziałam się tego*”- 3 osoby (3,95%).

Z badań wynika, że respondenci najczęściej mówili o przemocy: kolegom (15,79%), babci (5,26%), pedagogowi szkolnemu (3,95%), oraz kuratorowi (1,32%).

Uwarunkowania występowania przemocy wobec badanej młodzieży w rodzinie

W celu zdiagnozowania przyczyn przemocy w rodzinie zbadano związek pomiędzy stosowaniem przemocy wobec badanej młodzieży a poziomem wykształcenia

rodziców, warunków materialnych rodziny, wielodzietnością, bezrobociem rodziców oraz nadużywaniem alkoholu przez rodziców.

Poziom wykształcenia rodziców badanej młodzieży a stosowanie przemocy w rodzinie

Badając wpływ poziomu wykształcenia rodziców na występowanie przemocy wobec respondentów przyjęto następujące poziomy wykształcenia:

- niższy, tj. niepełne podstawowe, podstawowe oraz zasadnicze zawodowe;
- średni, tj. średnie.

W grupie rodziców stosujących przemoc wobec badanej młodzieży z wykształceniem niższym było:

- z niepełnym podstawowym - 5 osób (3 matek i 2 ojców);
- z podstawowym - 21 osób (7 matek i 14 ojców)
- z zasadniczym zawodowym - 31 osób (11 matek i 20 ojców)

Natomiast w grupie rodziców z wykształceniem średnim było tylko dwóch ojców.

Badania potwierdziły istnienie zależności między niskim wykształceniem rodziców a stosowaniem przemocy wobec badanych.

Warunki materialne rodziny a stosowanie przemocy wobec badanych

Z analizy danych wynika, iż do stosowania przemocy dochodzi w rodzinach o niskim i średnim standardzie życia. W przypadku respondentów żyjących w rodzinie o niskim standardzie odsetek stosowanej przemocy wynosi 59,21%, czyli dotyczy całej populacji badanych oceniających standard życia rodziny jako niski. Natomiast 18,42% to odsetek przypadków, wobec których stosowana jest przemoc w rodzinach o średnim standardzie życia. W rodzinach o wysokim standardzie życia nie ma przypadków występowania tej przemocy. Analiza powyższych danych wskazuje na istotną zależność pomiędzy warunkami materialnymi rodziny, a stosowaniem przemocy wobec badanych. Im lepsze warunki materialne, tym mniejsza jest liczba przypadków występowania tej przemocy.

Wielodzietność a stosowanie przemocy wobec badanej młodzieży

W badaniach zamierzono także ustalić, czy do stosowania przemocy dochodzi w rodzinach wielodzietnych. Badania potwierdziły istnienie zależności pomiędzy wielodzietnością rodziny a stosowaniem różnych form przemocy wobec badanych- wskaźnik ten wynosi 57,89%. W przypadku rodzin z powyżej pięciorgiem dzieci odsetek stosowania przemocy wobec badanej młodzieży wynosi 23,68%, z czworgiem dzieci wynosi 11,84%, natomiast z trojgiem dzieci w rodzinie wynosi 22,37%.

Bezrobocie w rodzinie a stosowanie przemocy wobec badanej młodzieży

Z przeprowadzonych badań wynika, że 59,21% rodziców badanej młodzieży pozostaje bez pracy. Spośród nich aż 53,95% (w tym 26,32 % matek i 27,63% ojców) stosuje przemoc wobec badanej populacji.

Nie ulega wątpliwości, iż bezrobocie występujące w rodzinie badanych jest czynnikiem warunkującym występowanie przemocy.

Nadużywanie alkoholu przez rodziców a stosowanie przemocy wobec badanej młodzieży

W czasie badań analizie poddano także zależność między alkoholizmem rodziców a przemocą wewnątrzrodzinną. Z materiału empirycznego wynika, że spośród 77,64% rodziców nadużywających alkoholu, aż 55,26% stosuje różne formy przemocy (głównie przemoc fizyczną) wobec badanej młodzieży. Natomiast 22,38 % rodziców borykających się z problemem alkoholowym tej przemocy nie stosuje.

Można wysnuć wniosek, iż alkoholizm występujący w rodzinie jest bodźcem pobudzającym do przemocy wobec respondentów.

Badani zostali poproszeni o podanie przyczyn przemocy stosowanej przez rodziców wobec nich. W pytaniu: „*Jak sądzisz, co jest przyczyną przemocy wobec Ciebie?*” odpowiedzi respondentów rozłożyły się następująco:

- „*alkoholizm rodziców*” - 47,37% (36 osób),
- „*moje zachowanie, moje postępowanie, mój charakter*”- 15,79% (12 osób),
- „*niechęć do mnie*” - 9,21% (7 osób),
- „*brak akceptacji mnie*” - 7,89% (6 osób),
- „*brak zrozumienia ze strony rodziców*” - 2,63 % (2 osoby)

- „nieumiejętność szczerego rozmawiania rodziców ze mną” - 1,32% (1 osoba)
- „może dlatego, że mnie rodzice nie chcą, albo im przeszkadzam” - 1,32% (1 osoba).

Wypowiedzi respondentów wskazują wyraźnie, że głównym czynnikiem przemocy wobec badanych w środowisku rodzinnym jest alkoholizm rodziców. Wśród 77,64% badanych doświadczających przemocy w rodzinie wskaźnik ten wyniósł 47,37%.

Z przeprowadzonych badań wynika, że zdecydowana większość rodziców badanej młodzieży (80,27%) zachowuje się w sposób nieopanowany (impulsywny, wybuchowy). Na ogół to ojciec, w swych postawach i zachowaniach, odbierany jest przez 39 respondentów (51,32%) jako osoba agresywna. Natomiast 28,95% (22 osoby) badanych deklaruje, że matka jest nieopanowana.

Na zakończenie tej części badań chciano poznać ocenę wychowawczego wpływu na badaną młodzież, dlatego w kwestionariuszu ankiety zadano pytanie: „*Jaki wpływ mają rodzice na Twoje zachowanie?*”.

Tabela 14. „*Wpływ rodziców na zachowania badanych*”

Jaki wpływ mają rodzice na Twoje zachowanie?	liczby bezwzględne	%
mają duży wpływ	37	48,68%
raczej mają wpływ	17	22,37%
raczej nie mają wpływu	12	15,79%
nie mają żadnego wpływu	10	13,16%
ogółem	76	100,00

źródło: badania własne

Z powyższych danych przedstawionych w tabeli wynika, że większość respondentów (48,68%) przypisuje duży wpływ rodzicom na ich zachowania. Następną kategorią w ocenie wpływu rodziców na zachowania badanych była: *raczej mają wpływ*. Przyjęło ją za własną 22,37% respondentów. *Rodzice raczej nie mają wpływu* na zachowania ankietowanych- to przekonanie 15,79% badanych. Natomiast 13,16% badanej młodzieży deklaruje, że rodzice nie mają żadnego wpływu na ich życie.

Ogólnie należy przyjąć, że rodzice mają wpływ na zdecydowaną większość badanych. Można przypuszczać, że wzory zachowań rodziców (impulsywność, wybuchowość, agresywność itp.) - jako formy wyuczone - badana młodzież przenosi w inne środowisko społeczne.

Refleksję, do której prowadzi ta część badań, zamknąć można w stwierdzeniu, że doznawanie przemocy ze strony rodziców stanowi istotne źródło kształtowania się zachowań agresywnych badanej populacji. Przemoc, bowiem stanowi trwały element otaczającej rzeczywistości badanych. Stykają się oni z agresywnym modelem życia. Młodzież jest taka, jacy są ich rodzice.

6.4. CHARAKTERYSTYKA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH BADANEJ POPULACJI

6.4.1. MŁODZIEŻ A ZACHOWANIA AGRESYWNE

W tej części pracy zostaną przedstawione wyniki szczegółowej analizy zachowań agresywnych dorastającej młodzieży. Poczyniona zostanie próba odpowiedzi na pytania o formy zachowań agresywnych wśród dorastającej młodzieży oraz o różnice pomiędzy dziewczętami i chłopcami w natężeniu i formach agresywności.

Pierwsze pytanie w tym podrozdziale wiąże się ze zrozumieniem przez ankietowanych pojęcia **agresji** - „*Spróbuj wytłumaczyć słowo „agresja”, tak jak Ci się ono kojarzy w codziennych sytuacjach (<np. dom, szkoła, itd.>).* W tym miejscu należy przytoczyć kilka charakterystycznych wypowiedzi badanych, oto one:

- „*agresja jest to psychiczne i fizyczne znęcanie się*”,
- „*agresja jest to rodzaj złej emocji, którą wyladowuje się na innych*”,
- „*agresja jest to znęcanie się nad słabszymi*”,
- „*agresja jest to ochota wyżycia się na słabszym*”,
- „*agresja jest to poniżanie drugiego człowieka*”,
- „*agresja kojarzy mi się z biciem dzieci, przemocą psychiczną, alkoholem*”.
- „*agresja to przemoc stosowana słownie i fizycznie przez ludzi z zaburzeniami emocjonalnymi*”,
- „*to nadużywanie siły, wybuch złości*”,
- „*agresja kojarzy mi się z pobiciami, kradzieżami, wulgaryzmami, demolowaniem*”,
- „*jest to pobudzenie całego układu nerwowego- po prostu gotujesz się cały*”,
- „*moim zdaniem, agresja kojarzy mi się z sytuacją, kiedy starszy lub silniejszy kolega dokucza, gnębi młodszą osobę*”,
- „*agresja to bijatyki między kolegami w szkole, na boiskach*”,
- „*agresja kojarzy mi się z domem*”,

- „agresja kojarzy mi się z biciem, kłótniami, obrażaniem, wpadaniem w szal”,
- „agresja jest wtedy, kiedy człowiek nie umie poradzić sobie ze swoimi problemami”,
- „agresja kojarzy mi się z nieopanowanymi nerwami”.

Z powyższych wypowiedzi wynika, że badani są zorientowani, czym jest agresja.

W odpowiedzi na zadane pytanie, uzyskano następujący zbiór wypowiedzi badanych zamieszczony w tabeli 15.

Tabela 15. „Rozumienie pojęcia agresja”

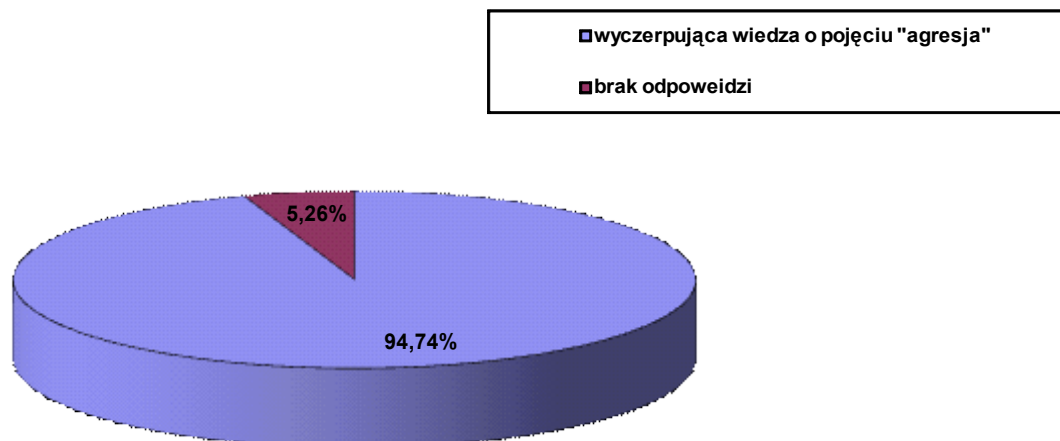
Określenie	l.	%
znęcanie się fizyczne i psychiczne	46	60, 53
znęcanie się nad słabszymi	12	15, 79%
inne	9	11, 84
zła emocja	5	6, 58
brak odpowiedzi	4	5, 26

źródło: badania własne

Z danych zamieszczonych w tabeli wynika, że najczęściej respondenci przyjmują, że agresja jest to znęcanie się fizyczne i psychiczne nad innymi ludźmi (60,53%). 15,79% ankietowanych utożsamiało agresję ze znęcaniem się nad słabszymi. Natomiast 6,58% rozumie agresję jako złą emocję. Nie otrzymano odpowiedzi od 5,26%. Wśród odpowiedzi znalazły się również takie, w których agresję kojarzono z domem (z rodzicami, alkoholem) oraz z kolegami.

Powyższe dane dotyczące wiedzy badanych na temat agresji pozwalają na ogólną jej ocenę z zastosowaniem diagramu.

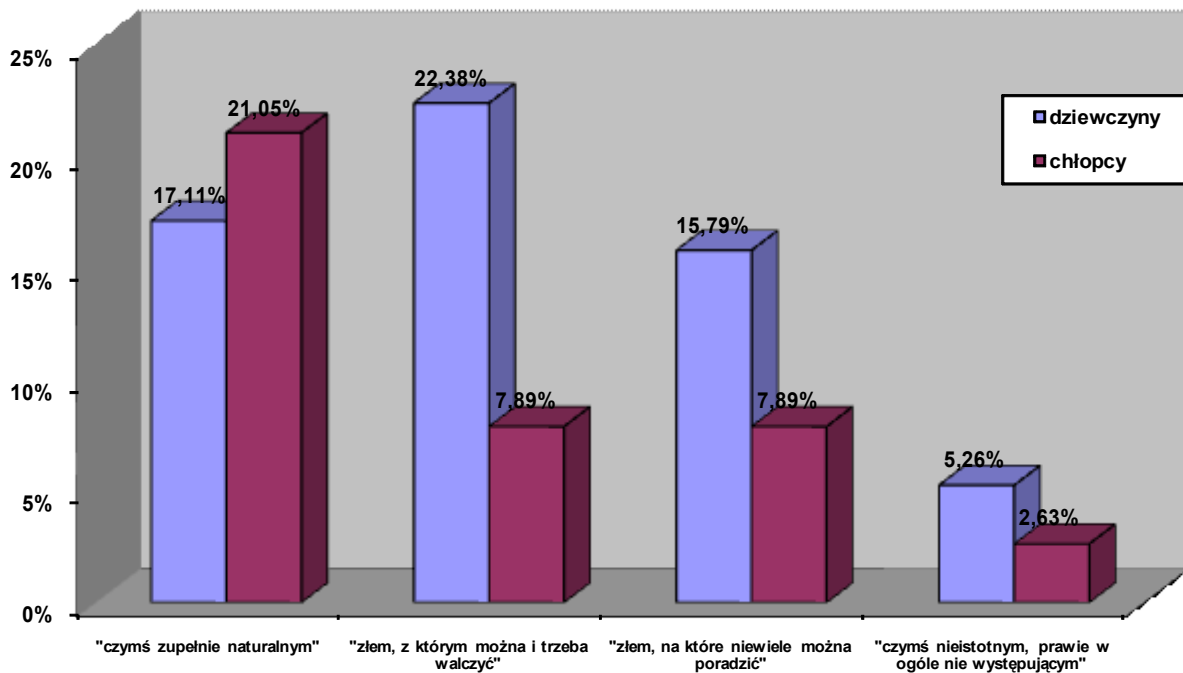
Rys. 22. Rozumienie pojęcia "agresja"

Z przedstawionej obrazowo wiedzy na temat rozumienia pojęcia „agresji” przez badanych wynika, że ponad 90% reprezentacji wie, czym jest agresja.

Kolejne pytanie, w ankiecie - „Przemoc w twoim otoczeniu jest.....” obrazować ma postawy ankietowanych wobec przemocy (rys. 23).

Rys. 23." Przemoc w Twoim otoczeniu jest..."-rozkład wypowiedzi badanych

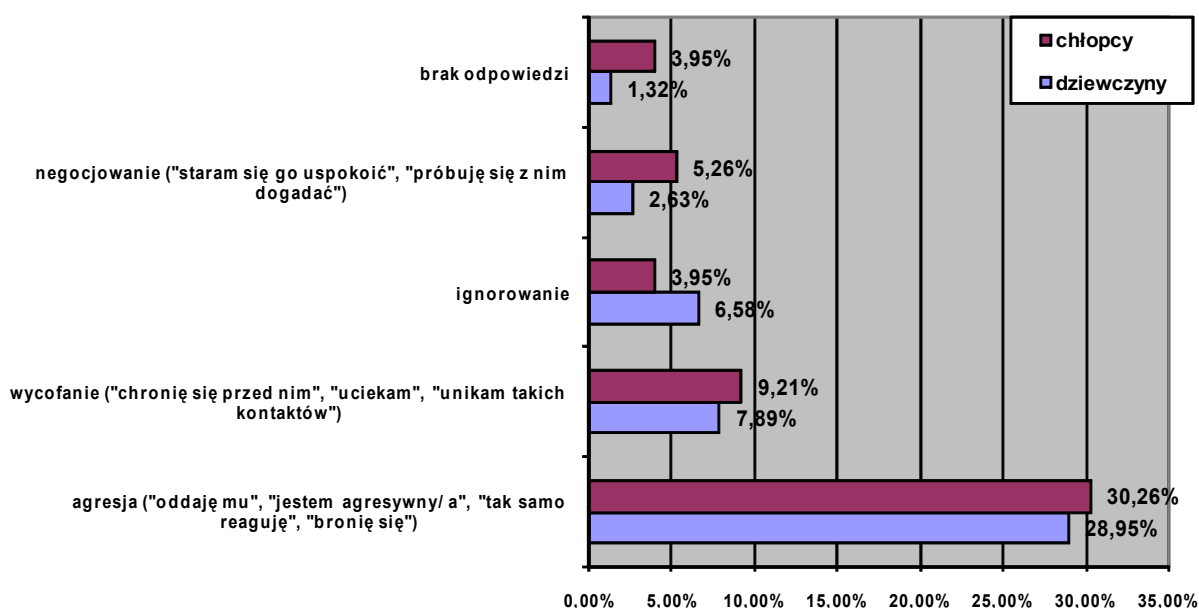
Z rozkładu odpowiedzi wynika jasno, że większość respondentów jest zdania, że przemoc jest „złem zupełnie naturalnym”. Tak właśnie sądzi 29 osób (38,16%), w tym 13 dziewczyn (17,11%) i 16 chłopców (21,05%). W świadomości 23 badanych (30,27%), w tym 17 dziewczyn (22,38%) i 6 chłopców (7,89%) jest ona „złem, z którym można i trzeba walczyć”, przeważają więc postawy aktywne, domagające się zmiany. Dalsze 18 osób (23,68%), w tym 12 dziewczyn (15,79%) i 6 chłopców (7,89%) nie wierzy w skuteczne przeciwstawienie się przemocy, czyli zgadza się z twierdzeniem, iż przemoc jest „złem, na które niewiele można poradzić”. Natomiast niewielka liczba osób - 6 badanych (7,89%), w tym 4 dziewczyny (5,26%) i 2 chłopców (2,63%) uważa, że jest ona „czymś nieistotnym, prawie w ogóle nie występującym”.

Z dokonanych badań wynika, że w odczuciu badanej młodzieży przemoc w ich otoczeniu stanowi ważny problem społeczny.

6.4.1.1. REAKCJE BADANYCH NA ZACHOWANIA AGRESYWNE

W dalszej kolejności przeanalizowano problem związany z reakcjami jednostek na zachowania agresywne - „*Jak zachowujesz się w sytuacji, gdy ktoś jest w stosunku do Ciebie agresywny?*” (rys. 24).

Rys.24. Sposoby reagowania badanej młodzieży na zachowania agresywne

Analizując treść wypowiedzi ankietowanych można wnosić, iż dominującym wzorem reakcji na agresję jest odwet („oddaję mu”, „jestem agresywny (a)”, „odpowiadam tym samym”, „tak samo reaguję”, „bronię się” itp.), co zadeklarowało 59, 21% (45 osób).

Jak wynika dalej z uzyskanych danych - 17,11% (13 osób) stosuje w takich sytuacjach wycofanie („chronię się przed nim”, „uciekam”, „unikam takich kontaktów” itp.). Kolejnym sposobem reagowania badanych jest ignorowanie - 10,53% (8 osób). Natomiast niewielka liczba badanych - 6 osób (7,89%) próbuje negocjować („staram się go uspokoić”, „próbuję się z nim dogadać” itp.).

Z dokonanych badań wynika, że nie ma istotnej różnicy między chłopcami i dziewczynami w sposobach reagowania na zachowania agresywne.

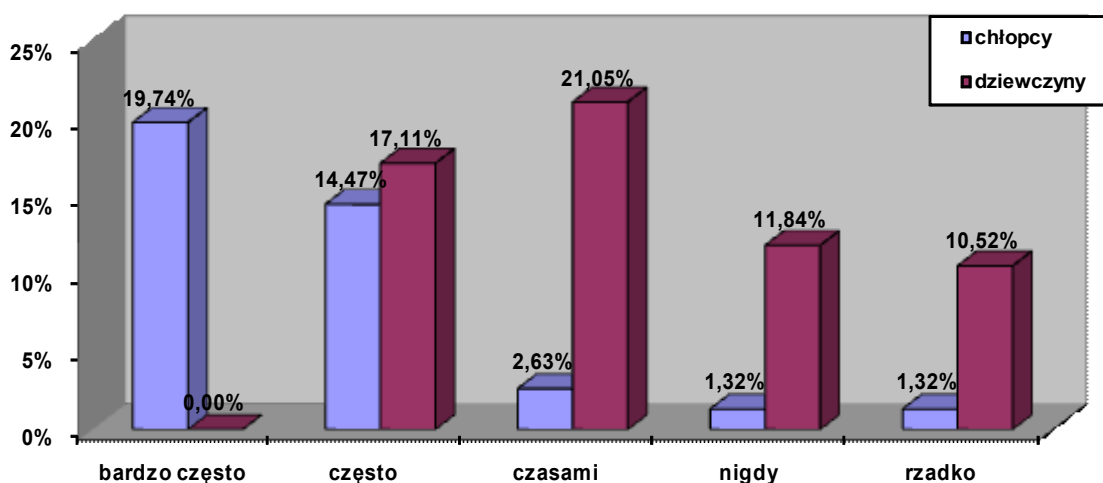
6.4.2. STOSOWANIE AGRESJI PRZEZ BADANĄ MŁODZIEŻ

W prowadzonych badaniach starano się sprawdzić, czy respondenci stosują agresję wobec innych. Zadano w związku z tym pytanie badanym - „Czy zdarza Ci się bić swoich kolegów?”. Kafeteria odpowiedzi składała się z następujących stwierdzeń: a) bardzo często, b) często, c) czasami, d) rzadko, e) nigdy. 15 osób (19,74%) spośród badanych stwierdziło, że „bardzo często bije swoich kolegów” i grupę tą stanowiły sami chłopcy. Odpowiedzi „często” udzieliło 24 respondentów (31,58%), w tym 13 dziewczyn (17,41%) i 11 chłopców (14,47%), odpowiedzi „czasami” udzieliło 18 badanych (23,68%), w tym 16 dziewczyn (21,05%) i 2 chłopców (2,63%), odpowiedzi „rzadko” - 9 badanych (11,84%), w tym 8 dziewczyn (10,52%) i 1 chłopak (1,32%). Zaledwie 13, 16% (10 osobom) nigdy nie zdarzyło się bić swoich kolegów, w tym 11,84% dziewczyn (9 osób) i 1,32% chłopców (1 osoba).

Z powyższych danych wynika, że do bicia swoich kolegów przyznaje się zdecydowana większość badanych (86,84%), w tym 48,68 % dziewczyn i 38,16% chłopców. Tak, więc tendencje do agresji wykazują zarówno dziewczyny jak i chłopcy. Jednakże zauważa się pod względem płci różnicę w częstotliwości stosowania agresji wobec kolegów. Stwierdza się wysoki wskaźnik w bardzo częstym stosowaniu agresji wśród chłopców, wynosi on 19,74% a wśród dziewcząt 0,00%.

Zestaw odpowiedzi na to pytanie obrazuje poniższy diagram.

Rys. 25. Czy zdarza Ci się bić swoich kolegów? - rozkład wypowiedzi badanej populacji

6.4.2.1. PRZYCZYNY WYSTĘPOWANIA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH WŚRÓD BADANYCH

W pytaniu - „Czy zgadzasz się z następującymi stwierdzeniami?” starano się zdiagnozować źródła agresji fizycznej wśród badanej młodzieży. Rozkład wypowiedzi przedstawia tabela 16.

Tabela 16. „Czy zgadzasz się z następującymi twierdzeniami?”

Typy twierdzeń	zdecydowanie się zgadzam				raczej się zgadzam				częściowo się zgadzam				raczej się nie zgadzam				zdecydowanie się nie zgadzam			
	Dz.		Chł.		Dz.		Chł.		Dz.		Chł.		Dz.		Chł.		Dz.		Chł.	
	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%
1. „oko za oko, ząb za ząb”	16	21,05	12	15,79	6	7,89	10	13,16	16	21,05	6	7,89	4	5,26	1	1,32	4	5,27	1	1,32
2. „biję, żeby wyładować swoją złość”	1	1,31	6	7,89	13	17,11	12	15,79	14	18,42	7	9,21	8	10,53	3	3,95	10	13,16	2	2,63
3. „biję, gdy ktoś wchodzi mi w drogę”	2	2,63	10	13,16	8	10,53	7	9,21	15	19,74	5	6,58	11	14,47	5	6,58	10	13,16	3	3,95
4. „biję, bo sam jestem bity w domu”	9	11,84	15	19,74	11	14,47	9	11,84	12	15,79	3	3,95	6	7,89	1	1,32	8	10,53	2	2,63
5. „biję, bo łatwo mnie wyprowadzić z równowagi”	7	9,21	14	18,42	8	10,53	10	13,16	14	18,42	4	5,26	9	11,84	0	0,00	8	10,53	2	2,63

źródło: badania własne

Podłoża agresji można szukać w wielu płaszczyznach. Opierając się na powyższych wynikach można stwierdzić, że zdecydowana większość badanej młodzieży, bo aż 66 osób (86,84%), w tym 38 dziewczyn (50%) i 28 chłopców (36,84%) twierdzi, że przemoc rodzi przemoc, czyli „oko za oko, ząb za ząb”. Wypowiedzi te wskazują wyraźnie, że głównym powodem agresji respondentów może być odwet na zachowania agresywne względem nich. Z dalszych analiz wynika, że dla 59 badanych (77,64%), w tym dla 32 dziewczyn (42,11%) i 27 chłopców (35,53%)- przemoc w rodzinie stanowi istotne źródło ich agresywności („biję, bo sam jestem bity/a w domu”).

Wypowiedzi badanych wskazują także na duży stopień nerwowości i wybuchowości ankietowanych:

- „biję, bo łatwo mnie wyprowadzić z równowagi”- spośród ankietowanych 57 osób (75%) udzieliło takiej odpowiedzi, w tym 29 dziewczyn (38,16%) i 28 chłopców (36,84%),
- „biję, żeby wyladować swoją złość”- 53 osoby (69,73%) przyznało się do tej odpowiedzi, w tym 28 dziewczyn (36,84%) i 25 chłopców (32,89%).

Natomiast 47 badanych (61,84%) twierdzi, że do aktów agresji fizycznej dochodzi w sytuacji, gdy „ktoś wchodzi im w drogę”, u dziewczyn wskaźnik ten wyniósł 32,89% a u chłopców 28,95%.

W toku analizy stwierdzono, że zachowania agresywne u większości badanych (zarówno dla dziewczyn jak i chłopców) są wynikiem nawykowych, niewłaściwych reakcji przez modelowanie zachowań w środowisku rodzinnym („biję, bo sam jestem bity/a w domu”) oraz sposobem odreagowania, rozładowania wewnętrznych napięć (negatywnych emocji, frustracji itp.).

Podsumowując dotychczasowe rozważania można stwierdzić, że diagnoza przyczyn agresji wśród badanych wskazuje na **istnienie związku między agresywnością młodzieży, a doświadczaniem przez nią przemocy fizycznej w środowisku rodzinnym**, czyli 77,64% badanej młodzieży realizuje zachowania agresywnego modelu prezentowanego przez rodziców.

Następnym ważnym elementem wpływającym na kształtowanie się poziomu agresji są interpersonalne kontakty w obszarze środowiska szkolnego. W jednym z pytań kwestionariusza poproszono badanych o ocenę wzajemnych relacji

z nauczycielami, rówieśnikami z klasy oraz kolegami i koleżankami w szkole. Odpowiedzi respondentów przedstawi tabela 17,18 oraz 19.

Tabela 17 „*Jak układają się Twoje relacje z nauczycielami w szkole?*”

Ocena	Dziewczyny		Chłopcy	
	l.	%	l.	%
Bardzo dobrze	7	9,21	1	1,32
Dość dobrze	15	19,74	7	9,21
Różnie	14	18,41	13	17,11
Raczej nienajlepiej	9	11,84	7	9,21
Źle	1	1,32	2	2,63

źródło: badania własne

Z danych zawartych w tabeli 17 wynika, że 39,48% badanych (30 osób), 22 dziewczyn (28,95%) i 8 chłopców (10,53%) określa swoje relacje z nauczycielami jako bardzo dobre i dość dobre. 35,52% (27 osób), 14 dziewczyn (18,41%) i 13 chłopców (17,11%) deklaruje, że wyglądają one różnie. Za nienajlepsze uznaje je 21,05% (16 osób), 9 dziewczyn (11,84%) i 7 chłopców (9,21%). Pozostali oceniają je jako złe -3,95% (3 osoby). Badania dowodzą, iż zestawienie wzajemnych relacji nauczyciel - uczeń nie układają się najlepiej.

Tabela 18 „*Jak układają się Twoje relacje z koleżankami/ kolegami w klasie?*”

Ocena	Dziewczyny		Chłopcy	
	l.	%	l.	%
Bardzo dobrze	11	14,47	8	10,53
Dość dobrze	10	13,16	5	6,58
Różnie	12	15,79	8	10,53
Raczej nienajlepiej	9	11,84	6	7,89
Źle	4	5,26	3	3,95

źródło: badania własne

Z analizy tabeli wynika, że prawie połowa ankietowanych - 44,74% (34 osoby) spostrzega swoje relacje z rówieśnikami w obrębie klasy jako bardzo dobre i dość dobre. W kategorii „różnie” zdefiniowało to 26,32% badanych (20 osób). Natomiast za nienajlepsze uznaje je 19,74% (15 osób). Za ledwie 9,21% (7osób) ocenia te relacje jako złe.

Tabela 19 „*Jak układają się Twoje relacje z koleżankami/ kolegami w szkole?*”

Ocena	Dziewczyny		Chłopcy	
	l.	%	l.	%
Bardzo dobrze	11	14,47	6	7,89
Dość dobrze	9	11,84	7	9,21
Różnie	14	18,42	9	11,84
Raczej nienajlepiej	7	9,21	5	6,58
Źle	5	6,58	3	3,96

źródło: badania własne

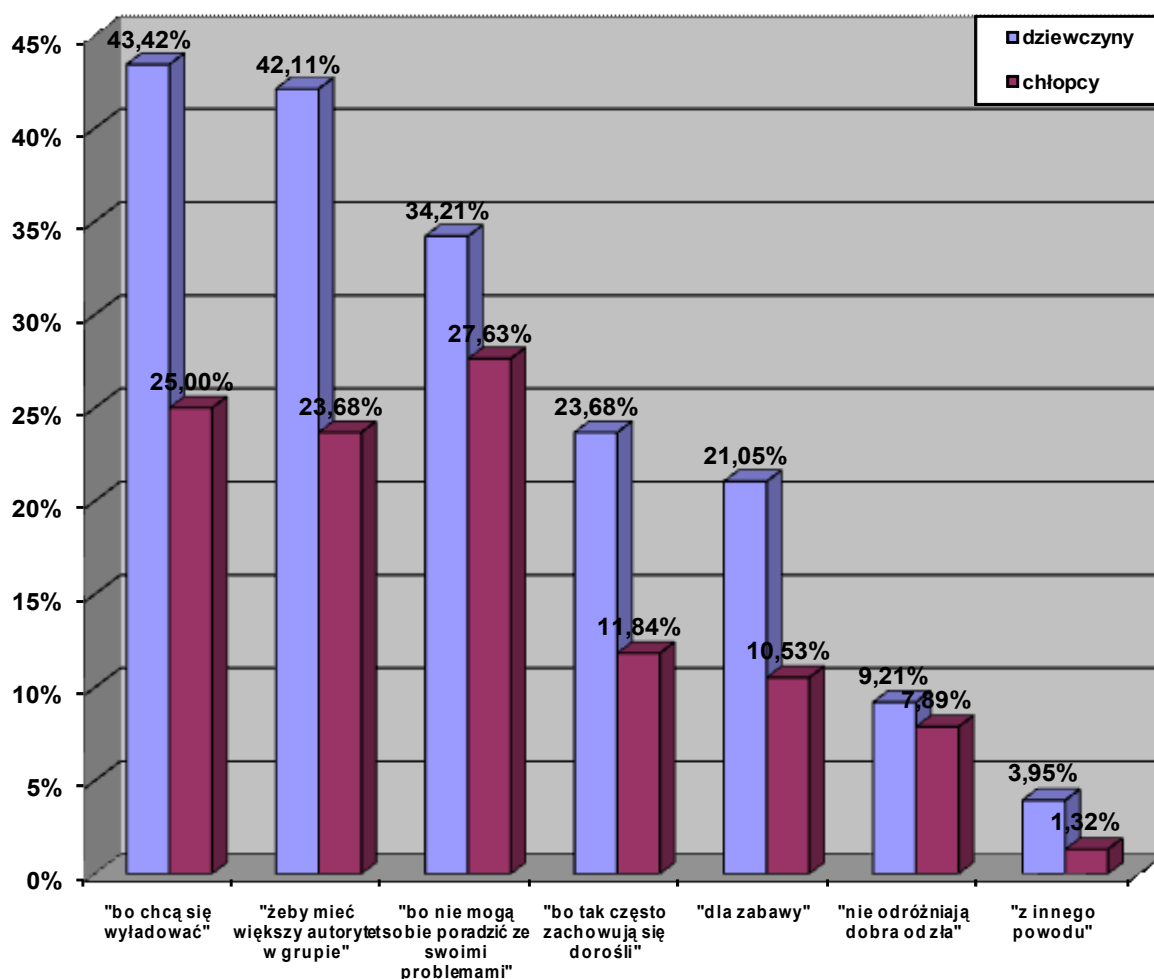
Podobne opinie są w wypadku relacji z koleżankami i kolegami w zasięgu szkoły.

Celem tych analiz było zwrócenie uwagi na zachodzącą zależność pomiędzy powyższymi relacjami a powstawaniem agresywnych zachowań u młodzieży.

Tendencję do zachowań agresywnych można łączyć ze specyfiką kontaktów interpersonalnych ocenianych jako „różne”, „nienajlepsze”, „złe” na poziomie środowiska szkolnego: nauczyciel - badana młodzież (60,52%), koleżanki i koledzy w obrębie klasy- badana młodzież (55,27%) oraz koleżanki i koledzy w obrębie szkoły - badana młodzież (56,59%).

W kolejnym pytaniu chciano się dowiedzieć o źródła brutalnego zachowania wobec innych - „Jak sądzisz, dlaczego młodzi ludzie traktują czasem brutalnie swoje koleżanki i kolegów?”(rys. 26).

Rys. 26. Jak sądzisz, dlaczego młodzi ludzie traktują czasem brutalnie swoje koleżanki i kolegów? - rozkład odpowiedzi badanych

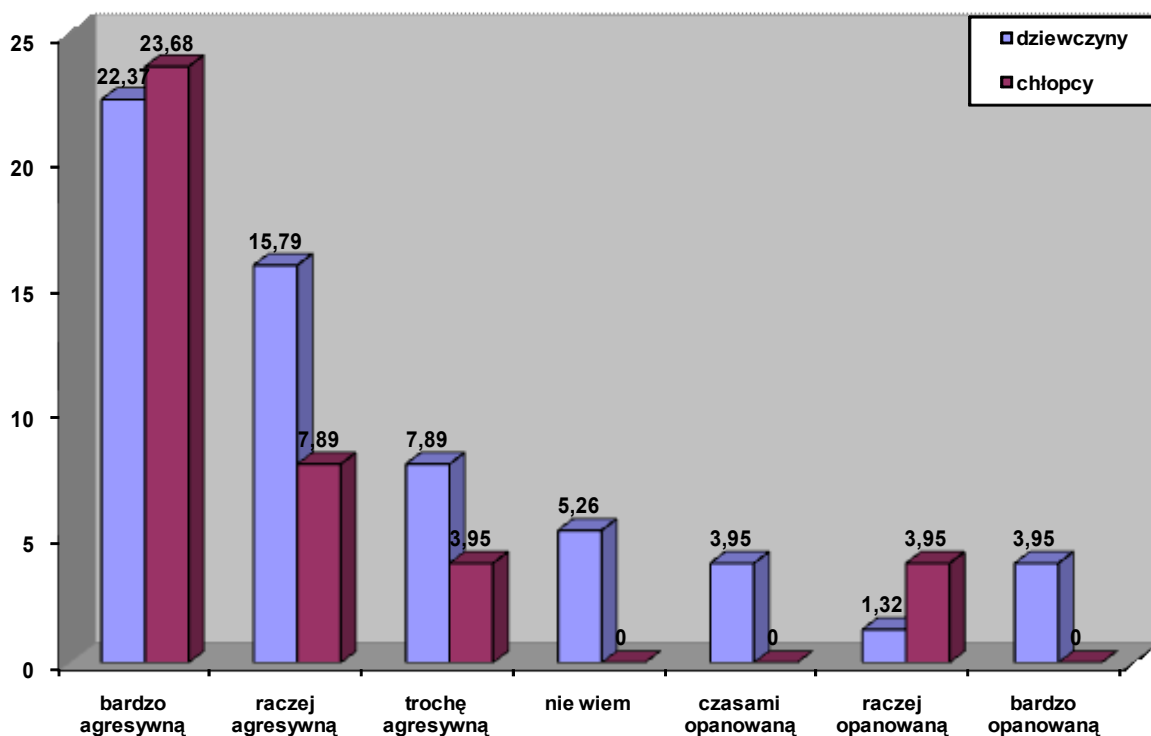
Powyższe dane w sposób jednoznaczny wskazują na dominację trzech źródeł zachowań agresywnych młodzieży względem innych. Pierwszym dominującym źródłem zachowań agresywnych w opinii 52 badanych (68,42%), w tym 33 dziewczyn (43,42%) i 19 chłopców (25%) jest: *rozładowanie nagromadzonych emocji („bo chcą się wyladować”)*. Drugim dominującym źródłem wskazanym przez 50 badanych (65,79%), w tym 32 dziewczyn (42,11%) i 18 chłopców (23,68%) jest: *zdobycie pozycji w grupie rówieśniczej („żeby mieć większy autorytet w grupie”)*. Natomiast trzecim źródłem dla 47 respondentów (61,84%), w tym dla 26 dziewczyn (34,21%) i 21 chłopców (27,63%) jest: *brak możliwości poradzenia sobie z własnymi problemami („bo nie mogą sobie poradzić ze swoimi problemami”)*. W dalszej

kolejności ankietowani wymieniali następujące przyczyny zachowań agresywnych: „*bo tak często zachowują się dorośli*” - 27 wskazań (35,53%), „*dla zabawy*” - 24 wskazań (31,58%), „*nie odróżniają dobra od zła*” - 13 wskazań (17,11%). Natomiast w kategorii „z innego powodu” znalazło się 4 wypowiedzi (5,26%). Osoby te usiłowały wskazać

na indywidualne przyczyny zachowań agresywnych: „*bo sami byli bici*”, „*bo im się to podoba*”, „*bo chcą się popisać*”, „*robią to co chcą*”.

Poproszono także respondentów o dokonanie samooceny z uwagi na ich tendencję do zachowań agresywnych. Pytanie, które zadano brzmiało: „*czy uważasz się za osobę?*”. Kategoria przedstawiała się następująco: bardzo agresywną, raczej agresywną, trochę agresywną, nie wiem, czasami opanowaną, trochę opanowaną, raczej opanowaną, bardzo opanowaną (rys. 27).

Rys. 27. Rozkład odpowiedzi na pytanie: " Czy uważasz się za osobę?"

Obliczenia statystyczne wskazują, że prawie połowa badanych postrzega siebie jako osoby bardzo agresywne - 35 osób (45,05%), w tym 17 dziewczyn (22,37%) i 18 chłopców (23,68%), raczej agresywne- 18 osób (23,68%), w tym 12 dziewczyn

(15,79%) i 6 chłopców (7,89%), trochę agresywne- 9 osób (11,84%), w tym 6 dziewczyn (7,89%) i 3 chłopców (3,95%). Natomiast niewielka liczba badanych uważa się za osoby bardzo opanowane - 3 osoby (3,95%), grupę tą stanowią same dziewczyny, raczej opanowane - 4 osoby (5,26%), w tym 1 dziewczyna (1,32%) i 3 chłopców (3,95%) oraz czasami opanowane - 3 osoby (3,95%), w tym same dziewczyny.

Niepokojącym faktem jest to, że wśród 46 badanych dziewczyn - 35 uważa się za osoby agresywne, które z natury swojej winny być serdeczne, ciepłe, opiekuńcze. Natomiast prawie cała grupa badanych chłopców, bo aż 27 chłopców spostrzega siebie jako osoby agresywne.

Konsekwencją pytania o samoocenę z uwagi na skłonność do zachowań agresywnych było następane: „Jesteś osobą, która miewa wybuchy złości?”. Wypowiedzi badanych zostały uporządkowane według wskaźników liczbowych i procentowych w tabeli 20.

Tabela 20. „Jesteś osobą, która miewa wybuchy złości?”

	Dziewczyny		Chłopcy		Razem	
	l.	%	l.	%	l.	%
bardzo często	10	13,16	14	18,41	24	31,57
często	16	21,05	12	15,79	28	36,84
czasami	12	15,79	1	1,32	13	17,11
rzadko	7	9,21	3	3,95	10	13,16
nigdy	1	1,32	0	0,00	1	1,32

źródło: badania własne

Z danych statystycznych zawartych w tabeli wynika, że do bardzo częstego odczuwania złości przyznało się 24 badanych (31,57%), 10 dziewczyn (13,16%) i 14 chłopców (18,41%), do częstego - 28 osób (36,84%), 16 dziewczyn (21,05%) i 12 chłopców (15,79%). Odpowiedzi „czasami” udzieliło 13 respondentów (17,11%), w tym 12 dziewczyn (15,79%) i jeden chłopak (1,32%), odpowiedzi „rzadko” udzieliło 10 ankietowanych (13,16%), 7 dziewczyn (9,21%) i 3 chłopców (3,95%). Tylko jedna osoba (1,32%) spośród badanych stwierdziła, że nigdy nie ma wybuchów złości.

Analizując te dane można dojść do wniosku, że przeżywana złość przez badaną młodzież może być istotnym czynnikiem towarzyszącym zachowaniom agresywnym w szerokiej gamie ich przejawów (bicie, dokuczanie, wyśmiewanie, przezywanie, straszenie itp.).

6.4.2.2. FORMY ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH BADANEJ POPULACJI

Analiza form zachowań agresywnych młodzieży jest istotnym elementem pozwalającym poznać charakter zachowań agresywnych badanej populacji.

Wiedzę na temat zachowań agresywnych występujących wśród respondentów analizowano na podstawie rozkładu odpowiedzi do pytania ankiety - „*Które z niżej podanych zachowań zauważasz u siebie?*”. W pytaniu tym przedstawiono kafieterię dotyczącą występowania takich zachowań dysfunkcyjnych jak: dokuczanie, straszenie, organizowanie się w paczki, gangi, znęcanie się fizyczne nad innymi, wymuszanie pieniędzy, przezywanie, brak respektu i poszanowania dla nauczycieli, bezmyślne niszczenie szkolnego mienia, zastraszanie najlepszych uczniów w klasie oraz wyśmiewanie.

Tabela 21. „*Formy zachowań agresywnych respondentów*”

Formy zachowań agresywnych	Bywa tak często				Czasem tak bywa				W ogóle się nie zdarza			
	dziewczyny		chłopcy		dziewczyny		chłopcy		dziewczyny		chłopcy	
	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%
1. dokuczanie	16	21,05	15	19,74	24	31,58	14	18,42	6	7,89	1	1,32
2. straszenie	17	22,37	11	14,47	21	27,63	14	18,42	8	10,53	5	6,58
3. organizowanie się w paczki, gangi	11	14,47	18	23,68	20	26,32	8	10,53	15	19,74	4	5,26
4. znęcanie się fizyczne nad innymi	16	21,05	22	28,94	17	22,37	7	9,21	13	17,11	1	1,32
5. wymuszanie pieniędzy	7	9,21	15	19,74	11	14,47	6	7,89	28	36,85	9	11,84
6. przezywanie	25	32,89	14	18,42	18	23,68	10	13,16	3	3,96	6	7,89
7. brak respektu i poszanowania dla nauczycieli	1	1,32	11	14,47	18	23,68	12	15,79	27	35,53	7	9,21
8. bezmyślne niszczenie szkolnego mienia	1	1,32	5	6,58	10	13,16	13	17,11	35	46,04	12	15,79
9. kradzieże	15	19,74	19	25,00	18	23,68	7	9,21	13	17,11	4	5,26
10. zastraszanie najlepszych uczniów w klasie	3	3,95	5	6,58	12	15,79	10	13,16	31	40,78	15	19,74
11. kłamstwa	20	26,32	21	27,63	14	18,42	6	7,89	12	15,79	3	3,95
12. wyśmiewanie	18	23,68	13	17,11	21	27,63	14	18,42	7	9,21	3	3,95

źródło: badania własne

Na podstawie tabeli można zauważyć, że najczęściej przejawianymi formami zachowań agresywnych przez badanych są:

- **dokuczanie** - 69 osób (90,79%), w tym 40 dziewczyn (52,63%) i 29 chłopców (38,16%),

- **przezywanie** - 67 osób (88,16%), w tym 43 dziewczyny (56,58%) i 24 chłopców (31,58%),
- **wyśmiewanie** - 66 osób (86,85%), w tym 39 dziewczyn (51,32%) i 27 chłopców (35,53%),
- **straszenie** - 63 osoby (82,89%), w tym 38 dziewczyn (50%) i 25 chłopców (32,89%),
- **znęcanie się fizyczne** - 62 osoby (81,57%), w tym 33 dziewczyny (43,42%) i 29 chłopców (38,15%),
- **kłamstwa** - 61 osób (80,27%), w tym 34 dziewczyny (44,74%) i 27 chłopców (35,53%),
- **kradzieże** - 59 osób (77,63%), w tym 33 dziewczyny (43,42%) i 26 chłopców (34,21%),
- **organizowanie się w paczki, gangi** - 57 osób (75%), w tym 31 dziewczyn (40,79%) i 26 chłopców (34,21%),
- **brak respektu i poszanowania dla nauczycieli** - 42 osoby (55,26%), w tym 19 dziewczyn (25%) i 23 chłopców (30,26%),
- **wymuszanie pieniędzy** - 39 osób (51,31%), w tym 18 dziewczyn (23,68%) i 21 chłopców (27,63%),
- **zastraszanie najlepszych uczniów w klasie** - 30 osób (39,48%), w tym 15 dziewczyn (19,74%) i 15 chłopców (19,74%),
- **bezmisyłne niszczenie szkolnego mienia** - 29 osób (38,15%), w tym 11 dziewczyn (14,47%) i 18 chłopców (23,68%).

Ilościowa analiza zachowań agresywnych pozwala stwierdzić wysokie wskaźniki agresji. W badanej populacji stwierdzono ogółem 847,37% zachowań agresywnych.

Z danych statystycznych wynika, że wśród respondentów przeważają następujące formy agresji psychicznej: dokuczanie, przezywanie, wyśmiewanie, straszenie. Duży odsetek badanej młodzieży deklaruje, że znęca się fizycznie nad innymi - 81,57%.

Dość często wskazywano także na: kłamstwa (61 wskazań), kradzieże (59 wskazań) oraz na organizowanie się w paczki, gangi (57 wskazań). Również wymienianymi w dalszej kolejności kategoriami zachowań są: brak respektu i poszanowania dla nauczycieli, wymuszanie pieniędzy, zastraszanie najlepszych uczniów w klasie oraz bezmisyłne niszczenie szkolnego mienia.

Podsumowując dotychczasowe analizy należy stwierdzić, że pomiędzy dziewczynami i chłopcami nie stwierdzono istotnych różnic w przejawianych formach zachowań agresywnych.

Szczególną formą przejawiania się agresji w środowisku społecznym jest celowe działanie, zmierzające do zapanowania nad innymi. Przybiera ono formę działania zorganizowanych grup młodzieży o destruktywnym zabarwieniu. Dlatego przy analizie zachowań agresywnych badanych, należy także rozważyć ich stosunek do grup młodzieżowych o agresywnych wzorach zachowań i kwestię samego w nich uczestnictwa.

W tym celu przeanalizuję pytanie: „Czy działają w Twojej szkole lub miejscu zamieszkania grupy młodzieżowe, które: wymuszają pieniądze; terroryzują otoczenie; wymuszają jedzenie; biją, sprzedają narkotyki; dokuczają innym; niszczą otoczenie; inne, jakie?”. Wypowiedzi respondentów obrazuje tabela 22 i 23.

Tabela 22 „Opinie badanej populacji o grupach młodzieżowych działających w szkole”

Działające w szkole grupy	Dziewczyny		Chłopcy	
	l.	%	l.	%
Wymuszają pieniądze	3	3,95	13	17,11
Terroryzują otoczenie	6	7,89	18	23,68
Wymuszają jedzenie	8	10,53	5	6,58
Biją	11	14,47	22	28,95
Sprzedają narkotyki	14	18,42	17	22,37
Dokuczają innym	31	40,79	24	31,58
Niszczą otoczenie	11	14,47	17	22,37

źródło: badania własne

Z danych statystycznych zawartych w tabeli wynika, że respondenci dostrzegają obecność w szkole grup młodzieży, która podejmuje różne mniej lub bardziej agresywne działania. Zdecydowana większość badanej młodzieży deklaruje, że na terenie szkoły działają głównie grupy młodzieżowe dokuczające innym. Opinię taką wyraża 55 osób (72,37%), w tym 31 dziewczyn (40,79%) i 24 chłopców (31,58%). 33 respondentów (43,42%), w tym tylko 11 dziewczyn (14,47%) i 22 chłopców (28,95%) dostrzega w swoim środowisku szkolnym grupy zajmujące się biciem innych uczniów, zaś 31 ankietowanych (40,79%), w tym 14 dziewczyn (18,42%) i 17 chłopców (22,37%) wymienia grupy sprzedające narkotyki. Stosunkowo często badani zauważali także grupy niszczące otoczenie- 36,84% (28 osób) oraz terroryzujące otoczenie- 31,58% (24 osoby). W opinii respondentów zdecydowanie mniej było grup terroryzujących otoczenie i wymuszających jedzenie.

Tabela 23 „Opinie badanej populacji o grupach młodzieżowych działających w miejscu zamieszkania”

Działające w miejscu zamieszkania grupy	Dziewczyny		Chłopcy	
	l.	%	l.	%
Wymuszają pieniądze	24	31,58	16	21,05
Terroryzują otoczenie	26	34,21	18	23,68
Wymuszają jedzenie	5	6,58	4	5,26
Biją	29	38,16	21	27,63
Sprzedają narkotyki	31	40,79	23	30,26
Dokuczają innym	27	35,53	22	28,95
Niszczą otoczenie	25	32,89	16	21,05

źródło: badania własne

W przypadku środowiska lokalnego zwraca uwagę przede wszystkim obecność grup sprzedających narkotyki- uważa tak 54 badanych (71,05%), w tym 31 dziewczyn (40,79%) i 23 chłopców (30,26%) oraz atakujących - bijących innych - dostrzega je 50 respondentów (65,79%), w tym 29 dziewczyn (38,16%) i 21 chłopców (27,63%). Na obecność grup dokuczających innym, zwróciło uwagę 49 ankietowanych (64,48%), 27 dziewczyn (35,53%) i 22 chłopców (28,95%). 57,89% (44 osoby) wymienia grupy terroryzujące otoczenie oraz grupy niszczące otoczenie- 53,95% (41 osób) i wymuszające pieniądze - 52,63% (40 osób). Najmniej badanych wskazało na grupy wymuszające jedzenie - 11,84% (9 osób).

Z analizy powyższego pytania można wnioskować po pierwsze, że zarówno szkoła, jak i miejsce zamieszkania nie jest wolne od tworzenia się grup młodzieżowych, paczek o charakterze destruktywnym. Po drugie stwierdza się, że działalność grup sprzedających narkotyki, bijących innych, terroryzujących i niszczących otoczenie oraz wymuszających pieniądze jest bardziej widoczna w obszarze zamieszkania niż szkole. Natomiast działania grup dokuczających innym mają zbliżony charakter w obu środowiskach.

Ważne jest również odniesienie respondentów do grup o agresywnym charakterze. Zadano więc pytanie o stopień akceptacji i przynależności do tych grup.

Tabela 24 „Stopień akceptacji grup młodzieżowych o negatywnym charakterze”

Stopień akceptacji	Dziewczyny		Chłopcy	
	l.	%	l.	%
Grupy te akceptuję i chciał(a)bym do nich należeć	15	19,74	6	7,89

Grypy te akceptuję, ale nie chciał(a)bym do nich należeć	7	9,21	2	2,63
Grupy te akceptuję ponieważ do nich należę	11	14,47	18	23,68
Nie akceptuję ich działań, ale się nie przeciwstawiam	8	10,53	3	3,95
Nie akceptuję ich działań i im się przeciwstawiam	5	6,58	1	1,32

źródło: badania własne

Z przeprowadzonych badań wynika, że większość badanych- 38,15% (29 osób), z czego 11 chłopców (14,47%) i 18 dziewczyn (23,68%) akceptuje takie grupy, ponieważ do nich należy. Natomiast akceptuje je i chciałoby do nich należeć 27,63% respondentów (21 osób), w tym 15 dziewczyn (19,74%) i 6 chłopców (7,89%). Mniejszy odsetek stanowią osoby, które grupy te akceptują, lecz nie starają się uczestniczyć w nich - 11,84% (9 osób), w tym 7 dziewczyn (9,21%) i 2 chłopców (2,63%). Większy odsetek stanowią ankietowani, którzy nie akceptują działalności tych grup - 22,37% (17 osób), z czego tylko 7,89% (6 osób) im się przeciwstawia.

Stwierdza się fakt, że grupy o destruktywnym charakterze cieszą się wśród badanych znacznym zainteresowaniem w środowisku rówieśniczym.

6.4.3. ANALIZA POSTAW BADANEJ MŁODZIEŻY WOBEC ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH I DEWIACYJNYCH

Dla poznania kształtujących się postaw moralnych badanej młodzieży, zapytano: „Czy Twoim zdaniem podane niżej zachowania są zawsze dobre lub złe, lub ich ocena zależy od sytuacji?”. Zebrane odpowiedzi zawiera tabela 25.

Tabela 25. „Ocena wybranych zachowań ludzkich dokonana przez badaną młodzież”

Ocena wybranych zachowań	Zawsze dobre				Zawsze złe				Zależy od sytuacji			
	dziewczyny		chłopcy		dziewczyny		chłopcy		dziewczyny		chłopcy	
	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%
1. prawdomówność	31	40,78	5	6,58	1	1,32	1	1,32	14	18,42	24	31,58
2. pomaganie innym	35	46,04	14	18,42	1	1,32	1	1,32	10	13,16	15	19,74
3. solidarność	29	38,15	17	22,37	1	1,32	0	0,00	16	21,05	13	17,11
4. kradzież	0	0,00	6	7,89	30	39,47	7	9,21	16	21,05	17	22,38
5. okłamywanie dla własnej korzyści	1	1,32	6	7,89	19	25,00	11	14,47	26	34,21	13	17,11
6. zażywanie narkotyków	6	7,89	13	17,11	31	40,79	9	11,84	9	11,84	8	10,53
7. wymuszanie pieniędzy wśród uczniów	0	0,00	2	2,63	36	47,37	12	15,79	10	13,16	16	21,05
8. picie alkoholu	8	10,53	12	15,79	23	30,26	8	10,53	15	19,73	10	13,16
9. podporządkowanie się silniejszemu	1	1,32	4	5,26	28	36,84	16	21,05	17	22,37	10	13,16
10. posłuszeństwo, dyscyplina	13	17,11	7	9,21	10	13,16	11	14,47	23	30,26	12	15,79
11. wulgarne, agresywne zachowanie ucznia wobec nauczyciela	0	0,00	4	5,26	37	48,69	14	18,42	9	11,84	12	15,79
12. wyzwiska i poniżanie godności dziecka ze strony rodziców	0	0,00	0	0,00	43	56,58	26	34,21	3	3,95	4	5,26
13. przemoc fizyczna rodziców wobec dziecka	0	0,00	2	2,63	44	57,89	24	31,59	2	2,63	4	5,26

źródło: badania własne

Analizując dane zawarte w tabeli można stwierdzić, większość badanych ocenia w sposób pozytywny („zawsze dobre”) następujące zachowania:

- Pomaganie innym - 64,46% (49 osób), w tym aż 46,04% dziewczyn (35 osób) i tylko 18,42% chłopców (14 osób). Różnica między płciami jest istotna, gdyż wynosi 27,62% na rzecz dziewczyn, które oceniają to zachowanie jako zawsze dobre.
- Solidarność - 60,52% (46 osób), w tym aż 38,15% dziewczyn (29 osób) i tylko 22,37% chłopców (17 osób). Różnica między płciami wyniosła 15,78% także na rzecz dziewczyn.
- Prawdomówność - 47,36% (36 osób), w tym 40,78% dziewczyn (31 osób) i tylko 6,58% chłopców (5 osób). W tym przypadku różnica w postrzeganiu wyniosła aż 34,20%.
- Posłuszeństwo, dyscyplina - 26,32% (20 osób), w tym 17,11% dziewczyn (13 osób) i 9,21% chłopców (7 osób).

Z badań wynika, że wymienione zachowania są częściej postrzegane jako dobre przez dziewczyny niż chłopców.

Niepokojącym faktem jest to, że badani również oceniają pozytywnie („*zawsze dobre*”) poniższe zachowania:

- picie alkoholu - 26,32% (20 osób), w tym 10,53% dziewczyn (8 osób) i 15,79% chłopców (12 osób),
- zażywanie narkotyków - 25,00% (19 osób), w tym 7,89% dziewczyn (6 osób) i 17,11% chłopców (13 osób),
- okłamywanie dla własnej korzyści - 9,21% (7 osób), w tym 1,32 % dziewczyn (1 osoba) i 7,89% chłopców (6 osób),
- kradzieże - 7,89% (6 osób), w tym tylko sami chłopcy,
- podporządkowanie się silniejszemu - 6,58% (5 osób), w tym 1,32% dziewczyn (1 osoba) i 5,26% chłopców (4 osoby),
- wulgarne, agresywne zachowanie ucznia wobec nauczyciela - 5,26% (4 osoby), w tym sami chłopcy,
- wymuszanie pieniędzy wśród uczniów - 2,63% (2 osoby), w tym sami chłopcy.

Natomiast, jeżeli chodzi o postrzeganie zachowań w sposób negatywny („*zawsze złe*”) odpowiedzi rozkładają się następująco:

- wyzwiska i poniżanie godności dziecka ze strony rodziców - 90,79% (69 osób), w tym aż 56,58% dziewczyn (43 osoby) i 34,21% chłopców (26 osób),
- przemoc fizyczna rodziców wobec dzieci - 89,48% (68 osób), w tym aż 57,89% dziewczyn (44 osób) i 31,59% chłopców (24 osób),
- wulgarne, agresywne zachowanie ucznia wobec nauczyciela - 67,12% (51 osób), w tym 48,69% dziewczyn (37 osób) i tylko 18,42% chłopców (14 osób),
- wymuszanie pieniędzy wśród uczniów - 63,16% (48 osób), w tym aż 47,37 % dziewczyn (36 osób) i tylko 15,79% chłopców (12 osób),
- podporządkowanie się silniejszemu - 57,89 % (44 osoby), w tym 36,84% dziewczyn (28 osób) i 21,05% chłopców (16 osób),
- zażywanie narkotyków - 52,63% (40 osób), w tym aż 40,79% (31 osób) i tylko 11,84% (9 chłopców),
- kradzieże - 48,68% (37 osób), w tym aż 39,47% dziewczyn (30 osób) i tylko 9,21% chłopców (7 osób),

- picie alkoholu - 40,79% (31 osób), w tym 30,26% dziewczyn (23 osoby) i tylko 10,53% chłopców (8 osób),
- okłamywanie dla własnej korzyści - 39,47% (30 osób), w tym 25% dziewczyn (19 osób) i 14,47% chłopców (11 osób),
- posłuszeństwo dyscyplina - 27,63% (21 osób), w tym 13,16% dziewczyn (10 osób) i 14,47% chłopców (11 osób).

Na podstawie powyższych danych należy stwierdzić, że zdecydowana większość ankietowanych ma obiektywny stosunek do dobra i zła, ale jest pewien margines wśród badanych oscylujących ku złu, zmierzający w kierunku zachowań dewiacyjnych.

6.5. OPINIE EKSPERTÓW SPOŁECZNYCH NA TEMAT KSZTAŁTOWANIA SIĘ ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH WŚRÓD MŁODZIEŻY

Celem szerszego przedstawienia omawianej problematyki oraz przebiegu prowadzonych badań zostały przeprowadzone wywiady z 7 ekspertami społecznymi, którzy zaliczają się do grona pracowników młodzieżowych ośrodków wychowawczych w Krupskim Młynie i Radzionkowie.

W wywiadach poruszono przede wszystkim problematykę zachowań agresywnych młodzieży w kontekście ich związku z przemocą w rodzinie. Lista ekspertów społecznych, z którymi przeprowadzono wywiad została zamieszczona poniżej.

EKSPERCI SPOŁECZNI:

1. Maria Czajka - mgr pedagogiki (wychowawca),
2. Morel Olga - mgr psychologii (psycholog kliniczny),
3. Paluch Adam - mgr pedagogiki (wychowawca),
4. Suchanek Katarzyna - mgr socjologii (pracownik socjalny),
5. Mirda Izabela - mgr pedagogiki (pedagog- wychowawca),
6. Kafka Jacek - licencjat- resocjalizacja (wychowawca),
7. Skorupa J. - licencjat- resocjalizacja (wychowawca).

Przeprowadziłam wywiady z tak małą liczbą ekspertów, ponieważ bardzo wiele osób nie wyraziło chęci wzięcia udziału w badaniach, wynikać to może z sytuacji niepewności o swoją pozycję społeczną, prestiż zawodowy itp. Mamy do czynienia

z taką sytuacją, że eksperci społeczni w gruncie rzeczy nie są ekspertami, nie jest to kompetentne grono specjalistów.

6.5.1. PRZEMOC W RODZINIE JAKO ŹRÓDŁO ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH WŚRÓD MŁODZIEŻY

Wcześniejsza teoretyczna część pracy, jak również część badawcza wskazują na ścisły związek między przemocą w rodzinie a zachowaniami agresywnymi przejawianymi przez młodzież. Kwestia powyższa stała się zagadnieniem otwierającym listę pytań ujętą w przeprowadzonych wywiadach. Poniżej zamieszczono wypowiedzi na ten temat.

[1] „Uważam, że przemoc w rodzinie stanowi źródło zachowań agresywnych wśród młodzieży. Dzieci, a następnie młodzież powielają zachowania wyniesione z domu rodzinnego poprzez modelowanie wyuczonych zachowań agresywnych”.

[2] „Tak, ponieważ agresja jest przede wszystkim zachowaniem wyuczonym przez obserwację, naśladowanie, bezpośrednie doświadczenie zachowań. Ma swoje początki w interakcjach określanych jako „zniewalające wychowanie”, tj. częste, niejasne polecenia, niski poziom ciepła, pomagania, empatii, ciągły nadzór nad zachowaniem dziecka, straszenie, karanie fizyczne, niespójne reakcje po eskalacji konfliktu itp.”

[3] „W wielu przypadkach ma to właśnie takie przełożenie, gdyż młodzież wzoruje się na zachowaniach wyniesionych ze środowiska rodzinnego”.

[4] „Uważam, że przemoc w rodzinie jest jednym ze źródeł zachowań agresywnych wśród młodzieży, ale nie jedynym”.

[5] „Tak, przemoc w rodzinie ma ogromny wpływ na postawy i zachowania dorastającej młodzieży. Jest niejako jednym z wzorców i „modelów” wyboru. Chłopak czy dziewczyna może wybrać sobie sposób zachowania w jakiejś sytuacji spośród takich, jakie widzi w środowisku rodzinnym. A w związku z tym, że z domem i jego mieszkańcami jest zazwyczaj związany, wybiera niejednokrotnie wzorce pochodzące z rodziny”.

[6] „Według mnie, przemoc w rodzinie stanowi głównie źródło zachowań agresywnych wśród młodzieży. Rodzina bowiem, zawsze kształtuje osobowość dziecka i jego postawę społeczną, jest ona wyznacznikiem często na całe życie. Dlatego w rodzinie

należy przede wszystkim doszukiwać się początków wszelkich zaburzeń w zachowaniu.”

[7] „Tak, w dużej mierze. Brak poczucia bezpieczeństwa oraz zrozumienia w domu rodzinnym skłania młodzież do poszukiwania akceptacji wśród rówieśników, oddziałujących niekoniecznie w sposób pozytywny na ich zachowania. Poza tym przemoc w rodzinie prowadzi do braku umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych, młody człowiek naśladuje sposób reagowania rodziców. Jest to czasami jedyny sposób w jaki „potrafi” rozwiązać swoje problemy oraz rozładować emocje”.

Wszystkie powyżej przytoczone wypowiedzi jakkolwiek nie różniły się one w swoim ujęciu poruszanej problematyki posiadają elementy wspólne - dla wszystkich przemoc w rodzinie stanowi źródło zachowań agresywnych wśród młodzieży.

6.5.2. UWARUNKOWANIA PRZEMOCY WOBEC MŁODZIEŻY W ŚRODOWISKU RODZINNYM

Kluczowym zagadnieniem omawianego problemu przemocy w rodzinie jako źródła zachowań agresywnych wśród dorastającej młodzieży stała się kwestia zdiagnozowania uwarunkowań przemocy wobec młodzieży w rodzinie. W efekcie zapytano: „Jakie według Pana (i) są uwarunkowania przemocy wobec młodzieży w środowisku rodzinnym?”

[1] „Do przyczyn przemocy wobec młodzieży w rodzinie można zaliczyć: brak pracy jednego lub obojga rodziców, alkoholizm w rodzinie, złe warunki socjalno - bytowe, niską samoocenę nieprawidłowe nawyki wychowawcze wyniesione przez rodziców z własnej rodziny macierzystej, powielane w swoich rodzinach”.

[2] „ Takim uwarunkowaniem jest właśnie zniewalające wychowanie, którego człowiek doświadczył w rodzinie biologicznej i które następnie modeluje na własne dzieci, przenosząc ten sam sposób funkcjonowania wobec nich, jakiego doświadczył ze strony rodziców. Nauczeni, jak być agresywnymi, przekonani o płynących z tego korzyściach oraz otrzymujący pochwały i wsparcie od ważnych dla siebie osób w takim zachowaniu, młodzi ludzie w końcu samodzielnie kontynuują podobne wzory postępowania. Nawet nie wiedzą co można zrobić zamiast tego”.

[3] „Przyczyną takich sytuacji jest niejednokrotnie alkoholizm w rodzinie, niezaradność życiowa rodziców, forma odreagowania własnych niepowodzeń życiowych”.

[4] „ Moim zdaniem przemoc wobec młodzieży w środowisku rodzinnym w głównej mierze jest spowodowana nieudolnością wychowawczą rodziców, wzorami rodzinnymi osób dorosłych, trudną sytuacją życiową, stresem związanym z życiem codziennym”.

[5] „Istotnymi przyczynami stosowania przemocy wobec bliskich jest: kumulacja nierozwiązanych problemów życiowych, alkoholizm w rodzinie, niski standard życia, bezrobocie”.

[6] „Niewydolność wychowawcza, brak wzorców wyniesionych z domu przez rodziców tzw. powielanie błędów, bardzo często alkoholizm oraz bezrobocie, które prowadzi do napięcia emocjonalnego, zaniżonego poczucia wartości, beznadziejności, które rodzice odreagowują na dzieciach. Powodów jest mnóstwo, związek przyczynowo-skutkowy zawsze jest złożony.”

[7] „ Bieda, alkoholizm, deficyty intelektualne oraz społeczno- materialne itp.”.

6.5.3. CECHY OSOBOWOŚCIOWE MŁODZIEŻY PRZEJAWIAJĄCEJ ZACHOWANIA AGRESYWNE

W przeprowadzonym wywiadzie zapytano: „Jakimi według Pana/i cechami osobowościowymi można scharakteryzować młodzież przejawiającą zachowania agresywne?”.

[1] „Silny egoizm wynikający z postawy „najpierw ja”. Młodzież taka posiada najczęściej nieadekwatny obraz własnej osoby i nieadekwatną samoocenę oraz nieadekwatny obraz innych ludzi. Przy egocentrycznym sposobie myślenia mają tendencję do przekonania, że inni ludzie mają wobec nich wrogie zamiary, źle interpretują neutralne zachowania innych, mają skłonności do przewidywania najgorszego, szukania przyczyn zewnętrznych i obwiniania innych. Cechuje ją przewaga procesów pobudzenia nad hamowaniem, brak empatii, krytycyzmu wobec siebie, obniżona refleksyjność, zaburzenia uczuciowości wyższej, nieumiejętność uczenia się na błędach i korzystania z własnych doświadczeń”

[2] „Cechy osobowościowe młodzieży przejawiającej zachowania agresywne: dzieci pozbawione poczucia bezpieczeństwa, miłości rodzicielskiej, zakompleksione, bojące się odrzucenia (dlatego próbują dominować- „pokazać się”), tzw. ucieczka w agresję („patrzcie jaki jestem silny, nie jesteście w stanie mnie zranić”), chcące akceptacji w grupie rówieśniczej”.

[3] „Moim zdaniem nie można generalizować i opisywać młodzieży przejawiającej zachowania agresywne konkretnych cech osobowościowych. Są dzieciaki skryte i zamknięte w sobie, ale są i takie, przed którymi cały świat stoi otworem i one na ten świat są otwarte. Każdy z nich ma inną osobność uwarunkowaną innymi czynnikami”.

[4] „Są to osoby, które nie potrafią radzić sobie w sytuacjach trudnych, są nadpobudliwe, brakuje im umiejętności panowania nad emocjami. Cechuje ich nieadekwatne reagowanie na bodźce (drażliwość, wybuchowość), podatność na sugestie itp.”.

[5] „Uważam, że młodzież agresywna przejawia wyższy poziom poczucia alienacji, posiada słabą zdolność kontaktów uczuciowych, nie kontrolowaną impulsywność i wybuchowość. Młodzież taka cechuje się również lekceważeniem norm społecznych i nasileniem tendencji egocentrycznych”.

[6] „Według mnie do cech charakteryzujących młodzież agresywną można zaliczyć impulsywność oraz antyspołeczność. Młodzież taka nie posiada wykształconej samokontroli, przejawia tendencje egocentryczne, dopasowując stan rzeczy do swojego punktu widzenia, swoich potrzeb i oczekiwań. Bardzo często przypisują wrogie intencje innym, nie wykazują wyrzutów sumienia”.

[7] „W osobowości młodzieży agresywnej zaznacza się tendencja do przyswajania norm niezgodnych z powszechnie uznawanymi w społeczeństwie, obniżony krytycyzm, nadpobudliwość, nerwowość oraz niska dojrzałość emocjonalna”.

Podczas prowadzenia wywiadu poruszono także kwestię samooceny, która jest istotnym czynnikiem determinującym zachowania jednostki oraz jej funkcjonowanie w różnych rolach społecznych. Zapytano zatem ekspertów społecznych o stopień samooceny młodzieży, która doznała przemocy w środowisku rodzinnym.

[1] „Moim zdaniem dziecko doznające przemocy w rodzinie posiada niską samoocenę. Środowisko rodzinne nie stwarza warunków do prawidłowego rozwoju tak samooceny, jak i poczucia własnej wartości, nie wskazując mu jego zalet i mocnych stron. Dziecko spotyka się z irytacją, brakiem konsekwencji, brakiem ciepła i czułości. Stale karane, nie uczy się prawidłowego przetwarzania informacji, identyfikowania związków przyczynowo - skutkowych, tworzenia alternatywnych rozwiązań, przewidywania konsekwencji, wierzy, że agresja zwiększa poczucie własnej wartości i że przynosi pozytywne skutki dla niego i innych. Ma zaburzony osąd moralny i nie jest w stanie postrzegać swojej roli w świecie w kategoriach bycia sprawiedliwym, porządnym i uczciwym. Odczuwa strach przed „utrąą twarzą”, którym są lęki, do których się nie przyznaje”.

[2] „Zawsze jest to niska samoocena, mnóstwo kompleksów, przypisywanie sobie niższych możliwości, niż posiada w rzeczywistości, a więc nie docenia swoich zdolności, czy swojej społecznej atrakcyjności. Wynikiem tego jest albo wycofanie, albo agresja skierowana na samego siebie lub na inne osoby”.

[3] „Młodzież doznająca przemocy w rodzinie swoje właściwości oraz swoje zachowania ocenia nisko i odczuwa w stosunku do tej oceny niezadowolenie z siebie. Osoby te spostrzegają swoją odrębność w porównaniu z innymi, przejawiają pesymizm życiowy”.

[4] „Bardzo zaniżona, nawet jeżeli nie widać tego na pierwszy rzut oka. Przy bliższym poznaniu, dłuższych rozmowach zawsze wychodzi na wierzch, nawet bardzo skrywane uczucie poniżenia, zawodu, niespełnienia, czy własnej niedoskonałości”.

[5] „Mają bardzo niską samoocenę lub popadają w skrajność i chcą na siłę pokazać własną osobę jako jednostkę silną, potrafiącą radzić sobie zawsze i wszędzie”.

[6] „Jest ona najczęściej zaniżona, co skutkuje albo wycofaniem, bądź eskalacją czynów mogących zwrócić uwagę otoczenia na młodego człowieka. Próby zwrócenia na siebie uwagi, a także próby „zasłużenia sobie” na to aby być „kimś” prowadzą często do wejścia w świat przestępczy. Są to najczęściej dzieci, które uważają, że tkwi w nich jakiś błąd, że one są winne czemuś, dlatego rodzice używają wobec nich przemocy. Dziecko bierze często winę na siebie, idealizując rodziców”.

[7] „Moim zdaniem, młodzież taka nie wierzy w siebie i w swoje możliwości, czyli ma zaniżoną, niestabilną samoocenę. Młodzież z poczuciem niższości odczuwa stały niepokój o odrzucenie i często uprzedzają je agresją.”

6.5.4. CZYNNIKI WPLYWAJĄCE NA KSZTAŁTOWANIE SIĘ ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH WŚRÓD MŁODZIEŻY

Kwestią wymagającą uwagi, jest konieczność przeanalizowania czynników generujących stosowanie agresji przez młodych ludzi. Zapytano ekspertów społecznych: *„Co według Pana/i wpływa na kształtowanie zachowań agresywnych wśród młodzieży?”*

[1] „Środowisko rodzinne w dużej mierze (niewydolność wychowawcza rodziców), stres i chęć akceptacji grupy rówieśniczej, czasami „bunt młodzieńczy”.

[2] „Szkóły agresji: dom (znęcanie się, stosowanie kar fizycznych, zniewalające wychowanie); szkoła (grupy nieformalne, nauczyciele); media; instytucje (internaty,

ośrodki wychowawcze, placówki opiekuńczo - wychowawcze, więzienia, zakłady poprawcze). Są też tzw. czynniki ryzyka przemocy rówieśniczej:

- kulturowe i społeczne: przepisy prawne, nie powstrzymujące przed przemocą; normy społeczne, sankcjonujące nierówność i przemoc; dostępność niebezpiecznych narzędzi; złe okoliczności ekonomiczne; bezrobocie; nędza; narkomania i alkoholizm,
- międzyludzkie: stosowanie przemocy przez rodziców i w rodzinie; zachęcanie do przemocy w rodzinie; patologia rodziny (słaba pozycja męża/ojca, brak więzi emocjonalnych, brak konsekwencji w wychowaniu); izolacja społeczna; przyjaciele i znajomi stosujący przemoc; gangi; presja środowiska,
- psychospołeczne: wczesne problemy z zachowaniem; złe wyniki w szkole; bunt; pozytywne postawy wobec przemocy; deficyty umiejętności pro społecznych; izolacja społeczna; niska pozycja dziecka wśród rówieśników; walka o pozycję,
- biogenetyczne: podatność genetyczna; podłoże biologiczne, uwarunkowanie fizjologiczne”.

[3] „Na kształtowanie zachowań agresywnych wśród młodzieży wpływa wiele czynników:

- presja otoczenia, rówieśników,
- doznanie krzywdy, doświadczenie agresji w domu, szkole, ośrodkach wychowawczych,
- zaburzone kontakty uczuciowe między rodzicami a dziećmi,
- predyspozycje fizyczne i psychiczne,
- zaburzenia psychiczne”.

[4] „Do czynników wpływających na zachowania agresywne wśród młodzieży można zaliczyć:

- nieprawidłowe relacje pomiędzy rodzicami a dziećmi (brak zainteresowania rodziców problemami dzieci, lekceważenie problemów szkolnych itp.),
- przejawianie agresywnych zachowań rodziców w stosunku do siebie, dzieci,
- środowisko rówieśnicze,
- uzależnienia,
- agresja płynąca z filmów,
- powielanie wzorców wynoszonych z domu rodzinnego”.

[5] „Na kształtowanie się zachowań agresywnych wśród młodzieży wpływa:

- przemoc w środowisku rodzinnym,
- brak akceptacji i bezpieczeństwa w domu,
- kult siły i pieniądza,
- brak autorytetów i zainteresowań,
- chęć zaimponowania w środowisku rówieśniczym,
- kontakty z młodzieżą zdemoralizowaną”.

[6] „Jednym z czynników jest środowisko rodzinne, ale nie można też zapomnieć o grupie rówieśniczej, która dla jednostek pozostawionych przez rodziców samym sobie ma charakter wyznacznika pewnych norm i form zachowań”.

[7] „Istotną rolę w kształtowaniu się zachowań agresywnych przejawianych przez młodzież ogrywają następujące czynniki:

- relacje rodzice - dzieci (bicie, brutalne traktowanie, przemoc psychiczna, brak zainteresowania dzieckiem, brak opieki, uczuciowy itp.),
- naśladowanie dorosłych („przemoc rodzi przemoc”),
- problemy emocjonalne,
- uzależnienia,
- brak właściwych wzorów osobowych,
- nieodpowiednie towarzystwo,
- temperament
- brak umiejętności radzenia sobie z problemami”.

Z powyższych wypowiedzi wynika, że agresja młodzieży powodowana jest wielorakimi czynnikami. Jednym z nich jest środowisko rodzinne, w którym młodzież doświadczała przemocy emocjonalnej, psychicznej i fizycznej. Zachowania z domu rodzinnego przenoszą więc na otoczenie. Problem ten skłania do sformułowania pytania: *„Z jakich rodzin wywodzi się młodzież przebywająca w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, przejawiająca zachowania agresywne?”*.

[1] „Są to rodziny biedne, rozbite, z problemem alkoholowym oraz używające przemocy wobec dzieci. Dokumentacja wychowanków wskazuje jednoznacznie, że każda z tych rodzin staje się źródłem zachowań agresywnych. Ich natężenie jest nieco inne w zależności od wieku wychowanka, tego czy miał już kontakt ze środowiskiem rówieśników zdemoralizowanych”.

[2] „Wychowankowie wywodzą się często z rodzin rozbitych z cechami wysokiej patologii społecznej (alkoholizm w rodzinie, przestępczość), z niskim statusem wykształcenia i zawodu, z niskim statusem materialnym oraz z rodzin wielodzietnych”.

[3] „Młodzież przebywająca w naszej placówce, a przejawiająca zachowania agresywne wywodzi się praktycznie z każdej warstwy społecznej; począwszy od ubogich, zadłużonych rodzin, poprzez te, w których brak jednego rodzica (zmarł lub pracuje za granicą), dalej z rodzin z problemami alkoholowymi, czy takich gdzie „wszystko jest w porządku”, po rodziny inteligentne, ale zapracowane”.

[4] „W większości jest to młodzież z tzw. środowisk patologicznych. Rodzice są nieudolni wychowawczo, bardzo często uzależnieni od alkoholu. Doświadczenie pokazuje jednak, że w ośrodkach znajduje się także młodzież z tzw. „normalnych rodzin” (rodzice bez nałogów, pracują, warunki bytowe zapewnione w dostatecznym stopniu)”.

[5] „Wychowankowie Ośrodków Wychowawczych najczęściej wywodzą się: z rodzin patologicznych (przestępczość, alkoholizm, przemoc w rodzinie); z rodzin rozbitych; bezrobotnych; nie potrafiących uporać się ze swoimi problemami wychowawczymi, emocjonalnymi oraz z rodzin o niskim statusie społecznym, słabo wykształconych”.

[6] „ Jest to przede wszystkim młodzież wywodząca się z rodzin dysfunkcyjnych, ale bywają również osoby z tzw. „dobrych domów”, gdzie właśnie pewne zaniedbania emocjonalne spowodowały przeniesienie wzorów z grup rówieśniczych”.

[7] „Zdecydowana większość dziewcząt, bo około 90% pochodzi ze środowiska miejskiego. Większość to rodziny o niskim statusie społecznym, niskim poziomie wykształcenia (podstawowym lub zawodowym). Są to rodziny bezrobotne w których sytuacja materialno - bytowa jest bardzo trudna. W przeważającej liczbie przypadków są to rodziny wielodzietne. Około 40% dziewcząt pochodzi z rodzin rozbitych, w których więzi emocjonalne są zaburzone. Zdecydowana większość rodzin wychowanek ośrodka to rodziny niewydolne wychowawczo o niekorzystnych postawach rodzicielskich, negatywnie oddziałujących na osobowość i zdrowie dziecka, wychowanie ma charakter przypadkowy, podyktowany chwilą. Brak im spójności i konsekwencji wychowawczej, akceptacji i szacunku rodziców do siebie. Zaznaczona jest wyraźnie dysfunkcja rodziny. Głównie to alkoholizm jednego lub obojga rodziców oraz przemoc w rodzinie (znęcanie się psychiczne i fizyczne)”.

Na pytanie „Czy uważa Pan (i), że akty agresji i przemocy wśród wychowanków ośrodka są zachowaniami incydentalnymi czy częstymi?” uzyskano następujące odpowiedzi:

[1] „Są to dość częste sytuacje, gdyż jest to zbiorowisko chłopców u których występuje wiele różnorodnych zaburzeń zachowania, zaburzeń osobowości oraz zaburzeń psychicznych”.

[2] „Zależy to od wielu czynników. Jednym z nich jest czas i miejsce, kiedy „nic się nie dzieje”, ale są i okresy, że akty agresji są nagminne i widoczne gołym okiem”.

[3] „Agresja słowna i agresja psychiczna (dręczenie, straszenie, dokuczanie, wyzywanie) jest zjawiskiem powszechnym natomiast czynna agresja i akty przemocy są incydentalne”.

[4] „Takich zachowań nie da się uniknąć w ośrodkach resocjalizacyjnych. W ośrodku, który sprawuje opiekę nad 60- 70 chłopcami należy liczyć się z aktami przemocy i agresji. Ważne jest aby problem ten we właściwy sposób rozwiązać- natychmiastowa reakcja, konsekwencje, jakiegokolwiek niesnaski „dusić w zarodku” oraz prowadzić wyczerpujące rozmowy na temat problemów z wychowankami aby nie dopuszczać do samosądów, wyzwisk itp.”.

[5] „To zależy od ośrodka, od atmosfery tam panującej, od tego czy w ośrodku istnieje „drugie życie”, czy problemy indywidualne są załatwione na forum grupy, czy wychowanek czuje bezpiecznie w ośrodku oraz w grupie, czy potrafi otwarcie rozmawiać o swoich problemach. W naszym ośrodku akty agresji psychicznej i słownej zdarzają się często, natomiast czasami dochodzi do agresji fizycznej”.

[6] „Na terenie naszego ośrodka często dochodzi do agresji psychicznej, słownej oraz agresji fizycznej”.

[7] „Dosyć często dochodzi do agresji fizycznej (bójek) oraz agresji psychicznej i słownej”.

W końcowym etapie zapytano o formy zachowań agresywnych przejawianych przez młodzież przebywającą w młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych.

[1] „Są to najczęściej wymuszenia, próby zastraszeń, wyzwiska, bójki. W dużej mierze zależy to od instytucji, kadry wychowawczej”.

[2] „Najczęściej spotykanymi formami są: pobicia, wymuszenia, agresja słowna- wyzwiska i wulgaryzmy, niszczenie mienia ośrodka lub kolegów, zastraszanie, zmuszanie do wykonywania jakichś czynności (dyżuru, wyjścia do sklepu itp.).

[3] „Agresja słowna i fizyczna skierowana wobec rówieśników jak również wobec osób dorosłych”.

[4] „Wulgaryzmy, kłótnie, dokuczanie, straszenie, plucie, autoagresja np. okaleczenia, niszczenie sprzętów, bójki”.

[5] „Do najczęstszych form zachowań agresywnych przejawianych przez wychowanki ośrodka można zaliczyć: agresję słowną (ataki kompetencyjne, ataki pochodzenia, ataki dotyczące wyglądu, złośliwości, przekleństwa, ośmieszanie, czasem groźby itp.), autoagresję, czasem agresję fizyczną (potrząsanie, potrącanie, spoliczkowanie, kopanie w przedmioty, plucie, niszczenie przedmiotów)”.

[6] „Najczęstszymi formami agresji przejawianymi przez młodzież są: wulgaryzmy, autoagresja, bójki, dokuczanie, wyśmiewanie, plucie, groźby, kradzieże, uszczypliwość bądź kpiny”.

[7] „Agresja skierowana na samego siebie (samouszkodzenia), ordynarne odzywki, obrzucanie wyzwiskami, obmawianie, szantaż, dokuczanie, wyśmiewanie, kradzieże, bójki”.

Wypowiedzi udzielone w trakcie prowadzonych wywiadów nie były dość wyczerpujące, odczuwa się niedosyt treści w nich zawartych. Osoby, które pracują na co dzień z młodzieżą agresywną powinny w większym stopniu znać poruszaną tematykę, być specjalistami w swojej dziedzinie.

Aby jednak dokonać pewnej systematyki przedstawionych opinii, należy wymienić kilka najistotniejszych wniosków wynikających z przytoczonych wypowiedzi:

1. *Przemoc w rodzinie stanowi źródło zachowań agresywnych wśród dorastającej młodzieży. Młodzi ludzie uczą się zachowań agresywnych przez własne, bezpośrednie doświadczenia oraz przez naśladownictwo tych zachowań w środowisku rodzinnym.*
2. *Wymienić można kilka zasadniczych przyczyn przemocy wobec młodzieży w środowisku rodzinnym, takich jak: niewydolność wychowawcza rodziców, powielanie wzorców z rodziny macierzystej, trudna sytuacja życiowa (złe warunki socjalno - bytowe, bezrobocie itp.), stres związany z życiem codziennym, alkoholizm, odreagowanie własnych niepowodzeń życiowych, deficyty intelektualne, kumulacja nierozwiązanych problemów, zaniżone poczucie wartości rodziców.*

3. *Młodzież agresywną cechuje między innymi: egocentryzm, brak empatii, zaburzenia uczuciowości wyższej, nadpobudliwość, wybuchowość, drażliwość, antyspołeczność, brak umiejętności panowania nad emocjami, podatność na sugestie, lekceważenie norm społecznych, wyższy poziom alienacji, obniżony krytycyzm, niska dojrzałość emocjonalna.*
4. *Młodzież doświadczająca przemocy w rodzinie ocenia swoje możliwości oraz swoją społeczną atrakcyjność nisko i odczuwa w stosunku do tej oceny niezadowolenie z siebie. Osoby te spostrzegają swoją odrębność w porównaniu z innymi, doświadczają uczucia poniżenia, zawodu, niespełnienia, czy własnej niedoskonałości. Agresja pozornie może więc zwiększać u nich poczucie własnej wartości.*
5. *Do głównych czynników wpływających na zachowania agresywne wśród młodzieży można zaliczyć: nieprawidłowe relacje pomiędzy rodzicami a dziećmi; przemoc w środowisku rodzinnym (powielanie wzorców wynoszonych z domu - „przemoc rodzi przemoc”); kontakt z młodzieżą zdemoralizowaną, uzależnienia; brak akceptacji i bezpieczeństwa w domu; kult siły i pieniądza; chęć zaimponowania w środowisku rówieśniczym; predyspozycje fizyczne i psychiczne; problemy emocjonalne; brak umiejętności radzenia sobie z problemami.*

ROZDZIAŁ VII.

ŚRODOWISKOWE UWARUNKOWANIA ZACHOWAŃ DEWIACYJNYCH MŁODZIEŻY W ŚWIEŹLE ANALIZY AKT WYCHOWANKÓW MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKÓW WYCHOWAWCZYCH

Mierząc się z tematem zachowań agresywnych dorastającej młodzieży, lokującym się w sferze zjawisk dewiacyjnych, konieczne staje się dobranie określonych metod badawczych, dających szansę docieć autentycznych przyczyn, etiologii zjawiska. Można wówczas oprzeć się na szerokiej gamie metod badawczych. Jedną z nich jest analiza dokumentów.

Dokonałam koniecznej analizy akt wychowanków w MOW w Krupskim Młynie oraz w MOW w Radzionkowie. Akta wychowanków zawierają, min. orzeczenia sądu, opinie Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno - Konsultacyjnego, opinie pedagogów szkolnych i niekiedy wywiad środowiskowy. Przeprowadzenie badania przez ROD - K służyły ukazaniu sylwetki nieletnich na tle środowiska, w którym żyli. Badania osobopoznawcze przeprowadzone w ROD - K są obligatoryjne przed wydaniem orzeczenia o umieszczeniu nieletniego w ośrodku wychowawczym (art. 24§ 1 zdanie drugie UPN).

Ważnym aspektem dokonanej przeze mnie analizy jest wykrycie ewentualnych związków pomiędzy przemocą w rodzinie, relacjami panującymi w rodzinie, negatywnymi postawami rodzicielskimi a zachowaniami agresywnymi przejawianymi przez badaną młodzież.

Przyjmując, że w prowadzonych badaniach ważnym czynnikiem wpływającym na kształtowanie się zachowań nie aprobowanych społecznie młodzieży jest rodzina, analizowałam ją pod kątem wielu czynników społecznych, ekonomicznych, wychowawczych. Do tych pierwszych zaliczono między innymi strukturę rodzin, wykształcenie rodziców, stan zatrudnienia, warunki socjalno - bytowe, ponadto postawy rodzicielskie, więzi w rodzinie, atmosferę wychowawczą domu rodzinnego.

Dzięki próbie dotarcia do danych związanych z poznaniem historii życia badanych, możliwe było uzyskanie względnie całościowego obrazu ich sylwetek

psychospołecznych, a tym samym uchwycenia etiologicznych determinant skłaniających nieletnich do zachowań dewiacyjnych, w tym zachowań agresywnych.

PORTRET SOCJOLOGICZNY BADANEJ MŁODZIEŻY - JEDNOSTKOWE BIOGRAFIE

I OSOBA - Nieletni Łukasz C. - lat 17 umieszczony w MOW na mocy postanowienia Sądu Rejonowego w Chorzowie. Nieletni dopuścił się czynów karalnych przewidzianych w art. 278 § 1 kk, 279 § 1 kk, 13 § kk w związku z art. 279 § kk przez to, że zabrał w celu przywłaszczenia telefon komórkowy (włamanie, kradzież).

Historia życia badanego:

I. *Środowisko wychowawcze nieletniego - dane uzyskane z analizy akt sprawy*

Nieletni wychowywał się w rodzinie niepełnej o zaburzonej strukturze funkcjonowania. Ojciec od lat nadużywał alkoholu, wszczynał awantury, stosował przemoc. Matka rozwiodła się. Źródłem utrzymania rodziny są: renta matki, alimenty, dotacje z Ośrodka Pomocy Społecznej. Cały ciężar opiekuńczo - wychowawczy dotyczący dzieci spada na matkę, która nie radzi sobie z pełnieniem funkcji rodzicielskiej, boryka się także z problemami materialnymi. Ojciec nie partycypuje w wychowaniu synów.

Środowisko wychowawcze nieletniego odbiega od prawidłowego. Chłopcu brakuje znaczącego autorytetu w osobie ojca bądź matki. Każde z nich jest traktowane przez nieletniego przedmiotowo, instrumentalnie. Brakuje tutaj kontaktu psychicznego z nimi, wzajemnego zaufania. Matka, nie mając wsparcia ze strony ojca w sprawowaniu funkcji rodzicielskich, czuje się bezsilna i zagubiona, czy nawet zmęczona w sprawach dotyczących nieletniego. Jest bezradna wobec dewiacyjnych zachowań syna. Charakteryzuje się ona obniżonym krytycyzmem, biernością, powściągliwością. Na ogół jest opanowana, kontroluje sferę emocjonalną, brak objawów neurotycznych zachowań. Prezentuje postawy rodzicielskie odbiegające nieco od pożądanych, wykazuje bezradność wobec problemów wychowawczych, a w bezpośrednim kontakcie z dzieckiem brakuje jej ciepła, serdeczności.

II. *Charakterystyka nieletniego w aspekcie psychologiczno - pedagogiczno-socjologicznym*

Łukasz C. jest chłopcem zamykającym się w sobie, zahamowanym w bezpośrednim kontakcie. W rozwoju struktur umysłowych nie odbiega od normy. Cechuje go lekceważenie norm społecznych, nie potrafi dostosować się do nich. Nie rozróżnia dobra od zła. Nie ma wpojonych zasad pozytywnego zachowania się, szacunku do innych. Jest chłopcem impulsywnym, nadpobudliwym. Zdarza się, że nie panuje nad swoim zachowaniem, dzieje się tak głównie w sytuacjach stresowych i często dochodzi z jego strony do aktów agresji słownej oraz fizycznej. Mało liczy się z otoczeniem, bezkrytyczny jest wobec swojego postępowania. Przystosowany o wąskiej, aktualnej rzeczywistości. Słabo związany uczuciowo i psychicznie z matką i bratem, lekkomyślny, mało odpowiedzialny. Najbliższe grono rodzinne traktuje instrumentalnie, nie jest ono dla niego autorytetem. Nieletni sprawiał matce spore kłopoty wychowawcze. Nadmiernie wagarował, spędzał czas w sposób niekontrolowany, często w środowisku osób zdemoralizowanych (z tzw. marginesu społecznego). Nie chodził do szkoły.

Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że nieletni uległ już dość znacznej demoralizacji. Genezy tego należy szukać przede wszystkim w środowisku rodzinnym, w której zabrakło pożądanych autorytetów, wzorów postępowania. Matka osamotniona w sprawowaniu funkcji rodzicielskiej, nie była w stanie wywiązać się ze swych obowiązków poprawnie i skutecznie.

II OSOBA - Nieletni Tomasz J. - lat 18 umieszczony w MOW na mocy postanowienia Sądu Rejonowego. Nieletni naruszył porządek prawny, nadużywał alkoholu, wprawiał się w stan nietrzeźwości a w konsekwencji występowały zachowania agresywne.

Historia życia badanego:

I. Środowisko wychowawcze nieletniego - dane uzyskane z analizy akt sprawy

Chłopiec wychowywany przez dziadków, którzy pełnią funkcję rodziny zastępczej. Problem alkoholizmu obojga rodziców uniemożliwiał właściwe wychowywanie dziecka, w domu odbywały się libacje alkoholowe, dziecko było zaniedbywane fizycznie i emocjonalnie.

Matka - 41 lat, wykształcenie średnie techniczne. Jest wdową ma sądownie ograniczoną władzę rodzicielską. Osobowość o cechach nieprawidłowych. Kontakt

emocjonalny z synem jest powierzchowny i nietrwały. Małoletni pozbawiony pełnej rodziny biologicznej, nie akceptuje obecnej rodziny zastępczej. Stosuje agresję, przerzucanie odpowiedzialności na inne osoby. Przyczyną powyższego stanu rzeczy są nieprawidłowe układy rodzinne (np. alkoholizm matki, brak opieki i kontroli nad synem, zaniedbywanie potrzeb syna itp.).

III OSOBA - Nieletni Michał P. - lat 18, zastosowanie wobec nieletniego środka wychowawczego w postaci umieszczenia w placówce resocjalizacyjnej MOW. Nieletni wyróżnia się: negatywnym zachowaniem, skłonnością do agresji i wulgaryzmów, dokonywaniem licznych ucieczek, kradzieży, spożywaniem alkoholu i używaniem narkotyków.

Historia życia badanego:

Rodzice nie interesują się chłopcem, żyją w konflikcie, nadużywają alkoholu. Nieletni wychowywał się w atmosferze awantur, przemocy. W rodzinie dominowały niepożądane wychowawczo postawy rodzicielskie tj. odtrącanie i unikanie. Rodzice wymierzali często kary fizyczne, krzykiem i agresją fizyczną wymuszali posłuszeństwo.

W sferze psychicznej chłopca zauważa się potrzebę dominacji i ekspansji, wciąż walczy o swoją pozycję. Jest w nim dużo napięcia wewnętrznego spowodowanego brakiem poczucia bezpieczeństwa, brakiem stabilizacji życiowej, oraz beznadzieją sytuacją życiową. Często uczestniczył w bójkach i konfliktach w szkole, znęcał się fizycznie (brutalne pobicia, kopanie itp.) oraz psychicznie nad słabszymi osobowościowo wychowanekami. Zachowywał się także agresywnie wobec wychowawców, ignorował ich polecenia. Zafascynowany zasadami patologicznymi subkultur. Bardzo często łamał zasady regulaminu placówki.

Jest to typowy przykład osoby, której dewiacyjne zachowania są spowodowane dysfunkcyjnym środowiskiem rodzinnym (wzrastaniem w atmosferze awantur, kłótni, zaniedbaniem potrzeb bytowych, psychospołecznych ze strony rodziców, brakiem opieki i kontroli nad synem itp.).

IV OSOBA - Nieletni Robert M. - lat 17, zastosowanie wobec nieletniego środka wychowawczego w postaci umieszczenia w placówce resocjalizacyjnej MOW.

Historia życia badanego:

I. Sytuacja rodzinna nieletniego - dane uzyskane z analizy akt sprawy

Ojciec - wykształcenie podstawowe, bezrobotny bez prawa do zasiłku, nadużywa alkoholu, znęcał się nad żoną i synami.

Matka - wykształcenie zawodowe, bezrobotna, nie korzysta z pomocy Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej. Opuściła męża z 3 synami, gdyż zaczął znęcać się fizycznie i psychicznie nad nią i dziećmi i wobec tego zamieszkała w Domu dla Bezdomnych. Główne przyczyny rozpadu rodziny: to wieloletni problem alkoholowy oraz niedojrzałość psychiczna i społeczna małżonków.

Według szkoły, do której nieletni uczęszczał przed pobytem w MOW, największym problemem były ucieczki, bardzo wysoka absencja w szkole. Podczas ucieczek chłopiec zajmował się żebractwem i kradzieżami. Bardzo często stosował przemoc fizyczną i psychiczną wobec kolegów w klasie. Był wulgarny, zbuntowany, konfliktowy. Dokonywał licznych zniszczeń mienia szkolnego.

Matka chłopca była osobą niezaradną wychowawczo, nie miała wpływu na zachowanie syna. Między matką a chłopcem nie było bliskości emocjonalnej, chłopiec był zaniedbany wychowawczo.

V OSOBA - Nieletni Sebastian K.- lat 17, prawomocnym postanowieniem Sądu został skierowany do placówki.

Historia życia badanego:*I. Charakterystyka środowiska rodzinnego nieletniego - dane uzyskane z analizy akt sprawy*

Nieletni wywodzi się z rodziny niepełnej, wielodzietnej (z sześciorgiem dzieci).

Matka - bezrobotna bez prawa do zasiłku. Niepełna struktura rodziny i wiek dzieci uniemożliwiły jej podjęcie pracy zarobkowej. Matka zajmowała z 6 dziećmi mieszkanie socjalne, jednopokojowe (brak oddzielnej kuchni i łazienki, w. c. poza budynkiem). Sytuacja rodziny mimo wsparcia ze strony MOPS- u jest trudna. Posiadane środki finansowe (świadczenia rodzinne) nie są w stanie zaspokoić podstawowych potrzeb rodziny.

Matka jest niewydolna wychowawcza, nie poświęca wystarczająco dużo uwagi dzieciom. Nadużywa alkoholu. Ograniczono jej władzę rodzicielską nad małoletnimi dziećmi. W sposób nieprawidłowy sprawuje nad dziećmi opiekę.

II. Analiza trudności wychowawczych i procesu demoralizacji

Nieletni sprawiał problemy wychowawcze, systematycznie nie wywiązywał się z obowiązku szkolnego, osiągał słabe wyniki w nauce. Często był agresywny i wulgarny w stosunku do rówieśników, spożywał alkohol, miał kontakt z środkami odurzającymi. Przebywał w niepożądanym towarzystwie. Nie reagował na polecenia i zakazy matki.

Nieobecność ojca wpłynęła bardzo dezorganizująco na życie uczuciowe, społeczne, psychiczne chłopca. Relacje łączące chłopca z ojcem są ambiwalentne. Według Sebastiana ojciec wobec swoich dzieci zachowywał się obojętnie, rzadko - z czułością i zainteresowaniem. Jest spragniony pozytywnego, częstego kontaktu z ojcem. To spowodowało, że szybko przystał do grupy nieformalnej, w której znalazł akceptację. Notoryczne przebywanie chłopca poza domem, brak kontroli i wpływu rodziców na jego zachowaniem spowodowało dalszą demoralizację.

VI OSOBA - Nieletni Zygmunt M.- lat 18, skierowany do MOW z postanowienia sądu.

Historia badanego:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego nieletniego - dane uzyskane z analizy akt sprawy

Nieletni wychowuje się w rodzinie pełnej. Rodzice mają na utrzymaniu jeszcze 6 małoletnich dzieci. Sytuacja bytowa i finansowa rodziny jest bardzo zła. Rodzina posiada dwa pokoje, kuchnię. Nie ma zaplecza sanitarnego tj. ubikacji, łazienki.

Matka - 45 lat, wykształcenie zawodowe, nie pracuje.

Ojciec - 48 lat, wykształcenia zawodowe, zawód kierowca.

II. Analiza trudności wychowawczych i procesu demoralizacji

Zachowanie nieletniego było niewłaściwe: ucieczki z domu, okradanie rodziców, wywoływanie awantur domowych, wracanie do domu w stanie nietrzeźwym, uzależnienie od środków psychoaktywnych. Uwarunkowane jest to brakiem więzi z rodziną, pozytywnej grupy odniesienia. Na obecnym etapie nieletni całkowicie wymyka się spod kontroli i wpływów rodziców, nie respektuje ich poleceń, nie podejmuje dalszej nauki. Nie uznaje autorytetów rodzicielskich. Sprawia kłopoty wychowawcze i dydaktyczne. Nawiązał kontakty z młodzieżą zdemoralizowaną i pod jej wpływem opuszczał lekcje, zaczął palić papierosy, pić alkohol, odurzać się środkami

narkotycznymi. Badany w relacjach interpersonalnych jest chłodny, zdystansowany, nawet do rodziców. W odniesieniach rodzinnych czuje się wyalienowany, bez poczucia przynależności, bezpieczeństwa, akceptacji. Skłonny jest do przekraczania norm i zasad funkcjonowania społecznego, podejmowania różnych działań przeciwko dobru innych, co czyni bez poczucia winy, żalu. Wobec własnego stylu bycia jest bezkrytyczny.

VII OSOBA - Nieletni Marcin L. - lat 18., zastosowanie wobec nieletniego środka wychowawczego w postaci umieszczenia w placówce resocjalizacyjnej MOW.

Historia życia badanego:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt sprawy

Nieletni pochodzi z rodziny rozbitej.

Ojciec - był karany za fizyczne i psychiczne znęcanie się nad rodziną. Ojciec pozytywnie spostrzega siebie w roli rodzicielskiej. Z badań przeprowadzonych przez Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno- Konsultacyjny wynika, że ojciec w postawach rodzicielskich ujawnia znaczne poczucie bezradności wychowawczej, co wynika z nie uczestniczenia w realizacji zadań opiekuńczo- wychowawczych. Nie przejawia skłonności do dominacji.

Matka - negatywnie ocenia funkcjonowanie ojca w rolach rodzinnych. Twierdzi, że nadużywał on alkohol, pod którego wpływem wszczynał konflikty.

Nieletni przejawia wobec rodziców ambiwalentny stosunek emocjonalny. Ujawnia deficyty w zakresie potrzeby miłości i wsparcia z ich strony. Przez matkę czuje się kochany, ale odczuwa na co dzień brak jej aktywności wychowawczej zainteresowania jego sprawami.

II. Analiza trudności wychowawczych i procesu demoralizacji badanego

Nieletni od najmłodszych lat wychowywał się w niekorzystnej sytuacji rodzinnej, co w konsekwencji odbiło się negatywnie na jego rozwoju. Stosunkowo wcześniej doznał on poczucia osamotnienia i braku opieki w rodzinie.

Niekorzystna atmosfera środowiska rodzinnego, niewydolność wychowawcza matki, przemoc w rodzinie, brak udziału ojca w procesie wychowawczym nieletniego są przyczyną jego procesu demoralizacji. Przejawiało się to początkowo w opuszczaniu lekcji, pogorszeniu wyników w nauce, wagarowaniu oraz trudnościach w utrzymaniu

poprawczych kontaktów emocjonalnych z rówieśnikami. Wdawał się w bójki, zastraszał innych uczniów.

W sytuacjach trudnych skłonny jest do zachowań impulsywnych i wulgarnych. Podczas sporadycznych obecności w szkole skłonny był do zachowań opozycyjnych kierowanych przeciwko autorytetom nauczycieli. Przejawia to w uporze, w negatywizmie, arogancji. Większość czasu spędza w grupie rówieśniczej, gdzie poszukuje uznania i znaczenia.

Cechuje go wysoka reaktywność emocjonalna, niska dojrzałość emocjonalno - społeczna oraz podwyższony poziom negatywizmu. Poczucie nieudolności kompensuje poprzez zachowania brawurowe i agresywne. W sytuacjach stresowych preferuje atak jawny i otwarty. Zbyt silnie reaguje na zagrożenia. Obecnie funkcjonuje według własnego uznania, preferuje włóczęgowski styl życia, ulega młodzieży zdemoralizowanej, wyraża arogancję wobec osób dorosłych, odrzuca normy społeczne oraz utrwała negatywne mechanizmy zachowań.

VIII OSOBA - Nieletni Grzegorz S. - lat 16. Na podstawie art. 6 pkt. 9 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich Sąd Rejonowy orzekł o umieszczeniu nieletniego w MOW.

Historia życia badanego:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt sprawy

Nieletni wzrastał w rodzinie niepełnej, był wychowany przez matkę z przyrodnim rodzeństwem. Ojciec po rozstaniu z matką nieletniego nie uczestniczył w procesie wychowania syna, nie współdziałał w wypełnianiu obowiązków rodzicielskich, nie kontaktował się z nim, nie łożył na jego utrzymanie.

Cztero osobowa rodzina zajmuje jedno pokojowe mieszkanie.

Matka - wykształcenie podstawowe, jest osobą bezrobotną. Utrzymuje się z alimentów. Stan cywilny panna. Ze związków konkubinackich ma trójkę dzieci. Nie pije.

Ojciec nieletniego G. S. - wykształcenie zawodowe. Narkotyzował się i alkoholizował oraz znęcał się psychicznie i fizycznie nad rodziną. Obecnie przebywa z zakładzie karnym.

Relacje matki z nieletnim mają charakter dystansowy. Matka deklaruje więź uczuciową z synem, jednak ma obawy ze względu na agresywne zachowania,

wypowiadane groźby, niewłaściwe traktowanie przez niego rodzeństwa. Matka jest skupiona przede wszystkim na zaspokojeniu potrzeb materialnych i bytowych rodziny. Sama stwierdza, że czuje się bezradna wobec problemów wychowawczych, jakie ostatnio sprawia syn.

Nie ma wpływu na postępowanie syna, nie stanowi dla niego autorytetu rodzicielskiego. Skutkuje to niewydolnością wychowawczą i brakiem zdolności prawidłowego pokierowania procesem wychowania nieletniego.

II. Wyniki badań psychologicznych nieletniego

W znacznym stopniu jest wychowawczo i pedagogicznie zaniedbany. Napotyka na trudności w skupieniu uwagi. Wskazuje negatywny stosunek do nauki i obowiązków ucznia. Nastawiony jest przede wszystkim na zewnątrz. Charakteryzuje go znaczna impulsywność i dążenie do nawiązywania kontaktów koleżeńskich. Ujawnia tendencje przywódcze. Ma skłonności do manipulowania innymi. W relacjach z innymi jest agresywny, gwałtowny, nie panuje nad emocjami (staje się agresywny wobec młodszego rodzeństwa). Jest mało odpowiedzialny i nie przywiązuje żadnej wagi do ogólnych norm prawidłowego postępowania. Ma skłonności do kłamstwa, wykazuje dużą niestałość i niepewność. Łatwo staje się napięty afektywnie i przejawia skłonności infantylne. Ogólnie stwierdza się u nieletniego defekt osobowości, polegający na stopieniu wrażliwości emocjonalnej i obniżeniu reaktywności na kary i nagrody o charakterze społecznym. Napotyka trudności w zakresie współżycia z innymi osobami, co często prowadzi do zachowań antyspołecznych.

III. Analiza trudności wychowawczych i procesu demoralizacji

Proces edukacji przebiegał nieprawidłowo od IV klasy, niechęć do obowiązku szkolnego nasiliła się, odmawiał nauki, obrażał nauczycieli, zachowywał się agresywnie. W konsekwencji powtarzał klasę. Nieprawidłowe zachowania nieletniego stale pogłębiały się, co objawiało się nasiloną agresją wobec rodzeństwa (groził siostrze nożem, brata przypalił rozgrzanym pogrzebaczem) oraz rówieśników.

W ocenie matki był trudnym dzieckiem, wielokrotnie wypowiadał groźby wobec siebie i innych, ulegał bezkrytycznie namowom zdemoralizowanych kolegów. W wieku 12 lat miał kontakt ze środkami odurzającymi, kilkakrotnie uciekał z domu, nadużywał alkoholu. W relacjach z matką był zaczepny, wulgarny, a w stosunku do rodzeństwa nieprzewidywalny. Od 2004 do kwietnia 2007 roku przebywał w Pogotowiu

Opiekuńczym ze względu na zburzone relacje z innymi i narastającą agresję. W ocenie opiekunów P.O. nieletni nadal wadliwie funkcjonował w szkole, opuszczał zajęcia, był wulgarny i agresywny. W placówce próbował się dostosować z tendencją do dominacji grupie, podporządkowania sobie słabszych. Często zachowywał się prowokacyjnie, łamał zasady obowiązujące w ośrodku.

Przeprowadzone badania psychologiczne i pedagogiczne wskazują, iż uwarunkowaniami zaburzonych zachowań nieletniego mają charakter wieloaspektowy. Tendencje do zachowań agresywnych, impulsywność i nad ruchliwość negatywnie rzutowały na jego relacje z innymi już od wczesnego dzieciństwa. Brak właściwych wzorców osobowych, ciągle dyskredytowanie w najbliższym otoczeniu eskalowały agresję, dążenie do dominacji stało się form działań kompensacyjnych przy poczuciu niedosytu emocjonalnego i deprywacji innych potrzeb psychicznych. Kontynuacją zachowań kompensacyjnych były podejmowane przez nieletniego czyny społeczne, nawiązywanie kontaktów z młodzieżą zdemoralizowaną.

Współwystępujące od wczesnych lat porażki w środowisku szkolnym predestynowały go do unikania tego środowiska (ucieczki ze szkoły, odmowa uczenia się, wulgarny stosunek do nauczycieli). Nieletni popełnił wiele czynów karalnych, głównie kradzieży i wymuszeń.

Obecnie matka nieletniego nie jest w stanie prawidłowo pokierować procesem wychowania syna, czuje się bezradna wobec pogłębiającej się demoralizacji syna. Stopień jego demoralizacji ocenia się jako zaawansowany z tendencjami do pogłębiania się.

Proces socjalizacji nieletniego jest głęboko zaburzony, a jego funkcjonowanie społeczne winno być objęte indywidualnym programem resocjalizacyjnym.

IX OSOBA - Nieletni Andrzej. Z. lat 14, skierowany do MOW decyzją Sądu Rejonowego.

Historia życia badanego:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt sprawy

Nieletni pochodzi z nieformalnego związku. Ojciec - lat 43 nie uczestniczył w życiu syna, nie interesował się jego losem, jest alkoholikiem. Matka - urodziła syna w 17 roku życia, pochodziła z rozbitej rodziny, z problemem alkoholowym, ukończyła szkołę podstawową.

Z uwagi na młody wiek matki opiekę nad chłopcem sprawowała babcia. Sytuacja opiekuńczo - wychowawcza małoletniego od pierwszych lat życia kształtowała się bardzo nieprawidłowo. Obie zajmujące się nim kobiety nadużywały alkoholu i pozostawały okresowo w silnie konfliktowych relacjach. Nieletni uczestniczył w alkoholowych libacjach. Matka na kilka dni znikwała z domu i nie interesowała się dzieckiem. Aktualnie matka pozostaje w zaawansowanej fazie choroby alkoholowej i nie podejmuje leczenia odwykowego. Jest osobą całkowicie niewydolną wychowawczo. Nie ma stałej pracy, własnego dochodu, mieszka w mieszkaniu matki, z którą często się kłóci, nawiązuje krótkotrwałe związki z mężczyznami z marginesu społecznego. Głęboka niewydolność wychowawcza środowiska rodzinnego, brak jego stabilności, przewidywalności i wewnętrznej siły zaburzyły bardzo znacząco poczucie bezpieczeństwa nieletniego i prawidłowy przebieg procesu socjalizacji. Matka od kwietnia 2004 roku ma ograniczoną władzę rodzicielską.

II. Analiza trudności wychowawczych i procesu demoralizacji

Chłopiec od najmłodszych lat wychowywał się w dysfunkcyjnym środowisku rodzinnym, doświadczając deprywacji i frustracji podstawowych potrzeb rozwojowych - poczucia bezpieczeństwa, oparcia, ukierunkowania i autorytetu, stałego kontaktu emocjonalnego z rodzicami a także potrzeb socjalno - bytowych. Uwarunkowania środowiskowe w sposób istotnie zaburzający wpływały na jego rozwój psychospołeczny i zdolności przystosowawcze. Obniżone potencjalne możliwości intelektualne chłopca i brak z nim w początkowym klasach pracy i mobilizacji w nauce ze strony domu, skutkowały bardzo niskimi osiągnięciami w edukacji. W rozwoju osobowości nieletniego obserwuje się cechy bardzo niedojrzałej emocjonalności z dominującymi: impulsywnością, agresywnością na wszelkie czynniki pobudzające oraz niskiego stopnia uspołecznienia z dużą gotowością do zachowań aspołecznych. Nieletni dokonywał licznych kradzieży, pił alkohol, palił papierosy, ma trudności z internalizacją ogólnie przyjętych norm i wartości i ich przestrzeganiem.

X OSOBA - Nieletni Zygmunt Ł., - lat 15, skierowany do MOW postanowieniem Sądu Rejonowego.

Historia życia badanego:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt Sprawy

Nieletni pochodzi ze związku konkubinackiego.

Mama - zmarła w wieku 37 lat, urodziła siedmioro dzieci, pochodzących z kilku związków, z tym jednego formalnego. Istotnie narażała wszystkie dzieci na liczne sytuacje stresogenne, w tym głównie zakłócając im potrzeby stabilizacji, bezpieczeństwa i akceptacji.

Ojciec - 31 lat, wykształcenie zawodowe. Po śmierci matki badanego ojciec sprawował opiekę nad synem. Koncentrował się głównie na zabezpieczeniu potrzeb fizycznych małoletniemu, marginalnie traktując jego samopoczucie i potrzeby psychospołeczne. Obecnie ojciec ma ograniczenie władzy rodzicielskiej. Przez dwa miesiące przebywał z zakładzie karnym. Chwilowo przebywa za granicą.

II. Analiza trudności wychowawczych i procesu demoralizacji

Nieletni praktycznie od początku, wzrastał w warunkach deprivacji potrzeb psychofizycznych, co w ocenie badawczej ma zasadniczy wpływ na kształtowanie się u niego nieprawidłowych cech osobowości. Nieletni wykazuje przedmiotowy, instrumentalny stosunek do otoczenia, wysokie skłonności do gwałtownego rozładowania swoich negatywnych emocji (relacjach z innymi jest agresywny), dominacji potrzeb popędowych i niższego rzędu, brak celów i ambitniejszych zainteresowań, wykazuje także znikomą interioryzację norm społeczno - moralnych. Ujawnia ponadto ignorujący stosunek do obowiązku szkolnego i duże braki dydaktyczne. Nieletni nałogowo pali papierosy, bezkrytycznie spożywa alkohol, odurzał się klejem, przebywał w środowisku o wysokim stopniu demoralizacji. Stopień demoralizacji nieletniego określa się aktualnie jako znaczny, z tendencją do pogłębiania się.

XI OSOBA - Nieletni Marcin A. - lat 17, skierowany do MOW postanowieniem Sądu Rejonowego.

Historia życia badanego:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt Sprawy

Nieletni wychowywał się w rodzinie o pełnej strukturze w środowisku miejskim. Rodzina zamieszkuje w bloku socjalnym. W rodzinie stwierdzono przejawy patologii

polegające na nadużywaniu alkoholu przez ojca, często dochodziło do interwencji policji z powodu znęcania się fizycznego nad żoną i synem.

Matka - lat 50, wykształcenie zawodowe, nie pracuje, pozostaje na utrzymaniu męża. Nie karana sądownie.

Ojciec - lat 47, wykształcenie zawodowe, pracuje zawodowo. Nie uczestniczy w wychowaniu syna.

II. Charakterystyka psychologiczna nieletniego

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdza się, iż nieletni jest osobą pewną siebie o pozytywnej samoocenie. Łatwo nawiązuje kontakty społeczne, czuje się akceptowany w środowisku młodzieży, z którą identyfikuje się. Zgromadzony materiał badawczy pozwala na stwierdzenie, że nieprawidłowo kształtuje się rozwój osobowości nieletniego w aspekcie uczuciowo- motywacyjnym. Posługuje się siłą fizyczną, w tym przejawami agresywnych form zaznaczania własnej przewagi nad innymi jako środkiem w osiągnięciu określonych celów, wywarcia określonego wrażenia. Nie ukształtowało się u niego poczucie odpowiedzialności za własne postępowanie, wybory, umiejętność racjonalnego kierowania własnym życiem.

III. Analiza trudności wychowawczych i procesu demoralizacji

Podstawowym i pierwszym przejawem demoralizacji nieletniego był lekceważący stosunek do obowiązków szkolnych i agresywne, zaczepne zachowanie wobec kolegów, destabilizowanie toku lekcji. Innym przejawem niedostosowania społecznego było dopuszczenie się czynu karalnego (kradzież torebki). Jak wynika z opinii szkoły, chłopiec stwarzał poważne problemy wychowawcze w szkole, przejawiał agresywne zachowania agresywne wobec kolegów. W sposób arogancki i wulgarny odnosił się zarówno wobec nauczycieli jak i innych uczniów.

XII OSOBA - Nieletnia Anna P.- lat 18. Zastosowano wobec nieletniej środek wychowawczy w postaci umieszczenia w MOW o charakterze resocjalizacyjnym.

Zespół Orzekający Powiatowej Poradni Psychologiczno - Pedagogicznej orzeka o potrzebie kształcenia specjalnego w szkole MOW z uwagi na niedostosowanie społeczne.

Historia życia badanej:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt Sprawy

Nieletnia pochodzi z rodziny pełnej.

Matka - lat 38, wykształcenie zawodowe, pracuje zawodowo (500zł. miesięcznie). Okazjonalnie spożywa alkohol, nie leczona psychiatrycznie, nie karana sądownie.

Ojciec - 42 lata, wykształcenie zawodowe, pracuje zawodowo (1000zł. miesięcznie). Okazjonalnie spożywa alkohol, nie leczony psychiatrycznie, nie karany sądownie.

Nieletnia z rodziną zajmuje mieszkanie w starym budownictwie, którego głównym najemcą jest babcia. Mieszkanie składa się z jednego pokoju, kuchni, w.c., ogrzewane piecami węglowymi. Skromnie urządzone, zaniedbane, panuje porządek. Nieletnia wspólnie z siostrą, w kuchni ma wydzielone miejsce do nauki i odpoczynku. Czyny mieszkania jest zadłużony ok. 10 tys.

II. Aktualna sytuacja nieletniej

Nieletnia jest uczennicą I klasy gimnazjum, posiada czteroletnie opóźnienie w nauce. Nie realizowała obowiązku szkolnego przez ostatnie dwa lata, nagminnie wagarowała.

Z informacji pedagoga szkolnego wynika, że nieletnia zaprzestała całkowicie uczęszczać do szkoły. Rodzice od początku nauki w gimnazjum nie interesowali się problemami szkolnymi córki, nie utrzymywali kontaktu ze szkołą, twierdzili, że nie są w stanie zmienić postępowania córki. Z relacji matki wynika, że nieletnia w domu nie sprawiała trudności wychowawczych, nie spożywała alkoholu, do domu wracała o właściwej porze.

Badania pedagogiczne wskazywały na bardzo duże zaległości edukacyjne. Nieletnia ma trudności w nawiązywaniu kontaktu interpersonalnego, ma tendencję do zachowań agresywnych. Cechuje ją niska, niestabilna samoocena oraz niski poziom samoakceptacji.

W opinii badanej rodzice zaniedbują ją emocjonalnie, nie odczuwa miłości, ciepła, opieki, wsparcia, kontroli oraz zainteresowania z ich strony.

XIII OSOBA - Nieletnia Kasia Z. - lat 17. Zastosowano wobec nieletniej środki wychowawczy w postaci umieszczenia w MOW o charakterze resocjalizacyjnym.

Historia życia badanej:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt Sprawy

Nieletnia wychowuje się w dezintegrowanej, dysfunkcjonalnej rodzinie. Pomiędzy jej rodzicami bardzo często dochodziło do konfliktów z użyciem przemocy, w które włączone były dzieci. Rodzice rozstali się. Ojciec mieszka z konkubiną i młodszą siostrą nieletniej. Nieletnia zajmuje dawne mieszkanie wraz z matką. Z ojcem kontaktuje się regularnie, choć kontakty są powierzchowne. W konflikcie rodziców zdecydowanie opowiada się po stronie matki. Nieprawidłowa atmosfera rodzinna miała bardzo duży wpływ na kształtowanie się osobowości nieletniej oraz wpłynęła na wytworzenie destrukcyjnych wzorów zachowań.

Ogólne dane dotyczące rodziców nieletniej:

Matka - 36 lat, wykształcenie zawodowe. Zatrudniona jako krawcowa. Od lipca 2004 roku ma problemy zdrowotne, leczy się w Poradni Zdrowia Psychicznego. Nie ma nałogów, nie była karana sądowo. Z relacji jej najbliższych członków rodziny wynika, iż ma skłonność do zachowań nerwicowych, gwałtownych i agresywnych zarówno wobec męża jak i dzieci. Nie radzi sobie z problemami małżeńskimi, a zwłaszcza ze zdradą ze strony męża. Sytuacja ta wzbudza cały czas jej wzmożony niepokój, żal, nienawiść, agresję. Nie potrafi opanować swoich emocji, nawet w obecności dzieci. W deklarowanej postawie rodzicielskiej ujawnia skłonność do górowania nad dziećmi, bez wnikliwej oceny ich potrzeb. Wykazuje bezradność wobec wzmożonych problemów wychowawczych z córką. Jest silnie związana z dziećmi.

Ojciec - 39 lat, wykształcenie podstawowe. Obecnie nie pracuje z uwagi na redukcję etatów. Jest osobą niepełnosprawną, ma orzeczoną III grupę inwalidzką, otrzymuje rentę.

W opinii żony nadużywa alkoholu. Znęcał się psychicznie i fizycznie nad żoną i dziećmi. W badaniu kwestionariuszowym nie ujawnia cech bezradności wychowawczej, wykazuje wysoki niepokój. Może przybierać postawy nadmiernie wymagające, stawiać nieadekwatne oczekiwania.

II. Charakterystyka psychologiczna nieletniej

Na podstawie badania psychologicznego stwierdzono nieharmonijny rozwój umysłowy z przewagą umiejętności wykonawczych nad słownymi, ogólnie na poziomie przeciętnym. Od klasy VI wraz z kłopotami dydaktycznymi pojawiły się zaburzenia zachowania. Była hospitalizowana w oddziale psychiatrycznym z rozpoznaniem depresji. Nieletnia jest osobą silnie neurotyczną, skłonną do załamań psychicznych,

nieodporna na stres i frustrację, co prowadzi do zachowań autodestrukcyjnych, wymaga pomocy psychoterapeutycznej i okresowo psychiatrycznej.

III. Analiza trudności szkolnych i wychowawczych

Przejawami demoralizacji nieletniej są: kłopoty dydaktyczne, ucieczki ze szkoły oraz domu rodzinnego, nałogowe palenie papierosów, spożywanie alkoholu, kradzieże, przebywanie w towarzystwie osób preferujących aspołeczne formy zachowania. Nieletnia w ostatnich 3 latach podjęła 3 próby samobójcze. W gimnazjum nasilały się zachowania agresywne w stosunku do rówieśników i nauczycieli (łącznie z autoagresją). Aktualnie destrukcyjne formy zachowań nieletniej utrwaliły się. Głównym źródłem postępującej demoralizacji jest bardzo złożona, niestabilna sytuacja rodzinna i życiowa, w której nieletnia doświadczyła stałej deprywacji potrzeb psychicznych. Rodzice zajęci własnymi konfliktami małżeńskimi nie byli w stanie przeciwdziałać kolejnym symptomom demoralizacji córki.

XIV OSOBA - Nieletnia Joanna A. - lat 15. Zastosowano wobec nieletniej środek wychowawczy w postaci umieszczenia w MOW o charakterze resocjalizacyjnym.

Zespół Orzekający Powiatowej Poradni Psychologiczno- Pedagogicznej orzeka o potrzebie kształcenia specjalnego w szkole MOW z uwagi na niedostosowanie społeczne.

Historia życia badanej:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt Sprawy

Nieletnia pochodzi z rodziny wielodzietnej, dysfunkcjonalnej.

Matka - 37 lat, wykształcenie podstawowe, nie pracuje. Nadużywa alkoholu od wielu lat, nie leczy się, ma negatywną opinię w miejscu zamieszkania.

Ojciec - 38 lat, wykształcenie zawodowe. Nadużywał alkoholu, obecnie przebywa w Zakładzie Karnym.

Postawy i zachowania rodziców nieletniej wskazują na wadliwą realizację funkcji opiekuńczo- wychowawczej. Nieletnia oraz jej rodzeństwo pozbawieni byli podstawowej opieki a ich rozwój przebiegał w warunkach dysocjalnych. Rodzina nie zaspokajała bezpieczeństwa i pewności uczuciowej, solidarności i łączności z bliskimi osobami, miłości, akceptacji i uznania. Dzieci pozbawione były należytej troski, w domu panował nieporządek, dzieci chodziły brudne, z chorobami skórnymi.

Reasumując rodzinę macierzystą nieletniej charakteryzuje postępująca dysfunkcjonalność i patologia, rodzice nadużywali alkoholu, przez co atmosfera wychowawcza stała się znacząco nerwocogenna. Relacje pomiędzy członkami rodziny są zaburzone. Rodzice nie rozumieją konieczności zaspokajania potrzeb biologicznych, psychicznych i społecznych dzieci. Pozbawiają nieletnią i jej rodzeństwo przebywające w domu dziecka pewności uczuciowej i poczucia przynależności. Całość zebranego materiału wskazuje, że zwłaszcza matka odrzuca emocjonalnie nieletnią i pozostałe dzieci. Matka stanowi dla córki negatywny wzorzec osobowy, nieletnia była pozbawiona pełnej kontroli z jej strony, co z brakiem więzi uczuciowej matki z córką powodowało, że nieletnia poszukiwała i znajdowała oparcie uczuciowe w środowisku patologicznych. Przyczyn obecnego stanu należy upatrywać w niedojrzałości emocjonalno - społecznej rodziców oraz postępującej choroby alkoholowej matki czyniącej z niej osobę całkowicie niezdolną wychowawczo.

II. Diagnoza nieletniej

Na podstawie badania psychologicznego przeprowadzonego w Rodzinnym Ośrodku Diagnostyczno - Konsultacyjnym, stwierdzono, że nieletnia wykazuje zaburzenia w rozwoju emocjonalnym i społecznym, które można wiązać z nieprawidłowym przebiegiem jej socjalizacji. Nieletnia nie zinternalizowała norm społeczno- moralnych, nie stanowią więc wyznacznika jej aktywności w relacjach społecznych. Ma trudności w nawiązywaniu bliskich, opartych na zaufaniu i pozytywnej wymianie uczuć relacji z innymi ludźmi. Wykazuje tendencje do niestałości emocjonalnej, która przejawia się w braku panowania nad sobą, łatwości powstawania reakcji emocjonalnych i ich ekspresji. Przejawia wysoki poziom demoralizacji: wagarowanie, nieodpowiednie zachowanie na lekcjach, wielokrotne ucieczki z domu dziecka, picie alkoholu, agresja fizyczna i słowna wobec rówieśników.

XV OSOBA - Nieletnia Klaudia K. - lat 16. Zastosowano wobec nieletniej środek wychowawczy w postaci umieszczenia w MOW o charakterze resocjalizacyjnym. Zespół Orzekający Powiatowej Poradni Psychologiczno- Pedagogicznej orzeka o potrzebie kształcenia specjalnego w szkole MOW z uwagi na niedostosowanie społeczne.

Historia życia badanej:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt Sprawy

Nieletnia wychowuje się w środowisku małomiasteczkowym, w rodzinie rozbitej, przez separację rodziców, patologicznej z uwagi na nadużywanie alkoholu przez ojca oraz jego karalność. Nieletnia pozostaje pod opieką matki. Obydwoje rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską nad dziećmi przez nadzór kuratora sądowego.

Matka - 37 lat, wykształcenie zawodowe, obecnie przebywa za granicą.

Ojciec - 45 lat, wykształcenie zawodowe, nie pracuje. Nadużywa alkoholu, był karany sądownie za znęcanie się nad rodziną.

II. Analiza trudności wychowawczych i procesu demoralizacji

U nieletniej stwierdza się poważne zaburzenie w rozwoju emocjonalno-społecznym. Sprawiała kłopoty dydaktyczne i wychowawcze, nie realizuje prawidłowo obowiązku szkolnego, opuszcza zajęcia lekcyjne w szkole. Przejawia reakcje agresywne zarówno wobec nauczycieli jak i rówieśników. Zaczęła przebywać w środowisku zagrożonym demoralizacją, nie respektuje norm społecznych, popada w konflikt z prawem, dopuściła się czynu karalnego (kradzież komórki).

Przyczyn jej nieprawidłowego funkcjonowania w roli uczennicy należy upatrywać w uwarunkowaniach środowiskowych, min. w braku pełnej rodziny, prawidłowego wzorca zachowań ojca oraz nadzoru i kontroli ze strony matki, a także w negatywnej postawie badanej do nauki i szkoły. Nieletnia porzuciła naukę szkolną, lekceważy autorytety, zagrożona jest dalszą demoralizacją.

XVI OSOBA - Nieletnia Marysia S. - lat 18. Zastosowano wobec nieletniej środek wychowawczy w postaci umieszczenia w MOW o charakterze resocjalizacyjnym. Zespół Orzekający Powiatowej Poradni Psychologiczno - Pedagogicznej orzeka o potrzebie kształcenia specjalnego w szkole MOW z uwagi na niedostosowanie społeczne.

Nieletnia przejawiała skłonności do dużej drażliwości, impulsywności, agresji na zewnątrz, jak i autoagresji. Stwierdzono u niej tendencje neurotyczne. W swoim zachowaniu przejawia cechy demoralizacji: lekceważenie obowiązku szkolnego, używanie środków odurzających, kradzieże, bicie innych.

Historia życia badanej:

I. Analiza środowiska wychowawczego małoletniej i problemów wychowawczych

Z powodu rażących zaniedbań w opiece nad dziećmi przez matkę. Pięcioro małoletnich dzieci, w tym małoletnia na mocy tymczasowego postanowienia Sądu

Rejonowego zostały umieszczone w placówce socjalizacyjnej, tj. w domu dziecka. Przez 9 lat pobytu w placówce małaletnia miała sporadyczny kontakt z matką, która rzadko odwiedzała dzieci w placówce. Kontakty z matką należy ocenić jako niewystarczające dla zaspokojenia deficytu małaletniej ze strony matki. Rzutowały one również negatywnie na małaletnią, która niejednokrotnie w czasie odwiedzin była obserwatorem nagannych zachowań i niewłaściwego postępowania matki, tj. min. picie alkoholu, kontakty z mężczyznami, rozwiązyły tryb życia.

W opinii Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno - Konsultacyjnego biegli ocenili, że matka jest osobą uzależnioną od alkoholu, dysforyczną, chwiejną emocjonalnie i niedającą żadnych gwarancji zapewnienia dzieciom prawidłowej opieki i wychowania.

Badania wykazały, że małaletnia nie zna ojca, z którym do tej pory nie miała kontaktów. Z okresu dzieciństwa ojca nie pamięta. Od drugiej klasy szkoły podstawowej małaletnia przebywa pod opieką wychowawców w placówce opiekuńczej. Problemy z małaletnią pojawiły się w 2003 r., a nasiliły 2004 r. od klasy drugiej gimnazjum a następnie w klasie trzeciej gimnazjum tj. w okresie dojrzewania małaletniej. Środowisko domu dziecka nie zaspokajało podstawowych potrzeb emocjonalnych dziewczynki tj. miłości, akceptacji, bezpieczeństwa, poczucia własnej wartości. Jej relacje z rodzeństwem nie układały się prawidłowo (łączyły ją relacje patologiczne, traumatyczne, była wykorzystywana przez brata i ojca przyrodniej siostry- do czynów mogło dochodzić 1998 - 2002 r.). Małaletnia pozbawiona opieki i wsparcia bliskich sobie osób w placówce, zaczęła poszukiwać możliwości zaspokojenia tych potrzeb w grupie środowiskowej, rówieśniczej. Nawiązywała bliskie kontakty z osobami sprawiającymi problemy wychowawcze. Od tego czasu małaletnia zaczęła również sprawiać problemy wychowawcze tj. zaczęła uciekać lub oddalać się samowolnie z placówki, spożywać alkohol, zaniedbywała obowiązek szkolny, zaczęła wagarować, uzyskiwała słabe wyniki w nauce, dość często przybywała w środowiskach patologicznych, gdzie był alkohol jak i środki odurzające. W zachowaniu stała się wybuchowa, arogancka, agresywna, wulgarna. Przejawiała zachowania przemocowe wobec innych współwychowanków, również dzieci młodszych.

II. Wyniki badań psychologicznych

Dziecko cierpiało na moczenie nocne. W domu rodzinnym ze względu na skandaliczne zaniedbania opiekuńczo - wychowawcze ze strony matki była narażona na liczne traumy i demoralizację. Stwierdzono u niej labilność emocjonalną, niską

tolerancję na frustracje, trudności w nawiązywaniu i podtrzymywaniu relacji interpersonalnych. Zauważono u niej opóźnienie w zakresie opanowania umiejętności czytania i pisania, co w połączeniu z zaburzeniami o charakterze emocjonalno-motywacyjnym utrudniało jej uzyskiwanie adekwatnych do jej możliwości efektów w nauce szkolnej.

Zdaniem biegłych z RODK podłożem występujących u nieletniej zaburzeń emocjonalnych oraz zaburzeń zachowania było wzrastanie małoletniej w patologicznym środowisku rodzinnym, wieloletnie niezaspokojenie potrzeb psychicznych (potrzeby przynależności, miłości, stałości, oparcia i bezpieczeństwa), okres dorastania. Małoletnia czuje się zawieszona w życiu, bardzo samotna, nie może liczyć na żadne oparcie ze strony rodziny. Głęboko emocjonalnie zraniona jest przez matkę, którą postrzega w negatywny sposób. Spotyka się z krańcową nieodpowiedzialnością ze strony matki oraz z bardzo negatywnymi wzorcami zachowania, co burzyło istotnie proces prawidłowej socjalizacji małoletniej. Z badań wynika, że małoletnia ujmuje całe swoje dotychczasowe życie jako bardzo nieudane, złe. Bardzo traumatycznym dla niej doświadczeniem było przeżywanie wykorzystania seksualnego jej przez starszego brata (który mieszkał razem z nią w domu dziecka) i ojca jej przyrodniej siostry. Z badań wynika, że małoletnia do chwili obecnej nie uporała się z tym problemem. Rzutuje on negatywnie na kształtowanie się jej samooceny i relacje z innymi. Małoletnia przejawia skłonności do bardzo dużej drażliwości, impulsywności, agresji jak i samoagresji. Zraniona dotychczasowymi swoimi doświadczeniami życiowymi jest bardzo nieufna wobec innych, jednakże poczucie pewnego oparcia uzyskuje w patologicznych grupach, z którymi w dużym stopniu identyfikuje się.

W osobowości małoletniej zaznacza się tendencja do przyswajania norm niezgodnych z powszechnie uznanymi zasadami współżycia.

XVII OSOBA - Nieletnia Sylwia A. - lat 17. Zastosowano wobec nieletniej środek wychowawczy w postaci umieszczenia w MOW o charakterze resocjalizacyjnym. Zespół Orzekający Powiatowej Poradni Psychologiczno - Pedagogicznej orzeka o potrzebie kształcenia specjalnego w szkole MOW z uwagi na niedostosowanie społeczne.

Historia życia badanej:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt Sprawy

Nieletnia wychowywana jest w warunkach rodziny pełnej, wielodzietnej, wykazującej cechy niskiej integracji wewnętrznej. Pomiedzy rodzicami istnieje tradycyjny podział ról. Ojciec zajmuje się głównie pracą zawodową i finansowym zabezpieczeniem rodziny. Na matce spoczywa obowiązek prowadzenia gospodarstwa domowego oraz opieki i wychowania dzieci. Ojciec w proces opiekuńczo-wychowawczy włącza się incydentalnie.

Wyniki badań wskazują, iż rodzice w wypełnianiu swoich obowiązków względem dzieci, koncentrują się głównie na zabezpieczeniu ich potrzeb materialno - bytowych. Natomiast w kwestii opieki i wychowania ujawniają dużą bezradność i nieskuteczność. Wynika to z niskiej wiedzy i świadomości pedagogicznej. W procesie kierowania dziećmi są niewydolni, nie wiedzą, jak do nich dotrzeć, jak nawiązać z nimi bliski kontakt psychiczny i jak zadbać o swój autorytet w oczach dzieci. Stąd ich oddziaływania rodzicielskie są nieadekwatne, niekonsekwentne i nie skuteczne. Aktualnie wobec trudności wychowawczych nieletniej pozostają bezradni i nie posiadają żadnego wpływu na jej postawy i zachowania. Środowisko rodzinne jest niewydolne wychowawczo i nie daje żadnych gwarancji pokierowania procesem wychowawczym i socjalizującym nieletniej. Analiza układu więzi emocjonalnym nawiązywanych przez nieletnią z najbliższym otoczeniem wskazuje, iż czuje się ona uczuciowo związana z rodziną, jednak więzi te są płytkie, ograniczające się do formalności dnia codziennego.

II. Przebieg procesu niedostosowania społecznego nieletniej

Małoletnia do klasy IV nie sprawiała poważniejszych trudnościami dydaktycznymi ani wychowawczymi. W klasie VI związała się z negatywną grupą koleżeńską, zaczęła palić papierosy, odurzać się chemicznymi środkami wziewnymi, żebrać, kraść, wagarować, lekceważyć naukę oraz dokonywać ucieczek z domu, lekceważyć ogólnie obowiązujące zasady i normy moralno- społeczne. Opisane powyżej formy zaburzonych zachowań nieletniej ulegały nasileniu, pojawiły się reakcje agresywne. W związku z powyższym, na podstawie postanowienia Sądu z 2004 r. umieszczona została w Pogotowiu Opiekuńczym. W ocenie wychowawców P.O. nieletnia sprawiała trudności wychowawcze, była zamknięta w sobie, z trudem nawiązywała kontakty z rówieśnikami i personelem. W układach interpersonalnych stosowała agresję czynną i dokonywała licznych pobić.

Ujawniała zachowania autoagresywne, stwarzała sytuacje niebezpieczne dla siebie. Dokonywała notorycznych ucieczek z placówki. Zaburzenia zachowania, jakie ujawnia nieletnia mają charakter zachowań demonstracyjnych i niekonsekwentnych z nasilającymi się elementami zachowań aspołecznych i wskazują na szybko postępujący proces demoralizacji nieletniej.

Ze względu na postępujący charakter zaburzeń zachowania oraz rozwój osobowości o rysach dys socjalnych, zalecono umieszczenie nieletniej w zamkniętym ośrodku o charakterze resocjalizacyjnym.

XVIII OSOBA - Nieletnia Marzena Z. - lat 15. Zastosowano wobec nieletniej środek wychowawczy w postaci umieszczenia w MOW o charakterze resocjalizacyjnym.

Nieletnia wykazuje przejawy demoralizacji i dopuściła się czynu karalnego (kradzież telefonu komórkowego).

Zespół Orzekający Powiatowej Poradni Psychologiczno - Pedagogicznej orzeka o potrzebie kształcenia specjalnego w szkole MOW z uwagi na niedostosowanie społeczne.

Historia życia badanej:

I. Charakterystyka środowiska rodzinnego badanego - dane uzyskane z analizy akt Sprawy

Nieletnia do 2001 r. wzrastała pod opieką matki i ojca, w dysfunkcyjnym układzie rodzinnym - ojciec nadużywał alkoholu, dopuszczał się zachowań o znamionach agresji fizycznej i psychicznej wobec żony i nieletniej. W 2001 r. ojciec został zatrzymany w areście za znęcanie się nad rodziną, od tej pory rodzice nieletniej nie mieszkali razem. Małżeństwo rodziców nieletniej zostało rozwiązane przez rozwód w grudniu 2001r. z winy męża. Wykonywanie władzy rodzicielskiej nad dziećmi powierzono matce. Matka wraz z dziećmi od grudnia 2003 r. użytkuje lokal socjalny składający z jednego pokoju; kuchnia i łazienka pozostają do dyspozycji mieszkańców jednego piętra budynku socjalnego. Sytuacja mieszkaniowa jest trudna, dzieci nie mają dobrych warunków do nauki własnej i wypoczynku. Matka ma problemy finansowe, zadłużenia w opłatach wynoszą 3 tys. zł.

Matka deklaruje pozytywny związek uczuciowy z córką. Jest ona jednak skoncentrowana na sobie, przejawia labilność emocjonalną, cechuje ją potrzeba oparcia.

Z tego względu mało wnikliwie analizuje ona oczekiwania nieletniej, nie potrafi stworzyć płaszczyzny do konstruktywnego dialogu z nią. Ma trudności z adekwatnym wspieraniem córki w trudnych sytuacjach. Matka operuje niskim zasobem wiedzy pedagogicznej, co pogłębia tendencje do popełniania błędów wychowawczych. Jej metody wychowawcze oparte są głównie na nakazach i zakazach, nie zawsze liczy się ona z odczuciami córki. Jest bezradna wychowawczo.

Ojciec mimo informacji przekazywanych przez byłą żonę o problemach wychowawczych z córką, nie angażuje się do ich rozwiązywania, nie zgłasza się w jej sprawach do szkoły czy sądu.

II. Wyniki badań psychologicznych nieletniej

Sprawność intelektualna nieletniej kształtuje się w granicach przeciętnej, właściwej dla jej grupy wiekowej. Przejawia zaburzenia w rozwoju społeczno-emocjonalnym z uwagi na wzrastanie w dysfunkcyjnym układzie rodzinnym, przyczyniając się do silnej frustracji podstawowych potrzeb psychicznych, zwłaszcza afirmacji, bezpieczeństwa i stabilizacji.

W związku z powyższym nieletnia ujawnia wysoki stopień lęku, niepokoju, nie potrafi dokonać racjonalnej oceny jej sytuacji życiowej, podejmuje zachowania kompensacyjne, ukierunkowane przede wszystkim na uzyskanie akceptacji i wsparcia emocjonalnego w otoczeniu. Nieletnią cechuje obniżony krytycyzm, tendencje do podejmowania działań pod wpływem doraźnych bodźców, podatność na negatywne wpływy. Stąd jej aktywność może być nie zawsze zgodna z obowiązującymi normami i zasadami społecznymi, na co dodatkowo wpływa fakt mało dojrzałych w stosunku do jej wieku rozwojowego mechanizmów adaptacyjnych i autokontrolnych.

III. Analiza procesu niedostosowania społecznego

Poważne zaburzenia w zachowaniu nieletniej ujawniły się, gdy uczęszczała do klasy szóstej. Zaczęła opuszczać bez usprawiedliwienia zajęcia szkolne, lekceważyła oczekiwania matki, nie godziła się na ograniczenia i zakazy z jej strony, sprzeciwiając się jej wymaganiom dopuszczała się do samookaleczeń. Badania wskazują natomiast na to, że nieletnia w aktualnym środowisku nawiązała kontakty ze starszymi od niej kolegami, zaczęła dostosowywać się do nagannego stylu życia, poznała zasady subkultury więziennej i starała się je stosować. Pomimo środka wychowawczego w postaci nadzoru kuratorskiego zastosowanego względem niej w czerwcu 2005 r.

nieletnia nie starała zmienić postępowania. Zaczęła posługiwać się wulgarnym słownictwem, kilkakrotnie spożywała alkohol, miała kontakt ze środkami odurzającymi. Nieletniej imponują dorośli mężczyźni (karani sądownie), ich oczekiwaniom chce sprostać. Kilkakrotnie uciekała z domu, nieobecności wydłużały się do kilku dni. Stopień zdemoralizowania nieletniej ocenia się jako średni z możliwością pogłębiania się. Zaburzone funkcjonowanie społeczne małoletniej jest uwarunkowane nieprawidłową atmosferą domową, w jakiej wcześniej wzrastała, cechami kształtującej się osobowości, jej podatnością na negatywne wpływy oraz bezradnością wychowawczą matki. Opór nieletniej i aktywność opozycyjna wobec matki mają mieć związek z postawami odrzucającymi wobec nieletniej prezentowanymi przez przyjaciela matki.

Z analizy dokumentacji wynika, że wszyscy badani przejawiają zachowania dewiacyjne (w tym zachowania agresywne), które stają się receptą na rozwiązanie różnego rodzaju problemów. Środowisko rodzinne tych osób jest do siebie podobne. W znacznej części przypadków charakteryzuje się różnymi formami wykołajenia (alkoholizm, przestępczość, słaba więź między członkami itp.).

PODSUMOWANIE WYNIKÓW BADAŃ

Problem wymagający rozwiązania dotyczył przemocy w rodzinie jako źródła zachowań agresywnych dorastającej młodzieży.

Zrealizowane badania empiryczne pozwalają na sformułowanie następujących wniosków, będących jednocześnie odpowiedzią na postawione pytania badawcze:

- 1) Zdecydowana większość respondentów, bo aż 88,15% spotkała się w środowisku rodzinnym z przejawami przemocy.
- 2) Większość badanej młodzieży była kiedyś ofiarą przemocy w rodzinie.
- 3) Głównym źródłem przemocy wobec młodych ludzi jest dom rodzinny.
- 4) W środowisku rodzinnym badana młodzież najczęściej doświadczała przemocy fizycznej - 77,64%, zaniedbywania emocjonalnego (nieokazywanie uczuć, unikanie kontaktów) - 69,74%, przemocy psychicznej (ośmieszanie, wyszydzanie, upokarzanie - 67,10%; ograniczanie lub zabranianie kontaktu z rówieśnikami - 55,26%; straszenie, szantażowanie - 43,42% itp.) oraz zaniedbania fizycznego (pozostawienie bez pożywienia) - 53,95%.
- 5) Zdecydowana większość rodziców badanej młodzieży (80,27%) zachowuje się w sposób nieopanowany (impulsywny, wybuchowy). Na ogół to ojciec, w swych postawach wobec zachowaniach, odbierany jest przez 51,32% respondentów jako osoba agresywna, natomiast 28,95% badanych deklaruje, że matka jest nieopanowana.
- 6) Przemoc wobec badanej młodzieży w środowisku rodzinnym zdeterminowana jest wieloma czynnikami: poziomem wykształcenia rodziców, bezrobociem rodziców, standardem życia w rodzinie, ilością posiadanych dzieci w rodzinie, niewydolnością wychowawczą rodziców oraz alkoholizmem rodziców.
- 7) Relacje o zabarwieniu negatywnym i słabe związki emocjonalne z rodzicami rzutują na poziom zachowań agresywnych badanej populacji.
- 8) Atmosfera obojętności i niechęci w środowisku rodzinnym pobudza 71,05% badanych do zachowań agresywnych.
- 9) Istnieje związek między formowaniem się zachowań agresywnych wśród młodzieży a niezaspokojeniem potrzeb emocjonalnych ze strony rodziców badanych. Tak więc, niezaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa (72,37%), potrzeby zrozumienia (56,58%), potrzeby przynależności (55,26%), potrzeby

- akceptacji (52,63%) oraz potrzeby miłości (46,06%) w domu rodzinnym wpływa na formowanie się zachowań agresywnych badanych respondentów.
- 10) U zdecydowanej większości badanej młodzieży można zaobserwować tendencję do zachowań agresywnych.
- 11) Wśród 86,84% badanych respondentów dominuje gotowość stosowania przemocy według dewizy: „oko za oko, ząb za ząb”.
- 12) Najczęściej przejawiane przez młodzież formy zachowań agresywnych to: dokuczanie (90,79%), przezywanie (88,16%), wyśmiewanie (86,85%), straszenie (82,89%), znęcanie się fizyczne nad innymi (81,57%), kłamstwa (80,27%), kradzieże (77,63%), organizowanie w paczki (75%) oraz brak respektu i poszanowania dla nauczycieli (55,26%).
- 13) Istnieje związek między agresywnością młodzieży, a doświadczaniem przez nią przemocy fizycznej, psychicznej, zaniedbywania emocjonalnego oraz fizycznego w środowisku rodzinnym. 77,64% badanej młodzieży doświadczającej przemocy fizycznej w środowisku rodzinnym przejawia agresję fizyczną wobec swoich kolegów. 67,10% młodzieży, która była ośmieszana, upokarzana przez rodziców stosuje agresję werbalną, taką jak: dokuczanie, przezywanie, wyśmiewanie oraz groźby. 69,74% badanych doświadczających zaniedbania emocjonalnego w rodzinie, przejawia skłonność do organizowania się w paczki, gangi oraz do kłamstwa. Natomiast 55,26% badanej młodzieży, doświadczającej zaniedbania fizycznego w domu rodzinnym ma tendencję do dokonywania kradzieży i wymuszania pieniędzy wśród kolegów.
- 14) 81,58% młodzieży według własnej samooceny postrzega siebie jako osoby agresywne.
- 15) Nie występują istotne różnice pomiędzy dziewczynami i chłopcami w natężeniu agresywności, czyli dziewczęta są w takim samym stopniu agresywne jak chłopcy.
- 16) Biorąc pod uwagę formy zachowań agresywnych to u dziewcząt można zaobserwować tendencje do agresji werbalnej (przezywanie - 56,58%, dokuczanie - 52,63%, wyśmiewanie - 51,32%, straszenie - 50%, kłamstwa - 44,74%) oraz agresji fizycznej (kradzieże - 43,42%, znęcanie się fizyczne - 43,42%). Natomiast u chłopców przeważa agresja fizyczna (znęcanie się fizyczne - 38,15%, kradzieże - 34,21%) oraz agresja werbalna (kłamstwa - 38,15%, wyśmiewanie - 35,53%, straszenie - 32,89%).

- 17) Zakłócenie struktury rodziny badanej młodzieży wpływa na kształtowanie się agresji wśród młodzieży. 69,74% respondentów o zaburzonej strukturze rodziny (rodziny rozbite, niepełne, konkubinat rodziców) przejawia zachowania agresywne.
- 18) Zachowania agresywne u większości badanych są sposobem odreagowania, rozładowania wewnętrznych napięć, przykrych sytuacji (69,73%) oraz wynikają z nerwowości i wybuchowości ankietowanych (75%).
- 19) Interpersonalne kontakty o negatywnym zabarwieniu w obszarze środowiska szkolnego (relacje z nauczycielami - 60,52%, z kolegami w klasie - 55,27% i z kolegami w szkole - 56,97%) wpływają na kształtowanie się poziomu agresji wśród badanej młodzieży.
- 20) Badana młodzież wywodząca się z rodzin o niskim standardzie życia (59,21%) przejawia zachowania agresywne (kradzieże, wymuszanie pieniędzy itp.).
- 21) Grupy o destruktywnym charakterze cieszą się wśród badanych znacznym zainteresowaniem i akceptacją.
- 22) W opinii badanych respondentów głównymi źródłami zachowań młodzieży względem innych jest: rozładowanie nagromadzonych emocji (68,42%), zdobycie pozycji w grupie rówieśniczej (65,79%) oraz brak możliwości poradzenia sobie z własnymi problemami (61,84%).

Na podstawie zgromadzonych materiałów z całego obszaru zagadnień, w drodze badań empirycznych nasuwa się szereg refleksji i uogólnień:

- *Badana młodzież wzrastała w wadliwie funkcjonującym środowisku rodzinnym, w którym rodzice nie mogli być wzorami zachowań społecznych i moralnych dla swoich dzieci. Występujące patologie stały się główną przyczyną poważnych zaniedbań wychowawczych sprzyjających wykołajeniu społecznemu młodzieży.*
- *Wszelkie przejawy dezorganizacji życia rodzinnego takie jak: chłód uczuciowy ze strony rodziców; zła atmosfera; konflikty; kłótnie; przemoc; alkoholizm jednego lub obojga rodziców; bezrobocie; przestępczość i karalność ojców; rozwód rodziców; brak nadzoru i opieki; bezradność wychowawcza rodziców; zaniedbania wychowawcze (niechętny lub obojętny stosunek rodziców do nauki szkolnej ich dzieci) itp. powodują, że równowaga psychiczna badanej młodzieży zostaje zachwiana. Pojawiają się trudności wychowawcze, które często są początkiem*

dewiacji emocjonalnych u nieletnich. Stwierdza się poważne zaburzenia w rozwoju emocjonalno- społecznym badanej młodzieży.

- *W dysfunkcyjnym środowisku rodzinnym nieletni doświadczali deprywacji i frustracji podstawowych potrzeb rozwojowych: bezpieczeństwa, oparcia i pewności uczuciowej, solidarności i łączności z bliskimi osobami, stałego kontaktu emocjonalnego, przynależności, miłości, akceptacji i uznania, ukierunkowania i autorytetu oraz potrzeb socjalno- bytowych. Istnieje zależność pomiędzy niezaspokojeniem potrzeb psychospołecznych i socjalno - bytowych w środowisku rodzinnym badanych a zachowaniami dewiacyjnymi (w tym zachowaniami agresywnymi) badanej młodzieży.*
- *Wśród przejawów demoralizacji nieletnich najbardziej intensywnie wystąpiły: wagary, opóźnienia szkolne, porzucenie szkoły, ucieczki z domu rodzinnego, czyny przestępcze, picie alkoholu, kontakt z środkami odurzającymi, przebywanie w towarzystwie osób zdemoralizowanych, trudności z internalizacją ogólnie obowiązujących zasad i norm moralno - społecznych i ich przestrzeganiem, przejawianie agresji fizycznej i psychicznej wobec rówieśników jak i osób dorosłych.*
- *Przemoc występująca w środowisku rodzinnym często jest przyczyną przejawiania przez młodzież zachowań agresywnych. Klimat wychowawczy w takim środowisku nie sprzyja, bowiem prawidłowej internalizacji norm i wartości społecznie akceptowanych.*
- *Wzory zachowań aspołecznych i przejawy demoralizacji, których obserwatorami i ofiarami od wczesnego dzieciństwa byli nieletni, w wielu przypadkach stały się modelami zachowań badanej młodzieży przyczyniając się do jej moralnej degradacji. Brak właściwych wzorów osobowych w najbliższym otoczeniu eskalowały agresję u większości badanej młodzieży.*
- *Model agresywnej rodziny generalizowany jest na całe życie.*
- *Pozostając pod wpływem negatywnych emocjonalnych kontaktów w rodzinie - badana młodzież coraz wyraźniej oddalała się od środowiska rodzinnego poszukując oparcia w innych kręgach, nierzadko jeszcze bardziej zdegradowanych niż środowisko rodzinne.*
- *Istotnym bodźcem pobudzającym młodzież do uczenia się agresywnych zachowań są określone kontakty społeczne, obserwacja otoczenia i jego naśladowanie.*

- *Agresja występująca wśród młodzieży sprzyja rozładowaniu stanów napięcia emocjonalnego oraz frustracji, której źródłem są rodzice. Staje się ona sposobem na zdobycie autorytetu, zrekomensowanie sobie strachu i poniżenia, odzyskania poczucia własnej wartości.*

Podsumowując - przemoc poniżej, powoduje cierpienie i nieobliczalne szkody, rodzi nienawiść i pragnienie odwrotu, tworzy błędne koło w stosunkach międzyludzkich. Często zachowania agresywne wśród młodzieży wynikają ze stosowania przez rodziców różnych form przemocy. Przemoc zaczyna z czasem funkcjonować w świadomości młodych ludzi jako wzorzec do naśladowania. Zachowania rodziców są powielane, przenoszone na relacje z rówieśnikami.

W naszym społeczeństwie przemoc posiada przede wszystkim znaczenie pejoratywne. Zaprzecza podmiotowości w traktowaniu jednostki ludzkiej, tak w sensie etycznym jak i prawnym. Opierając się na powszechnie przyjętym przekonaniu, że człowiek jest w swej istocie dobry, przekazuje się młodemu pokoleniu model zachowania, w którym agresja i wiążące się z nią uczucia są czymś złym. Wpajamy dzieciom, że przejawiane zachowań agresywnych jest złe. Jednak, gdy dziecko bywa agresywne nie uczymy go jak radzić sobie z tymi problemami. Pozostaje same ze swoimi emocjami uczy się naśladować.

W efekcie młodzież często dokonuje wyborów zapewniających komfort, poklask i uznanie rówieśników. Młodzi ludzie szukając w okresie dorastania pozytywnych wzmocnień często odnajdują je dopiero w grupach rówieśniczych. Ich bezradność i samotność skłaniają do tego by szukać miejsca gdzie będą czuli się potrzebni i wartościowi. Gdzie nie będą już sami.

Agresja, zachowania agresywne zdają się być wszechobecne w naszym życiu społecznym. Subiektywne poczucie zagrożenia zarówno dzieci, młodzieży, jak i dorosłych wymaga podjęcia szeroko zakrojonych działań społecznych, współpracy różnych instytucji. Znaczącą rolę powinny odegrać również rodzina i nauczyciele na zasadach wzajemnego zrozumienia i współpracy w przeciwdziałaniu zjawisku agresji.

W celu przeciwdziałania przemocy i agresji należy³⁴⁹:

- kształtować obraz świata, w którym dla osiągnięcia celu trzeba uciekać się do agresji, w którym gardzi się przemocą,

³⁴⁹ „Agresja i przemoc we współczesnym świecie. Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży oraz w instytucjach społeczno – opiekuńczych”, tom I, pod red. Kuźmy J., Szaroty Z., Wyd. Text, Kraków 1998, s. 146

- dbać o rozwijanie zainteresowań, budzenie pasji, umiejętne organizowanie czasu wolnego,
- rozwijać kompetencje społeczne, uczyć asertywności, tolerancji i empatii (im większą empatią odznacza się dane dziecko, tym rzadziej dopuszcza się działań agresywnych),
- tworzyć warunki do rozwoju poprzez możliwość aktywności, samodzielności, rozmowy i aktywne słuchanie,
- okazywać szacunek i zaufanie dziecku,
- prezentować wzory prospołecznych zachowań w sytuacjach konfliktowych (modelowanie),
- tworzyć atmosferę życzliwości i przychylności.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamski F., „Socjologia małżeństwa i rodziny”, Wyd. PWN, Warszawa 1982
2. Aronson E., „Człowiek, istota społeczna”, Wyd. PWN, Warszawa 1995
3. Aronson E., Wilson T.D., Akert R. M., „Psychologia społeczna - serce i umysł”, Wyd. ZYSK I S-KA, Poznań 1997
4. Badura - Madej W., „Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej”, Wyd. INTERART, Warszawa 1996
5. Badura - Madej W., Dobrzyńska - Masterhazy A., „Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia”, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000
6. Bandura A., Walters R., „Agresja w okresie dorastania”, Wyd. PWN, Warszawa 1968
7. Bielawska - Batorowicz E., Hanks H., „O formach złego traktowania dziecka”, Przegląd Psychologiczny nr 3, 1993
8. Bielicki E., „Determinanty funkcjonowania podkultur przestępczych a proces resocjalizacji”, Bydgoszcz 1980
9. Bocheńska - Seweryn M., Kluzowa K., „Elementy socjologii”, Wyd. Śląsk, Katowice 1999
10. Borecka - Biernat D., Węgrowaska - Rzepecka K., „Zachowania młodzieży w sytuacji kontaktu społecznego”, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000
11. Bradshaw J., „Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie”, Wyd. PWN, Warszawa 1994
12. Brańka Z., Szymański M., (red.), „Agresja i przemoc we współczesnym świecie. Agresja i przemoc w instytucjach wychowawczych”, Tom 2, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1998
13. Brągiel J., „Zrozumieć dziecko skrzywdzone”, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1996
14. Browne K., Herbert M., „Zapobieganie przemocy w rodzinie”, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999
15. Budrewicz I., „Środowiskowe uwarunkowania zachowań przestępczych nieletnich dziewcząt”, Wyd. Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1997
16. Carole S., „Psychologia dla pracowników socjalnych”, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004

17. Czereddecka B., „ Analiza pedagogiczna zaburzeń w zachowaniu dzieci w młodszym wieku szkolnym”, Wyd. WWSP, Rzeszów 1994
18. Dubois B., Krogsrud - Miley K., „Praca socjalna”, Tom 2, Wyd. INTEART, Warszawa 1996
19. Dubois B., Miley K.K., „Praca socjalna”, Tom 1, „Śląsk” Sp. zoo. Wydawnictwo Naukowe, Katowice 1999
20. Eckhard A., „Autoagresja”, Wyd. WAB, Warszawa 1998
21. Forward S., „Toksyczni rodzice”, Wyd. Jacek Santorski &CO Agencja Wydawnicza, Warszawa 1994
22. Frączek A., „Czynności agresywne jako przedmiot studiów eksperymentalnej psychologii społecznej”, [w:] Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych, red. Frączek A., Wyd. PAN, Wrocław 1978
23. Frączek A., „Studia nad uwarunkowaniami regulacją agresji interpersonalnej, sprawozdanie z badań i rozprawy”, Wyd. PAN, Wrocław 1986
24. Fumańska E., „Samoocena i samoakceptacja we wczesnej adolescencji”, [w:] Edukacja i dialog, nr 1, 2001
25. Giddens A., „Socjologia”, Wyd. PWN, Warszawa 2006
26. Goodman N., „Wstęp do socjologii”, Wyd. Zysk i S - ka, Poznań 1997
27. Górski S., „Psychoterapia w wychowaniu”, Wyd. IWZZ, Warszawa 1986,
28. Grochocimska R., „Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999
29. Gromska J., „Raport o przestępczości wobec dzieci” [w:] Bińczycka J. (red.) Prawda dziecka, Warszawa 1993
30. Hołyst B., „Kryminologia. Podstawowe problemy”, Wyd. PWN, Warszawa 1977
31. Hołyst B., „Kryminologia”, Wyd. PWN, Warszawa 1994
32. Iwaniec D., Szmagański J., (red.), „Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich”, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005
33. Jackowska E., „Środowisko rodzinne a przystosowanie dziecka w młodszym wieku szkolnym”, Wyd. PWN, Warszawa 1980
34. Jarosz E. „Przemoc wobec dzieci. Reakcje środowisk szkolnych”, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998

35. Jarosz E., „Zjawisko przemocy wobec dzieci jako problem społeczny”, [w:] Chowanna, tom 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1995
36. Jarosz M., „Problemy dezorganizacji rodziny”, Wyd. PWN, Warszawa 1979
37. Jaszczuk D., Radziejewicz - Winnicki A., „Metody badań w naukach społecznych”, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1979
38. Kamieński A. „Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna”, Wyd. PWN, Warszawa 1975
39. Kawula S., „Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych”, [w:] Kawula S., Brągiel J., Janke A., „Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki”, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 1998,
40. Kawula S., Brągiel J., Janke A., „Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki”, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 1999
41. Kawula S., Machera H., (red.), „Podkultury młodzieżowe w środowisku szkolnym i pozaszkolnym”, Wyd. „Adam marszałek”, Toruń 1997
42. Kądziera J., „Badania nad pokojem”, Wyd. PWN, Warszawa 1979
43. Kępiński A., „Psychopatologia nerwic”, Warszawa 1972
44. Kluza T., „Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno - pedagogiczne”, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005
45. Kmiecik - Baran K., „Alienacja oraz - wsparcie i odrzucenie społeczne”, Gdańsk 1995
46. Kmiecik K., „Możliwe następstwa Zespołu Dziecka Krzywdzonego” [w:] Pomost, nr 7/8, Gdańsk 1995
47. Kmiecik - Baran K., „Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno -psychologiczne”, Wyd. PWN, Warszawa 1999
48. Kodeks karny, stan prawny na dzień 01.01.1995, Wyd. DORFIN, Rawa Mazowiecka
49. Kojder J., „Rola prawa w rozwiązywaniu problemów społecznych [w:] Zagadnienia patologii społecznej, red. Podgórecki A., Warszawa 1976
50. Kolankiewicz M., (red.) „Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki”, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998
51. Komorowska J., (red.), „Dziecko we współczesnej Polsce”, Tom 1, Wyd. Ośrodek badań społecznych, Warszawa 1991
52. Konopnicki J., „Niedostosowanie społeczne”, Warszawa 1971
53. Korzeniowski M., „Ku pojęciu alienacji”, [w:] Przegląd psychologiczny, nr 2, 1986

54. Kossowska A., „Funkcjonowanie kontroli społecznej. Analiza kryminologiczna”, Warszawa 1992
55. Kumaniecki K., (red.) „Słownik łacińsko-polski”, Wyd. PWN, Warszawa
56. Kuźma J., Szarota Z., (red.), „Agresja i przemoc we współczesnym świecie. Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży oraz w instytucjach społeczno-opiekuńczych”, Tom 1, Oficyna Wydawnicza „Test”, Kraków 1998
57. Kwaśniewski J., „Zakres pojęcia i problematyki patologii społecznej [w:] Patologia społeczna. Wybrane problemy. Red. Szymanowski T., Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991
58. Lernell L., „Zarys kryminologii ogólnej”, Warszawa 1973
59. Leszek W., „Badania empiryczne. Wybrane zagadnienia metodyczne” Wyd. Instytutu Technologii Eksploatacji, Radom 1997
60. Lipkowski O., „Dziecko społecznie niedostosowane i jego realizacja”, Warszawa 1971
61. Lipowska - Teusch A., „Rodzina a przemoc”, Kraków 1992
62. Lipowska - Teutsch A., „Wychować, wyleczyć, wyzwolić”, Wyd. PARPA, Warszawa 1998
63. Lutyński J., „Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia”, Wyd. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2000
64. Machera H., Wszeborowski K., „Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce”, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999
65. Maciaszkowa I., „Nagroda i kara w wychowaniu dziecka”, Warszawa 1986
66. Maciaszkowa I., „O współżyciu w rodzinie”, Warszawa 1980
67. Majchrowska A., (red.), „Wybrane elementy socjologii”, Wyd. „Czelej”, Lublin 2003
68. Makowski A., „Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja”, Wyd. PWN, Warszawa 1994
69. Margasiński A., Zajęcka B., (red.), „Psychopatologia i psychoprofilaktyka. Przejawy narkomani, alkoholizmu, przemocy, zaburzeń psychicznych w rodzinie i szkole oraz możliwości im przeciwdziałania”, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1999
70. Marynowicz - Hetka E., „Praca socjalno - wychowawcza z rodziną niepełną”, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1980
71. Marynowicz - Hetka E., „Dziecko w rodzinie problemowej. Pomoc w rozwoju”, Wyd. IWZZ, Warszawa 1987,

72. Marzec - Holka K., „Nie będziesz bił dziecka swego”, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1996,
73. Maślicka L., (red.), „Rodziny dysfunkcjonalne”, Wrocław 1991
74. Mazur J., „Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość”, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2002
75. Mellibruda J., „Przemoc domowa”, [w:] Charaktery, nr 9, 1997
76. Mellibruda J., „Tajemnice ETOH”, Wyd. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych,, Warszawa 1996
77. Mellody P., „Toksyczne związki”, Wydawnictwo „Jacek Santorski”, Warszawa 1995
78. Misiewicz H., „Rola rodziny w kształtowaniu postaw”, Wyd. IWZZ, Warszawa 1986
79. Mościki L., (red.), „Problemy niedostosowania społecznego”, Wrocław 1984
80. Nowak S., „Metodologia badań socjologicznych”, Wyd. PWN, Warszawa 1970
81. Nowak S., „Metodologia badań społecznych”, Wyd. PWN, Warszawa 1985
82. Obuchowska I., „Drogi dorastania”, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996
83. Obuchowska I., „Dynamika nerwic. Psychologiczne aspekty zaburzeń nerwic u dzieci i młodzieży”, Wyd. PWN, Warszawa 1976
84. Ochmański M., „Istota wychowania w rodzinie a zachowanie dziecka w przedszkolu”, Lubelski Rocznik Pedagogiczny, Tom 15, 1993
85. Olechnicki K., Załęcki P., „Słownik socjologiczny”, Wyd. Graffiti BC, Toruń 1988
86. Olechnicki K., Załęcki P., „Słownik socjologiczny”, Wyd. Graffiti BC, Toruń 1999
87. Pilch T., „Spory o szkołę. Pomiedzy tradycją a wyzwaniem współczesności”, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999
88. Podgórecki A., „Zagadnienia patologii społecznej”, Wyd. PWN, Warszawa 1969
89. Podgóredzki A., „Patologia społeczna a przestępczość. Zagadnienie patologii społecznej”, Warszawa 1976
90. Popek L., Urbanowicz E., „Zjawisko przemocy wobec dziecka w rodzinie”, [w:] Wychowanie, na co dzień, nr 4 - 5
91. Pospiszyl I., „ Wykorzystywanie seksualne dzieci” [w:] Psychologia Wychowawcza nr 1, 1993
92. Pospiszyl I., „Przemoc w rodzinie”, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994

93. Pospiszyl K., „Resocjalizacja: teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań”, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 1998
94. Prajsner M., „Rodzina dysfunkcyjna” [w:] Remedium 2002
95. Przetacznik- Gierowska M., „Psychologia rozwojowa”, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1977
96. Przetacznikowa M., Sułkowska M., „Wybrane zagadnienia psychologii kliniczno - wychowawczej dzieci i młodzieży” [w:] Psychologia kliniczna, pod red. Lewackiego A. Warszawa 1959
97. Przewęda R., „Rozwój somatyczny i motoryczny”, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1981
98. Pytko L., „Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne, Wyd. Akademii Pedagogiki specjalnej, Warszawa 2000
99. Rajska- Kulik I., „Kobiety maltretowane w związkach - czy posiadane przez nie zasoby versus deficyty osobiste wpływają na pomoc którą otrzymują?”, [w:] Chowanna, Tom 1, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005
100. Ranschburg J., „Lęk, gniew, agresja”, Wydawnictwa Szkole i Pedagogiczne”, Warszawa 1993
101. Raport z badań o agresji i przemocy wśród młodzieży szkół podstawowych. Część 1 - „Młodzież szkół podstawowych”, zeszyt 6. Dokumenty i opracowania przedstawione na posiedzeniach Rady ds. Rodziny przy Województwie Katowickim i Sejmiku Samorządowym Województwa Katowickiego, Katowice 1997
102. Ratajczak A., (red.), „Przestępczość nieletnich w Wielkopolsce”, Poznań 1977
103. Rembowski J., „Więzi uczuciowe w rodzinie”, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1972
104. Siemaszko A., „Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych”, Wyd. PWN, Warszawa 1993
105. Skorny Z., „Proces socjalizacji dzieci i młodzieży”, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1976
106. Skorny Z., „Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się”, Wyd. PWN, Warszawa 1968
107. Sołoma L., „Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia”, Wyd. Uniwersytetu Warmińsko- Mazurskiego, Olsztyn 2002
108. Sośnicki K., „Istota i cele wychowania”, Wyd. PWN, Warszawa 1975

109. Spionek H., „Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne”, Wyd. PWN, Warszawa 1975
110. Stelmaszuk Z. W., (red.), „Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Perspektywa europejska”, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2001
111. Sułek A., „Metodologia socjologiczna”, [w:] Encyklopedia socjologii, Tom 2, Warszawa 1999
112. Szacki J., „Historia myśli socjologicznej”, Wyd. PWN, Warszawa 1984,
113. Szczepański J., „Elementarne pojęcia socjologii”, Wyd. PWN, Warszawa 1972,
114. Szczęsny W., „Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki”, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003
115. Szewczyk W., (red.), „Słownik psychologiczny”, Warszawa 1979
116. Sztander W., „Dziecko w rodzinie z problemem alkoholowym”, Publikacja z druku Instytutu Psychologii Zdrowia i Trzeźwości - Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1999
117. Sztander W., „Poza kontrolą”, Wyd. Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1993
118. Sztumski J., „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, Wydawca „Śląsk” Sp. zo.o., Katowice 2005
119. Sztumski J., „Wstęp do metod i badań społecznych”, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1995
120. Szymanowski T., (red.), „Patologia społeczna. Wybrane problemy”, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991
121. Szymczak M., „Słownik Języka Polskiego”, Tom 2, Wyd. PWN, Warszawa 1979
122. Szymczak M., (red.), „Słownik języka polskiego”, Tom 2, Wyd. PWN, Warszawa 1978
123. Świat problemów nr 5, Warszawa 1996
124. Świątkiewicz W., (red.), „Rodzina w województwie. Opracowania i raporty”, Wyd. Instytutu Górnośląskiego, Katowice 1998
125. Świątkiewicz W., (red.), „W trosce o rodzinę. III sympozjum naukowe”, Wyd. Instytutu Górnośląskiego, Katowice 1994
126. Świątkiewicz W., „Zjawiska patologii społecznej w starej dzielnicy mieszkaniowej i ich kulturowe uwarunkowania”, [w:] Normy społeczne, ład społeczny, patologia społeczna. Na podstawie badań empirycznych w starych dzielnicach miast Górnego Śląska, red. Wódz J., Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1985

127. Tyszka Z., „Rodzina w świecie współczesnym- jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa” [w:] Pedagogika społeczna, red. Pilch T., Leparczyk J., Wyd. Żak, Warszawa 1995
128. Tyszka Z., „Socjologia rodziny”, Wyd. PWN, Warszawa 1976
129. Tyszkowa M., „Rodzina jako instytucja, jako grupa społeczna i środowisko wychowawcze dziecka, [w:] Rozwój dzieci w rodzinie i poza rodziną, red. M. Tyszkowa, Wyd. PWN, Poznań
130. Urban B., „Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży”, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000
131. Welcz Z., „Powstanie i rozwój teorii naznaczania społecznego. Studia socjologiczne”, nr 1, 1985
132. Wills - Brandon C., „Jak mówić nie i budować udane związki”, Wyd. "Text", Gdańsk 1996
133. Wolański N., „Metody kontroli i normy rozwoju dzieci i młodzieży”, Wyd. PZWL, Warszawa 1975
134. Wódz J., (red.), „Ład społeczny w starej dzielnicy mieszkaniowej. Zagadnienia organizacji i dezorganizacji społecznej”, Katowice 1986
135. Wódz J., (red.), „Normy społeczne, ład społeczny, patologia społeczna. Na podstawie badań empirycznych w starych dzielnicach miast Górnego Śląska, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1985,
136. Wódz J., „Patologia społeczna w życiu codziennym miasta, Wyd. Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1988
137. Wódz J., „Problemy patologii społecznej w mieście”, Wyd. PWN, Warszawa 1989
138. Wright N. H., „Tatusiowa córka, czyli o niezwykle wpływie ojca na osobowość córki”, Oficyna Wydawnicza "Vocatio", Warszawa 1996,
139. Zaczynski W., „Praca badawcza nauczyciela”, Warszawa 1995
140. Zielińska A., „Przemoc wobec dziecka jako przykład zaburzenia relacji międzyludzkich w rodzinie” [w:] Relacje między ludźmi jako przedmiot badań pedagogicznych”, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1993
141. Ziemska M. (red.), „Rodzina i dziecko”, Wyd. PWN, Warszawa 1968
142. Ziemska M., „Postawy rodzicielskie”, Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa 1969
143. Zimbardo P., G., Ruch F. L., Psychologia i życie, Wyd. PWN, Warszawa 1996

144. Żebrowska M., „Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży”, Wyd. PWN, Warszawa 1986

UNIwersytet Śląski
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Socjologii

AGNIESZKA KWITOK

*ANeks DO ROZPrAWY DOktORSKIEJ
PRZEMOC W RODZINIE JAKO ŹRÓDŁO
ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH MŁODZIEŻY*

*PROMOTOR PRACY DOktORSKIEJ
PROF. ZW. DR HAB. JACEK WÓDZ*

Katowice 2007

ANEKS

<u>STATUT MŁODZIEŻOWEGO OŚRODKA WYCHOWAWCZEGO W</u>	
<u>RADZIONKOWIE.....</u>	<u>3</u>
<u>KWESTIONARIUSZ ANKIETY.....</u>	<u>35</u>
<u>METRYCZKA.....</u>	<u>48</u>
<u>KWESTIONARIUSZ WYWIADU.....</u>	<u>50</u>

2.

S T A T U T

M Ł O D Z I E Ż O W E G O

O Ś R O D K A

W Y C H O W A W C Z E G O

W R A D Z I O N K O W I E

PODSTAWY PRAWNE:

1. Ustawa z dnia 7 września 1991r. o systemie oświaty (tekst jednolity, Dz.U. z 1996r. Nr 67 poz. 329, z późniejszymi zmianami).
2. Ustawa z dnia 27 czerwca 2003r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianach niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 137, poz. 1304).
3. Ustawa z dnia 26 października 1982r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. Nr 35, poz. 228 z późniejszymi zmianami)
4. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 21 maja 2001r. w sprawie ramowych statutow publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. Nr 61, poz. 624, z późniejszymi zmianami).
5. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 września 2004r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkołach publicznych (Dz.U. z 2004r. Nr 199, poz. 2046 z późniejszymi zmianami).
6. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lipca 2004r. w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym oraz młodzieżowym ośrodku socjoterapii (Dz.U. z 2004r. Nr 178, poz. 1833).
7. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 18 stycznia 2005r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz w ośrodkach (Dz.U. z 2005r. Nr 19, poz. 166).
8. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 09 lutego 2007r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych statutow publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. 2007r. Nr 35 poz. 222)

ROZDZIAŁ I POSTANOWIENIA OGÓLNE

§ 1.

1. Placówka nosi nazwę: Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy, zwany dalej „Ośrodkiem”.
2. Ośrodek mieści się w Radzionkowie przy ulicy Sikorskiego 7a.
3. Nazwa Ośrodka używana jest w pełnym brzmieniu.
4. Ośrodek jest jednostką budżetową i prowadzi gospodarkę finansową na zasadach określonych w odrębnych przepisach.

§ 2.

1. Organem prowadzącym Ośrodek jest Województwo Śląskie.
2. Organem sprawującym nadzór pedagogiczny jest Śląski Kurator Oświaty w Katowicach.

ROZDZIAŁ II CELE I ZADANIA OŚRODKA

§ 3.

1. Ośrodek jest Placówką resocjalizacyjną, przeznaczoną dla dziewcząt niedostosowanych społecznie, z normą intelektualną, w wieku od 13 lat do 18 lat, z zastrzeżeniem ust. 2.
2. W przypadkach uzasadnionych sytuacją szkolną wychowanki, jej pobyt w Placówce może być przedłużony do czasu umożliwiającego ukończenie szkoły.
3. Celem Ośrodka jest tworzenie właściwych dla prawidłowego rozwoju przebywających tu dzieci i młodzieży warunków wychowawczych, edukacyjnych i zdrowotnych oraz umożliwienie im prawidłowego rozwoju i resocjalizacji.
4. Cele, o których mowa w ust. 3, realizowane są we współpracy z rodzinami wychowanek, sądami, instytucjami państwowymi i samorządowymi oraz stowarzyszeniami i innymi organizacjami społecznymi, których celem statutowym jest działalność wychowawcza lub rozszerzanie i wzbogacanie form działalności dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej Placówki.
5. Do zadań Ośrodka należy w szczególności:
 - 1) eliminowanie przyczyn i przejawów niedostosowania społecznego,
 - 2) umożliwienie zdobycia wiedzy i umiejętności niezbędnych do uzyskania świadectwa ukończenia szkoły lub innych form kształcenia,
 - 3) przygotowanie wychowanek do prawidłowego uczestniczenia w życiu społecznym oraz życia zgodnego z powszechnie obowiązującymi normami prawnymi i społecznymi.
6. Zadania, o których mowa w ust. 5 realizowane są poprzez:
 - 1) organizowanie zajęć dydaktycznych, profilaktyczno – wychowawczych, terapeutycznych i resocjalizacyjnych,
 - 2) przygotowanie do pracy zawodowej,
 - 3) wspomaganie w zakresie nabywania umiejętności życiowych ułatwiających funkcjonowanie społeczne oraz umożliwiających powrót do środowiska rodzinnego i społecznego (w tym m.in. do szkoły w miejscu zamieszkania),

- 4) wspieranie rodziców (prawnych opiekunów) w pełnieniu funkcji wychowawczej i edukacyjnej, w tym w rozpoznawaniu, wspomaganiu i rozwijaniu potencjalnych możliwości dzieci i młodzieży,
- 5) udzielanie pomocy rodzicom (prawnym opiekunom), w zakresie doskonalenia umiejętności niezbędnych we wspieraniu rozwoju dzieci i młodzieży, w szczególności w zakresie unikania zachowań ryzykownych,
- 6) pomoc w planowaniu kariery edukacyjnej i zawodowej, z uwzględnieniem możliwości i zainteresowań dzieci i młodzieży oraz współpraca w tym zakresie z sądem, który wydał orzeczenie o umieszczeniu wychowanki w Ośrodku oraz ośrodkami pomocy społecznej i innymi instytucjami właściwymi ze względu na miejsce zamieszkania wychowanek,
- 7) podejmowanie działań interwencyjnych w przypadku zachowań wychowanek szczególnie zagrażających ich zdrowiu lub życiu oraz zdrowiu i życiu innych,
- 8) organizowanie udziału w życiu społecznym, gospodarczym i kulturalnym środowiska,
- 9) współpracę ze środowiskiem lokalnym.

ROZDZIAŁ III ORGANY OŚRODKA

§ 4.

Organami Ośrodka są:

1. Dyrektor,
2. Rada Pedagogiczna,
3. Samorząd Wychowanek.

§ 5.

DYREKTOR OŚRODKA

1. Dyrektor Ośrodka w szczególności:
 - 1) kieruje działalnością Placówki i reprezentuje ją na zewnątrz,
 - 2) sprawuje nadzór pedagogiczny,
 - 3) sprawuje opiekę nad uczennicami i wychowanekami oraz stwarza warunki harmonijnego rozwoju psychofizycznego poprzez aktywne działania prozdrowotne,
 - 4) realizuje uchwały Rady Pedagogicznej, podjęte w ramach jej kompetencji stanowiących,
 - 5) dysponuje środkami określonymi w planie finansowym Placówki i ponosi odpowiedzialność za ich prawidłowe wykorzystanie, a także organizuje administracyjną, finansową i gospodarczą obsługę Ośrodka,
 - 6) wykonuje inne zadania wynikające z przepisów szczegółowych,
 - 7) współdziała ze szkołami wyższymi oraz zakładami kształcenia nauczycieli w organizacji praktyk pedagogicznych.
2. Dyrektor zapewnia bezpieczne i higieniczne warunki pobytu w Ośrodku, a także bezpieczne i higieniczne warunki uczestnictwa w zajęciach organizowanych poza obiektami należącymi do Ośrodka.

3. Dyrektor za zgodą Organu Prowadzącego może zawiesić zajęcia na czas oznaczony, jeżeli wystąpiły na danym terenie zdarzenia, które mogą zagrozić zdrowiu wychowanków.
4. Dyrektor jest kierownikiem zakładu pracy dla zatrudnionych w Ośrodku pracowników pedagogicznych i innych pracowników. Dyrektor decyduje o:
 - 1) zatrudnianiu i zwalnianiu pracowników pedagogicznych i innych pracowników Ośrodka,
 - 2) przyznawaniu nagród oraz wymierzaniu kar porządkowych pracownikom pedagogicznym i innym pracownikom Ośrodka,
 - 3) występowaniu z wnioskami, po zasięgnięciu opinii Rady Pedagogicznej Ośrodka i związków zawodowych w sprawach odznaczeń, nagród i innych wyróżnień dla pracowników pedagogicznych oraz pozostałych pracowników Ośrodka,
 - 4) Dyrektor Ośrodka w wykonywaniu swoich zadań współpracuje z Radą Pedagogiczną, i Samorządem Wychowanków.

§ 6.

RADA PEDAGOGICZNA

1. W Ośrodku działa Rada Pedagogiczna, która jest kolegialnym organem Ośrodka w zakresie realizacji jej statutowych zadań dotyczących kształcenia, wychowania i opieki.
2. W skład Rady Pedagogicznej Ośrodka wchodzi wszyscy pracownicy pedagogiczni zatrudnieni w internacie i szkołach funkcjonujących w Ośrodku. W posiedzeniach Rady Pedagogicznej, jeżeli wymagać będą tego sprawy stanowiące przedmiot obrad, mogą brać udział z głosem doradczym osoby zapraszane przez jej przewodniczącego, w tym inni pracownicy Ośrodka, za zgodą lub na wniosek Rady Pedagogicznej.
3. Przewodniczącym Rady Pedagogicznej jest Dyrektor Ośrodka.
4. Rada Pedagogiczna ustala regulamin swojej działalności.
5. Rada Pedagogiczna zbiera się na zebraniach plenarnych oraz w miarę bieżących potrzeb.
6. Zebrania plenarne są organizowane przed rozpoczęciem roku szkolnego, w każdym semestrze w związku z zatwierdzeniem wyników klasyfikowania i promowania uczniów, po zakończeniu rocznych zajęć szkolnych.
7. Zebrania mogą być organizowane:
 - 1) z inicjatywy:
 - a) przewodniczącego,
 - b) co najmniej 1/3 członków Rady Pedagogicznej,
 - c) Organu Prowadzącego Ośrodek,
 - 2) na wniosek Organu Sprawującego Nadzór Pedagogiczny.
8. Przewodniczący przygotowuje i prowadzi zebrania Rady Pedagogicznej oraz jest odpowiedzialny za zawiadomienie wszystkich jej członków o terminie i porządku zebrania zgodnie z Regulaminem Rady.
9. Zebrania Rady Pedagogicznej są protokolowane.
10. Członkowie Rady są zobowiązani do nie ujawniania spraw poruszanych na posiedzeniu Rady Pedagogicznej, które mogą naruszać dobro osobiste uczennic, wychowanków lub ich rodziców, a także pracowników pedagogicznych i innych osób zatrudnionych w Ośrodku.

11. Do kompetencji stanowiących Rady Pedagogicznej należy:

- 1) zatwierdzanie planów pracy Ośrodka,
- 2) podejmowanie uchwał w sprawie wyników klasyfikacji i promocji uczniów,
- 3) podejmowanie uchwał w sprawie innowacji i eksperymentów pedagogicznych,
- 4) ustalanie organizacji doskonalenia zawodowego pracowników pedagogicznych Ośrodka,
- 5) podejmowanie uchwał w sprawach skreślenia z listy uczennic i wychowanków.

12. Rada Pedagogiczna opiniuje w szczególności:

- 1) organizację pracy Placówki, w tym zwłaszcza tygodniowy rozkład zajęć lekcyjnych i wychowawczych,
- 2) projekt planu finansowego Ośrodka,
- 3) wnioski Dyrektora Ośrodka o przyznanie pracownikom pedagogicznym i innym pracownikom Ośrodka nagród, odznaczeń i innych wyróżnień,
- 4) propozycje Dyrektora Placówki w sprawach przydziału pracownikom pedagogicznym stałych prac i zajęć w ramach wynagrodzenia zasadniczego oraz dodatkowo płatnych zajęć dydaktycznych, wychowawczych, opiekuńczych, resocjalizacyjnych i innych.

13. Rada Pedagogiczna może wystąpić z wnioskiem do Organu Prowadzącego o odwołanie nauczyciela ze stanowiska Dyrektora Ośrodka lub z innego stanowiska kierowniczego w Ośrodku.

14. Uchwały Rady Pedagogicznej są podejmowane zwykłą większością głosów, w obecności co najmniej połowy jej członków.

15. Rada Pedagogiczna uchwała projekt statutu Ośrodka lub jego zmiany.

§ 7.

1. Dyrektor Ośrodka w wykonywaniu swoich zadań współpracuje z Radą Pedagogiczną.
2. Zasada współdziałania między Dyrektorem a Radą Pedagogiczną opiera się na zasadzie współpracy poszczególnych zespołów Rady Pedagogicznej w pracach, w których uczestniczy Dyrektor oraz wspólnej analizie zagadnień na zebraniach Rady Pedagogicznej.
3. Ewentualne konflikty pomiędzy Dyrektorem a pracownikiem pedagogicznym lub Radą Pedagogiczną w pierwszej instancji są rozpatrywane na forum Rady Pedagogicznej. W przypadku braku porozumienia, Dyrektor lub Rada Pedagogiczna mogą zwrócić się o pomoc do Organu Prowadzącego Ośrodek.
4. Konflikty między Dyrektorem, Radą Pedagogiczną a wychowankami, są rozpatrywane na forum Rady Pedagogicznej po uprzednim wysłuchaniu stron.

§ 8.

SAMORZĄD WYCHOWANEK

1. W Ośrodku działa Samorząd Wychowanków, zwany dalej „Samorządem”.
2. Samorząd tworzą wszystkie wychowanki i uczennice Ośrodka.
3. Zasady wybierania i działania organów Samorządu określa Regulamin uchwalany przez ogół wychowanków i uczennic w głosowaniu równym, tajnym i powszechnym. Organy Samorządu Wychowanków są jedynymi reprezentantami ogółu wychowanków i uczennic.

4. Samorząd pracuje w oparciu o Regulamin, który nie może być sprzeczny ze Statutem Ośrodka.
5. Samorząd może przedstawić Radzie Pedagogicznej oraz Dyrektorowi Ośrodka wnioski i opinie we wszystkich sprawach Ośrodka, w szczególności dotyczących realizacji podstawowych praw wychowanków i uczennic, takich jak:
 - 1) prawo do zapoznawania się z programem nauczania, z jego treścią, celem i stawianymi wymaganiami,
 - 2) prawo do jawnej i umotywowanej oceny postępów w nauce i zachowaniu,
 - 3) prawo do organizacji życia szkolnego, umożliwiające zachowanie właściwych proporcji między wysiłkiem szkolnym a możliwością rozwijania i zaspokajania własnych zainteresowań,
 - 4) prawo do organizowania działalności kulturalnej, oświatowej, sportowej oraz rozrywkowej zgodnie z własnymi potrzebami i możliwościami organizacyjnymi, w porozumieniu z Dyrektorem Ośrodka,
 - 5) prawo do zapoznania się z programem wychowawczym Ośrodka oraz prawo do wpływania na organizację życia w Placówce,
 - 6) prawo wyboru nauczyciela pełniącego rolę opiekuna Samorządu.

ROZDZIAŁ IV ORGANIZACJA OŚRODKA

§ 9.

1. Ośrodek prowadzi działalność w ciągu całego roku kalendarzowego, we wszystkie dni tygodnia, jako Placówka, w której nie są przewidziane ferie szkolne.
2. Całodobowa opieka polega na realizacji opracowanego i przyjętego przez Radę Pedagogiczną planu pracy tworzącego zintegrowany system działań diagnostycznych, edukacyjnych, wychowawczych, resocjalizacyjnych oraz pracy z rodziną wychowanki.
3. System, o którym mowa w ust. 2, tworzą:
 - 1) zajęcia dydaktyczne, wychowawcze, samoobsługowe i opiekuńcze,
 - 2) zajęcia specjalistyczne: profilaktyczno – wychowawcze, terapeutyczne i resocjalizacyjne,
 - 3) zajęcia kulturotwórcze, zespoły zainteresowań wg potrzeb,
 - 4) praca na rzecz Placówki i środowiska,
 - 5) zajęcia sportowe i rekreacyjne.
4. Ośrodek może organizować dla wychowanków wypoczynek letni i zimowy poza siedzibą Ośrodka.
5. Ośrodek organizuje opiekę wychowawczą w porze nocnej. Opiekę tę sprawuje wychowawca, który ma do pomocy, w zależności od potrzeb, co najmniej jednego pracownika niepedagogicznego.
6. Organizacja całodziennego żywienia wychowanków w Ośrodku, oparta jest o zasadę autonomii grup wychowawczych i ma na celu właściwe przygotowanie wychowanków do samodzielnego życia. Organizacja żywienia w szczególności polega na:
 - 1) gospodarowaniu przez grupę wychowawczą kwotą przeznaczoną na żywienie,
 - 2) opracowaniu przez grupę wychowawczą jadłospisu,
 - 3) dokonaniu przez wychowanki codziennych zakupów żywnościowych na potrzeby grupy wychowawczej w oparciu o ustaloną stawkę żywieniową,

- 4) przygotowaniu przez wychowanki całodziennych posiłków dla grupy wychowawczej.

§ 10.

1. W skład Ośrodka wchodzi:
 - 1) Szkoła Podstawowa nr 41 Specjalna,
 - 2) Publiczne Gimnazjum nr 1 Specjalne,
 - 3) Zasadnicza Szkoła Zawodowa nr 12 Specjalna.
2. Organizację Ośrodka określają:
 - 1) Statut Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego,
 - 2) Arkusz Organizacji Ośrodka.
3. W Ośrodku liczba miejsc statutowych wynosi 65.
4. Liczba uczennic w oddziale szkoły zorganizowanej w Ośrodku wynosi od 10 do 16.
5. W uzasadnionych przypadkach, za zgodą Organu Prowadzącego szkołę, liczba uczennic w oddziale może być niższa od liczby określonej w ust. 4.

§ 11.

1. Ośrodek zapewnia:
 - 1) realizację obowiązku szkolnego i obowiązku nauki,
 - 2) wielospecjalistyczną ocenę poziomu funkcjonowania ucznia będącą podstawą opracowania i modyfikowania indywidualnego programu edukacyjnego
 - 3) udział w indywidualnych i grupowych zajęciach specjalistycznych w zakresie terapii psychologicznej, terapii pedagogicznej, zajęciach psychoedukacyjnych, i socjoterapeutycznych, zajęciach z zakresu profilaktyki społecznej i resocjalizacji,
 - 4) udział w dodatkowych zajęciach edukacyjnych i wychowawczych,
 - 5) udział w zajęciach sportowych, turystycznych, rekreacyjnych oraz kulturalno – oświatowych,
 - 6) pomoc w nauce,
 - 7) całodobową opiekę.

§ 12.

1. Podstawową formą organizacyjną w Ośrodku jest grupa wychowawcza.
2. Grupa wychowawcza w Ośrodku liczy od 8 do 12 wychowanek.
3. Grupą wychowawczą opiekuje się co najmniej dwóch wychowawców odpowiedzialnych za prowadzenie grupy oraz kierujących indywidualnym procesem resocjalizacji poszczególnych wychowanek.
4. Wychowawca jest odpowiedzialny za opracowanie i realizację indywidualnych programów resocjalizacji dla poszczególnych wychowanek, współpracuje z innymi pracownikami Ośrodka, rodzicami (prawnymi opiekunami) i instytucjami działającymi w środowisku lokalnym oraz opracowuje opinie i wnioski dotyczące wychowanek w sprawach: urlopowania, przeniesienia do innej Placówki, zwolnień z Ośrodka i innych.
5. Wychowawca informuje nieletnią o przebiegu procesu resocjalizacji i możliwości wpływania na jego przebieg.

§ 13.

1. Ośrodek zapewnia wychowankom zajęcia rozwijające uzdolnienia i zainteresowania poprzez organizację:
 - 1) zespołów zainteresowań,
 - 2) zajęć sportowych i innych wg zgłaszanych potrzeb i możliwości,
 - 3) zajęć specjalistycznych,
2. Liczbę uczestników zajęć specjalistycznych określają odrębne przepisy.
3. Liczba wychowanek w zespołach zainteresowań wynosi od 6 do 16.

§ 14.

Do realizacji zadań statutowych Ośrodek zapewnia:

- 1) pomieszczenia mieszkalne oraz higieniczno – sanitarne,
- 2) jadalnie dla wszystkich wychowanek,
- 3) pomieszczenia do zajęć edukacyjnych,
- 4) odpowiednio wyposażone pomieszczenia do zajęć rozwijających zainteresowania i uzdolnienia oraz pomieszczenia do zajęć sportowych,
- 5) pomieszczenia do realizacji zajęć specjalistycznych,
- 6) bibliotekę i czytelnię,
- 7) gabinet profilaktyki zdrowotnej i pomocy przedlekarskiej oraz izbę chorych.

§ 15.

1. Szczegółową organizację nauczania, wychowania i opieki w danym roku szkolnym określa arkusz organizacji Ośrodka opracowany przez Dyrektora Ośrodka do dnia 30 kwietnia każdego roku.
Arkusz organizacji zatwierdza Organ Prowadzący – po zasięgnięciu opinii Organu Nadzoru Pedagogicznego – do dnia 30 maja danego roku.
2. W arkuszu organizacji Ośrodka zamieszcza się w szczególności: liczbę pracowników, w tym pracowników zajmujących stanowiska kierownicze, liczbę godzin zajęć edukacyjnych, wychowawczo - opiekuńczych finansowanych ze środków przydzielonych przez Organ Prowadzący Ośrodek oraz liczbę godzin zajęć prowadzonych przez poszczególnych nauczycieli.
3. Dyrektor Ośrodka corocznie, w arkuszu organizacji Ośrodka, podaje liczbę nauczycieli, w podziale na stopnie awansu zawodowego, przystępujących do postępowań kwalifikacyjnych lub egzaminacyjnych w roku szkolnym, którego dotyczy dany arkusz organizacyjny oraz wskazuje terminy złożenia przez nauczycieli wniosków o podjęcie tych postępowań.
4. Na podstawie zatwierdzonego arkusza organizacji Ośrodka, Dyrektor Placówki ustala tygodniowy rozkład zajęć, określający organizację zajęć edukacyjnych, wychowawczo - opiekuńczych, z uwzględnieniem zasad ochrony zdrowia i higieny pracy.

ROZDZIAŁ V SZKOŁY OŚRODKA

§ 16

1. Celem Szkół jest przekazywanie uczennicom wiedzy i umiejętności niezbędnych do ukończenia danej Szkoły, kontynuowania nauki na dalszym etapie kształcenia oraz uzyskanie kwalifikacji zawodowych.
2. Obowiązki uczennic szkół:
 - 1) Uczennica ma obowiązek udziału w zajęciach edukacyjnych, przygotowywania się do nich oraz właściwego zachowania w ich trakcie,
 - 2) Uczennica ma obowiązek usprawiedliwiania się w określonym terminie i formie, nieobecności na zajęciach edukacyjnych,
 - 3) Uczennica ma obowiązek dbania o schludny wygląd oraz noszenia odpowiedniego stroju,
 - 4) Uczennica ma obowiązek właściwego zachowania wobec nauczycieli i innych pracowników placówki oraz pozostałych uczennic,
 - 5) Korzystanie z telefonów komórkowych w placówce reguluje rozporządzenia Dyrektora MOW 3/2006 z dnia 16.02.2006r.”

§ 17

WEWNĄTRZSZKOLNY SYSTEM OCENIANIA

1. Ocenianie wewnętrzne osiągnięć edukacyjnych polega na rozpoznawaniu przez nauczycieli poziomu i postępów w opanowaniu przez uczennice wiadomości i umiejętności w stosunku do wymagań edukacyjnych wynikających z podstawy programowej i realizowanych w Szkołach programów nauczania, uwzględniających tę podstawę oraz formułowanie oceny.
2. Celem wewnętrznego systemu oceniania jest:
 - 1) poinformowanie uczennic o poziomie ich osiągnięć edukacyjnych i postępach w tym zakresie,
 - 2) pomoc uczennicom w samodzielnym planowaniu rozwoju,
 - 3) motywowanie uczennic do dalszej pracy,
 - 4) umożliwienie nauczycielom doskonalenia organizacji i metod pracy dydaktyczno - wychowawczej.

§ 18

1. Ocenianie wewnętrzne obejmuje:
 - 1) formułowanie przez nauczycieli wymagań edukacyjnych oraz informowanie o nich uczennic,
 - 2) ocenianie bieżące, końcowosemestralne i końcoworoczne klasyfikowanie.

§ 19

1. Realizacja zadań, o których mowa w § 18 ust.1 pkt.1 następuje w drodze opracowywania na piśmie przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów wymagań edukacyjnych wynikających z realizowanego programu na poszczególne

- oceny i informowania o nich uczennic, a także informowania o sposobach sprawdzania osiągnięć edukacyjnych.
2. Sposobami sprawdzania osiągnięć edukacyjnych w szkole są:
 - 1) formy ustne
 - 2) formy pisemne:
 - a) diagnoza,
 - b) indywidualne programy edukacyjne,
 - c) sprawdziany i prace klasowe,
 - d) kartkówki (do lekcji wstecz)
 3. Uczennica musi być powiadomiona z tygodniowym wyprzedzeniem o terminie i zakresie pisemnych sprawdzianów wiadomości i umiejętności. W ciągu dnia może odbyć się tylko jeden sprawdzian wiadomości i umiejętności a w ciągu tygodnia nie więcej niż dwa.
 4. W przypadku nieobecności uczennicy na zapowiedzianej pracy klasowej nauczyciel zapisuje w dzienniku znak „ O ” w kolorze czerwonym. Po zaliczeniu pracy nauczyciel wpisuje uzyskaną ocenę w w/w znak. Uczennica uzupełnia pracę klasową tylko raz, w terminie wyznaczonym przez nauczyciela.

§ 20

Zadania, o których mowa w § 18 ust. 1 realizowane są wg następujących zasad:

1. W Szkołach obowiązują jednolite kryteria oceniania bieżącego, klasyfikacyjnego, semestralnego i końcoworocznego.
2. Nauczyciel ma obowiązek, na podstawie pisemnej opinii poradni psychologiczno – pedagogicznej lub innej specjalistycznej, obniżyć wymagania edukacyjne, w stosunku do uczennicy, u której stwierdzono specyficzne trudności w uczeniu się lub deficyty rozwojowe, uniemożliwiające sprostanie wymaganiom edukacyjnym wynikającym z programu nauczania.
3. Oceny bieżące i klasyfikacyjne ustala się wg skali:
 - 1) stopień celujący – 6 – cel,
 - 2) stopień bardzo dobry – 5 – bdb,
 - 3) stopień dobry – 4 – db,
 - 4) stopień dostateczny – 3 – dst,
 - 5) stopień dopuszczający – 2 – dop,
 - 6) stopień niedostateczny – 1 – ndst.
4. Szczegółowe kryteria ocen wyrażonych w stopniach opracowują nauczyciele poszczególnych przedmiotów.
5. Oceny są jawne dla uczennic.
6. Uczennica otrzymuje do wglądu sprawdzone i ocenione prace pisemne na lekcji w ciągu 3 tygodni od napisania pracy.

§ 21

1. Stopień celujący otrzymuje uczennica:
 - 1) której przyrost wiedzy i umiejętności określony wymogami edukacyjnymi, zawartymi w podstawie programowej dla danego cyklu kształcenia, uzyskany w wyniku realizowanego programu danej klasy przekracza 100%,
 - 2) która samodzielnie i twórczo rozwija własne uzdolnienia,
 - 3) która bardzo dobrze posługuje się zdobytymi umiejętnościami i wiadomościami w rozwiązywaniu problemów teoretycznych i praktycznych,

- 4) proponująca rozwiązania nietypowe,
 - 5) rozwiązująca bardzo dobrze zadania zawarte w podstawie programowej danej klasy,
 - 6) posiadająca inne porównywalne osiągnięcia i wyróżnienia, w tym udział w konkursach, zawodach sportowych itp. na szczeblu gminy i wyższym.
2. Stopień bardzo dobry otrzymuje uczennica:
 - 1) której przyrost wiedzy i umiejętności, o którym mowa w § 18 ust. 1 pkt 1 wynosi od 92% - 100%, która sprawnie posługuje się zdobytymi wiadomościami i umiejętnościami,
 - 2) która rozwiązuje samodzielnie problemy teoretyczne i praktyczne ujęte w/w programami nauczania,
 - 3) która potrafi zastosować posiadaną wiedzę do rozwiązywania zadań i problemów w nowych sytuacjach.
 3. Stopień dobry otrzymuje uczennica:
 - 1) której przyrost wiedzy i umiejętności, o którym mowa w § 18 ust. 1 pkt 1 wynosi 76% - 91%,
 - 2) która poprawnie stosuje wiadomości i umiejętności, rozwiązuje lub wykonuje samodzielnie typowe zadania teoretyczne lub praktyczne.
 4. Stopień dostateczny otrzymuje uczennica:
 - 1) której przyrost wiedzy i umiejętności, o którym mowa w § 18 ust. 1 pkt 1 wynosi 51% - 75% ,
 - 2) która rozwiązuje lub wykonuje typowe zadania teoretyczne lub praktyczne o podstawowym stopniu trudności.
 5. Stopień dopuszczający otrzymuje uczennica:
 - 1) której przyrost wiedzy i umiejętności, o którym mowa w § 18 ust. 1 pkt 1 wynosi 34% - 50%,
 - 2) która rozwiązuje lub wykonuje zadania teoretyczne i praktyczne typowe o niewielkim stopniu trudności.
 6. Stopień niedostateczny otrzymuje uczennica:
 - 1) której przyrost wiedzy i umiejętności, o którym mowa w § 18 ust. 1 pkt 1 wynosi 0% -33%,
 - 2) która nie jest w stanie rozwiązać lub wykonać zadań o niewielkim stopniu trudności.

§ 22

1. Uczennica ma możliwość poprawy ocen.
2. Poprawa dokonywana może być według jednolitych następujących kryteriów:
 - 1) uczennica może poprawić ocenę niedostateczną uzyskaną z odpowiedzi ustnej na następnej lekcji lub w terminie uzgodnionym z nauczycielem nie dłuższym niż 2 tygodnie,
 - 2) uczennica może poprawić ocenę niedostateczną uzyskaną z kartkówek do 7 dni w terminie i formie ustalonej przez nauczyciela,
 - 3) uczennica może poprawić ocenę niedostateczną z klasówki w formie pisemnej w terminie uzgodnionym z nauczycielem przedmiotu,
 - 4) nauczyciel może ustalić inny termin pisania sprawdzianu, jeżeli uczennica była nieobecna (z ważnych przyczyn losowych) w Szkole w czasie zapowiedzianego terminu.

§ 23

1. Uczennica Szkół, która w wyniku końcoworocznej klasyfikacji uzyskała ocenę niedostateczną z jednych zajęć edukacyjnych, może zdawać egzamin poprawkowy. W wyjątkowych przypadkach Rada Pedagogiczna może wyrazić zgodę na egzamin poprawkowy z dwóch zajęć edukacyjnych.
2. Egzamin poprawkowy składa się z części pisemnej oraz ustnej, z wyjątkiem egzaminu z plastyki, muzyki, informatyki, techniki oraz wychowania fizycznego, z których egzamin powinien mieć przede wszystkim formę zadań praktycznych.
3. Termin egzaminu poprawkowego wyznacza Z-ca Dyrektora ds. dydaktycznych w ostatnim tygodniu ferii letnich.
4. Egzamin poprawkowy przeprowadza komisja powołana przez Z-ca Dyrektora ds. dydaktycznych. W skład komisji wchodzi:
 - 1) Wicedyrektor d/s dydaktycznych – jako przewodniczący komisji,
 - 2) nauczyciel prowadzący dane zajęcia edukacyjne – jako egzaminujący,
 - 3) nauczyciel prowadzący takie same lub pokrewne zajęcia edukacyjne – jako członek komisji.
5. Z przeprowadzonego egzaminu poprawkowego sporządza się protokół zawierający skład komisji, termin egzaminu, pytania egzaminacyjne, wynik egzaminu oraz ocenę ustaloną przez komisję. Do protokołu załącza się pisemne prace uczennicy i zwięzłą informację o ustnych odpowiedziach uczennicy.
6. Uczennica, która z przyczyn losowych nie przystąpiła do egzaminu poprawkowego w wyznaczonym terminie, może przystąpić do niego w dodatkowym terminie, wyznaczonym przez Wicedyrektora ds. dydaktycznych.
7. Uczennica, która nie zdała egzaminu poprawkowego, nie otrzymuje promocji i powtarza klasę.
8. Uwzględniając możliwości edukacyjne uczennicy Szkół Rada Pedagogiczna może jeden raz w ciągu danego etapu edukacyjnego promować do klasy programowo wyższej uczennicę, która nie zdała egzaminu poprawkowego z jednych zajęć edukacyjnych, pod warunkiem że te obowiązkowe zajęcia edukacyjne są, zgodnie ze szkolnym planem nauczania, realizowane w klasie programowo wyższej.
9. Uczennica kończy Szkołę, jeżeli na zakończenie klasy programowo najwyższej (semestru programowo najwyższego) uzyskała oceny klasyfikacyjne wyższe od oceny niedostatecznej.
10. Od oceny niedostatecznej ustalonej przez komisję nie przysługuje odwołanie.

§ 24

1. Uczennica może nie być klasyfikowana z jednego, kilku lub wszystkich zajęć edukacyjnych, jeśli brak jest podstaw do ustalenia oceny klasyfikacyjnej z powodu nieobecności uczennicy na zajęciach edukacyjnych przekraczającej połowę czasu przeznaczonego na te zajęcia w szkolnym planie nauczania.
2. Uczennica nieklasyfikowana z powodu usprawiedliwionej nieobecności może zdawać egzamin klasyfikacyjny.
3. Na prośbę uczennicy nieklasyfikowanej z powodu nieobecności nieusprawiedliwionej lub na prośbę jej rodziców (prawnych opiekunów) Rada Pedagogiczna może wyrazić zgodę na egzamin klasyfikacyjny.
4. Tryb przeprowadzania egzaminów klasyfikacyjnych:

- 1) egzamin klasyfikacyjny przeprowadza komisja powołana przez Wicedyrektora ds. dydaktycznych,
- 2) w skład komisji wchodzi :
 - a) Wicedyrektora d/s dydaktycznych – jako przewodniczący komisji,
 - b) nauczyciel prowadzący dane zajęcia edukacyjne – jako egzaminujący,
 - c) nauczyciel prowadzący takie same lub pokrewne zajęcia edukacyjne – jako członek komisji,
- 3) egzamin klasyfikacyjny przeprowadza komisja po zakończeniu semestru jesienno w terminie do końca marca lub po zakończeniu semestru wiosennego do 15 września,
- 4) egzamin klasyfikacyjny składa się z części pisemnej oraz ustnej, z wyjątkiem egzaminu z plastyki, muzyki, informatyki, techniki oraz wychowania fizycznego

z których egzamin powinien mieć przede wszystkim formę zadań praktycznych,
- 5) na podstawie egzaminu klasyfikacyjnego, komisja ustala stopień wg skali obowiązującej w Szkołach,
- 6) z przeprowadzonego egzaminu klasyfikacyjnego sporządza się protokół zawierający: skład komisji, termin egzaminu, pytania egzaminacyjne, wynik egzaminu oraz ocenę ustaloną przez komisję. Do protokołu załącza się pisemne prace uczennicy i zwięzłą informację o ustnych odpowiedziach uczennicy,
- 7) od oceny niedostatecznej ustalonej przez komisję nie przysługuje odwołanie.

§ 25

1. Jeżeli w wyniku klasyfikacji semestralnej stwierdzono, że poziom osiągnięć edukacyjnych uczennicy uniemożliwia lub utrudnia kontynuowanie nauki w semestrze programowo wyższym Szkoła stwarza w miarę możliwości warunki uzupełnienia braków poprzez:
 - 1) organizowanie samopomocy w klasie,
 - 2) indywidualizację procesu nauczania,
 - 3) różnicowanie zadań i prac domowych.
2. Przed końcem semestru nauczyciele poszczególnych zajęć edukacyjnych informują uczennice o przewidywanych ocenach klasyfikacyjnych według następujących zasad:
 - 1) na miesiąc przed zakończeniem zajęć dydaktyczno – wychowawczych w danym semestrze zawiadamia się uczennice o przewidywanej ocenie niedostatecznej z przedmiotu,
 - 2) na 7 dni przed ustalonym terminem konferencji klasyfikacyjnej Rady Pedagogicznej zawiadamia się uczennice o proponowanych ocenach z poszczególnych zajęć edukacyjnych.

§ 26

1. Uczennica kończy Szkołę, jeżeli na zakończenie semestru programowo najwyższego uzyskała oceny klasyfikacyjne wyższe od oceny niedostatecznej z zastrzeżeniem § 27 ust. 4, 4a i przystąpiła:
 - 1) uczennica Szkoły Podstawowej do sprawdzianu,
 - 2) uczennica Gimnazjum do egzaminu gimnazjalnego.
2. Sprawdzian i egzamin odbywa się zgodnie z postanowieniami zawartymi w Rozporządzeniu MENiS w sprawie warunków i sposobu oceniania,

- klasyfikowania i promowania uczniów oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkołach publicznych.
3. Sprawdzian i egzamin ma charakter powszechny i obowiązkowy.
 4. Uczennica po ukończeniu Zasadniczej Szkoły Zawodowej ma prawo przystąpić do egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe, który odbywa się zgodnie z postanowieniami zawartymi w Rozporządzeniu MENiS w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkołach publicznych.

§ 27

WEWNĄTRZSZKOLNY SYSTEM OCENIANIA Z ZACHOWANIA.

1. Decyzję o ocenie klasyfikacyjnej zachowania podejmuje wychowawca klasy po zasięgnięciu opinii członków Rady Pedagogicznej i innych pracowników Szkół i Ośrodka.
2. Wychowawca przy wystawianiu oceny klasyfikacyjnej zachowania uwzględnia:
 - 1) funkcjonowanie uczennicy w MOW,
 - 2) respektowanie zasad współżycia społecznego i ogólnie przyjętych norm,
 - 3) wybitne osiągnięcia uczennicy np. udział w konkursach, zawodach,
 - 4) ocenę uczennic danej klasy i samoocenę uczennicy.
3. Ocena z zachowania jest jawna, na prośbę uczennicy lub jej rodziców (prawnych opiekunów) wychowawca musi ją uzasadnić.
4. Rada Pedagogiczna może podjąć uchwałę o niepromowaniu do klasy programowo wyższej lub nieukończeniu szkoły przez uczennicę, której w danej szkole po raz drugi z rzędu ustalono naganną roczną ocenę klasyfikacyjną zachowania.
5. Uczennica, której w danej szkole po raz trzeci z rzędu ustalono naganną roczną ocenę klasyfikacyjną zachowania, nie otrzymuje promocji do klasy programowo wyższej, a uczennica klasy programowo najwyższej w danym typie szkoły nie kończy szkoły.
6. Ocenę klasyfikacyjną zachowania śródroczną i roczną ustala się według następującej skali:
 - 1) wzorowe,
 - 2) bardzo dobre,
 - 3) dobre,
 - 4) poprawne,
 - 5) nieodpowiednie,
 - 6) naganne,Ocena roczna klasyfikacyjna zachowania uwzględnia ocenę śródroczną.
7. Wychowawca jest zobowiązany zapoznać z powyższym regulaminem uczennice na pierwszej godzinie wychowawczej w nowym roku szkolnym oraz rodziców (wychowawców grup) na pierwszym zebraniu w nowym roku szkolnym.
8. Oceną wyjściową przy ustalaniu oceny klasyfikacyjnej zachowania jest ocena poprawna.
9. Sprawy sporne dotyczące oceniania klasyfikacyjnego zachowania rozpatruje Wicedyrektor ds. dydaktycznych

§ 28

1. Szczegółowe kryteria ocen klasyfikacyjnych zachowania:
 - 1) Ocenę wzorową otrzymuje uczennica, która:
 - a) wzorowo wypełnia obowiązki uczennicy, ma rzetelny stosunek do prac społecznych,
 - b) wyróżnia się kulturą osobistą, tolerancją i życzliwością wobec innych. Dbą o higienę osobistą i estetyczny wygląd,
 - c) prezentuje postawę szacunku wobec wszystkich pracowników Ośrodka,
 - d) jest zaangażowana w życie Ośrodka, aktywnie uczestniczy w życiu klasy i grupy,
 - e) godnie reprezentuje Ośrodek w środowisku lokalnym biorąc udział w zawodach, konkursach i przeglądach osiągając znaczące wyniki.
 - f) nie ulega nałogom (nie pali papierosów, nie spożywa alkoholu i środków odurzających),
 - g) nie dostarcza „używek” na teren Ośrodka,
 - h) szanuje mienie społeczne, koleżanek i własne,
 - i) ma usprawiedliwione wszystkie godziny nieobecności,
 - j) przestrzega statutu Ośrodka, jest wzorem do naśladowania.
 - 2) Ocenę bardzo dobrą otrzymuje uczennica, która :
 - a) przestrzega statutu Ośrodka,
 - b) nie sprawia problemów wychowawczych, jest życzliwa, koleżeńska, z szacunkiem odnosi się do pracowników Ośrodka,
 - c) aktywnie uczestniczy w życiu klasy i grupy,
 - d) godnie reprezentuje Ośrodek w środowisku lokalnym,
 - e) nie ulega nałogom (nie pali papierosów, nie spożywa alkoholu i środków odurzających),
 - f) nie dostarcza „używek” na teren Ośrodka,
 - g) kultura osobista nie budzi żadnych zastrzeżeń,
 - h) ma usprawiedliwione wszystkie godziny lekcyjne i spóźnienia,
 - i) szanuje mienie społeczne, koleżanek i własne.
 - 3) Ocenę dobrą otrzymuje uczennica, która:
 - a) respektuje zarządzenia Dyrekcji Ośrodka i Szkół oraz polecenia nauczycieli i wychowawców,
 - b) na właściwy stosunek do obowiązków szkolnych,
 - c) systematycznie uczęszcza do szkoły, w ciągu semestru ma nie więcej niż 5 spóźnień i nie więcej niż 6 - 8 godzin lekcyjnych nieusprawiedliwionych, najwyżej dwie uwagi dotyczące niewłaściwego zachowania,
 - d) nie sprawia poważniejszych problemów wychowawczych,
 - e) czynnie uczestniczy w życiu Szkół, klasy i grupy,
 - f) nie ulega nałogom, nie dostarcza używek na teren Ośrodka,
 - g) ma właściwą kulturę osobistą, właściwy stosunek do pracowników Ośrodka i koleżanek,
 - h) przestrzega statutu Ośrodka,
 - i) dba o mienie Ośrodka, koleżanek i własne.
 - 4) Ocenę poprawną otrzymuje uczennica, która:
 - a) na ogół poprawnie wywiązuje się z obowiązków uczennicy, może mieć do 10 dni nieobecnych - nieusprawiedliwione 60-70 godz. lekcyjnych w semestrze i 10 spóźnień,
 - b) zdarzają się drobne uchylenia i sporadycznie uwagi dotyczące zachowania,

- c) jej kultura osobista i stosunek do pracowników Ośrodka i koleżanek nie budzi większych zastrzeżeń,
 - d) sporadycznie uczestniczy w życiu Szkoły, klasy i grupy,
 - e) zachowuje się w sposób nie zagrażający jej zdrowiu i życiu,
 - f) nie dostarcza używek na teren Ośrodka,
 - g) na ogół przestrzega statutu Ośrodka
- 5) Ocenę nieodpowiednią otrzymuje uczennica, która:
- a) często łamie statut Ośrodka, nie respektuje poleceń nauczycieli i wychowawców,
 - b) nie zawsze wywiązuje się z obowiązków szkolnych, może mieć do 20 dni nieobecnych - nieusprawiedliwionych (120-140 godz. lekcyjnych), często spóźnia się na lekcję,
 - c) ulega nałogom, dokonuje samookaleczeń,
 - d) nie dostarcza używek na teren Ośrodka,
 - e) prowokuje sytuacje konfliktowe,
- 6) Ocenę naganną otrzymuje uczennica, która:
- a) przejawia lekceważący stosunek do obowiązków szkolnych,
 - b) ma negatywny wpływ na koleżanki, stosuje wobec nich przemoc,
 - c) nie podejmuje żadnych prób poprawy swego zachowania, a podejmowane środki wychowawcze nie przynoszą pożądanych rezultatów,
 - d) nagminnie łamie statut Ośrodka,
 - e) ulega nałogom, dokonuje samookaleczeń,
 - f) cechuje ją bardzo niska kultura osobista,
 - g) odmawia udziału w pracach społecznych,
- swoim zachowaniem poza Ośrodkiem wyrobiła złą opinię o jego wychowankach, popadła w konflikty z prawem.
2. Uczennica, która ze względu na zbyt dużą ilość godzin nieusprawiedliwionych powinna otrzymać ocenę z zachowania naganną, nieodpowiednią lub poprawną może mieć ją podniesioną o jeden stopień wyżej biorąc pod uwagę jej kulturę osobistą i zaangażowanie w życie społeczne Szkół, grupy i Ośrodka.

§ 29

SPOSÓB WYKONANIA ZADANIA.

1. Szkoły prowadzone są w formie stacjonarnej. Szkoły realizują cele i zadania określone w ustawie o systemie oświaty i w wydanych na jej podstawie rozporządzeniach.
2. W Szkołach może być realizowany indywidualny program lub tok nauki dla uczennic.
3. W uzasadnionych przypadkach z wnioskiem o zezwolenie na indywidualny tok nauki występuje uczennica lub jej wychowawca kontraktowy.
4. Zajęcia dydaktyczno-wychowawcze realizowane są w oparciu o szkolny zestaw programów nauczania dla poszczególnych przedmiotów.

§ 30

ORGANIZACJA SZKÓŁ.

1. Jeśli Szkoła dysponuje wolnymi miejscami można do niej przyjąć ze środowiska młodzież zagrożoną demoralizacją i niedostosowaniem społecznym na podstawie orzeczenia poradni psychologiczno – pedagogicznej o potrzebie kształcenia

- specjalnego. Decyzję o przyjęciu do Szkół uczennicy ze środowiska podejmuje Wicedyrektor ds. dydaktycznych.
2. Uczennica dochodząca ze środowiska lokalnego, starająca się o przyjęcie do danej Szkoły zobowiązana jest złożyć w wyznaczonym terminie u Wicedyrektora ds. dydaktycznych dokumentację w składzie:
 - 1) podanie,
 - 2) życiorys,
 - 3) świadectwo ukończenia klasy programowo niższej,
 - 4) orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego,
 - 5) zaświadczenie lekarskie o braku przeciwwskazań zdrowotnych do kształcenia w zawodzie,
 - 6) pisemną zgodę rodziców na wnoszenie miesięcznych ustalonych opłat tytułem ćwiczeń z praktycznej nauki zawodu,
 - 7) zdjęcie.
 3. Skreślenie z listy uczniów Szkół pełnoletniej uczennicy, dochodzącej ze środowiska lokalnego, może nastąpić za:
 - 1) nieusprawiedliwioną długotrwałą absencję,
 - 2) rażące naruszenie statutu Ośrodka i zasad współżycia społecznego.
 4. Decyzję o skreśleniu uczennicy dochodzącej ze środowiska lokalnego podejmuje Dyrektor Ośrodka na podstawie uchwały Rady Pedagogicznej i jest on zobowiązany do powiadomienia o w/w decyzji uczennicę.
 5. Od wydanej decyzji o skreśleniu, uczennica może się odwołać do Kuratora Oświaty w terminie 14 dni od dnia doręczenia decyzji za pośrednictwem Dyrektora Ośrodka.

§ 31

1. Podstawową formą pracy Szkół jest system klasowo-lekcyjny.
2. Zajęcia szkolne odbywają się codziennie od poniedziałku do piątku. Tygodniowy wymiar godzin nauczania ustala obowiązujący plan nauczania.
3. Godzina lekcyjna trwa 45 minut. Godzina praktycznej nauki zawodu trwa 55 minut.
4. W realizacji celów statutowych Szkoła zapewnia możliwość korzystania z:
 - 1) pomieszczeń do nauki z niezbędnym wyposażeniem,
 - 2) biblioteki służącej realizacji zadań dydaktycznych i wychowawczych Szkół, wspierającej doskonalenie zawodowe nauczycieli.
5. Przysposobienie do pracy organizuje się w Gimnazjum albo poza nim na podstawie umowy zawartej przez Dyrektora Ośrodka z Centrum Kształcenia Praktycznego lub indywidualnym przedsiębiorcą.
6. Program przysposobienia do pracy opracowuje nauczyciel, z uwzględnieniem wybranych treści kształcenia zawartych w podstawie programowej kształcenia w zawodzie krawiec.
7. Zajęcia praktycznej nauki zawodu realizowane są na terenie warsztatów szkolnych lub w zakładach pracy po podpisaniu umowy z pracodawcą. Uczennice dochodzące ze środowiska lokalnego zobowiązane są do wnoszenia opłat tytułem umożliwienia wykonywania ćwiczeń z praktycznej nauki zawodu.

§ 32

ZADANIA ZESPOŁÓW NAUCZYCIELSKICH

1. W Szkołach działają następujące zespoły nauczycielskie:
 - 1) zespół przedmiotów ogólnokształcących,
 - 2) zespół przedmiotów zawodowych.
2. Pracą zespołów kierują przewodniczący wybrani demokratycznie spośród nauczycieli tworzących dany zespół.
3. Zadaniem nauczycieli wchodzących w skład zespołu jest w szczególności ustalenie programów nauczania dla danego oddziału oraz jego modyfikowanie w miarę potrzeb, a ponadto:
 - 1) współpraca w zakresie procesu dydaktyczno-wychowawczego,
 - 2) wyrażanie opinii dotyczącej funkcjonowania uczennic w klasie, respektowania zasad współżycia społecznego i ogólnie przyjętych norm etycznych,
 - 3) rozwiązywanie bieżących problemów dydaktycznych i wychowawczych wynikłych w określonym oddziale,
 - 4) organizowanie wewnątrzszkolnego doskonalenia oraz doradztwa metodycznego dla początkujących nauczycieli,
 - 5) opiniowanie przygotowanych w Szkołach autorskich, innowacyjnych i eksperymentalnych programów nauczania.

§ 33

ZADANIA I ORGANIZACJA BIBLIOTEKI SZKOLNEJ

1. Biblioteka szkolna jest pracownią szkolną, służącą realizacji potrzeb i zainteresowań uczennic, zadań dydaktyczno – wychowawczych Szkół, doskonaleniu warsztatu pracy nauczyciela, popularyzowaniu wiedzy pedagogicznej wśród rodziców oraz w miarę możliwości wiedzy o regionie.
2. Z biblioteki mogą korzystać wszystkie uczennice, nauczyciele, inni pracownicy Szkół i rodzice.
3. Pomieszczenia biblioteki szkolnej umożliwiają:
 - 1) prowadzenie i opracowywanie zbiorów,
 - 2) korzystanie ze zbiorów czytelni i wypożyczanie ich poza bibliotekę,
 - 3) prowadzenie przysposobienia czytelniczo – informacyjnego uczniów.
4. Godziny pracy biblioteki umożliwiają dostęp do jej zbiorów podczas zajęć lekcyjnych i po ich zakończeniu.
5. Do obowiązków nauczyciela bibliotekarza należy:
 - 1) udostępnianie książek, czasopism i innych materiałów bibliotecznych czytelnikom indywidualnym i zbiorowym w wypożyczalni i czytelni,
 - 2) propagowanie zbiorów biblioteki i czytelni,
 - 3) udzielanie porad czytelnikom,
 - 4) przygotowanie materiałów i wniosków do analizy czytelnictwa na zebraniu Rady Pedagogicznej.
6. W zakresie organizacji i techniki bibliotecznej do obowiązków nauczyciela bibliotekarza należy:
 - 1) planowanie pracy biblioteki, prowadzenie ewidencji zajęć i opracowywanie sprawozdawczości,
 - 2) racjonalne gospodarowanie funduszami przeznaczonymi na działalność biblioteki,
 - 3) prowadzenie zbiorów tj. stałe ich uzupełnianie i selekcionowanie,
 - 4) troska o zabezpieczenie i konserwację księgozbioru,
 - 5) ewidencję zbiorów, ich inwentaryzacja oraz odpisywanie ubytków,

- 6) prowadzenie prenumeraty czasopism szkolnych i metodycznych,
 - 7) właściwe urządzenie i wykorzystanie pomieszczenia biblioteki oraz troska o estetykę wnętrza biblioteki.
7. Bibliotekarz współpracuje z organami Ośrodka w zakresie:
- 1) analizy czytelnictwa,
 - 2) planowania pracy biblioteki.

ROZDZIAŁ VI NAUCZYCIELE I INNI PRACOWNICY OŚRODKA

§ 34.

1. W Ośrodku zatrudnia się niżej wymienionych pracowników:
 - 1) nauczycieli i wychowawców,
 - 2) psychologów,
 - 3) pedagoga,
 - 4) ekonomiczno – administracyjnych,
 - 5) obsługi,
 - 6) pracowników ujętych w punkcie 1, 4, 5 zatrudnia się zgodnie z potrzebami, które wynikają z ilości przebywających w Ośrodku wychowanek,
 - 7) pracowników niepedagogicznych Ośrodka zatrudnia i zwalnia Dyrektor Ośrodka zgodnie z Kodeksem Pracy.

§ 35.

PRACOWNICY PEDAGOGICZNI

1. Do obowiązków pracowników pedagogicznych należy:
 - 1) odpowiedzialność za zdrowie, bezpieczeństwo i życie wychowanek,
 - 2) dbanie o prawidłowy przebieg procesu opiekuńczego i dydaktyczno – wychowawczego z uwzględnieniem działalności resocjalizacyjnej, ustaleń wynikających z badań medycznych, psychologicznych, pedagogicznych oraz własnych obserwacji dzieci i młodzieży,
 - 3) poznanie warunków życia uczennic i wychowanek, ich stanu zdrowotnego, systematyczna konsultacja z rodzicami, z lekarzem,
 - 4) dbałość o pomoce dydaktyczne i sprzęt Ośrodka,
 - 5) doskonalenie umiejętności dydaktyczno – wychowawczych oraz podnoszenie poziomu wiedzy merytorycznej.
2. Zadaniem wychowawcy klasy jest sprawowanie opieki wychowawczej nad uczennicą, a w szczególności:
 - 1) otaczanie opieką indywidualną każdej uczennicy,
 - 2) współdziałanie z nauczycielami uczącymi w jego klasie, uzgadniając z nimi i korygując ich działania wychowawcze wobec ogółu uczennic, a także wobec tych, którym potrzebna jest indywidualna opieka.
 - 3) opracowanie dla każdej uczennicy i realizacja indywidualnych programów edukacyjnych, uwzględniających dostosowanie realizacji programów wychowania, programu nauczania, programu wychowawczego i programu profilaktyki do indywidualnych potrzeb edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych wychowanek.
3. Do zadań wychowawcy grupy należy:

- 1) koordynowanie realizacji założeń zawartych w indywidualnych programach resocjalizacyjnych,
 - 2) współtworzenie kontraktu wychowawczego z podopieczną i realizowanie zadań w nim zawartych,
 - 3) organizowanie zajęć grupowych i indywidualnych wynikających z planu pracy grupy,
 - 4) wdrażanie wychowanek do przestrzegania zasad higieny osobistej oraz porządku i czystości otoczenia, prac samoobsługowych i porządkowych,
 - 5) umożliwianie rozwijania indywidualnych zainteresowań i talentów wychowanek,
 - 6) podejmowanie działań zmierzających do rekonstrukcji więzi rodzinnych.
4. Do zadań psychologa należy w szczególności:
- 1) prowadzenie zajęć terapii psychologicznej w wymiarze, nie przekraczającym ½ wymiaru jego pracy,
 - 2) prowadzenie badań psychologicznych służących określeniu najkorzystniejszych warunków rozwoju uczennic i wychowanek,
 - 3) ustalenie metod pracy umożliwiających: usprawnianie, eliminowanie zaburzeń, nie-powodzeń,
 - 4) sprawowanie indywidualnej opieki psychologicznej nad dziećmi i młodzieżą, sprawowanie indywidualnej opieki nad wychowanekami mającymi trudności adaptacyjne,
 - 5) opracowanie opinii psychologicznych,
5. Do zadań pedagoga należy w szczególności:
- 1) prowadzenie obserwacji, konsultacji i badań pedagogicznych,
 - 2) prowadzenie zajęć z zakresu terapii pedagogicznej,
 - 3) sprawowanie indywidualnej opieki nad wychowanekami mającymi trudności adaptacyjne po przybyciu do Ośrodka,
 - 4) współpraca z pracownikami pedagogicznymi oraz z instytucjami pomocy społecznej w usamodzielnianiu wychowanek,
6. Działania Ośrodka mogą być uzupełniane pracą wolontariuszy, których zatrudnienie określają odrębne przepisy.

§ 36.

1. W Ośrodku działają stałe Zespoły Wychowawczy powoływany przez Dyrektora Ośrodka.
2. Do zadań Zespołu Wychowawczego należy w szczególności:
 - 1) diagnozowanie wychowanki i opracowywanie indywidualnego programu resocjalizacji wychowanki oraz prognozowanie oczekiwanych efektów zastosowanych działań resocjalizacyjno-wychowawczych i terapeutycznych,
 - 2) analizowanie stosowanych metod pracy z wychowanką i wybór skutecznych form pomocy,
 - 3) okresowe ocenianie efektów pracy z wychowanką i jej środowiskiem rodzinnym.
3. W skład Zespołu Wychowawczego wchodzi:
 - 1) Dyrektor Ośrodka lub upoważniona przez niego osoba – jako przewodniczący zespołu,
 - 2) wszyscy wychowawcy grupy,
 - 3) pedagog,
 - 4) psycholog,
 - 5) wychowawcy klas,
 - 6) w zależności od potrzeb – pracownik socjalny oraz inni specjaliści.

§ 37.

STANOWISKA KIEROWNICZE

1. Ośrodkiem kieruje Dyrektor, który jest odpowiedzialny za właściwe jego funkcjonowanie oraz realizację zadań.
2. W Ośrodku tworzy się stanowisko Wicedyrektora ds. dydaktycznych.
3. W Ośrodku tworzy się stanowisko Kierownika ds. opieki i wychowania.
4. Dyrektor powierza stanowisko Wicedyrektora ds. dydaktycznych lub odwołuje z niego po zasięgnięciu opinii Rady Pedagogicznej i Organu Prowadzącego.
5. Dyrektor określa szczegółowe kompetencje Wicedyrektora ds. dydaktycznych.
6. W Ośrodku można tworzyć inne stanowiska kierownicze po zasięgnięciu opinii Rady Pedagogicznej i po uzyskaniu zgody Organu Prowadzącego.
7. W Ośrodku tworzy się stanowisko Głównego Księgowego i Sekretarza Szkoły.

ROZDZIAŁ VII WARUNKI POBYTU

§ 38.

ZASADY POSTĘPOWANIA PRZY PRZYJMOWANIU WYCHOWANEK

1. Do Ośrodka przyjmowane są nieletnie, wobec których Sąd Rodzinny zastosował środek wychowawczy w postaci umieszczenia w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym.
2. Nieletnia kierowana jest do Ośrodka przez starostę właściwego ze względu na miejsce zamieszkania nieletniej, a w przypadku braku miejsca zamieszkania – starostę właściwego ze względu na miejsce pobytu nieletniej, zgodnie ze wskazaniem dokonany przez Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno – Pedagogicznej, zwane dalej „Centrum”.
3. Do Szkół w Ośrodku mogą być przyjmowane uczennice ze środowiska lokalnego zagrożone patologią, posiadające orzeczenie Publicznej Poradni Psychologiczno – Pedagogicznej o potrzebie kształcenia specjalnego z powodu zagrożenia demoralizacją.
4. Przy przyjęciu nieletniej do Ośrodka wymagana jest następująca dokumentacja, którą Centrum przekazuje do Ośrodka:
 - 1) orzeczenie Sądu Rodzinnego o umieszczeniu nieletniej w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym,
 - 2) kopia wywiadu środowiskowego przeprowadzonego przez kuratora sądowego,
 - 3) kopia opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego,
 - 4) odpis aktu urodzenia nieletniej,
 - 5) posiadane informacje o stanie zdrowia nieletniej,
 - 6) orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, o ile zostało wydane,
 - 7) dokumentację szkolną.
5. Bezpośrednio po przybyciu nieletniej do Ośrodka, Dyrektor Ośrodka przeprowadza z nią rozmowę, podczas której zapoznaje nieletnią z jej prawami, obowiązkami i zasadami pobytu w Ośrodku.
6. Zapoznanie się z prawami, obowiązkami i zasadami pobytu w Ośrodku nieletnia potwierdza własnoręcznym podpisem.

7. O przyjęciu nieletniej do Ośrodka, Dyrektor Ośrodka powiadamia właściwe organy obowiązane do kontroli spełniania obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, a także rodziców i właściwy sąd.
8. Do Ośrodka przyjmowane są nieletnie przez całą dobę.

§ 39.

MIEJSCE I CZAS ODWIEDZIN WYCHOWANEK PRZEZ OSOBY SPOZA OŚRODKA

1. Odwiedziny odbywają się za zgodą wychowawcy pełniącego dyżur w grupie.
2. Wychowanka ma prawo do kontaktów z rodzicami lub opiekunami w czasie wolnym od nauki i zajęć grupowych. Czas odwiedzin jest ustalany z wychowawcą grupy.
3. Wychowanka ma prawo do odwiedzin ze strony osób bliskich i przyjaciół wyłącznie w niedzielę, ferie i święta, w godzinach ustalonych przez wychowawcę grupy.
4. Osoba odwiedzająca ma bezwzględny obowiązek udokumentowania swojej tożsamości, wychowawcy pełniącemu dyżur w grupie.
5. Podczas odwiedzin przyjaciół i znajomych wychowawca ma prawo wglądu w przebieg wizyty.
6. W przypadku naruszenia Regulaminu Ośrodka i Regulaminu wewnątrzgrupowego przez wychowankę lub osobę odwiedzającą, wychowawca ma prawo natychmiastowego przerwania wizyty.
7. W uzasadnionych przypadkach prawo do odwiedzin może zostać zawieszone.

§ 40.

ZASADY I WARUNKI CZASOWEGO OPUSZCZENIA OŚRODKA PRZEZ WYCHOWANKI

1. Do uzyskania przepustki wymagana jest:
 - 1) pisemna zgoda właściwego Sądu Rodzinnego,
 - 2) pisemna zgoda rodziców – opiekunów, zawierająca klauzulę o przyjęciu przez nich odpowiedzialności za zdrowie, bezpieczeństwo i kulturę osobistą dziecka podczas pobytu w domu,
 - 3) odbycie 4 tygodniowego okresu adaptacji,
 - 4) sporządzenie karty obiegowej.
2. Przewiduje się następujące formy przepustek:
 - 1) świąteczna i feryjna;
 - 2) weekendowa;
 - 3) doraźna (kilkugodzinna) – do środowiska lokalnego;
 - 4) celowa – udzielana jest jednorazowo w ściśle określonych godzinach, w celu dokonania zakupów na rzecz grupy oraz w przypadku konieczności załatwienia przez wychowankę ważnych dla niej spraw. Zasadność takiego wyjścia reguluje wychowawca grupy. Udzielenie przepustki celowej nie wymaga zgody Sądu Rodzinnego oraz pisemnej zgody rodziców;
 - 5) losowa – udzielana jest po dostarczeniu wiarygodnego dokumentu o konieczności załatwienia spraw istotnych dla zdrowia i życia swojego lub najbliższych (rodzice, rodzeństwo), jak również spraw związanych

- z usamodzielnieniem. Decyzję o wydaniu przepustki losowej podejmuje Kierownictwo Placówki na wniosek wychowawcy;
- 6) stała (semestralna) – po spełnieniu następujących warunków;
 - a) trzymiesięczny pobyt w Ośrodku z nienagannym zachowaniem,
 - b) pisemna zgoda rodziców – opiekunów na wydanie takiej przepustki,
 - c) dobre oceny w szkole,
 - d) złożenie wniosku do Kierownika ds. opieki i wychowania przez wychowankę, po zaakceptowaniu go przez wszystkich wychowawców grupy, wychowawcę klasy, Wicedyrektora ds. dydaktycznych, pedagoga.

§ 41.

USTANIE POBYTU WYCHOWANKI W OŚRODKU

1. Pobyt wychowanki w Ośrodku ustaje z powodu:
 - 1) zwolnienia z Ośrodka przez Sąd, który wydał postanowienie o zastosowaniu środka wychowawczego wobec nieletniej,
 - 2) przeniesienia do innego Ośrodka,
 - 3) skreślenia z listy wychowanek.
2. Wniosek o uchylenie lub zmianę środka wychowawczego i zwolnienie nieletniej z Ośrodka składa do Sądu Rodzinnego Dyrektor Ośrodka, przedstawiając informację o efektach zastosowanych działań resocjalizacyjnych oraz zaobserwowanych zmianach postawy nieletniej, które uzasadniają przypuszczenie o prawidłowym uczestnictwie nieletniej w życiu społecznym.

§ 42.

1. Przeniesienie nieletniej do innego Ośrodka może nastąpić w szczególnie uzasadnionych przypadkach, mających znaczenie dla skuteczności procesu resocjalizacyjnego lub terapeutycznego, na podstawie opinii Zespołu Wychowawczego.
2. Wniosek o wskazanie Ośrodka, do którego ma być przeniesiona nieletnia, wraz z opinią Zespołu Wychowawczego składa do Centrum Dyrektor Ośrodka.
3. Dyrektor Ośrodka jest odpowiedzialny za doprowadzenie nieletniej do Ośrodka wskazanego przez Centrum i przekazanie dokumentacji nieletniej do tego Ośrodka.

§ 43.

1. Skreślenie wychowanki z listy następuje:
 - 1) po jej nieusprawiedliwionej nieobecności w Ośrodku trwającej dłużej niż 8 tygodni, licząc od daty powiadomienia o nieobecności wychowanki sądu rodzinnego,
 - 2) w przypadku niedoprowadzenia nieletniej do Ośrodka w ciągu 3 miesięcy od daty wskazania Ośrodka przez Centrum.
 - 3) w przypadku ukończenia 18 roku życia, jeśli Sąd nie wydał postanowienia o przedłużeniu pobytu w Placówce lub jeśli wychowanka sama po ukończeniu 18 roku życia nie wystąpiła o przedłużenie pobytu celem ukończenia danego szczebla edukacji.
2. Pełnoletnia wychowanka skreślona z listy wychowanek ma prawo do kontynuowania nauki w Szkołach Ośrodka.

3. Dokumenty skreślonej nieletniej z listy wychowanek Dyrektor Ośrodka przekazuje do Centrum.
4. O skreśleniu z listy wychowanek z powodu nieusprawiedliwionej nieobecności Dyrektor Ośrodka powiadamia Sąd Rodzinny, rodziców lub opiekunów, właściwe organy obowiązane do kontroli spełniania obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, Organ Prowadzący oraz starostę właściwego ze względu na miejsce zamieszkania lub pobytu wychowanki.
5. W przypadku nie doprowadzenia nieletniej do Ośrodka w ciągu 3 miesięcy od daty wskazania Ośrodka przez Centrum, Dyrektor Ośrodka przesyła dokumentację nieletniej właściwemu staroście ze względu na miejsce zamieszkania lub pobytu wychowanki, powiadamia o tym Sąd Rodzinny oraz Centrum.

ROZDZIAŁ VIII

PRAWA I OBOWIĄZKI WYCHOWANEK

§ 44.

PRAWA WYCHOWANKI

1. Wychowanka ma prawo do znajomości wszystkich swoich praw, wynikających z Konwencji Praw Dziecka i kierowania się nimi w życiu. W ich realizacji może liczyć na akceptację swojej osoby i pomoc ze strony pracowników Ośrodka.
2. Wychowanka ma prawo do przebywania w Placówce wolnej od przemocy fizycznej, psychicznej i seksualnej oraz wolnej od środków zmieniających świadomość takich jak: narkotyki, alkohol, itp.
3. Wychowanka ma prawo do uzyskania opieki i ochrony, zapewniającej jej bezpieczeństwo i zdrowie.
4. Każda wychowanka ma prawo do życia w odpowiednich warunkach sprzyjających prawidłowemu rozwojowi.
5. Każda wychowanka ma prawo do zachowania własnej tożsamości i podmiotowości, a także poszanowania jej godności osobistej i prywatności, zatem ma prawo do podmiotowego i godnego traktowania przez wszystkich pracowników Placówki i inne wychowanki.
6. Każda wychowanka ma prawo do otwartego wyrażania własnych poglądów.
7. Wychowanka ma prawo do wypowiedzi, poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji i idei:
 - 1) w formie ustnej, pisemnej, za pomocą druku;
 - 2) w formie artystycznej lub z wykorzystaniem innego środka przekazu.
8. Każda wychowanka ma prawo do utrzymywania osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, z przyjaciółmi i innymi osobami bliskimi (odwiedzin, wyjazdów, kontaktów telefonicznych), z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z jej najlepiej pojętym interesem.
9. Wychowanka ma prawo do prowadzenia korespondencji, zachowania jej tajemnicy oraz zachowania dyskrecji w sprawach życia prywatnego.
10. Wychowanka ma prawo do swobodnego dostępu do informacji, ale prawo to może być ograniczone, gdy informacje te:
 - 1) nie będą korzystne dla wychowanki w wymiarze społecznym, moralnym i rozwojowym,
 - 2) będą materiałami szkodliwymi z punktu widzenia dobra wychowanki.

11. Każda wychowanka ma prawo do swobody myśli, sumienia i wyznania poprzez:
 - 1) swobodę wyrażania wyznawanej religii,
 - 2) poszanowanie odmiennego wyznania innych osób.
12. Wychowanka ma prawo do bezpłatnego nauczania w zakresie Szkoły Podstawowej, Gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej, jak też poradnictwa szkolnego i zawodowego prowadzonego przez Placówkę.
13. Wychowanka ma prawo do wystąpienia z wnioskiem o umożliwienie kształcenia w szkole środowiskowej.
14. Wychowanka ma prawo do wystąpienia z umotywowanym wnioskiem do Kierownika ds. opieki i wychowania o zmianę grupy wychowawczej, po uprzednim zaopiniowaniu podania wychowanki o taką zmianę przez wychowawców grupy macierzystej i wychowawców grupy do której pragnie przejść.
15. Wychowanka ma prawo do rozwijania swojej osobowości, talentów, zdolności umysłowych i fizycznych.
16. Wychowanka ma prawo do wypoczynku i czasu wolnego, uczestnictwa w życiu kulturalnym, artystycznym i sportowym oraz w innych formach rekreacji prowadzonej przez Ośrodek i środowisko lokalne.
17. Wychowanka ma prawo do wykonywania prac zarobkowych poza Ośrodkiem, jeżeli:
 - 1) praca odbywa się w bezpiecznych warunkach,
 - 2) nie koliduje z kształceniem,
 - 3) nie jest szkodliwa dla zdrowia, rozwoju fizycznego i umysłowego,
 - 4) za wykonaną pracę wychowanka otrzyma zapłatę,
 - 5) nie jest sprzeczna z regulacjami prawnymi zawartymi w Kodeksie Pracy.
18. Wychowanka ma prawo do zgłaszania pracownikom pedagogicznym swych spostrzeżeń, wniosków oraz postulatów dotyczących życia w Placówce.
19. Wychowanka ma prawo do zajęcia stanowiska odnośnie swojej osoby w trakcie posiedzeń Zespołu Wychowawczego oraz do informacji o wszelkich działaniach jej dotyczących.
20. W przypadku niesprawiedliwej, zdaniem wychowanki, opinii i oceny jej postępowania, wychowanka ma prawo do odwołania się od podjętych decyzji do:
 - 1) Kierownika ds. opieki i wychowania,
 - 2) Wicedyrektora ds. dydaktycznych,
 - 3) Dyrektora Ośrodka,
 - 4) Organu Prowadzącego Placówkę.
21. Wychowanki przebywające w Placówce mają prawo do współuczestniczenia w kształtowaniu życia Ośrodka poprzez:
 - 1) czynne uczestnictwo w Spotkaniach Społeczności Ośrodka,
 - 2) tworzenie Samorządu Wychowanek i uczestnictwo w jego pracach,
 - 3) przekazywanie Dyrektorowi wniosków i opinii w sprawach dotyczących funkcjonowania Placówki,
 - 4) współudział w tworzeniu regulaminu swojej grupy, który nie może być sprzeczny z Regulaminem Ośrodka.
22. Wychowanka ma prawo do otrzymywania nagród rzeczowych, pieniężnych, wyróżnień i dyplomów.
23. Wychowanka ma prawo zwracać się do wychowawców, nauczycieli, psychologa, pedagoga i innych pracowników ze wszystkimi sprawami, w których chce uzyskać radę lub pomoc.

24. Wychowanka ma prawo do uzyskania pomocy w usamodzielnieniu, w sprawach zatrudnienia i stałego zamieszkania po opuszczeniu Ośrodka, a także przy załatwianiu spraw związanych z kontynuowaniem nauki.
25. Wychowanka po zakończonym pobycie w Ośrodku przez okres trzech lat ma prawo do pomocy ze strony specjalistów zatrudnionych w Ośrodku.

§ 45.

OBOWIĄZKI WYCHOWANKI

1. Wychowanka musi znać swoje prawa i obowiązki oraz świadomie je realizować w życiu.
2. Wychowanka podczas pobytu w Placówce jest członkiem społeczności Ośrodka i może traktować go jako przyjazne miejsce. Postępami w nauce, aktywnym udziałem w organizowanych zajęciach, pracą i postawą społeczną powinna dążyć do przynoszenia sobie i Placówce zaszczytu.
3. Podstawowym dokumentem obowiązującym wychowankę jest Statut.
4. Każda wychowanka jest współgospodarzem Ośrodka i powinna systematycznie organizować i prowadzić pod kierunkiem wychowawcy codzienne prace samoobsługowe w zakresie:
 - 1) utrzymania higieny,
 - 2) porządku w Ośrodku i jego otoczeniu,
 - 3) planowania i przygotowywania posiłków, zgodnie z obowiązującymi przepisami,
 - 4) konserwacji wyposażenia i pomieszczeń grupy.
5. Wychowanka zobowiązana jest do dbania o czystość, porządek i estetykę Placówki, a także estetykę własnego wyglądu.
6. Wychowanka musi szanować mienie Ośrodka oraz rzeczy koleżanek i własne.
7. Wychowanka jest zobowiązana do regularnego uczęszczania do Szkoły i pełnego wykorzystania zajęć w niej odbywających się.
8. Wychowanka pracę na rzecz Ośrodka powinna traktować jako swój obowiązek, jako niezbędny czynnik zapewniający prawidłowy bieg życia w Ośrodku.
9. Wychowanka musi być zdyscyplinowana, punktualna, przestrzegać rozkładu dnia, pożytecznie wykorzystywać czas, z przepustek i urlopów wracać zawsze w wyznaczonym terminie.
10. Każda wychowanka ma obowiązek godnego i kulturalnego zachowywania się w środowisku społecznym podczas pobytu na przepustkach.
11. Wychowanka musi wypełniać polecenia i zarządzenia wychowawców, nauczycieli i Kierownictwa Ośrodka.
12. Wychowanka powinna brać czynny udział w zespołowych pracach, Spotkaniach Społeczności, pracach Samorządu Wychowanek oraz organizowanych imprezach.
13. Wychowanka powinna być uprzejma i kulturalna wobec pracowników Ośrodka oraz innych osób; prezentować postawę szacunku i akceptacji wobec nich i koleżanek.
14. Wychowanka ma obowiązek prezentowania życzliwej i serdecznej postawy wobec nowej wychowanki, otoczenia jej opieką i pomocą w prawidłowym zaadaptowaniu się do życia w Placówce.
15. Wychowanka powinna rzetelnie i otwarcie oceniać postępowanie swoje i koleżanek, przezwyciężać własne błędy i pomagać koleżankom w ich pracy nad sobą.

16. Wychowanka powinna dążyć do jak najszybszego włączenia się do życia społecznego, a zatem podejmować samodzielne, dojrzałe i efektywne działania w celu usamodzielnienia się.
17. Wychowanka musi uznawać godność i podmiotowość pozostałych wychowanek oraz innych osób.
18. Wychowanka bezwzględnie musi przestrzegać zakazu używania przemocy, w tym również wykorzystywania seksualnego, a także zakazu stosowania środków zmieniających świadomość.
19. Wychowanka musi się stosować do zakazu wykorzystywania słabszych do świadczenia usług osobistych, krzywdzenia słabszych i młodszych, wyręczania się nimi.
20. Wychowanka jest zobowiązana do dbałości i odpowiedzialności za własne życie.
21. Wychowanka jest zobowiązana do dbałości o bezpieczeństwo i zdrowie własne a także innych osób oraz do uznawania nietykalności osobistej innych i nienaruszania cudzej własności.
22. Zgodnie z hierarchią potrzeb, wychowanka ma obowiązek dbania o samorealizację na poziomie zgodnym z jej możliwościami, rozwojem intelektualnym i psychicznym.
23. Wychowanka ma obowiązek zachowania zgodnego z zasadami i normami współżycia społecznego, kulturalnego zachowania, w tym w szczególności przeciwstawiania się brutalności i wulgarności; przestrzegania czystości i kultury języka.
24. Wychowanka ma obowiązek współpracy z kadrami pedagogicznymi Ośrodka w trwającym procesie resocjalizacji.
25. Wychowanka powinna aktywnie uczestniczyć we wszystkich formach prac, wypoczynku, kulturalnego spędzania czasu na terenie Ośrodka i poza nim.

ROZDZIAŁ IX SYSTEM NAGRÓD I KAR

§ 46.

NAGRODY

1. Za wzorową i przykładną postawę wychowanka może otrzymać wyróżnienia i nagrody. Są to:
 - 1) pochwała ustna ze strony:
 - a. wychowawcy klasy,
 - b. wychowawcy grup,
 - c. Dyrektora Ośrodka.
 - 2) pochwała wychowanki zatwierdzona przez Dyrektora Ośrodka z wpisem do akt osobowych,
 - 3) list powiadamiający rodziców – opiekunów o wyróżniającym zachowaniu się wychowanki,
 - 4) list powiadamiający właściwy Sąd Rodzinny o wyróżniającym zachowaniu się wychowanki,
 - 5) wyróżnienia indywidualne lub grupowe w postaci dodatkowego udziału w atrakcyjnych rozrywkach kulturalnych, oświatowych i sportowych,
 - 6) wyjazdy, wycieczki, obozy dla grupy lub zespołu wyróżniających się w nauce i zachowaniu wychowanek,
 - 7) nagrody rzeczowe, indywidualne lub zbiorowe otrzymują:

- 1) grupy lub wychowanki zajmujące czołowe miejsca w organizowanych konkursach,
- 2) wychowanki biorące aktywny udział w imprezach sportowych i artystycznych,
- 3) wychowanki wyróżniające się w nauce szkolnej,
- 4) wychowanki wykonujące dodatkowe prace społeczne na rzecz Ośrodka,
- 5) wychowanki nie palące papierosów przez okres co najmniej 3 miesiące,
- 6) wychowanki efektywnie uczestniczące w programach leczenia uzależnień,
- 7) wychowanki osiągające szczególne efekty w procesie resocjalizacji,
- 8) stała – semestralna przepustka, zgoda na wcześniejszy wyjazd do domu rodzinnego w ramach przepustki, zgoda na przedłużenie pobytu wychowanki w domu rodzinnym podczas ferii lub świąt.

§ 47.

KARY

1. Wychowanka podlega karze za nieprzestrzeganie Regulaminu Ośrodka, a w szczególności za:
 - 1) ucieczkę z Ośrodka,
 - 2) niepowrót do Ośrodka,
 - 3) stosowanie przemocy fizycznej lub psychicznej wobec koleżanek,
 - 4) bierne uczestnictwo w aktach przemocy,
 - 5) spożywanie napojów alkoholowych,
 - 6) używanie środków odurzających,
 - 7) kradzieże,
 - 8) odmowę wykonania polecenia nauczyciela, wychowawcy i Kierownictwa,
 - 9) wulgaryzmy językowe,
 - 10) naganne zachowanie na terenie Placówki i poza nią oraz niewłaściwy stosunek do personelu i koleżanek,
 - 11) lekceważenie nauki szkolnej oraz innych obowiązków,
 - 12) przyjmowanie osób odwiedzających bez wiedzy i zgody wychowawcy pełniącego dyżur.
2. Wychowanka może zostać ukarana poprzez:
 - 1) upomnienie ustne:
 - a. wychowawcy klasy
 - b. wychowawcy grupy,
 - c. Kierownika ds. opieki i wychowania,
 - d. Wicedyrektora ds. dydaktycznych,
 - e. Dyrektora Ośrodka,
 - 2) nagane:
 - a. wychowawcy klasy,
 - b. wychowawcy grupy,
 - c. Kierownika ds. opieki i wychowania,
 - d. Wicedyrektora ds. dydaktycznych,
 - e. Dyrektora Ośrodka,
 - 3) udzielenie nagany ustnej na apelu wobec całej Społeczności Ośrodka przez przedstawiciela Dyrekcji.
 - 4) decyzję wychowawcy klasy i grupy o obniżeniu oceny z zachowania,
 - 5) zawieszenie lub zupełne pozbawienie pełnienia powierzonych jej funkcji.

3. Za przekroczenie, naruszenie lub złamanie regulaminu przez wychowankę, można:
 - 1) ograniczyć lub okresowo pozbawić wychowankę czasu wolnego, z przeznaczeniem go na zajęcia społecznie użyteczne na rzecz grupy, Placówki i środowiska,
 - 2) ograniczyć lub pozbawić prawa do udziału w imprezach na terenie Ośrodka,
 - 3) ograniczyć lub pozbawić udziału w imprezach organizowanych przez Ośrodek poza jego terenem,
 - 4) zawiesić lub ograniczyć prawo do wyjścia poza teren Ośrodka,
 - 5) pozbawić, zawiesić lub ograniczyć prawo do prac zarobkowych poza Ośrodkiem.
4. W przypadku rażącego łamania regulaminu każdej wychowance można:
 - 1) zawiesić prawo do uzyskania przepustki (nie dotyczy to przepustek do lekarzy – specjalistów i przepustek losowych),
 - 2) ograniczyć prawo do wyjazdu lub zmienić jego termin do chwili uzyskania poprawy negatywnego zachowania wychowanki lub naprawienia szkód,
 - 3) ograniczyć lub zawiesić prawo do odwiedzin (poza najbliższą rodziną),
 - 4) o czasie trwania zawieszenia i ograniczenia decydują w porozumieniu wszyscy wychowawcy grupy i Kierownictwo Ośrodka.
5. Nagminne, rażące łamanie norm grupowych i ośrodkowych, nieprzestrzeganie praw innych członków grupy, naruszanie ich nietykalności, wykorzystywanie do posług, może spowodować karne przeniesienie do innej grupy wychowawczej (stałe lub czasowe).
6. Za ciągle, stałe i szczególnie rażące naruszanie zasad życia społecznego na terenie Ośrodka, wychowanka, po wydaniu stosownej opinii Zespołu Wychowawczego, może być ukarana poprzez:
 - 1) powiadomienie właściwego Sądu Rodzinnego o jej nagannym zachowaniu,
 - 2) przekierowanie do innego Ośrodka,
 - 3) wystąpienie do Sądu właściwego o zmianę środka wychowawczego na bardziej rygorystyczny
7. W przypadku zniszczenia mienia Placówki lub prywatnego, należącego do innych osób, wychowanka musi:
 - 1) naprawić szkodę,
 - 2) zapłacić za ewentualną szkodę lub naprawę zniszczonego przedmiotu.
8. Każda wychowanka podlegająca karze dyscyplinarnej ma prawo:
 - 1) do uzyskania informacji, za co i na jak długo została ukarana,
 - 2) do przedstawienia wyjaśnienia i argumentów na swoją obronę,
 - 3) do wnikliwego przeanalizowania, wspólnie z wychowawcą kontraktowym, popełnionych błędów i dokonanych przewinień oraz uzyskania porady i ukierunkowania swoich działań, przez tego wychowawcę, w celu zmiany zachowań na pożądane,
 - 4) do odwołania się od kary, która jest jej zdaniem niesłuszna lub niesprawiedliwa.
9. Wychowanka nie może podlegać karze innej niż jest zapisana w Regulaminie Ośrodka i Regulaminie wewnątrzgrupowym.
10. Od udzielonej kary wychowanka ma prawo odwołać się na piśmie do:
 - 1) Dyrektora Ośrodka;
 - 2) Organu Prowadzącego Placówkę.
11. Możliwość zastosowania środków przymusu bezpośredniego regulują odrębne przepisy.

ROZDZIAŁ X

TRYB SKŁADANIA SKARG

§ 48.

PRZYJMOWANIE I REJESTROWANIE SKARG I WNIOSKÓW

1. Skargi i wnioski przyjmowane są przez:
 - 1) Dyrektora, Wicedyrektora ds. dydaktycznych, Kierownika ds. opieki i wychowania,
 - 2) wychowawców grup,
 - 3) każdego nauczyciela.
2. Skargi i wnioski przyjmowane są codziennie w godzinach pracy Ośrodka:
 - 1) w sekretariacie Ośrodka,
 - 2) w gabinecie Dyrektora.
3. Skargi mogą być wnoszone:
 - 1) pisemnie,
 - 2) telefaxem,
 - 3) pocztą elektroniczną,
 - 4) telefonicznie,
 - 5) ustnie do protokołu.
4. Skargi i wnioski są rejestrowane.
5. Pracownik wybrany przez Radę Pedagogiczną prowadzi rejestr skarg i wniosków wpisując je odręcznie w rejestr.
6. Rejestr zawiera:
 - 1) liczbę porządkową,
 - 2) datę wpływu skargi lub wniosku,
 - 3) adres osoby lub instytucji, od której pochodzi skarga,
 - 4) krótka treść wniosku lub skargi,
 - 5) wpis osoby odpowiedzialnej za załatwienie skargi lub wniosku,
 - 6) datę załatwienia sprawy, sposób udzielania odpowiedzi,
 - 7) krótka informacja zawierająca treść odpowiedzi,
7. Do rejestru nie wpisuje się anonimów.
8. Ewidencję skarg i wniosków prowadzi się w sekretariacie Ośrodka wpisując datę wpływu.

§ 49.

ROZPATRYWANIE SKARG I WNIOSKÓW

1. Osoba upoważniona do rozpatrzenia skargi lub wniosku powinna sporządzić dokument zawierający:
 - 1) oryginał skargi lub wniosku,
 - 2) notatkę służbową,
 - 3) materiały pomocnicze zebrane w trakcie postępowania wyjaśniającego,
 - 4) odpowiedzi.
2. Osoby upoważnione do rozpatrywania skarg i wniosków:
 - 1) nauczyciel – wychowawca,
 - 2) Dyrektor,
 - 3) osoba władna rozpatrzenia wg właściwości skargi.
3. Przy rozpatrywaniu skarg obowiązuje droga służbowa:

- 1) uczeń – nauczyciel – wychowawca – Dyrektor,
- 2) rodzic – nauczyciel – wychowawca – Dyrektor,
- 3) rodzic – Dyrektor,
4. W sytuacjach gdy skarga wymaga załatwienia przez inne instytucje, Dyrektor podejmuje decyzję o przekazaniu skargi do rozpatrzenia do instytucji wg właściwości.
5. Jeżeli wnoszący skargę lub wniosek nie zgadza się z treścią odpowiedzi lub podjętej decyzji, ma prawo odwołania się do instytucji wyższej wg określonej hierarchii.

§ 50.

TERMIN ROZPATRYWANIA SKARG I WNIOSKÓW

1. Skargi i wnioski rozpatrywane są zgodnie z przyjętymi zasadami.
2. Po rozpatrzeniu skargi lub wniosku odpowiedź w formie pisemnej przekazać należy zainteresowanym stronom:
 - 1) adresatowi,
 - 2) Dyrektorowi,
 - 3) instytucji odpowiedniej gdzie skarga była rozpatrzona.

ROZDZIAŁ XI POSTANOWIENIA KOŃCOWE

§ 51.

1. W celu zapewnienia Placówce prawidłowego funkcjonowania, Dyrektor Ośrodka powołuje dział księgowo – finansowy i administracyjno – gospodarczy.
2. Zasady prowadzenia gospodarki finansowej Ośrodka określają odrębne przepisy.
3. Statut jest dokumentem otwartym, który może być nowelizowany.
4. Postanowienia Statutu wymagają aktualizacji zgodnie ze zmianami zachodzącymi w przepisach prawa oświatowego.
5. Po dokonaniu trzeciej nowelizacji Statutu wprowadza się ujednolicony tekst Statutu.
6. W sprawach nie uregulowanych niniejszym Statutem mają zastosowanie przepisy aktualnie obowiązujące wydane przez MEN.

§ 52.

1. Ośrodek prowadzi i przechowuje dokumentację zgodnie z odrębnymi przepisami.
2. Ośrodek może posiadać własny sztandar, godło oraz ceremoniał.

KWESTIONARIUSZ ANKIETY

Celem niniejszej ankiety jest uzyskanie informacji niezbędnych do badań w ramach pracy doktorskiej. Uprzejmie proszę o dokładne przeczytanie i odpowiedź na pytania zawarte w ankiecie. Ankieta jest anonimowa, proszę, więc o szczere i pełne wypowiedzi. Pozostawienie pytania bez odpowiedzi obniża wartość całego badania.

Bardzo dziękuję za wypełnienie ankiety.

Agnieszka Kwitok

1. Czy masz przyjaciół (osoby godne zaufania), dla których Twoje problemy są ważne? (proszę podkreślić właściwą odpowiedź):

- a) tak,
- b) nie.

1.1 Jeśli tak, to czy jest to:

- a) ktoś z rodziny (kto?)
- b) ktoś spoza rodziny(kto?)

2. Czy masz w swoim otoczeniu osoby, które są dla Ciebie wzorem do naśladowania? (proszę podkreślić właściwą odpowiedź):

- a) zdecydowanie tak,
- b) raczej tak,
- c) raczej nie,
- d) zdecydowanie nie.

2.1. Jeżeli tak, to kto jest Twoim autorytetem:

.....

.....

.....

.....

3. Co dla Ciebie jest najważniejsze? (proszę wybrać 6 propozycji i ułożyć je od najważniejszego do najmniej ważnego):

przyjaźń, wolność, miłość, pieniądze, władza, wygodne życie, imponowanie innym, spokojne życie, sprawiedliwość, godność własna, religia, rodzina, popularność wśród rówieśników, zdobycie dyplomu, kształcenie się, sprawność fizyczna, pewność siebie, silny charakter, szacunek innych, dobrobyt, szczęście rodzinne, ciekawa praca; coś jeszcze? proszę dopisać samemu.

1.	4.
2.	5.
3.	6.

4. Jak najczęściej spędzasz czas wolny poza zajęciami w szkole? (proszę podkreślić właściwą odpowiedź- nie więcej niż 4):

a) oglądam telewizję,	g) spotykam się z kolegami/koleżankami,
b) idę do kina,	h) kibicuję na imprezach sportowych,
c) czytam książkę,	i) „włączę się” po mieście,
d) słucham radio, płyt,	j) chodzę na koncerty różnych grup,
e) idę na dyskotekę,	k) inne zajęcie:
f) uprawiam sport,	

5. Kto zajmował się Twoim wychowaniem? (proszę podkreślić właściwą odpowiedź):

a) rodzice,	c) dziadek,
b) babcia,	d) inni (proszę napisać kto)

6. Kiedy masz problemy, to zwracasz się do (proszę podkreślić właściwą odpowiedź):

a) rodziców,	e) sąsiadów,
b) rodzeństwa,	f) nauczycieli,
c) innych krewnych,	g) duchownych,
d) kolegów,	h) innych (wymień kogo)

7. Czy na ogół w swoim domu czujesz się dobrze? (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

- a) tak, b) nie, c) czasami dobrze, czasami źle.

8. Jak układają się Twoje relacje w domu i szkole? (*proszę zaznaczyć znakiem „X”, odpowiedź zgodnie ze swoimi przekonaniem*):

	<i>bardzo dobrze</i>	<i>dość dobrze</i>	<i>różnie</i>	<i>raczej nienajlepiej</i>	<i>źle</i>
1. z ojcem,	☐	☐	☐	☐	☐
2. z matką,	☐	☐	☐	☐	☐
3. z rodzeństwem (jeżeli je masz),	☐	☐	☐	☐	☐
4. z nauczycielami w szkole	☐	☐	☐	☐	☐
5. z koleżankami/ kolegami w klasie,	☐	☐	☐	☐	☐
6. z koleżankami/ kolegami w szkole.	☐	☐	☐	☐	☐

9. Jak oceniłbyś/oceniłabyś stosunek rodziców do Ciebie? (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

- a) bardzo serdeczny, d) raczej niechętny (wrogi),
b) dosyć serdeczny, e) nie wiem.
c) raczej obojętny,

10. Które z niżej podanych potrzeb były zaspakajane w środowisku, w którym byłeś/byłaś wychowywany/wychowywana (*proszę wstawić znak „x” w odpowiedniej rubryce*):

	<i>bardzo często</i>	<i>często</i>	<i>czasami</i>	<i>nigdy</i>
potrzeba bezpieczeństwa	☐	☐	☐	☐
potrzeba akceptacji	☐	☐	☐	☐
potrzeba przynależności	☐	☐	☐	☐
potrzeba miłości	☐	☐	☐	☐
potrzeba zrozumienia	☐	☐	☐	☐

11. Czy Twoi rodzice mają dla Ciebie czas? (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

- a) bardzo często,
- b) często,
- c) czasami,
- d) rzadko,
- e) prawie nigdy.

12. Czy w oddziaływaniach wychowawczych rodzice stosowali wobec Ciebie kary?

(*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

- a) zdecydowanie tak,
- b) raczej tak,
- c) raczej nie,
- d) zdecydowanie nie.

12.1 Jeżeli tak, to jakie były najczęściej stosowane kary wobec Ciebie?

.....

.....

.....

16. Spróbuj wytłumaczyć słowo „agresja”, tak jak Ci się ono kojarzy w codziennych sytuacjach (np. dom, szkoła, itd.).

.....

.....

.....

.....

17. Czy spotkałeś/spotkałaś się z przejawami przemocy w swoim otoczeniu? (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

a) zdecydowanie tak,	c) raczej nie,
b) raczej tak,	d) zdecydowanie nie.

18. Jeśli tak, to gdzie?:

a) w rodzinie,	c) w środowisku rówieśniczym poza szkołą,
b) w szkole,	d) gdzie indziej (gdzie?)

19. Czy byłeś/ byłaś kiedyś ofiarą przemocy w rodzinie? (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

a) tak,	b) nie (<i>jeśli nie , to proszę przejść do pytania</i>
22).	

19.1 Jeżeli tak, to które z poniższych zachowań rodzice stosowali wobec Ciebie? (proszę zaznaczyć te zachowania przez wstawienie znaku „X” w rubrykę 2)

Formy zachowań	X
1	2
1. przemoc fizyczna (bicie, kopanie, szturchanie, popychanie itp.)	☐
2. pozostawienie bez pożywienia na dzień lub więcej	☐
3. nieokazywanie uczuć, unikanie kontaktów	☐
4. wymaganie ścisłego przestrzegania surowych zasad- nadmierny rygorizm	☐
5. wyrażenia typu: „ ty mi w życiu tylko przeszkadzasz, „z tobą tylko same kłopoty”	☐
6. straszenie, szantażowanie, wymuszanie lojalności	☐
7. ośmieszanie, wyszydzanie, obrzucanie wyzwiskami, upokarzanie	☐
8. ograniczanie lub zabranianie kontaktów z rówieśnikami	☐
9. nadmierne ochranianie	☐
10. stawianie nadmiernie wysokich wymagań	☐

20. Czy o takich zdarzeniach mówiłeś/mówiłaś komuś? (proszę podkreślić właściwą odpowiedź):

a) zdecydowanie tak,	c) raczej nie,
b) raczej tak,	d) zdecydowanie nie.

20.1 Jeżeli nie, to dlaczego?:

.....

.....

.....

.....

20.2 Jeżeli tak, to komu?:

.....

.....

.....

.....

21. Jak sądzisz, co jest przyczyną przemocy wobec Ciebie?:

.....

.....

.....

.....

22. Czy uważasz, że Twoi rodzice są impulsywni, wybuchowi, czy zachowują się w sposób nieopanowany? (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

OJCIEC

MATKA

tak/ nie

tak/ nie

23. Jaki wpływ mają rodzice na Twoje zachowanie (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

- a) mają duży wpływ,
- b) raczej mają wpływ,
- c) raczej nie mają wpływu,
- d) nie mają żadnego wpływu

24. Jak zachowujesz się w sytuacji, gdy ktoś jest w stosunku do Ciebie agresywny?:

.....

.....

.....

.....

25. Przemoc w Twoim otoczeniu jest (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

- a) czymś zupełnie naturalnym,
- b) złem, na które niewiele można poradzić,
- c) złem, z którym można i trzeba walczyć,
- d) czymś nieistotnym, prawie w ogóle nie występującym.

26. Które z niżej podanych zachowań zauważasz u siebie (*proszę zaznaczyć znakiem „X” właściwą odpowiedź*):

	<i>bywa tak często</i>	<i>czasem tak bywa</i>	<i>w ogóle się nie zdarza</i>
1. dokuczanie innym,	☐	☐	☐
2. straszenie,	☐	☐	☐
3. organizowanie się w paczki, gangi	☐	☐	☐
4. znęcanie się fizyczne nad innymi,	☐	☐	☐
5. wymuszanie pieniędzy,	☐	☐	☐
6. przezywanie,	☐	☐	☐
7. brak respektu i poszanowania dla nauczycieli,	☐	☐	☐
8. bezmyślne niszczenie szkolnego mienia,	☐	☐	☐
9. kradzieże,	☐	☐	☐
10. zastraszanie najlepszych uczniów w klasie,	☐	☐	☐
11. kłamstwa,	☐	☐	☐
12. wyśmiewanie,	☐	☐	☐

27. Czy Twoim zdaniem podane niżej zachowania są zawsze dobre lub złe, lub ich ocena zależy od sytuacji (*proszę zaznaczyć znakiem „X” odpowiedź zgodną ze swoimi przekonaniem*):

	<i>zawsze</i>	<i>zawsze złe</i>	<i>zależy od</i>
--	---------------	-------------------	------------------

	<i>dobrze</i>		<i>sytuacji</i>
1. prawdomówność,	☐	☐	☐
2. pomaganie innym,	☐	☐	☐
3. solidarność,	☐	☐	☐
4. kradzież,	☐	☐	☐
5. okłamywanie dla własnej korzyści,	☐	☐	☐
6. zażywanie narkotyków,	☐	☐	☐
7. wymuszanie pieniędzy wśród uczniów,	☐	☐	☐
8. picie alkoholu,	☐	☐	☐
9. podporządkowanie się silniejszemu,	☐	☐	☐
10. posłuszeństwo, dyscyplina,	☐	☐	☐
11. wulgarne, agresywne zachowanie ucznia wobec nauczyciela,	☐	☐	☐
12. wyzwiska i poniżanie godności dziecka ze strony rodziców,	☐	☐	☐
13. przemoc fizyczna rodziców wobec dziecka.	☐	☐	☐

28. Czy działają w Twojej szkole lub miejscu zamieszkania grupy młodzieżowe, które (proszę zaznaczyć znakiem „X” odpowiedź zgodną ze swoimi przekonaniem):

	<i>w szkole</i>		<i>w miejscu zamieszkania</i>	
	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>
1. wymuszają pieniądze	☐	☐	☐	☐

2. terroryzują otoczenie	☐	☐	☐	☐
3. wymuszają jedzenie	☐	☐	☐	☐
4. biją	☐	☐	☐	☐
5. sprzedają narkotyki	☐	☐	☐	☐
6. dokuczają innym	☐	☐	☐	☐
7. niszczą otoczenie	☐	☐	☐	☐
8. inne (jakie?)	☐	☐	☐	☐

29. Z którym stwierdzeniem się zgodzisz? (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

- a) Grupy te akceptuję i chciał(a)bym do nich należeć;
- b) Grupy te akceptuję, ale nie chciał(a)bym do nich należeć;
- c) Grupy te akceptuję ponieważ do nich należę;
- d) Nie akceptuję ich działań, ale się nie przeciwstawiam;
- e) Nie akceptuję ich działań i im się przeciwstawiam.

30. Jak sądzisz, dlaczego młodzi ludzie traktują czasem brutalnie swoje koleżanki i kolegów (*proszę podkreślić właściwe odpowiedzi- nie więcej niż 3*):

- a) żeby mieć większy autorytet w grupie,
- b) bo nie mogą sobie poradzić ze swoimi problemami,
- c) nie odróżniają dobra od zła,
- d) dla zabawy,
- e) bo tak często zachowują się dorośli,
- f) bo chcą się wyładować,
- g) z innego powodu (*jakiego?*)
- ...

31. Czy zdarza Ci się bić swoich kolegów? (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

- a) bardzo często,
- b) często,
- c) czasami,
- d) rzadko,
- e) nigdy.

32. Czy zgadzasz się z następującymi twierdzeniami? (proszę zaznaczyć znakiem „X” odpowiedź zgodną ze swoimi przekonaniem):

	<i>zdecydowani e się zgadzam</i>	<i>raczej się zgadzam</i>	<i>częściowo się zgadzam</i>	<i>raczej się nie zgadzam</i>	<i>zdecydowani e się nie zgadzam</i>
1. „oko za oko, ząb za ząb”,	☐	☐	☐	☐	☐
2. „biję, żeby wyladować swoją złość”,	☐	☐	☐	☐	☐
3. „biję gdy ktoś wchodzi mi w drogę”,	☐	☐	☐	☐	☐
4. „biję, bo sam jestem bity w domu”,	☐	☐	☐	☐	☐
5. „biję, bo łatwo mnie wyprowadzić z równowagi”.	☐	☐	☐	☐	☐

33. Czy uważasz się za osobę?(proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź):

<i>bardzo agresywną</i>	<i>raczej agresywną</i>	<i>trochę agresywną</i>	<i>nie wiem,</i>	<i>czasami opanowaną</i>	<i>trochę opanowaną</i>	<i>raczej opanowaną</i>	<i>bardzo opanowaną</i>
-------------------------	-------------------------	-------------------------	------------------	--------------------------	-------------------------	-------------------------	-------------------------

34. Jesteś osobą, która miewa wybuchy złości? (proszę podkreślić właściwą odpowiedź):

a) bardzo często,	d) rzadko,
b) często,	e) nigdy.
c) czasami,	

35. Czego najbardziej obawiasz się w życiu? (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź- nie więcej niż 2*):

- a) poczucia osamotnienia,
- b) źle ułożonego życia (nieudanego małżeństwa, rozbicia rodziny, itp.),
- c) bezbarwnego i nieudanego życia,
- d) braku pieniędzy,
- e) braku powodzenia w realizacji planów związanych z nauką,
- f) czego innego (*czego?*):

.....

38. Czy ankieta była dla Ciebie trudna?

a) zdecydowanie tak,	c) raczej nie,
b) raczej tak,	d) zdecydowanie nie.

38. 1 Jeśli tak, to dlaczego?:

.....

.....

.....

.....

METRYCZKA

1. Płeć:

- a) kobieta
- b) mężczyzna

2. Wiek (rok urodzenia):

3. Jaka jest struktura Twojej rodziny? (*proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź*):

- a) pełna (oboje rodziców),
- b) niepełna (śmierć jednego z rodziców),
- c) rozbita (rozwód rodziców),
- d) konkubinat.

4. Wykształcenie rodziców (*proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź*):

a) niepełne podstawowe	ojciec- matka
b) podstawowe	ojciec- matka
c) zawodowe	ojciec- matka
d) średnie	ojciec- matka
e) wyższe	ojciec- matka

5. Czy Twoi rodzice pracują? (*proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź*):

- a) ojciec
- b) matka

6. Jaki zawód wykonują Twoi rodzice?

- a) matka
- b) ojciec

7. Ile masz rodzeństwa? (*proszę podkreślić właściwą odpowiedź*):

a) nie mam,	d) troje,
b) jedno,	e) czworo i więcej.
c) dwoje,	

8. Jaki jest standard życia Twojej rodziny? *(proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź):*

- a) niski standard- nie zawsze wystarcza na zaspokojenie podstawowych potrzeb (wyżywienie, odzież, opłaty za mieszkanie),
- b) średni standard- oprócz zaspokojenia podstawowych potrzeb, istnieje możliwość zaoszczędzenia pieniędzy na wyjazdy urlopowe, kupno samochodu na raty itp.,
- c) wysoki standard- możliwość konsumpcji drogich dóbr, posiadanie luksusowego samochodu, itp.

9. Czy uważasz, że warunki mieszkaniowe w jakich żyje Twoja rodzina są *(proszę podkreślić właściwą odpowiedź):*

- a) bardzo dobre,
- b) dobre,
- c) przeciętne,
- d) złe,
- e) bardzo złe.

10. Czy w Twoim mieszkaniu masz *(proszę podkreślić właściwą odpowiedź):*

- a) oddzielny pokój,
- b) wspólny pokój z rodzeństwem,
- c) brak stałego miejsca.

11. Czy Twoje mieszkanie wyposażone jest w następujące sprzęty i urządzenia?:

- a) w.c.,
- b) łazienka,
- c) gaz,
- d) centralne ogrzewanie,
- e) wideo,
- f) telewizor,
- g) antenę satelitarną,
- h) telewizję kablową.

12. W jakim stanie utrzymane jest Twoje mieszkanie?

- a) czyste, zadbane,
- b) brudne, zaniedbane,
- c) zdewastowane.

KWESTIONARIUSZ WYWIADU

W związku z przeprowadzonymi badaniami dotyczącymi problemu przemocy rodzinie jako źródła zachowań agresywnych przejawianych przez młodzież zwracam się do Pana (i) z prośbą o udzielenie odpowiedzi na poniżej zamieszczone pytania. Będą one stanowić głos ekspertów społecznych w rozprawie doktorskiej na temat: *Przemoc w rodzinie jako źródło zachowań agresywnych młodzieży*, której promotorem jest prof. dr hab. Jacek Wódz.

*Serdecznie dziękuję za życzliwość
doktorantką Wydziału Nauk Społecznych
Uniwersytetu Śląskiego
Agnieszka Kwitok*

1. Czy według Pana (i) przemoc w rodzinie stanowi źródło zachowań agresywnych wśród dorastającej młodzieży?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. Jakie według Pana (i) są uwarunkowania przemocy wobec młodzieży w środowisku rodzinnym?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. Jakimi według Pana (i) cechami osobowościowymi można scharakteryzować młodzież przejawiającą zachowania agresywne?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. Jaka według Pana (i) jest samoocena młodzieży, która zaznała przemocy w środowisku rodzinnym?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5. Co według Pana (i) wpływa na kształtowanie zachowań agresywnych wśród młodzieży?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6. Z jakich rodzin wywodzi się młodzież przebywająca w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, przejawiająca zachowania agresywne?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. Czy uważa Pan (i), że akty agresji i przemocy wśród wychowanków ośrodka są zachowaniami incydentalnymi czy częstymi?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8. Jakie według Pana (i) najczęstsze formy zachowań agresywnych przejawia młodzież przebywająca w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Proszę o podanie poniżej swoich danych osobowych:

Imię i nazwisko:

.....

Wykształcenie:

.....

Tytuł naukowy:

.....

Zawód i funkcja:

.....

Zakres zainteresowań zawodowych:

.....

Dziękuję bardzo